

Εκπαίδευση για την Επιχειρηματικότητα:

Εφαρμογές & καλές πρακτικές στο Σχολείο & το Πανεπιστήμιο

Επιμέλεια: Μάνος Παυλάκης, Ελένη Χελιώτη

Πρακτικά 1^{ου} JA Greece Συνεδρίου
23-24 Σεπτεμβρίου 2021

Διοργάνωση: Junior Achievement Greece (JA Greece)

Συνδιοργανωτές: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, University of Stockholm, JA Europe

1^ο JA Greece Συνέδριο

Εκπαίδευση για την Επιχειρηματικότητα:
εφαρμογές και καλές πρακτικές στο Σχολείο και το
Πανεπιστήμιο

23-24 Σεπτεμβρίου 2021

Πρακτικά

Διοργάνωση: JA Greece

Συνδιοργανωτές: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας,
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, University
of Stockholm, JA Europe

Επιμέλεια: Μάνος Παυλάκης, Ελένη Χελιώτη

Αθήνα, 2022

Οι συγγραφείς φέρουν την πλήρη ευθύνη για το σύνολο του περιεχομένου και της βιβλιογραφίας της ανακοίνωσής τους.

Εκδότης: Junior Achievement Greece

Επιμέλεια: Μάνος Παυλάκης, Ελένη Χελιώτη

Αναφορά ως:

Παυλάκης, Μ. & Χελιώτη, Ε. (Επιμ.) (2022). *Εκπαίδευση για την Επιχειρηματικότητα: εφαρμογές και καλές πρακτικές στο Σχολείο και το Πανεπιστήμιο*. Αθήνα: JA Greece.

ISBN: 978-618-80946-4-2

Στον Άγνωστο Εκπαιδευτικό που αναζητά τη συνεχή εξέλιξη.

Περιεχόμενα

Editorial: Η σημασία ενός Συνεδρίου με θέμα: 'Εκπαίδευση για την Επιχειρηματικότητα' στην Ελλάδα του 2021 - Μάνος Παυλάκης & Ελένη Χελιώτη	11
<hr/>	
Ομιλίες - Τοποθετήσεις	14
Χαράσσοντας δρόμους για μια νέα αντίληψη της επιχειρηματικότητας και της επιχειρηματικής εκπαίδευσης - Αργύρης Τζικόπουλος	15
Καλλιεργώντας την επιχειρηματικότητα στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων 21ου αιώνα - Θεοδώρα Αστέρη	17
Το οικοσύστημα επιχειρηματικότητας στα ελληνικά πανεπιστήμια: Η περίπτωση του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών - Γεώργιος Δουκίδης	25
Η σημασία της Εκπαίδευσης για την Επιχειρηματικότητα στο σχολείο σήμερα - Μανώλης Κουτούζης	30
Η διαμόρφωση επιχειρηματικών ιδεών μέσα από τη διασύνδεση τους με πραγματικές ανάγκες της αγοράς - Κωνσταντίνος Φούσκας	33
Η υλοποίηση της Επιχειρηματικής Ιδέας. Από το αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου στην πραγματική παραγωγή - Ιωάννης Κίνιας	37
Εμπειρίες και συμπεράσματα από τη λειτουργία 10 εικονικών μαθητικών επιχειρήσεων στο Λύκειο Pierce-The American College of Greece, 2011-2019 - Γεώργιος Χ. Τζήρος	40
Σε τι βαθμό οι Έλληνες μαθητές της Α' Γυμνασίου κατανοούν βασικές οικονομικές έννοιες; - Αριστείδης Νότης	49
<hr/>	
Θεωρία & Έρευνα	52
Βασικές μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα και εκπαιδευτικές πολιτικές - Αλέξανδρος Κακούρης	53

Η στάση των Διευθυντών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης απέναντι στην επιχειρηματική εκπαίδευση - Αικατερίνη Μπλιιάτζα	67
Διδάσκοντας Ηθική και Επιχειρηματικότητα στα σχολεία και τις κοινότητές τους - Θωμάς Μπαμπάλης & Κωνσταντίνα Τσώλη	82
Οι μαθησιακές ανάγκες των Εκπαιδευτικών στην Επιχειρηματική Εκπαίδευση: σκέψεις και προτάσεις για την επαγγελματική τους ανάπτυξη - Μάνος Παυλάκης, Ελένη Γερασιμοπούλου & Ελένη Χελιώτη	102
<hr/>	
Πρακτικές εφαρμογές - Μελέτες περίπτωσης	121
Επιχειρηματική Εκπαίδευση σε πρώιμη σχολική ηλικία: Μελέτη περίπτωσης στο Πειραματικό Δ. Σ. Σερρών - Μαρία Αναγνωστίδου	122
Εκπαίδευση για την Αειφορία και την Επιχειρηματικότητα: μελέτη περίπτωσης τριών μαθητικών εικονικών επιχειρήσεων στο πλαίσιο του προγράμματος Εικονική Επιχείρηση του JA Greece - Γεώργιος Βουζαξάκης	133
Σχεδιάζοντας (με) τη σκέψη εφαρμογές των ρουτινών σκέψης του Πανεπιστημίου Harvard για την κατασκευή "απτών" προϊόντων στο Νηπιαγωγείο - Κυριακή Μέλλιου & Συμεών Ρετάλης	146
Προγράμματα Εικονικών Επιχειρήσεων στο Πειραματικό Λύκειο του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Αξιοποίηση σύγχρονων παιδαγωγικών μεθόδων και τεχνικών και παιδαγωγικά οφέλη - Άννα Ματσιώρη, Ελένη Μαργαρού & Νικόλαος Τερψιάδης	150
"Drive Temper": ευαισθητοποίηση μαθητών για την οδική ασφάλεια και την επιχειρηματικότητα - Σαπφώ Φωτιάδου & Εμμανουήλ Κοσμίδης	167
Προγράμματα Επιχειρηματικότητας και Μετασχηματισμός Σχολείου σε Κοινότητα Μάθησης: η περίπτωση του Πειραματικού Λυκείου Πατρών - Αριάδνη Χουλιαροπούλου	180
Το Πλαίσιο Εφαρμογής της Εικονικής Μαθητικής Επιχείρησης στο Πειραματικό Λύκειο Πανεπιστημίου Πατρών - Ιωάννης Χιωτέλης, Ελισάβετ Καραγιάννη & Αναστασία Λύρη	192

Η μετάβαση από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα 'Εικονικής Επιχείρησης' στην ίδρυση Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων - Ευστρατία Χρυσού & Ειρήνη Καϊμακάμη	205
'EsThesi': Πρόταση σχολικής επιχειρηματικότητας για την ελεγχόμενη στάθμευση και την ανάπτυξη της ηλεκτροκίνησης στο Δήμο Θεσσαλονίκης - Κωνσταντίνος Φράγκατζης & Εμμανουήλ Κοσμίδης	221
Μελέτη περίπτωσης της διεύρυνσης προοπτικών στους μαθητές μέσα από τη δημιουργία κοιτίδας επιχειρηματικότητας - Γεωργία Γιωτοπούλου & Γεωργία Δημητροπούλου	225
'Άλλος Αέρας': Οι μαθητές αξιοποιούν ανοικτές τεχνολογίες για τη βελτίωση της ποιότητας αέρα στις σχολικές αίθουσες: μια πρόταση σχεδιασμού - Εμμανουήλ Κοσμίδης & Φίλιππος Κουτσάκας	229
Μάθηση και δεξιότητες στο πλαίσιο των κοινοτήτων πρακτικής: Η μελέτη περίπτωσης της εικονικής επιχείρησης Lifeprint - Παναγιώτης Σφυρής & Μαρία Νιάρη	233
<hr/>	
Συμπεράσματα	237
Παιδαγωγική διάσταση της επιχειρηματικότητας - Πέτρος Γουγουλάκης	238

Editorial: Η σημασία ενός Συνεδρίου με θέμα: ‘Εκπαίδευση για την Επιχειρηματικότητα’ στην Ελλάδα του 2021

- Μάνος Παυλάκης & Ελένη Χελιώτη ¹

«Γιατί ένα συνέδριο με θέμα ‘Εκπαίδευση για την Επιχειρηματικότητα’ στην Ελλάδα του 2021;» ήταν το ερώτημα που μας απασχόλησε στις αρχές του ίδιου χρόνου, όταν αναζητούσαμε βιβλιογραφικές μελέτες και έρευνες σχετικά με τη σημασία της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης και τα οφέλη για τις σχολικές κοινότητες. Τότε διαπιστώσαμε την παραγωγή σημαντικών κειμένων, κυρίως διπλωματικών και μεταπτυχιακών εργασιών, καθώς και την ύπαρξη προγενέστερων συνεδρίων με θέματα συναφή με την επιχειρηματικότητα.

Συνειδητοποιήσαμε ότι ένα συνέδριο που να εστιάζει αποκλειστικά στο ζήτημα της Εκπαίδευσης για την Επιχειρηματικότητα απουσιάζει από την ελληνική τουλάχιστον εκπαιδευτική πραγματικότητα. Στο πλαίσιο αυτό, σκεφτήκαμε ότι ένα συνέδριο με θέμα την Εκπαίδευση για την Επιχειρηματικότητα θα μπορούσε να απαντήσει σε βασικά ερωτήματα που απασχολούν, ή θα έπρεπε να απασχολούν, την εκπαιδευτική κοινότητα όλων των βαθμίδων:

- Διδάσκεται η επιχειρηματικότητα;
- Κι αν ναι, πώς; Με ποιο τρόπο και ποια εκπαιδευτική μεθοδολογία;
- Ποιοι παράγοντες συμβάλουν στον καλό σχεδιασμό και την υλοποίηση ποιοτικών προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης;
- Ποια είναι τα οφέλη από την Επιχειρηματική Εκπαίδευση;

Τις σκέψεις μας γύρω από τα ερωτήματα αυτά μοιραστήκαμε με εκπαιδευτικούς και πανεπιστημιακούς σε διάφορες σχολικές κοινότητες και πανεπιστημιακά ιδρύματα και διαπιστώσαμε αφενός την ύπαρξη παρόμοιων προβληματισμών και ερωτημάτων και, αφετέρου, έναν ενθουσιασμό για τη διοργάνωση ενός συνεδρίου που θα μπορούσε να δώσει βήμα διαλόγου σε όλους όσους δραστηριοποιούνται στο χώρο της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, είτε βρίσκονται σε επίπεδο παραγωγής ιδεών και πολιτικών, είτε σε επίπεδο μαθησιακών περιβαλλόντων.

Αποτέλεσμα της ανίχνευσης και των συζητήσεών μας ήταν η απόφαση διοργάνωσης διήμερου συνεδρίου με τη συνδρομή/συνεργασία έξι Πανεπιστημίων (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ελληνικό Ανοικτό

¹ Ο Μάνος Παυλάκης (PhD) είναι Learning Director του JA Greece.

Η Ελένη Χελιώτη (MPhil) είναι Educational Programs Director του JA Greece.

Πανεπιστήμιο, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, University of Stockholm) και εισηγήσεις από 60 συνέδρους (τοποθετήσεις από εκπαιδευτικούς, ακαδημαϊκούς, policy makers, στελέχη οργανισμών και εθελοντές μέντορες σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης).

Το παρόν συνέδριο αποτέλεσε χώρο συνάντησης ανθρώπων από διαφορετικά περιβάλλοντα, οι οποίοι όμως εμψυλοχωρούνται από ένα κοινό ενδιαφέρον: την προώθηση του επιχειρηματικού πολιτισμού στην εκπαίδευση, την οικονομία και την κοινωνία. Μέσα από τη συμμετοχή όλων αυτών των σημαντικών εμπλεκόμενων, αποσαφηνίστηκε και ο βασικός σκοπός του συνεδρίου: να συνδυάσει την επιστημονική γνώση με την εμπειρική σοφία, να αποτελέσει πεδίο ανταλλαγής ιδεών και καλών πρακτικών και να παρουσιάσει μια ολιστική απεικόνιση του πεδίου της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης και της συνακόλουθης παιδαγωγικής και διδακτικής της διάστασης. Πρόκειται, σε τελική ανάλυση, περί μιας 'συνωμοσίας του καλού', με προσδοκίες και μελλοντικές προοπτικές για περαιτέρω ενίσχυση και διάδοση της επιχειρηματικής νοοτροπίας και της καλλιέργειας επιχειρηματικών δεξιοτήτων.

Υπήρχαν αρκετές προκλήσεις κατά τη διάρκεια ολοκλήρωσης του έργου αυτού, από τη σύλληψη της αρχικής ιδέας, κάπου στις αρχές του 2021, έως και σήμερα, ένα χρόνο σχεδόν μετά, που παραδίδουμε τον τόμο των πρακτικών. Πρώτα απ' όλα, η ίδια η φύση της πανδημίας του COVID-19, κατά τη διάρκεια της οποίας σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε το Συνέδριο, επηρέασε τον τρόπο επικοινωνίας και συνεργασίας όλων των εμπλεκόμενων. Η ιδέα για το Συνέδριο αφορούσε αρχικά διά ζώσης παρουσιάσεις σε φυσικό χώρο, μια σκέψη που την τελευταία στιγμή απορρίφθηκε λόγω της συνεχιζόμενης διάρκειας της πανδημίας. Από την άλλη πλευρά, η δυσκολία αυτή μετατράπηκε σε ευκαιρία για αρκετούς για να παρουσιάσουν εξ αποστάσεως το δικό τους έργο και να παρακολουθήσουν τις υπόλοιπες εργασίες του Συνεδρίου.

Η μεγαλύτερη ίσως πρόκληση που αντιμετωπίσαμε υπήρξε η δημιουργία μια αρχικής αίσθησης «πολυτροπικότητας» των συγκεντρωθέντων κειμένων των εισηγήσεων που παρουσιάστηκαν στο Συνέδριο. Λάβαμε θεωρητικά κείμενα, εμπειρικές εφαρμογές, ερευνητικές προτάσεις, βιωματικές - αναστοχαστικές περιπτώσεις, καθώς και κείμενα διατύπωσης θέσεων και προβληματισμού. Όπως ήταν αναμενόμενο, κάποια από τα κείμενα έδιναν βάση στην ερευνητική μεθοδολογία, ενώ άλλα στο θεωρητικό υπόβαθρο της Εκπαίδευσης για την Επιχειρηματικότητα, και άλλα στα πρακτικά αποτελέσματα και στον αντίκτυπο που τα προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης έχουν στις σχολικές κοινότητες.

Κρίναμε ότι αυτή η ποικιλομορφία είναι ακριβώς το μεγάλο όφελος του Συνεδρίου και κατ' επέκταση του παρόντος τόμου πρακτικών: η δυνατότητα, δηλαδή, να ακουστούν και να ωσμηθούν όλες οι φωνές, να παρουσιαστούν όλες οι διαφορετικές προσεγγίσεις του ζητήματος της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, οι προκλήσεις, τα διακυβεύματα και τελικά οι μεγάλες προοπτικές.

Μέσα από αυτή την πολυφωνία προέκυψαν εν τέλει ευρήματα και εμπειρικές διαπιστώσεις που ξεπέρασαν και τις δικές μας αρχικές προσδοκίες και που

σίγουρα μπορούν να τροφοδοτήσουν νέα ερευνητικά ερωτήματα: Ο ρόλος του εκπαιδευτικού και η διαχείριση πάσης φύσεως κρίσεων κατά την υλοποίηση ενός προγράμματος επιχειρηματικότητας, τα περιβάλλοντα μάθησης που ευνοούν την καλλιέργεια της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, ζητήματα συνεκπαίδευσης/ συμπερίληψης μεταξύ Γενικής Εκπαίδευσης και μονάδων Ειδικής Αγωγής. Κρισιμότερο, ίσως, όλων είναι η βιωσιμότητα και τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα της μαθησιακής εμπειρίας μέσα από ένα πρόγραμμα επιχειρηματικότητας. Τι γίνεται μετά την όποια εκπαιδευτική παρέμβαση; Πώς εξελίσσονται περαιτέρω και αξιοποιούνται στην πράξη τα όποια μαθησιακά αποτελέσματα;

Υπό αυτό το πρίσμα, καταναίμαμε τα υποβληθέντα κείμενα στον παρόντα τόμο σε τρεις διακριτές ενότητες:

- α) κείμενα τοποθετήσεων,
- β) θεωρητικές & ερευνητικές προσεγγίσεις, και τέλος
- γ) πρακτικές εφαρμογές και μελέτες περίπτωσης.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε το εξής: το αρσενικό γένος χρησιμοποιείται συνήθως στις περισσότερες περιπτώσεις που γίνεται αναφορά και στα δύο γένη. Είναι μια επιλογή που έγινε χάριν αναγνωστικής ευκολίας και «οικονομίας», και προφανώς βαρύνει τους επιμελητές της έκδοσης.

Κλείνοντας, ευελπιστούμε το περιεχόμενο του παρόντος τόμου Εκπαίδευση για την Επιχειρηματικότητα, να αποτελέσει πηγή έμπνευσης και μια σημαντική παρακαταθήκη που θα ωθήσει ενεργούς εκπαιδευτικούς και μελλοντικούς ερευνητές και φοιτητές να ασχοληθούν επιστημονικά με την ιδέα και την πρακτική της επιχειρηματικότητας ως προϋπόθεση προσωπικής εξέλιξης, οικονομικής ευημερίας, καινοτομίας και αειφορίας.

Καλή ανάγνωση!

Ομιλίες - Τοποθετήσεις

Χαράσσοντας δρόμους για μια νέα αντίληψη της επιχειρηματικότητας και της επιχειρηματικής εκπαίδευσης

- Αργύρης Τζικόπουλος ²

Όλα αυτά τα χρόνια της σταθερής πορείας του Junior Achievement στην Ελλάδα, από το 2005 έως σήμερα, και των παρεμβάσεών μας στα εκπαιδευτικά προγράμματα της Δευτεροβάθμιας και της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, πασχίζουμε – μεταξύ άλλων – και για ένα σημαντικό όραμα: Να αποδείξουμε ότι το επιχειρείν είναι μια έννοια που αφορά την κοινωνία οριζόντια, σε όλες τις ηλικιακές ομάδες και συνδέεται άμεσα με το ερώτημα: σε ποιο κόσμο θέλουμε να ζούμε τελικά;

Ας εστιάσουμε σε ένα κομβικό ερώτημα που δημιούργησε και την ανάγκη αυτού του Συνεδρίου: «Διδάσκεται η Επιχειρηματικότητα»;

Η απάντηση είναι θετική. Και αυτό γιατί, όπως όλοι αντιλαμβανόμαστε, η γένεση μιας ιδέας είναι σε ένα βαθμό αποτέλεσμα έμφυτου ταλέντου. Όμως όλα τα υπόλοιπα στάδια είναι κεφάλαια που μπορούν να διδαχθούν και να αναπτυχθούν. Χρειάζεται εκπαίδευση το ανθρώπινο μυαλό για να στοχάζεται επιχειρηματικά, να αντιλαμβάνεται τα βήματα μιας διαδικασίας και να ανταποκρίνεται σε αυτά με επάρκεια. Χρειάζεται εκπαίδευση, ώστε να μπορεί να συλλάβει ένα εγχείρημα στην ολότητά του και να το εξελίξει από ιδέα σε έναν «οργανισμό» που μπορεί να σταθεί στο χώρο των επιχειρήσεων και να επιτύχει τους στόχους του.

Η εκπαίδευση, όπως σε όλα τα επαγγελματικά μονοπάτια, είναι η έννοια – κλειδί, γιατί μόνο μέσα από τη συμπόρευσή εκπαίδευσης και επιχειρηματικότητας μπορούμε να οραματιστούμε ένα δίκαιο σύστημα που να αφορά και να εμπερικλείει αυτές τις δύο έννοιες. Γιατί πρέπει να σκεφτούμε και το «επιχειρείν» ως τομέα που όλοι ανεξαιρέτως οι νέοι άνθρωποι θα μπορούν να έχουν πρόσβαση, χωρίς περιορισμούς, χωρίς αχαρτογράφητες έννοιες και χωρίς κλειστές πόρτες. Σαν ένα φυτώριο νέων ιδεών, στο οποίο κάθε νέος και νέα μπορεί να χαράξει τη δική του μοναδική σταδιοδρομία. Εμείς βάζουμε το σπόρο και τα θεμέλια σε αυτό το όραμα και δίνουμε στα νέα παιδιά τα πρώτα εργαλεία για να το προχωρήσουν και να το εξελίξουν συλλογικά και ατομικά.

Θα ήθελα να σταθώ και σε κάτι ακόμα, το οποίο θεωρώ κρίσιμο: Η έννοια της επιχειρηματικότητας έχει παρεξηγηθεί ακόμα και στις μέρες μας, συγκεντρώνοντας καχυποψία και αρνητικά φώτα. Ο χώρος αυτός τείνει να θεωρηθεί ένα κλειστό σύστημα όπου επιτυγχάνουν όσοι και όσες διαθέτουν

² Ο Αργύρης Τζικόπουλος (MSc) είναι Γενικός Διευθυντής του JA Greece και Πρόεδρος του Εκτελεστικού Συμβουλίου του JA Europe.

οικογενειακή παράδοση. Για να είμαστε ρεαλιστές, αυτό είναι κάτι που μπορεί να φανεί βοηθητικό σε πολλές περιπτώσεις. Δεν αρκεί όμως για να εγγυηθεί την επιτυχία. Η προσηλωμένη δουλειά την εγγυάται. Έχουμε δει όλα αυτά τα χρόνια νέους και νέες από τις πιο ακριτικές γωνιές τις Ελλάδας να διαπρέπουν με τις ιδέες τους, να καινοτομούν και να μας γεμίζουν ελπίδα. Οι άνθρωποι αυτοί βρίσκονται τώρα σε μερικά από τα πιο σπουδαία πανεπιστημιακά ιδρύματα της Ελλάδας και του εξωτερικού και ορισμένοι από αυτούς ήδη εξελίσσουν το επιχειρηματικό τους όραμα στην αγορά εργασίας.

Είναι ανάγκη να συνδεθεί η αγορά εργασίας με την εκπαιδευτική διαδικασία, όχι παραγκωνίζοντας κλάδους, αλλά δημιουργώντας γέφυρες μεταξύ όσων διδάσκουμε στα παιδιά μας και όσων θα κληθούν να αντιμετωπίσουν στις μελλοντικές τους αναζητήσεις. Το Πανεπιστήμιο, όπως πάντα, θα κληθεί να διαδραματίσει έναν κρίσιμο ρόλο σε όλο αυτό και είναι χρέος όλων μας να εγγυηθούμε ότι δίνουμε τον καλύτερο εαυτό μας για να το κάνει, με τρόπο άρτιο και παραγωγικό προς την ίδια την εκπαιδευτική διαδικασία.

Γράφοντας τα παραπάνω, αναλογίζομαι τι έχουμε κάνει και τι αντίκτυπο έχει αυτό στην κοινωνία. Τόσο εγώ όσο και όλοι οι άνθρωποι του Junior Achievement γνωρίζουμε ότι το να υποστηρίζεις νέους ανθρώπους να βρουν το δρόμο τους δεν χωρά πάντα σε νούμερα και διαγράμματα. Είναι όμως μια διαδικασία που έχει αποδείξεις. Αναφέρομαι στην υποψηφιότητα του διεθνούς δικτύου μας για το Νόμπελ Ειρήνης το 2022, όταν ολοκληρώνεται αυτός ο τόμος. Αυτό είναι κάτι που το καρπωνόμαστε όλες και όλοι και αποτελεί ύψιστη τιμή. Είναι κάτι που απορρέει από τη συλλογική δουλειά, από την ανατροφοδότηση των νέων, την υποστήριξη και το όραμα μας. Σε περιόδους δυσμένειας και πόλωσης, οι ομάδες του JA που δραστηριοποιούνται σε όλο τον κόσμο προσφέρουν κίνητρο, έμπνευση και υποστήριξη. Αλλάζουν τον κόσμο. Αυτό είναι η κληρονομιά που υπηρετούμε και που προσπαθούμε να μεταλαμπαδεύσουμε με τα εκπαιδευτικά μας προγράμματα.

Καλλιεργώντας την επιχειρηματικότητα στα Εργαστήρια Δεξιότητων 21ου αιώνα

- Θεοδώρα Αστέρη ³

Το 2020-21 με στόχο να εισαχθούν στο σχολείο πιο συστηματικά και ολοκληρωμένα τα καινοτόμα προγράμματα που αφορούν ζητήματα καλής ζωής, οικολογικής συνείδησης, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επαγγελματικής ανάπτυξης και καινοτόμων πρακτικών και θα καλλιεργούν τις δεξιότητες ζωής και τις σύγχρονες μεθοδολογίες μάθησης, συμπεριλαμβανομένων των νοητικών και ψηφιακών δεξιοτήτων, δημιουργήθηκε από το Ι.Ε.Π. μια ψηφιακή πλατφόρμα με τον τίτλο «Πλατφόρμα 21+: Εργαστήρια Δεξιότητων». Για τις ανάγκες της έρευνας σχεδιάστηκε ένα πλαίσιο προγραμματισμού σε μορφή *Σχεδίου Δράσης* ώστε να κυριαρχήσει η μεθοδολογία της μη τυπικής και της εργαστηριακής διερευνητικής μάθησης για την κατ' αρχάς δοκιμαστική υλοποίηση των προγραμμάτων.

Ο σκοπός των Εργαστηρίων Δεξιότητων 21^{ου} αιώνα είναι να δώσει ευκαιρίες στα παιδιά και τους νέους του σχολείου να αποκτήσουν βιώματα ενεργού πολίτη, βιώματα συνεργασίας, σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων, εμπειρίες συμπεριληπτικής και διαφοροποιημένης προσέγγισης της γνώσης μέσω του κοινωνικού πλαισίου μάθησης και να αναπτύξουν κατάλληλες δεξιότητες για τη σύγχρονη ζωή και κοινωνία.

Ανάμεσα στις θεματικές συγκαταλέγεται η επιχειρηματικότητα, στο πλαίσιο της οποίας υποβλήθηκαν εκπαιδευτικά προγράμματα του Junior Achievement Greece (JA Greece) που στοχεύουν στην καλλιέργεια των δημιουργικών, συνεργατικών και ψηφιακών δεξιοτήτων των μαθητών και μαθητριών για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας «εικονικής» επιχείρησης.

Εισαγωγή νέων θεματικών ενοτήτων

Η «Εκπαιδευτική πλατφόρμα για τις δεξιότητες του 21ου αιώνα» οργανώνει το εκπαιδευτικό της υλικό σε τέσσερις κύκλους θεματικών περιοχών ως εξής:

- i. Η θεματική για *Eu Zην* με τον φιλικότερο για παιδιά τίτλο «Ζω καλύτερα» που περιλαμβάνει υποθεματικές που αφορούσαν την υγεία, το σώμα, τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, την ψυχική και συναισθηματική υγεία, τη διατροφή, την ασφάλεια.
- ii. Η θεματική για την περιβαλλοντική εκπαίδευση και τον πολιτισμό με τον

³ Η Θεοδώρα Αστέρη είναι Διδάκτωρ Ειδικής Παιδαγωγικής & Ψυχολογίας ΕΚΠΑ, Σύμβουλος ΙΕΠ.

φιλικότερο για παιδιά τίτλο «Φροντίζω το Περιβάλλον» που περιλαμβάνει υποθεματικές για την οικολογία, την κλιματική αλλαγή και κρίση, την υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά και την παγκόσμια φυσική κληρονομιά.

- iii. Η θεματική για τη δημοκρατική κοινωνική ζωή με τον τίτλο «Ενδιαφέρομαι και *Ενεργώ - Κοινωνική Συναίσθηση & Ευθύνη*» με υποθεματικές τα ανθρώπινα δικαιώματα του παιδιού, το σεβασμό στο διαφορετικό, τη συμπερίληψη και την αλληλεγγύη.
- iv. Η θεματική για την επιστημονική σκέψη και την επαγγελματική προετοιμασία με τον τίτλο «*Δημιουργώ & Καινοτομώ - Δημιουργική Σκέψη & Πρωτοβουλία*» με τις υποθεματικές της ρομποτικής, των εφαρμογών STEAM & STEM, τη γνώριμία με τα επαγγέλματα και την επιχειρηματικότητα.

Οι θεματικές ενότητες, που προκύπτουν από τους Παγκόσμιους Δείκτες Αειφόρου Ανάπτυξης (περιβάλλον, ευ ζην, ασφάλεια, κοινωνία των πολιτών, σύγχρονη τεχνολογία και επιχειρηματικότητα), υλοποιούνται κυκλικά στην πορεία των ετών και όχι κατ' ανάγκη με αυτή τη σειρά.

Κάθε σχολική χρονιά ο εκπαιδευτικός προγραμματισμός των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων διαπερνά και τους τέσσερις θεματικούς κύκλους και για το σκοπό αυτό έχει προβλεφθεί στον σχολικό προγραμματισμό η ανά δύο μήνες αλλαγή θεματικής ενότητας. Τα προγράμματα κάθε θεματικής και υποθεματικής είναι ανοικτά, είναι διαρθρωμένα ως προγράμματα διαδικασιών με προτεινόμενες δράσεις και διαπνέονται από την ίδια φιλοσοφία και άρα μεθοδολογία. Για να προγραμματίζονται σε κάθε σχολείο, τάξη και εκπαιδευτική περιφέρεια με την ίδια φιλοσοφία και την ίδια μεθοδολογία, το ΙΕΠ, μετά την πιλοτική εφαρμογή, έχει δημιουργήσει πρότυπα προγράμματα παρέχοντας μια βάση στον/στην εκπαιδευτικό που δεν έχει οικειοποιηθεί τη μεθοδολογία, ενώ έχουν παράλληλα αναρτηθεί τα αρχικά πιλοτικά σχέδια δράσης ως ταυτότητες των προγραμμάτων που δοκιμάστηκαν κατά την πιλοτική εφαρμογή από τα διακόσια δεκαεπτά (217) πιλοτικά σχολεία της χώρας. Όλα προσβάσιμα από την αρχική ιστοσελίδα των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων και από το μενού «Εκπαιδευτικό υλικό». Ωστόσο, για όποια κι όποια εκπαιδευτικό η εργαστηριακή βιωματική συνεργασία είναι γνώριμα νερά το Σχέδιο Δράσης είναι αναρτημένο στο εκπαιδευτικό υλικό ως μια ρουμπρίκα, ένα ανοικτό σχέδιο δράσης, ώστε να επιχειρήσει, να δημιουργήσει μαζί με τα παιδιά το περιβάλλον βιωματικής και άμεσης καλλιέργειας των ικανοτήτων.

Οι εκπαιδευτικοί της σχολικής μονάδας καλούνται να εντοπίσουν τα δυνατά και αδύνατα σημεία του κοινωνικού πλαισίου μάθησης και του σχολικού κλίματος, να οραματιστούν το μέλλον του σχολείου τους και να σχεδιάσουν έναν κοινό βηματισμό μέσω των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων. Αυτό είναι το Σχέδιο Δράσης της Σχολικής Μονάδας.

Πριν όμως ξεκινήσουν οι δράσεις και με σκοπό να υποστηριχτεί ο κοινός βηματισμός των τμημάτων προς τη βελτίωση του σχολικού κλίματος ή την επίτευξη των ικανοτήτων, ορίζεται από κοινού ο στόχος, η κεντρική ιδέα, δηλαδή, που θα διαπερνά τις δράσεις των μαθητών/μαθητριών. Οι θεματικοί κύκλοι, σε έναν τέτοιο προγραμματισμό, θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως ομόκεντροι κύκλοι

ενός πλήρους προγράμματος που ξεκινά από το σώμα ή το «Εγώ» και εξελίσσεται διά του ενδιαφέροντος του περιβάλλοντος στις κοινωνικές σχέσεις και την επιστημονική σκέψη και δημιουργία.

Πρόκειται για τον κύκλο των υπαρξιακών ζητημάτων, όπου εντάσσονται όλες οι υποθεματικές στο «*Eu Zην*», για τον κύκλο του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, όπου εντάσσονται όλες οι υποθεματικές στο «*Φροντίζω το Περιβάλλον*», τον κύκλο της δημοκρατικής κοινωνικής ζωής, όπου εντάσσονται όλες οι υποθεματικές στο «*Ενδιαφέρομαι και Ενεργώ*», και για τον κύκλο της επαγγελματικής ζωής που περιλαμβάνει όλες τις υποθεματικές του «*Δημιουργώ και Καινοτομώ*».

Έχουν καταγραφεί υποδειγματικά Σχέδια Δράσης σχολικής μονάδας από την πιλοτική εφαρμογή, που διατρέχονται από μια κεντρική ιδέα. Ενδεικτικά αναφέρω τη ιδέα πολυθέσιου Γυμνασίου σε αστικό κέντρο που μελέτησε από όλες τις απόψεις την αξιοποίηση και βελτίωση του θεσμού «Ποδήλατο στην πόλη» και την ιδέα ολιγοθέσιου Δημοτικού Σχολείου που εργάστηκε καθολικά και διαθεματικά μέσα από όλες τις θεματικές στις ανθρώπινες σχέσεις.

Τέλος, πιο αναλυτικά παραθέτω το παρακάτω παράδειγμα πιλοτικού Δημοτικού ορεινής αγροτικής περιοχής, το οποίο εξασφάλισε τη συμμετοχή και του γειτονικού Νηπιαγωγείου.

Παράδειγμα: Διατροφικές συνήθειες

Ο σύλλογος διδασκόντων/διδασκουσών εντόπισε ως σημαντικό πρόβλημα τη διατροφική συνήθεια και επιλογή των παιδιών να περιφρονούν την ντόπια παραγωγή τροφίμων και να επιλέγουν συσκευασμένες ή/και τεχνητές τροφές (junk food). Κατά τη θεματική ενότητα του «*Eu Zην*» ένα τμήμα ερεύνησε το θέμα από τη σκοπιά της υγιεινής διατροφής, άλλο τμήμα από τη σκοπιά της ψυχικής υγείας και της σύνδεσης με αρνητικά συναισθήματα και άλλο από τη σκοπιά των προτύπων που προβάλλονται από τα μέσα. Κατά την ενότητα του περιβάλλοντος τα τμήματα μελέτησαν το θέμα της τοπικής παραγωγής από την πλευρά της κλιματικής αλλαγής και της διατήρησης, από την πλευρά της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και των εθίμων αλλά και από την πλευρά της οικολογικής συνείδησης. Ομοίως κατά τη θεματική ενότητα της κοινωνικής ενσυναίσθησης μελέτησαν τις διατροφικές συνήθειες από τη σκοπιά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και προσβασιμότητας, μελετώντας τις συνθήκες φτώχειας και αλληλεγγύης αλλά και τού διαφορετικού πολιτισμικού υπόβαθρου.

Στη θεματική ενότητα «*Δημιουργώ και καινοτομώ*» προς έκπληξη των ίδιων των εκπαιδευτικών άλλο τμήμα δημιούργησε σύστημα αυτόματου ποτίσματος και έναν κήπο, άλλο τμήμα δημιούργησε μια εικονική επιχείρηση προώθησης τοπικών αγνών προϊόντων, ενώ άλλο τμήμα κάλεσε σε συνέντευξη γονείς και άλλους επαγγελματίες στο χώρο της τοπικής παραγωγής και μελέτησε από την πλευρά της επαγγελματικής ζωής τη διατροφή.

Οι κύκλοι των δεξιοτήτων και η παιδαγωγική που παράγουν

Τα Εργαστήρια δεξιοτήτων καλλιεργούν τις σύγχρονες δεξιότητες του 21^{ου} αιώνα. Είναι οι δεξιότητες που θεωρούνται απαραίτητες τόσο για την εκπλήρωση του τέταρτου παγκόσμιου αναπτυξιακού στόχου, την ποιοτική συμπεριληπτική εκπαίδευση, όσο και για την υποστήριξη των παιδιών και των νέων σε μια ανοικτή, δημοκρατική αλλά και συνεχώς μεταβαλλόμενη κοινωνική πραγματικότητα. Οι δεξιότητες αυτές είναι πάλι οργανωμένες σε τέσσερις άξονες-δεξιότητες σύγχρονης μάθησης –τα 4 «Cs»- δηλαδή τις δεξιότητες της ζωής, δεξιότητες του νου και τις ψηφιακές δεξιότητες. Οι δεξιότητες ζωής είναι ταυτόχρονα στάσεις ζωής, αντιλήψεις και αξιακό σύστημα.

Οι ψηφιακές δεξιότητες περιλαμβάνουν και δεξιότητες νου, επιστημονικής σκέψης ή οργανωτικής σκέψης.

Πρώτη και σημαντική παιδαγωγική αρχή για την επίτευξη του ρόλου των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων είναι η **μετατόπιση του παιδαγωγικού ρόλου** από τη διδασκαλία και την εξεταστική και βερμπαλιστική παράδοση σε ρόλο συμβούλου, μέντορα ή και κριτικού φίλου. Οι εκπαιδευτικοί συμμετέχουν και ενεργούν μέσα στο μαθησιακό περιβάλλον μαζί με τους μαθητές και τις μαθήτριες ως μια ομάδα που μοιράζεται ρόλους και υλικό, ιδέες, συναισθήματα, σκέψεις και προτάσεις. Ταυτόχρονα σε κάθε θεματικό κύκλο όλοι αναστοχάζονται, αξιολογούν το αποτέλεσμα, εκτιμούν και επιλέγουν στοιχεία που θα συγκροτήσουν τόσο το ατομικό όσο και το συλλογικό portfolio. Οι εκπαιδευτικοί, ταυτόχρονα, παρατηρούν και καταγράφουν την πρόοδο των ικανοτήτων των μαθητών/μαθητριών, αξιοποιώντας τους προτεινόμενους δείκτες επιτυχίας.

Εκ των ων ουκ άνευ να αναφέρουμε ότι η έτερη παιδαγωγική αρχή που θεμελιώνει τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων είναι η **περιγραφική ή κατά άλλους αυθεντική αξιολόγηση**. Πώς αλλιώς θα μπορούσε να είναι, αφού το ζητούμενο των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων είναι η κατάκτηση ικανοτήτων, π.χ. η ικανότητα δημιουργικής συνεργασίας ή η ικανότητα σεβασμού του άλλου; Ανάμεσα στην αρχή του παιδαγωγικού ρόλου και την αρχή της περιγραφικής αξιολόγησης είναι ανάγκη να πραγματευτούμε ορισμένα μεθοδολογικά ζητήματα.

Μεθοδολογικά ζητήματα

Τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων, και αντιστοίχως κάθε θεματική, π.χ. η επιχειρηματικότητα, μπορούν να εκληφθούν ως ευκαιρίες και εμπειρίες μέσα στη σχολική ζωή και το σχολικό πρόγραμμα και όχι ως ένα **συνηθισμένο μάθημα** παρουσίασης της γνώσης και αποστήθισης. Οι εμπειρίες είναι οργανωμένες ως εργαστηριακή συνεργασία και ο στόχος των δραστηριοτήτων είναι η καλλιέργεια των δεξιοτήτων αλλά και η επεξεργασία των στάσεων και αντιλήψεων, η διερεύνηση μέσω των αξιών και άρα η καλλιέργεια της **ικανότητας των παιδιών** για σύγχρονη σκέψη, για κοινωνική και συναισθηματική μάθηση, για συνεργασία και δημιουργική ή στοχαστική δραστηριότητα.

Αυτονοήτως, λοιπόν, όχημα των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων είναι οι **σύγχρονες**

παιδαγωγικές μεθοδολογίες της διερευνητικής και συνεργατικής μάθησης που οδηγούν σε καλλιέργεια δεξιοτήτων και αποσκευές τους είναι το θεματικό υλικό και οι επιμέρους δράσεις που φέρει κάθε θεματικός κύκλος και κάθε πρόγραμμα.

Ένα τέτοιο εγχείρημα απαιτεί πληθώρα υλικού ώστε η ομάδα με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού να έχει πρόσβαση και να μπορεί να επιλέγει ακριβώς αυτό που χρειάζεται σε κάθε βήμα. Οι εκπαιδευτικοί έχουν ρόλο συντονιστή των δράσεων, συμβούλου και εμπυχωτή και συνοδεύουν τα παιδιά στην πορεία της διερεύνησης, της δημιουργίας και του στοχασμού.

Εκπαιδευτικό και εποπτικό υλικό, δράσεις και ικανότητες εξελίσσονται συγχρονισμένα σύμφωνα με το συντονισμό του/της εκπαιδευτικού. Με δυο λόγια τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων είναι ένα ανοικτό και ολιστικό Project Based Learning.

Ενδεικτικά αναφέρουμε δράσεις που «ανήκουν» σε αυτές τις μεθοδολογίες:

Διερευνητική συζήτηση, αντιλογίες και παρουσίαση επιχειρημάτων, δημιουργία αφίσας, δημιουργία έρευνας, οργάνωση συνέντευξης, παιχνίδια ρόλων και οργάνωση προσομοιωτικού περιβάλλοντος, επιλογή και οργάνωση εκθεσιακού υλικού, δημιουργία οπτικής αναγνώρισης και διαφήμισης, κατασκευές, θεατρικό παιχνίδι και καλλιτεχνική δημιουργία, εργαστήρια προφορικής αφήγησης, δημιουργία βιογραφικού, ανάλυση δεδομένων και παρουσίασή τους, κ.ά.

Ποια επιχειρηματικότητα και από πότε;

Τι ακριβώς είναι ένα πρόγραμμα επιχειρηματικότητας στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων; Από τα παραπάνω έχει καταστεί σαφές ότι είναι η καλλιέργεια της ικανότητας των παιδιών να παρατηρήσουν, να εντοπίσουν ευκαιρίες, να δημιουργήσουν, να καινοτομήσουν, να θέσουν στόχους, να οργανώσουν ένα σχέδιο δράσης και να το διαχειριστούν ως την ευόδωσή του. Εν κατακλείδι, δίνονται προκλήσεις και ευκαιρίες στα παιδιά να επιχειρήσουν με όλη τη δημιουργική σημασία της λέξης, να τολμήσουν, να διερευνήσουν, να ανοίξουν νέους δρόμους και ευκαιρίες και να τα υποστηρίξουν.

Όπως ισχύει για όλα τα προγράμματα των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων, η καλλιέργεια επιχειρηματικής ικανότητας διαπερνά καθέτως και οριζοντίως τα άλλα σχολικά αντικείμενα καθώς και κάθε μαθησιακό αποτέλεσμα, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη την ανάγκη να καλλιεργείται η ικανότητα της πρωτοβουλίας και αυτενέργειας στη μαθησιακή διαδικασία.

Η έγκαιρη έναρξη καλλιέργειας των ήπιων δεξιοτήτων και δεξιοτήτων του 21^{ου} αι. ορίζεται από την προσχολική ηλικία, πριν το Νηπιαγωγείο και πριν την ηλικία των 4 ετών, όπως άλλωστε τίθενται οι ορίζουσες του χαρακτήρα. Αν και το αναλυτικό πρόγραμμα του Νηπιαγωγείου αφιερώνει πολλές δραστηριότητες για την καλλιέργεια καλών συνηθειών και κοινωνικής ζωής των νηπίων, η καλλιέργεια ήπιων δεξιοτήτων δεν ανήκε μέχρι πρόσφατα στη σφαίρα της «σχολικής ύλης».

Τα εργαστήρια δεξιοτήτων εντάσσουν στη σχολική ύλη τις δεξιότητες.

Σύμφωνα με το ν. 4807/2021 (ΦΕΚ 96/τ. Α΄/11-06-2021), και ειδικότερα βάσει του άρθρου 52 με θέμα «Εργαστήρια Δεξιότητων – Αντικατάσταση του άρθρου 1 του ν. 4692/2020» (Α΄ 111), εισάγεται «η διδακτική ενότητα με τίτλο ‘Εργαστήρια Δεξιότητων’ στο πρόγραμμα σπουδών και στο εβδομαδιαίο ωρολόγιο πρόγραμμα όλων των τύπων σχολικών μονάδων υποχρεωτικής εκπαίδευσης, Νηπιαγωγείων, Δημοτικών και Γυμνασίων με σκοπό την ενίσχυση της καλλιέργειας ήπιων δεξιότητων, δεξιότητων ζωής και δεξιότητων τεχνολογίας και επιστήμης στους μαθητές και με τη με αρ. πρωτ. 94236/ΓΔ4/04-08-2021 Υ.Α., μεταξύ άλλων ρυθμίσεων, τα Εργαστήρια Δεξιότητων της Γ΄ Γυμνασίου αφιερώνονται εξ ολοκλήρου στην υπο-θεματική της Συμβουλευτικής Επαγγελματικού Προσανατολισμού και ακολουθούν τη φιλοσοφία των τεσσάρων κύκλων δεξιότητων και τη μεθοδολογία της διερευνητικής, συνεργατικής και δημιουργικής μάθησης.

Τα ήδη πολύ θετικά αποτελέσματα από την ενδιάμεση έκθεση της πιλοτικής εφαρμογής σε επίπεδο μαθησιακών αποτελεσμάτων, γνώσεων, δεξιοτήτων, ικανοτήτων, δημιουργούν προσδοκίες για την ποιοτική αναβάθμιση της παρεχόμενης εκπαίδευσης από το Νηπιαγωγείο έως και το Γυμνάσιο. Ειδικά τα θέματα της νεανικής επιχειρηματικότητας, της καινοτομίας, της σταδιοδρομίας, των επαγγελματικών δεξιοτήτων αλλά και της προσωπικής ανάπτυξης τίθενται στο επίκεντρο σε όλες τις σχολικές μονάδες της επικράτειας. Η εμπλοκή των μαθητών/τριών με τα ζητήματα αυτά από το Νηπιαγωγείο αναμένεται να εισάγει τους μαθητές/τριες στις σχετικές έννοιες και να καλλιεργήσει τις σχετικές δεξιότητες.

Άλλωστε η ικανότητα για επιχειρηματικότητα καλλιεργείται μέσα από ερευνητική δουλειά, παρατήρηση και εντοπισμό ευκαιριών, περνά μέσα από την ικανότητα για εκπόνηση μιας στρατηγικής ή ενός σχεδίου δράσης, βασίζεται σε έναν στοιχειώδη χρηματο-πιστοπιστωτικό εγγραμματισμό, ενώ προϋποθέτει και καλλιεργεί τις δεξιότητες και τις στάσεις της συνεργασίας, της ανθεκτικότητας και ευελιξίας, της πρωτοβουλίας αλλά και της υπευθυνότητας. Στον πυρήνα των προγραμμάτων της επιχειρηματικής ικανότητας πρέπει να είναι οι σύγχρονες δεξιότητες μάθησης, τα 4 C: Συνεργασία (Cooperation), Επικοινωνία (Communication), Κριτική Σκέψη (Critical Thinking) και Δημιουργικότητα (Creativity).

Η εικονική επιχειρηματικότητα επιπλέον καλλιεργεί τις δεξιότητες της ψηφιακής επικοινωνίας/ συνεργασίας/δημιουργικότητας καθώς και την ικανότητα για ψηφιακή ασφάλεια και ποιότητα στην ψηφιακή επικοινωνία.

Επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών

Η πιλοτική δράση «Πλατφόρμα 21+: Εργαστήρια Δεξιότητων» έλαβε το βραβείο του Ευρωπαϊκού Δικτύου Εκπαίδευσης για τον Παγκόσμιο Πολίτη (Global Education Network of Europe- GENE) για τη μεθοδολογία, τη φιλοσοφία και τη σκοπιμότητά της, καθώς άνοιξε τον δρόμο της αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας, της σχολικής κοινότητας με την κοινωνία των πολιτών, των φορέων πολιτισμού για την

καλλιέργεια της ικανότητας των παιδιών και των νέων να ερευνούν, να επικοινωνούν και να δημιουργούν προβλήματα ως παγκόσμιοι πολίτες.

Ένα από τα κριτήρια ποιότητας GENE που πληρούσε η πιλοτική εφαρμογή ήταν οι συνέργειες που αναπτύχθηκαν μεταξύ εκπαιδευτικών, τοπικής και παγκόσμιας κοινότητας, ερευνητών και σχολικών κοινοτήτων με κοινή δράση το σχεδιασμό μαθησιακών περιβαλλόντων κατάλληλων για την καλλιέργεια των δεξιοτήτων του 21^{ου} αιώνα. Αναπτύξαμε κοινά μαθησιακά περιβάλλοντα και συνεργαστήκαμε εκπαιδευτικοί από διαφορετικές ειδικότητες, διαφορετικές βαθμίδες και με διαφορετικές εμπειρίες σε κοινές δράσεις από την αρχή μέχρι το τέλος. Ανταλλάξαμε γνώση και εμπειρία με ανοικτό μυαλό και σχεδιάσαμε μαθησιακές πρακτικές προσπαθώντας να αξιοποιήσουμε τη σκευή μας, αλλά όχι να εγκλωβιστούμε ή οχυρωθούμε σε αυτή.

Στις παγκόσμιες διασκέψεις της UNESCO για το **μέλλον της εκπαίδευσης** εκπαιδευτικοί, σχεδιαστές εκπαιδευτικής πολιτικής και στελέχη της εκπαίδευσης, έχοντας επαναβεβαιώσει ότι η εκπαίδευση είναι ένα **κοινό αγαθό** για το οποίο έχουμε κοινή ευθύνη, καλούνται να γίνουν δια βίου μαθητές.

Ένας από τους στόχους της διά βίου μάθησης τους είναι η καλλιέργεια του επιχειρηματικού πνεύματος (Tawil et al., 2015) ως εξής: αφενός να εντοπίζουν ευκαιρίες, να αναλύουν τα δεδομένα, να καταρτίζουν εκπαιδευτικά σχέδια δράσης και να δημιουργούν συνεργατικά περιβάλλοντα μάθησης για τους μαθητές τους, αφετέρου να συλλειτουργούν ως κοινότητα διά βίου μάθησης για την επαγγελματική τους ανάπτυξη και την απόλαυση της επαγγελματικής τους αξίας.

Η Covid εποχή, άλλωστε, έδειξε ότι οι εκπαιδευτικοί σε όλο τον κόσμο ενήργησαν με πνεύμα επιχειρηματικότητας προκειμένου να αναπτύξουν νέες δεξιότητες για την εξ αποστάσεως υποστήριξη της μάθησης και την ενεργό εμπλοκή των μαθητών/μαθητριών στην αφύσικη αυτή μαθησιακή διαδικασία. Σε σχετική έκθεσή της η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Εκπαίδευση στην Επιχειρηματικότητα καταλήγει ότι η επιχειρηματική ικανότητα των ίδιων των εκπαιδευτικών θα έπρεπε να λογίζεται ως βασικό στοιχείο της κατάρτισής τους (European Commission, 2020).

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι στον πυρήνα της καλλιέργειας του επιχειρηματικού πνεύματος είναι η ικανότητα να βλέπει κανείς ευκαιρίες για έρευνα, η ικανότητα για εκτίμηση και αξιοποίηση ευκαιριών καθώς και η ικανότητα προσαρμογής υλικών και δεδομένων σε μια συνθήκη ή ανάγκη.

Για ακριβώς αυτούς τους λόγους έχει επισημανθεί ότι η μεθοδολογία των προγραμμάτων επιχειρηματικότητας μοιάζει πολύ με τη βιωματική προσέγγιση που απαιτείται πολλές φορές ακόμη και για την αρχική κατάρτιση των εκπαιδευτικών, ενώ πολλές δραστηριότητες του τύπου αυτού ενθαρρύνουν τους εκπαιδευτικούς να διευρύνουν τους ορίζοντές τους και να σκεφτούν έξω από το κουτί (Heinonen, 2006).

Ασφαλώς, χρειάζονται πολλές δράσεις επιμόρφωσης, ενημέρωσης σε υλικά αλλά και συχνές συναντήσεις για το μοίρασμα στην κοινότητα, την παρουσίαση και

μελέτη καλών πρακτικών ώστε να μπορούμε να επιχειρήσουμε ή να δημιουργήσουμε ποιοτικά μαθησιακά περιβάλλοντα που προάγουν τις ικανότητες των παιδιών.

Τέτοιες καλές πρακτικές, οπτικές και μεθοδολογίες παρουσιάζονται στη συνέχεια. Πρακτικές που δοκιμάστηκαν με επιχειρηματικό και ευρηματικό πνεύμα και αποτελούν πρόταση όχι μόνο για την καλλιέργεια της επιχειρηματικής ικανότητας των μαθητών αλλά και κάθε άλλης δημιουργικής ικανότητας που συμβάλλει στη βελτίωση της ζωής, της καριέρας και της μάθησης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Entrepreneurial skills and competences in learning, teaching and school leadership in the digital age. Brussels: European Education Policy Network EEPN EAC-2020-0278. https://educationpolicynetwork.eu/wp-content/uploads/2021/03/Deliverable-2_3_Entrepreneurship_final-for-publication.pdf.

European Commission (2020). *Guide, Entrepreneurship Education. A Guide for Education*. Brussels: ECEC.

Heinonen, J. & Poikkijoki, S. (2006). An entrepreneurial-directed approach to entrepreneurship education: mission impossible?. *Journal of Management Development*, Vol. 25 No. 1, pp. 80-94. . <https://doi.org/10.1108/02621710610637981>.

Tawil, S. & Locatelli, R. (2015). *Rethinking Education: Towards a Global Common Good*. Paris: Unesco.

Το οικοσύστημα επιχειρηματικότητας στα ελληνικά πανεπιστήμια: Η περίπτωση του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών

- Γεώργιος Δουκίδης ⁴

Εισαγωγή

Εκ μέρους της τοπικής πανεπιστημιακής κοινότητας θα ήθελα να καλωσορίσω όλους τους συμμετέχοντες στο συνέδριο που διοργανώνει το JA Greece. Ήμουν μέλος του διοικητικού συμβουλίου του JA Greece για τέσσερα χρόνια, ενώ το πανεπιστήμιό μου (Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών) υπήρξε πρωτεργάτης και εξακολουθεί να είναι ιδιαίτερα ενεργό ακαδημαϊκό ίδρυμα στον διαγωνισμό 'Junior Achievement StartUp'.

Τα πανεπιστήμια είναι οι κύριοι φορείς έρευνας. Ενώ τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε μια αύξηση των δαπανών σε Έρευνα και Ανάπτυξη (E&A), τόσο σε απόλυτο μέγεθος όσο και ως ποσοστό του ΑΕΠ, φτάνοντας τα 2,34 δισ. ευρώ το 2019 (1,27% του ΑΕΠ), η σχετική κατάταξη της χώρας μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. είναι κάτω από τον κοινοτικό μέσο όρο (2,14% του ΑΕΠ) στη 17η θέση. Σε απόλυτα μεγέθη, χώρες με πληθυσμό παρόμοιο της Ελλάδας (όπως το Βέλγιο και η Αυστρία) δαπανούν πενταπλάσια χρηματικά ποσά σε E&A σε σχέση με την Ελλάδα (13,8 δισ. και 12,7 δισ. ευρώ αντίστοιχα). Επιπλέον, οι δαπάνες για E&A από τον ιδιωτικό τομέα είναι πολύ χαμηλές (0,59% του ΑΕΠ, έναντι 1,42% που είναι ο μέσος όρος στην Ε.Ε.), όπως και η συνεργασία των επιχειρήσεων με τα πανεπιστήμια και τα ερευνητικά κέντρα. Είναι μοναδική ευκαιρία για τη χώρα να αξιοποιήσει το υψηλού επιπέδου ερευνητικό δυναμικό που διαθέτει και να ενισχύσει τη θέση της στον τομέα αυτό, μέσα από γενναία χρηματοδότηση της έρευνας από δημόσιους και ιδιωτικούς πόρους παράλληλα με τη ουσιαστική συνεργασία των ερευνητικών ιδρυμάτων με την επιχειρηματική κοινότητα για την αξιοποίηση της έρευνας προς όφελος της κοινωνίας και οικονομίας.

Η παρουσίασή μου έχει τέσσερα μέρη: Πρώτον, δράσεις αξιοποίησης της ακαδημαϊκής έρευνας, δεύτερον μια επισκόπηση του επιχειρηματικού οικοσυστήματος στα ελληνικά πανεπιστήμια, τρίτον, τις ενέργειές μας στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών καθώς θεωρείται μία βέλτιστη ευρωπαϊκή πρακτική όσον αφορά την επιχειρηματικότητα στη τριτοβάθμια εκπαίδευση, και τέταρτος, την εμπειρία μας από τη συμμετοχή στο διαγωνισμό 'Junior Achievement StartUp' για φοιτητές πανεπιστημίου.

⁴ Ο Γεώργιος Δουκίδης είναι Καθηγητής Ηλεκτρονικού Επιχειρείν στο Εργαστήριο Ηλεκτρονικού Εμπορίου και Ηλεκτρονικού Επιχειρείν (ELTRUN) του Τμήματος Διοικητικής Επιστήμης και Τεχνολογίας του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Είναι επίσης μέλος Ανώτατου Συμβουλίου στην Εθνική Αρχή Ανώτατης Εκπαίδευσης.

Αξιοποίηση της ακαδημαϊκής έρευνας

Ενώ η χώρα διακρίνεται για το ερευνητικό της δυναμικό, η έρευνα που παράγεται, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, δεν έχει βρει το δρόμο της στην αγορά. Η Ελλάδα κατατάσσεται στην 9η θέση στη λίστα 25 χωρών της Ε.Ε. το 2018 όσον αφορά την ένταση των δημοσιεύσεων ανά εκατ. ευρώ εθνικής δαπάνης για Ε&Α. Επιπλέον, η ελληνική ερευνητική κοινότητα έχει εξαιρετικές επιδόσεις στα ανταγωνιστικά ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα, καθώς το ποσοστό της συνολικής δαπάνης Ε&Α στην Ελλάδα που χρηματοδοτήθηκε από την Ε.Ε. κατά την τελευταία δεκαετία κυμαίνεται μεταξύ 10% με 12%, ποσοστό από τα υψηλότερα ανάμεσα στις χώρες-μέλη.

Όστούσο στην Ελλάδα κατατίθενται μόνο 8,38 αιτήσεις για διπλώματα ευρεσιτεχνίας ανά εκατ. κατοίκους, την ώρα που ο μέσος όρος της Ε.Ε. είναι 106,84. Η σύγκριση με το Ισραήλ, που έχει παρόμοιο σε μέγεθος πληθυσμό και συγκρίσιμη ερευνητική δραστηριότητα, είναι αποκαρδιωτική. Είναι κοινή παραδοχή ότι η Ελλάδα θα μπορούσε να διεκδικήσει μια άλλη θέση στο χώρο της καινοτομίας και της start-up σκηνής διεθνώς, αν αξιοποιούσε το κρυμμένο δυναμικό που υπάρχει στα πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα της χώρας. Παράλληλα, η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα και την καινοτομία θεωρείται ότι παίζει σημαντικό ρόλο στην ανταγωνιστικότητα και την οικονομική ανάπτυξη. Οι επιχειρηματικές και καινοτομικές δεξιότητες θεωρούνται απαραίτητες δεξιότητες που χρειάζεται να καλλιεργηθούν στους πολίτες της Ευρώπης και γι' αυτό τον σκοπό, έχουν αναπτυχθεί ένα σύνολο σχετικών πρωτοβουλιών και φορέων με σχετική στόχευση (π.χ. Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Καινοτομίας & Τεχνολογίας, HEInnovate).

Για την αξιοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων οι προτεινόμενες δράσεις περιλαμβάνουν: (1) υποστήριξη των ερευνητών στην επιχειρηματική αξιοποίηση των ερευνητικών τους ιδεών μέσω υποδομών μεταφοράς τεχνολογίας στα ΑΕΙ και διαμόρφωσης ενός σύγχρονου θεσμικού πλαισίου για τη διαχείριση της διανοητικής ιδιοκτησίας, (2) συνεργασία των πανεπιστημίων και ερευνητικών κέντρων με την επιχειρηματική κοινότητα για την αξιοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων τους στον χώρο των νέων τεχνολογιών και την εύρεση εργασίας των αποφοίτων τους, (3) διαβαθμισμένη και hands-on εκπαίδευση ερευνητικών ομάδων και spin-offs για την ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων, ανάλογα με το στάδιο επιχειρηματικής ωριμότητας στο οποίο βρίσκονται (λιγότερο ή περισσότερο ώριμο), (4) ανάπτυξη δεξιοτήτων/ επιχειρηματικής αντίληψης και παρακίνηση φοιτητών, πρόσφατων αποφοίτων και ερευνητών μέσω στήριξης διαγωνισμών και σχετικών δραστηριοτήτων, (5) ενίσχυση δράσεων δημιουργίας και στήριξης νέων επιχειρηματικών ομάδων με διεπιστημονικό χαρακτήρα και συγκεκριμένη επιχειρηματική στόχευση.

Το επιχειρηματικό οικοσύστημα στα ελληνικά πανεπιστήμια

Το επιχειρηματικό πνεύμα στο ελληνικό πανεπιστημιακό σύστημα για πολλά

χρόνια ήταν ουδέτερο (αν όχι αρνητικό). Αυτό άλλαξε τα τελευταία δέκα χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης και της δημοσιότητας που δόθηκε σε νέους ανθρώπους που ξεκίνησαν μια νέα καινοτόμα επιχειρηματική δραστηριότητα. Σταδιακά τα περισσότερα από τα 25 ελληνικά πανεπιστήμια εισήγαγαν σχετικά μαθήματα, ενώ τα πιο πρωτοπόρα οργάνωσαν θερμοκοιτίδες για νεοσύστατες επιχειρήσεις (incubation centers) καθώς και γραφεία μεταφοράς τεχνολογίας για την αξιοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων.

Ήδη έχει συσταθεί ένα ενδιάμεσο ταμείο συμμετοχών (fund), στα πλαίσια του ταμείου επιχειρηματικών συμμετοχών (equifund), που ειδικεύεται σε νεοσύστατες επιχειρήσεις (start-ups) στο λεγόμενο "παράθυρο καινοτομίας" (innovation window) και επενδύει σε τεχνοβλαστούς (spin-offs) από πανεπιστημιακά εργαστήρια. Επιπλέον, νέα νομοθεσία έρχεται σύντομα στο κοινοβούλιο που θα απλοποιήσει τη διαδικασία δημιουργίας τεχνοβλαστών και εισάγει ειδικά μέτρα για την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας με οργανωμένο και σωστό τρόπο.

Παράλληλα, η Εθνική Αρχή Ανώτατης Εκπαίδευσης, εισάγει ένα πλαίσιο αξιολόγησης των ελληνικών πανεπιστημίων, ώστε το αποτέλεσμα αυτής της αξιολόγησης να αποτελέσει κριτήριο για τη μερική χρηματοδότησή τους από το δημόσιο. Ένας από τους πέντε πυλώνες της εν λόγω αξιολόγησης είναι η ολοκληρωμένη συνεργασία του πανεπιστημίου με την οικονομία και την κοινωνία. Σε αυτόν τον πυλώνα δίνεται έμφαση στα νέα διπλώματα ευρεσιτεχνίας που κατατίθενται από τους ερευνητές των πανεπιστημίων για τη διευκόλυνση, μέσω υποδομών των ΑΕΙ, των start-ups που προέρχονται από τα εργαστήρια, αλλά και τους τεχνοβλαστούς πανεπιστημίων που δημιουργήθηκαν και χρηματοδοτήθηκαν.

Έτσι, με τις προαναφερθείσες πρωτοβουλίες αναμένουμε ότι σε μερικά χρόνια το ερευνητικό πανεπιστημιακό οικοσύστημα θα είναι η κύρια πηγή καινοτόμων και βιώσιμων νεοφυών επιχειρήσεων.

Το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΟΠΑ) είναι ένας πρωτοπόρος ακαδημαϊκός οργανισμός στο ελληνικό οικοσύστημα καινοτομίας και επιχειρηματικότητας. Παρόλο που είμαστε ένα σχετικά μικρό πανεπιστήμιο, προσφέρουμε περισσότερα από 25 μαθήματα γύρω από την επιχειρηματικότητα σε οκτώ προπτυχιακά και 10 μεταπτυχιακά προγράμματα (M.Sc. και M.B.A), ενώ τουλάχιστον 15 μέλη ΔΕΠ συμμετέχουν ενεργά στην έρευνα και την εκπαίδευση της επιστημονικής περιοχής. Υπάρχει επίσης μια φοιτητική ένωση επιχειρηματικότητας, πολύ ενεργή στην προώθηση και προσέλκυση φοιτητών σε διάφορες σχετικές πρωτοβουλίες. Η διδασκαλία μαθημάτων επιχειρηματικότητας έχει ξεκινήσει από το 2000 και το 2014 ιδρύθηκε το Κέντρο Επιχειρηματικότητας και Καινοτομίας «ACEin» που πλέον αποτελεί ξεχωριστή δομή στο οργανόγραμμα του πανεπιστημίου. Η στρατηγική του ΟΠΑ για την προώθηση της καινοτόμου επιχειρηματικότητας στηρίζεται σε τέσσερις πυλώνες:

- i. **Επιχειρηματική Διδασκαλία και Εκπαίδευση.** Πέρα από τα 25 μαθήματα τα οποία παρακολουθούν πάνω από 1200 φοιτητές, από το 2008 διοργανώνουμε έναν διεθνή πανεπιστημιακό διαγωνισμό για την επιχειρηματικότητα και την καινοτομία (ennovation), στον οποίο συμμετέχουν κάθε χρόνο περισσότεροι από 300 φοιτητές και ερευνητές, ενώ από το 2010 διεξάγουμε ένα θερινό πρόγραμμα νεανικής επιχειρηματικότητας για μαθητές λυκείου (Youth Entrepreneurship Summer Program - YES).
- ii. **Προετοιμασία και Υποστήριξη Επιχειρηματιών.** Στο ACEin, τη θερμοκοιτίδα νέων επιχειρήσεων του ΟΠΑ, εφαρμόζουμε μια διαδικασία επιτάχυνσης 6 μηνών για φοιτητές και ερευνητές που έχουν μια ενδιαφέρουσα επιχειρηματική ιδέα. Τα τελευταία 6 χρόνια, με την ενεργό συμμετοχή περισσότερων από 60 εμπειρογνώμων και ακαδημαϊκών, υποστηρίξαμε πάνω από 350 ομάδες, ενώ στεγάσαμε και επιταχύναμε περισσότερες από 100 ομάδες, κάτι που οδήγησε στη δημιουργία 30 start-ups, εκ των οποίων οι 10 έχουν λάβει χρηματοδότηση από επενδυτές.
- iii. **Ανταλλαγή Γνώσης και Συνεργασία.** Οργανώνουμε σε μόνιμη βάση προγράμματα ανοιχτής καινοτομίας (open innovation) για μεγάλες επιχειρήσεις προκειμένου να συνεργαστούν με start-ups και ομάδες νέων ερευνητών, με στόχο την επίλυση σημαντικών προβλημάτων της αγοράς ή τη δημιουργία νέων και καινοτόμων προϊόντων/υπηρεσιών. Μέχρι σήμερα έχουμε οργανώσει 10 τέτοια προγράμματα για 7 εδραιωμένες επιχειρήσεις με τη συμμετοχή 400 ομάδων που κατέληξαν σε περισσότερες από 20 επιχειρηματικές συνεργασίες. Επίσης, συνεργαζόμαστε με όλους τους σημαντικούς φορείς στο τοπικό επιχειρηματικό οικοσύστημα και υποστηρίζουμε την ελληνική κυβέρνηση στις περισσότερες σχετικές πρωτοβουλίες (π.χ. Elevate Greece). Τέλος, συνεργαζόμαστε σε κοινά έργα με πάνω από 10 ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, πολύ ενεργά στο ευρωπαϊκό επιχειρηματικό οικοσύστημα, ενώ είμαστε υπεύθυνοι για την προώθηση της πρωτοβουλία HEInnovate στα ελληνικά πανεπιστήμια. Το HEInnovate περιλαμβάνει ένα εργαλείο για τη διερεύνηση της δυναμικής και εξέλιξης των πανεπιστημίων στο τομέα της επιχειρηματικότητας και καινοτομίας, που αναπτύχθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τον ΟΟΣΑ.
- iv. **Έρευνα Υψηλού Αντίκτυπου στην Επιχειρηματικότητα.** Σχεδόν 20 ακαδημαϊκοί διδάκτορες ή υποψήφιοι διδάκτορες πραγματοποιούν έρευνα υψηλού επιπέδου σε θέματα καινοτομίας και επιχειρηματικότητας, δημοσιεύοντας το ερευνητικό τους αποτέλεσμα σε κορυφαία επιστημονικά περιοδικά. Επίσης, παράγονται προτάσεις πολιτικής για την ελληνική κυβέρνηση και την ΕΕ στα θέματα αυτά.

Συμμετοχή στο διαγωνισμό JA StartUp για φοιτητές πανεπιστημίου

Πριν από μερικά χρόνια, όταν ήμουν μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του JA Greece, συνειδητοποιήσαμε ότι ήταν η κατάλληλη στιγμή για την ένταξη του διαγωνισμού 'Junior Achievement StartUp' στα ελληνικά πανεπιστήμια. Έτσι,

μεταφράσαμε το εκπαιδευτικό υλικό και ήρθαμε σε επαφή με καθηγητές που δίδασκαν μαθήματα καινοτομίας και επιχειρηματικότητας σε διάφορα ελληνικά πανεπιστήμια, ώστε να το εντάξουν στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Στο τμήμα μας, Διοικητικής Επιστήμης και Τεχνολογίας (ΔΕΤ), σχεδιάσαμε το νέο μάθημα «Ψηφιακή Καινοτομία και Επιχειρηματικότητα» (Digital Innovation and Entrepreneurship) στο οποίο η διδασκαλία πραγματοποιείται το εαρινό εξάμηνο, ούτως ώστε να συμπέσει με το χρονοδιάγραμμα του διαγωνισμού 'Junior Achievement StartUp'. Στο μάθημα αυτό εγγράφονται κάθε χρόνο σχεδόν 100 φοιτητές, οι οποίοι σχηματίζουν περίπου 25 ομάδες. Κατά τη διάρκεια του μαθήματος οι εν λόγω ομάδες σχεδιάζουν ένα καινοτόμο ψηφιακό προϊόν/υπηρεσία χρησιμοποιώντας μεθόδους ανάλυσης δεδομένων (data analytics) και ενσωματώνοντας τεχνολογίες Internet of Things (IoT) για να δημιουργήσουν ένα λειτουργικό πρωτότυπο και ένα πλήρες επιχειρηματικό πλάνο.

Η μέχρι τώρα ανταπόκριση των φοιτητών είναι πολύ θετική για τρεις λόγους: το εκπαιδευτικό υλικό είναι βοηθητικό και επίκαιρο, ο διαγωνισμός προσφέρει μία καλή προσομοίωση του πραγματικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος (με το πρωτότυπο, το επιχειρηματικό σχέδιο, το pitching, κ.λπ.), και τέλος λόγω της συμμετοχής των διαφόρων ειδικών/επιχειρηματιών ως μεντόρων, η οποία ωφελεί ιδιαίτερα τους φοιτητές στα διάφορα στάδια του διαγωνισμού.

Τα αποτελέσματα είναι πολύ εντυπωσιακά, αφού έχουμε καταφέρει να έχουμε 4-5 ομάδες κάθε χρόνο στον ελληνικό τελικό και να πάρουμε την πρώτη θέση τέσσερις φορές. Φέτος η τοπική νικήτρια ομάδα, μια μικτή ομάδα τριών φοιτητών του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών με δύο φοιτητές από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, πήρε την πρώτη θέση στον Ευρωπαϊκό Διαγωνισμό. Η εικονική εταιρεία swim.me έχει αναπτύξει ένα έξυπνο σκουφάκι κολύμβησης με τεχνολογία IoT για κολυμβητές με προβλήματα όρασης που τους επιτρέπει να λειτουργούν και να αθλούνται χωρίς υποστήριξη μέσα στις πισίνες.

Η συνεργασία μας λοιπόν με το JA Greece είναι πολύ παραγωγική και συμπληρωματική του σχεδίου μας για την προώθηση της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας στο πανεπιστημιακό οικοσύστημα.

Κλείνοντας, εύχομαι σε όλους ένα παραγωγικό και γόνιμο συνέδριο, και ανυπομονώ για τις διάφορες παρουσιάσεις, συζητήσεις και συμπεράσματα.

Η σημασία της Εκπαίδευσης για την Επιχειρηματικότητα στο σχολείο σήμερα

- Μανώλης Κουτούζης ⁵

Είναι γεγονός ότι το θέμα της εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα απασχολούσε για χρόνια πανεπιστημιακές σχολές και προγράμματα σπουδών με προσανατολισμό κυρίως τη Διοίκηση Επιχειρήσεων και λιγότερο τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες ή της Επιστήμες της Αγωγής. Είναι επίσης γεγονός ότι το θέμα αυτό δεν αποτελεί προτεραιότητα στο ελληνικό σχολείο, δεν έχει διεισδύσει στην κουλτούρα του ελληνικού (δημόσιου) σχολείου. Ωστόσο, έχει αρχίσει να γίνεται κατανοητό και αποδεκτό ότι η εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα είναι ένα πολυδιάστατο ζήτημα που σχετίζεται και με την ανάπτυξη δεξιοτήτων και συμπεριφορών των μαθητών. Η ανάπτυξη δεξιοτήτων, τόσο αυτών που σχετίζονται με συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα όσο και οριζόντιων (soft skills), αποτελεί πλέον επιτακτική προτεραιότητα των εκπαιδευτικών συστημάτων. Το ίδιο ισχύει και με την ανάπτυξη συμπεριφορών και στάσεων που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα και την καινοτομία.

Φαίνεται όμως ότι η εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα συνδέεται και με την ενίσχυση του αισθήματος δέσμευσης και ικανοποίησης των εκπαιδευτικών που συμμετέχουν σε σχετικά προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης και τέλος συμβάλει στη γεφύρωση της εκπαιδευτικής και της επιχειρηματικής κοινότητας. Θα έλεγε κανείς λοιπόν ότι η εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα συνδέεται με θετικό πρόσημο με τους βασικούς «μετόχους» της εκπαιδευτικής δραστηριότητας, δηλαδή τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς, ενώ ικανοποιεί και το ζητούμενο της σύνδεσης της εκπαίδευσης με τις ανάγκες της κοινωνίας.

Αναμενόμενο ήταν λοιπόν το θέμα αυτό να μας έχει απασχολήσει στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και συγκεκριμένα στα Μεταπτυχιακά Προγράμματα Σπουδών Διοίκηση Εκπαιδευτικών Μονάδων / Εκπαιδευτική Ηγεσία και Εκπαίδευση Ενηλίκων, τα οποία προσφέρονται από τη Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και - κατά τεκμήριο - απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς και εκπαιδευτές ενηλίκων. Έτσι τα τελευταία χρόνια έχουν εκπονηθεί πολύ αξιόλογες μεταπτυχιακές εργασίες φοιτητών των δύο προγραμμάτων μας, που εστιάζονται στο θέμα της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης και έχουν διενεργήσει ή διενεργούν έρευνες στο πεδίο.

Τα αποτελέσματα τριών από αυτές τις διπλωματικές εργασίες, οι οποίες έκαναν συνδυασμό ποσοτικής και ποιοτικής μεθοδολογίας, είχαμε την ευκαιρία να

⁵ Ο Μανώλης Κουτούζης είναι Καθηγητής Εκπαιδευτικής Ηγεσίας, Κοσμήτορας της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

παρουσιάσουμε σε προηγούμενη ημερίδα του JA Greece. Τα αποτελέσματα των ερευνών ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα. Ενδεικτικά, σταχυολογώ τα σημαντικότερα από αυτά που αφορούν τους μαθητές που συμμετέχουν σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης:

- Ενισχυθήκαν οι επιχειρηματικές δεξιότητες των μαθητών.
- Εμπλουτίστηκαν οι γνώσεις των μαθητών σχετικά με τη λειτουργία των επιχειρήσεων.
- Ενισχύθηκε η συνεργασία στα πλαίσια της ομάδας.
- Καλλιεργήθηκε η δημιουργική σκέψη, η ανάληψη ρίσκου και η ανάγκη και επίμονη για επιτυχία
- Μεταβλήθηκαν προς το θετικό οι απόψεις σχετικά με τον επιχειρηματία και την επιχείρηση.
- Ενισχύθηκε η επιθυμία των μαθητών για αυτό-απασχόληση.
- 62% των μαθητών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' θεωρούν ότι άλλαξε πολύ ή απόλυτα η αντίληψή τους για την επιχειρηματικότητα.
- 72% των μαθητών θεωρούν ότι μέσα από το πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' έμαθαν να ερευνούν και να αξιολογούν νέες ιδέες.
- 76% πιστεύουν ότι το πρόγραμμα τους βοήθησε πολύ ή απόλυτα να μάθουν να συνεργάζονται στο πλαίσιο μιας ομάδας.

Όμως και τα οφέλη για τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς που υλοποιούν προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης δεν είναι αμελητέα. Σύμφωνα με τις παραπάνω έρευνες οι εκπαιδευτικοί δηλώνουν ότι:

- Κάνουν κάτι **διαφορετικό** από την κλασική παράδοση.
- Αναζητούν δυνατότητες να βρουν **καινούργιες ευκαιρίες δραστηριοποίησης** με τα παιδιά.
- Αποκτούν μεγαλύτερη **επαφή** με τον κόσμο των επιχειρήσεων και των οργανισμών και υποστηρίζονται ώστε να κάνουν **σύνδεση της θεωρίας με την πράξη**.
- **Δένονται συναισθηματικά** περισσότερο με τα παιδιά στο πλαίσιο υλοποίησης του προγράμματος.

Συνοψίζοντας, επιβεβαιώνεται η θέση που αναφέρθηκε παραπάνω, ότι η ανάπτυξη συνεργειών μεταξύ της εκπαιδευτικής και επιχειρηματικής κοινότητας έχει πολλαπλά οφέλη για τους μαθητές τους εκπαιδευτικούς και εν τέλει για την εκπαιδευτική μονάδα. Είναι λοιπόν σημαντικό να υποστηρίζονται τα σχετικά προγράμματα και να αίρονται οι δυσκολίες αλλά και οι αντιστάσεις που αφορούν στην υποστήριξη - εκπαίδευση εκπαιδευτικών για τα προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα στον ρόλο τους.

Στο ΕΑΠ θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε και τις δυνατότητες που δίνει η αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων των Νέων Τεχνολογιών και της εξ αποστάσεως στη διεύρυνση σχετικών προγραμμάτων σε όλη την Ελλάδα.

Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στο JA Greece για τη μέχρι τώρα συνεργασία μας. Ως Ανοικτό Πανεπιστήμιο δεν μπορεί παρά να είμαστε κοντά σε τέτοιες πρωτοβουλίες και να επιθυμούμε να συμβάλουμε στην ανάπτυξη του πεδίου, συνδυάζοντας την επιστημονική γνώση και την ανάγκη για πρακτική εφαρμογή.

Η διαμόρφωση επιχειρηματικών ιδεών μέσα από τη διασύνδεση τους με πραγματικές ανάγκες της αγοράς

- Κωνσταντίνος Φούσκας ⁶

Εισαγωγή

Δεν είναι σπάνιο οι φοιτητές των πανεπιστημίων να προβληματίζονται για την εξέλιξη της επαγγελματικής τους ζωής. Να αγωνιούν για το αν θα μπορέσουν να προσληφθούν σε κάποια επιχείρηση που θα τους προσφέρει μια αξιοπρεπή ανταμοιβή αλλά και τις ευκαιρίες για επαγγελματική ανέλιξη.

Στα πλαίσια της εξέλιξής τους η εισαγωγή της εκπαίδευσης σε θέματα επιχειρηματικότητας στα πανεπιστήμια τα τελευταία χρόνια μπορεί να προσφέρει σημαντικά οφέλη, που σχετίζονται όχι απαραίτητα με γνώση για να ξεκινήσει κανείς τη δική του επιχειρηματική προσπάθεια, αλλά κυρίως με δεξιότητες που σχετίζονται άμεσα με την αγορά εργασίας και μπορούν να προσφέρουν σημαντικά βελτιωμένες προοπτικές απασχόλησης. Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε τις σημαντικές ωφέλειες που παρέχει η Επιχειρηματική Εκπαίδευση (και ιδιαίτερα συσχετισμένη με την ψηφιακή επιχειρηματικότητα) στην επαγγελματική εξέλιξη των φοιτητών αλλά και του συνολικού επιχειρηματικού οικοσυστήματος. Οι δεξιότητες που σχετίζονται με την ανάπτυξη επιχειρηματικού πνεύματος ξεπερνούν αυτές τις βασικές γνώσεις οργάνωσης και διοίκησης επιχειρήσεων και στοχεύουν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και ικανοτήτων μοναδικών για κάθε αποδέκτη. Αυτά μπορεί, λοιπόν, να τα αποκτήσει ένα φοιτητής είτε με τη γνώση και ενασχόληση με ένα μάθημα επιχειρηματικότητας, είτε με την ενασχόληση και ανάπτυξη επιχειρηματικής πρωτοβουλίας, τοποθετώντας τον σε πλεονεκτική θέση έναντι των ομοτίμων του. Βασικό βήμα για να αξιοποιηθούν σωστά αυτές οι δεξιότητες είναι να χτιστούν πάνω σε μια επιχειρηματική ιδέα που να πατά σε στέρεες βάσεις και να αποτυπώνει μια πραγματική ανάγκη που υπάρχει στην αγορά.

Περιγραφή του πλαισίου αναφοράς

Για την έρευνα αυτή λαμβάνουμε στοιχεία από τεταρτοετής φοιτητές της κατεύθυνσης Διοίκησης Τεχνολογίας στο τμήμα Εφαρμοσμένης Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Οι φοιτητές μελετήθηκαν σε ατομικό και ομαδικό πλαίσιο κατά τα 3 τελευταία ακαδημαϊκά έτη, εξετάζοντας τη διαδικασία

⁶ Ο Κωνσταντίνος Φούσκας είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Ψηφιακής Επιχειρηματικότητας και Τεχνολογικής Καινοτομίας στο Τμήμα Εφαρμοσμένης Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

διαμόρφωσης της επιχειρηματικής τους ιδέας. Οι φοιτητές δεν είχαν προηγούμενη εμπειρία και το διδασκόμενο μάθημα επιχειρηματικότητας αποτελούσε το πρώτο μάθημα στο οποίο είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν την επιχειρηματικότητα και να αναπτύξουν την επιχειρηματική ιδέα τους. Στα πλαίσια αυτά οι ομάδες που διακρίθηκαν στο μάθημα είχαν την ευκαιρία να συμμετέχουν στο JA StartUp, που αποτελεί ένα πρωτοποριακό εκπαιδευτικό πρόγραμμα του JA Europe και υλοποιείται ταυτόχρονα σε 300 Πανεπιστήμια σε όλη την Ευρώπη με τη συμμετοχή 15.000 φοιτητών. Το πρόγραμμα δίνει την ευκαιρία σε φοιτητές και φοιτήτριες 18-30 ετών να αναπτύξουν τη δική τους επιχειρηματική ιδέα και τους βοηθάει να αξιοποιήσουν τις δεξιότητές τους σε διάφορους τομείς και δραστηριότητες μιας επιχείρησης.

Περιγραφή της εκπαιδευτικής δράσης-παρέμβασης

Οι φοιτητές στα πλαίσια του μαθήματος και για τη συμμετοχή τους στο διαγωνισμό δημιουργούν ομάδες και για ένα ακαδημαϊκό εξάμηνο και εργάζονται πάνω στην ανάπτυξη μιας επιχειρηματικής ιδέας. Στα πλαίσια αυτά πραγματοποιούνται τα παρακάτω βήματα:

1. Εισαγωγή στην επιχειρηματικότητα και αναγνώριση επιχειρηματικών ιδεών
2. Παρουσίαση επιχειρηματικής ιδέας από κάθε φοιτητή στην αίθουσα
3. Επιλογή δημοφιλέστερων επιχειρηματικών ιδεών
4. Δημιουργία επιχειρηματικών ομάδων γύρω από αυτές τις ιδέες
5. Ανάπτυξη επιχειρηματικής ιδέας κατά τη διάρκεια του εξαμήνου
6. Δύο ενδιάμεσες και μία τελική παρουσίαση από κάθε ομάδα και αξιολόγηση από ομάδα μεντόρων με βαθμολόγηση ιδεών

Στα αρχικά βήματα οι φοιτητές δεν δίνουν ιδιαίτερο βάρος στην εύρεση της ιδέας τους. Συνήθως επεξεργάζονται ιδέες που έχουν προέλθει από πρόσφατα ερεθίσματα και χωρίς να έχουν εμβαθύνει στη βιωσιμότητα τους. Με βάση συνήθως το πόσο δημοφιλείς είναι οι φοιτητές και ποια η ικανότητα τους να παρουσιάσουν αποτελεσματικά την ιδέα τους, δημιουργούνται αρχικές ομάδες που θα δουλέψουν πάνω στις ιδέες για το ακαδημαϊκό εξάμηνο.

Σε επόμενο βήμα και δουλεύοντας πάνω στις ιδέες τους αρχίζουν να έρχονται κοντά στην αγορά και να αναγνωρίζουν σημαντικά στοιχεία που μπορούν να συμβάλουν στην επιτυχία της ιδέας. Οι ιδέες βελτιώνονται βασισμένες σε ένα σύνολο στοιχείων και προσωπικών βιωμάτων όπως:

- Ακαδημαϊκές ή άλλες γνώσεις
- Επαγγελματικές εμπειρίες
- Ικανότητες
- Διασυνδέσεις

- Προβλήματα σε προηγούμενες επαγγελματικές εμπειρίες (αναποτελεσματικότητες)
- Ενδιαφέρον για μια συγκεκριμένη αγορά

Οι ιδέες βελτιώνονται βασισμένες επίσης στη διασύνδεση με την αγορά σε σημεία όπως:

- Επιχειρηματικές ανάγκες με ερεθίσματα από επιχειρήσεις με παγκόσμια εμβέλεια ή με τοπική εμβέλεια, οικογενειακές επιχειρήσεις ή επιχειρήσεις στις οποίες έχουν εργαστεί οι φοιτητές
- Καταναλωτικές ανάγκες, όπως προσωπικές ανάγκες, ανάγκες οικογενειακού ή φιλικού περιβάλλοντος ή ανάγκες συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής
- Κοινωνικές ανάγκες που αφορούν άτομα με ειδικές δεξιότητες ή άτομα από μη προνομιούχες κοινωνικές ομάδες
- Ερεθίσματα που προέρχονται από το διαδίκτυο όπως κοινωνικά δίκτυα (Facebook, Reddit, Quora), Blogs ή τεχνολογικές ιστοσελίδες.

Τα κριτήρια που τελικά σχετίζονται με την εφικτότητα και βιωσιμότητα της ιδέας, όπως βαθμολογήθηκαν στο κριτήριο «βιωσιμότητα» από τον καθηγητή και τον μέντορα σε αντίστροφη σειρά σημαντικότητας είναι τα παρακάτω:

5. Τρόπος αναζήτησης/ αξιολόγησης ιδέας
4. Γνώση συγκεκριμένης τεχνολογίας
3. Προσωπικές εμπειρίες
2. Επικοινωνία με πραγματικούς πελάτες που αφορούν τη συγκεκριμένη ιδέα
1. Γνώση συγκεκριμένης αγοράς από προηγούμενη εμπειρία ή προσωπική ενασχόληση

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε πως τα σημαντικότερα στοιχεία στη διαμόρφωση της επιχειρηματικής ιδέας αποτελούν τα προσωπικά χαρακτηριστικά, τα στοιχεία και η ομοιογένεια της ομάδας, ο τρόπος προσέγγισης της ιδέας, η αναζήτηση έμπνευσης βασισμένης σε προσωπική γνώση της αγοράς ή σε σχετική εμπειρία και η βελτίωση της ιδέας μετά την επαφή με τις ανάγκες της αγοράς.

Δεξιότητες όπως η δημιουργική σκέψη, η επίλυση προβλημάτων, η πρωτοβουλία κ.ά. είναι κρίσιμα εφόδια σε όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής ζωής. Στα πλαίσια αυτά η αξιοποίηση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, σε συνδυασμό με την επιμόρφωση σε τεχνολογικά ζητήματα που αποτελούν τον πυρήνα πλέον για την ανάπτυξη επιχειρήσεων οποιουδήποτε μεγέθους και κλάδου είναι ιδιαίτερα σημαντική. Η αναγνώριση των νέων προκλήσεων του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και τη μετουσίωση τους σε ευκαιρίες μέσα από τις ανάπτυξη

κατάλληλων πρωτοβουλιών, τη δημιουργική σκέψη και την αποτελεσματική επικοινωνία και ηγεσία περνάει μέσα από την Επιχειρηματική Εκπαίδευση και τη διασύνδεσή της με την πραγματική αγορά εργασίας. Για να γίνει αυτό είναι σημαντική η διασύνδεση με πραγματικές επιχειρήσεις και προβλήματα, η ανάπτυξη δεξιοτήτων σχετικών με την αναγνώριση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και ευκαιριών, η έμφαση στην ανάγκη βιώσιμων και εφικτών ιδεών έναντι αποκλειστικά της καινοτόμου προσέγγισης και η ανθρωποκεντρική ανάπτυξη επιχειρηματικών ιδεών κοντά στα ενδιαφέροντα των φοιτητών.

Η υλοποίηση της Επιχειρηματικής Ιδέας. Από το αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου στην πραγματική παραγωγή

- Ιωάννης Κίνιας ⁷

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει ένα επιτυχημένο παράδειγμα βιωματικής εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα, με μια επιχειρηματική ιδέα που ξεκίνησε από το αμφιθέατρο και σήμερα πλέον αποτελεί μια επιχείρηση που λειτουργεί και αναπτύσσεται με ιδιαίτερα γρήγορο ρυθμό.

Βιωματική Εκπαίδευση

Η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα πραγματοποιείται με τρεις τρόπους. Αρχικά μιλώντας για την επιχειρηματικότητα και επεξηγώντας το φαινόμενο. Στη συνέχεια διδάσκοντας μεθοδολογίες σχετικά με τον επιχειρηματικό σχεδιασμό. Ο τρίτος, πιο σύγχρονος και αποτελεσματικός τρόπος, είναι μέσα από τη βιωματική εμπειρία του φοιτητή.

Η βιωματική εκπαίδευση επιτρέπει στους φοιτητές να αναπτύξουν δεξιότητες, απαραίτητες για την επερχόμενη επιχειρηματική τους σταδιοδρομία και να μετασχηματίσουν την εμπειρία τους σε γνώση.

Η έννοια της βιωματικής εκπαίδευσης έχει ερευνηθεί και εφαρμοστεί σε πολλά πανεπιστήμια σε όλο τον κόσμο. Σε εκπαιδευτικά πλαίσια στη λογική των "business concept ideas" οι φοιτητές μελετούν το επιχειρηματικό περιβάλλον, στο οποίο θα προσπαθήσουν να αναπτύξουν τις δικές τους επιχειρηματικές ιδέες.

Ο αντίκτυπος της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στους φοιτητές είναι ιδιαίτερα σημαντικός μιας και ενισχύει την "αντιληπτή αποτελεσματικότητα και καταλληλότητα". Ο φοιτητής υλοποιεί, σε επίπεδο project την ιδέα του και έτσι αναγνωρίζει πως η εφαρμογή και η πραγματοποίηση ιδεών είναι κάτι κατορθωτό.

Δρόμοι Βιωματικής Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου

⁷ Ο Ιωάννης Κίνιας είναι Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Η ανάγκη για διαφοροποίηση του εκπαιδευτικού μοντέλου και ενίσχυση των εμπειρικών μηχανισμών μάθησης ώθησε την ομάδα του Εργαστηρίου Διοίκησης, Επιχειρηματικότητας και Καινοτόμου Εκπαίδευσης (ΕΔΕΚΕ) να θεσμοθετήσει το 2017 μια εκδήλωση αφιερωμένη στην επιχειρηματικότητα, την “Ημέρα Επιχειρηματικότητας”.

Η δραστηριότητα των φοιτητών εστιάζεται στην ανάπτυξη επιχειρηματικών ιδεών (business concepts) οι οποίες θεραπεύουν συγκεκριμένες ανάγκες της αγοράς. Οι φοιτητές αναλύουν το επιχειρηματικό περιβάλλον, διενεργούν πραγματικές μελέτες της αγοράς και σχεδιάζουν αναλυτικά τη νέα επιχειρηματική οντότητα. Η τελική ιδέα παρουσιάζεται στην εκδήλωση και αξιολογείται από ειδική επιτροπή καθηγητών και στελεχών επιχειρήσεων. Κατά τη διάρκεια της περιόδου επώασης της ιδέας οι φοιτητικές ομάδες υποστηρίζονται από τα στελέχη του ΕΔΕΚΕ. Από το 2019 οι καλύτερες ομάδες προκρίνονται στον Πανελλαδικό Φοιτητικό Διαγωνισμό Επιχειρηματικότητας ‘Junior Achievement StartUp’, καταφέροντας να διακριθούν με βραβεία.

Μελέτη Περίπτωσης

Η συνθήκη του Covid-19 ανέτρεψε για ένα χρόνο το σχεδιασμό του ΕΔΕΚΕ για τη βιωματική εκπαίδευση. Την άνοιξη του 2019 και με δεδομένους τους περιορισμούς της τηλεκπαίδευσης, επιλέχθηκε η πιο ώριμη φοιτητική ιδέα για να υποστηριχθεί σε επίπεδο coaching.

Η επιχειρηματική αυτή ιδέα αποτελεί το αντικείμενο της συγκεκριμένης μελέτης περίπτωσης και αποτελεί ένα επιτυχημένο παράδειγμα επιχειρηματικής δραστηριότητας φοιτήτριας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, η οποία υποστηρίχθηκε στα πλαίσια της βιωματικής εκπαίδευσης από το ΕΔΕΚΕ.

Η Ειρήνη, φοιτήτρια ηλικίας 22 ετών με καταγωγή από την Κάρπαθο, είχε ως όνειρο να αναβιώσει την τέχνη του παππού της, στη μελισσοκομία και μαζί με τον αδερφό της οραματίζονταν την αναβίωση της οικογενειακής παράδοσης. Αυτή ήταν η ιδέα, την οποία η φοιτητική ομάδα με την υποστήριξη του Εργαστηρίου ξεκίνησε να δουλεύει. Οι διερευνητικές μελέτες για την αγορά στόχο, τα κόστη και τις διαδικασίες παραγωγής και διάθεσης αλλά και η ανάλυση των αναγκών σε υποδομές και τεχνογνωσία έτρεξαν παράλληλα και σε ιδιαίτερα γρήγορο ρυθμό.

Η οικονομική σκοπιμότητα της ιδέας αναδείχθηκε σύντομα και οι προετοιμασίες για την υλοποίηση ήρθαν πριν τον πρώτο χρόνο, στηριζόμενες σε μεγάλο βαθμό στην ύπαρξη κάποιων βασικών υποδομών και τη διαθεσιμότητα ιδίων κεφαλαίων, ώστε να χρηματοδοτηθούν τα πρώτα βήματα. Το αποτέλεσμα ήταν η παραγωγή Μελιού και Κηρύθρας, περίπου σε ένα χρόνο από την έναρξη του project. Η επιχείρηση και το προϊόν ονομάστηκε “Vale Meli”, είχε έδρα το νησί της Καρπάθου και ξεκίνησε τη διάθεση των προϊόντων (Jar) αρχικά στα όρια του νησιού.

Το επόμενο καλοκαίρι η επιχείρηση άρχισε να διακινεί τα προϊόντα της εκτός νησιού και να διευρύνει το πελατολόγιό της. Έτσι δημιουργήθηκαν και οι πρώτες

νέες ανάγκες πελατών. Τα ξενοδοχεία του νησιού αλλά και γειτονικών νησιών ζήτησαν νέες συσκευασίες για το μέλι, ώστε να διευκολύνονται στην υπηρεσία του πρωινού. Επιπλέον, πολλοί Έλληνες ομογενείς που επισκέπτονται το νησί τους για διακοπές ζήτησαν επίσης διαφορετικές συσκευασίες για τη μεταφορά των προϊόντων στο εξωτερικό. Ένα νέο κεφάλαιο με ιδέες και προτάσεις για νέες συσκευασίες των προϊόντων ξεκίνησε και η Vale Meli λάνσαρε ατομική συσκευασία και συσκευασία squeeze. Έτσι, τα προϊόντα Vale Meli ταξίδεψαν σε όλη την Ελλάδα αλλά και εκτός συνόρων.

Την επόμενη χρονιά η διερεύνηση νέων αναγκών οδήγησε την ομάδα στην εστίαση σε νέες ομάδες της αγοράς και τη δημιουργία νέων προϊόντων. Η επιχείρηση δημιούργησε προϊόντα περιποίησης σώματος, λανσάροντας λάδι μαυρίσματος και σειρά body butter με μέλι. Η διερεύνηση νέων καναλιών διανομής συνεχίζεται και η επιχείρηση προωθεί τα προϊόντα περιποίησης μέσα από το δίκτυο των φαρμακείων. Επόμενος στόχος που η ομάδα ήδη επεξεργάζεται είναι η αύξηση της παραγωγικής δυναμικότητας.

Το όνειρο της Ειρήνης πραγματοποιήθηκε και η οικογενειακή παράδοση αναβίωσε. Ξεκίνησε το 2019 από το «κλειστό» Αμφιθέατρο και σήμερα είναι μια πραγματική επιχειρηματία. Η ιστορία αυτή αποτελεί για το ΕΔΕΚΕ ένα επιτυχημένο παράδειγμα βιωματικής εκπαίδευσης στην Επιχειρηματικότητα.

Ως επόμενο βήμα το Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων θεσμοθέτησε ειδικό μάθημα αφιερωμένο στη βιωματική εκπαίδευση με το όνομα «Δημιουργία Νεοφυών Επιχειρήσεων».

Εμπειρίες και συμπεράσματα από τη λειτουργία 10 εικονικών μαθητικών επιχειρήσεων στο Λύκειο Pierce-The American College of Greece, 2011-2019

- Γεώργιος Χ. Τζήρος ⁸

Εισαγωγή: Σύντομο ιστορικό του ομίλου Pierce Junior Achievement Club, 2011-2019

Υπήρξα ιδρυτής και υπεύθυνος καθηγητής του Ομίλου Επιχειρηματικότητας Pierce-Junior Achievement Club από το 2011 μέχρι και το 2019. Ο Όμιλος συνεδρίαζε κάθε Τετάρτη απόγευμα, μεταξύ 15.30-17.00 στο Αμφιθέατρο του Κολλεγίου. Υπήρχε πάντοτε βοήθεια και στενή συνεργασία με την εκάστοτε Διεύθυνση του Λυκείου και του Συλλόγου Γονέων και Κηδεμόνων. Σε κάποιες περιπτώσεις συστάθηκε και λειτούργησε μαζί μας ένα Advisory Board, αποτελούμενο από γονείς και φίλους του σχολείου με μεγάλη εμπειρία από τον κόσμο των επιχειρήσεων και του management. Από την άλλη, είχαμε εξαιρετική συνεργασία και υποστήριξη από τους ανθρώπους του Junior Achievement Greece.

Ο Όμιλος συμμετείχε σε όλα τα προγράμματα του Junior Achievement Greece με κυρίαρχο αυτό της «Εικονικής Επιχείρησης». Ο Όμιλος ήταν πάντοτε πολύ μεγάλος, αποτελούμενος από 35-50 μαθητές, κυρίως της Α΄ Λυκείου. Αυτός ήταν και ο λόγος που για δύο χρονιές (2012-13 και 2018-19) λειτούργησαν δύο μαθητικές επιχειρήσεις με δύο διαφορετικά αντικείμενα και δύο διαφορετικούς μέντορες-εθελοντές. Συνολικά στη διάρκεια της δικής μας θητείας ήμουν υπεύθυνος καθηγητής για 10 εικονικές μαθητικές επιχειρήσεις, στις οποίες συμμετείχαν γύρω στους 275 μαθητές του σχολείου.

Ήταν βασική μας επιλογή να επιδιώξουμε συνειδητά την καλλιέργεια κυρίως της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας. Διερευνούμε τα κοινωνικά προβλήματα και επινοούμε καινοτόμες λύσεις (Social Innovation) σ' αυτά. Έτσι, δημιουργήσαμε την ηλεκτρονική κάρτα του ασθενούς, φτιάξαμε μια πλατφόρμα Social Crowdfunding για παιδιά που πάσχουν από καρκίνο, μελετήσαμε την προσβασιμότητα των ΑμεΑ σε γνωστούς τουριστικούς προορισμούς, ενώ φτιάξαμε μια ακόμη πλατφόρμα ανταλλαγής αγαθών με χρηστική αξία.

Επτά στις δέκα μαθητικές μας επιχειρήσεις πέρασαν στον τελικό Πανελλαδικό Διαγωνισμό με τις 10 καλύτερες μαθητικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα. Από το 2014 αυτό γίνεται ανελλιπώς κάθε χρόνο μέχρι και σήμερα. Πρόκειται για μοναδικό και ασύγκριτο επίτευγμα, το οποίο δείχνει ένα σταθερά υψηλό επίπεδο λειτουργίας και ανταπόκρισης στα καθήκοντα και τις απαιτήσεις.

Επίσης, 8 στους 10 μαθητές μας σε όλα τα χρόνια εξετάστηκαν online και

⁸ Ο Γεώργιος Χ. Τζήρος ήταν Καθηγητής Οικονομικών και υπεύθυνος του Ομίλου Επιχειρηματικότητας στο Pierce την περίοδο 1987-2019.

απέκτησαν το ESP (Entrepreneurial Skills Pass), μια πανευρωπαϊκή βεβαίωση-πιστοποίηση επιχειρηματικής εκπαίδευσης, που αποτελεί πλέον σημαντικό στοιχείο στο βιογραφικό τους σημείωμα και μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη συνέχεια στην ακαδημαϊκή και επαγγελματική τους ζωή.

Το 2018 το σχολείο μας βραβεύτηκε από το Junior Achievement Europe ως «**The Entrepreneurial School of Greece for 2018**». Η σημασία της βράβευσης αναδεικνύεται από το γεγονός ότι κάθε χρόνο ιδρύονται και λειτουργούν στο πλαίσιο του JA Europe γύρω στις 27.000 μαθητικές επιχειρήσεις. Ως υπεύθυνος καθηγητής ταξίδεψα στη Βιέννη, πήρα μέρος σε εργαστήρια και σεμινάρια, γνώρισα πολλές ομάδες και συναδέλφους από άλλες ευρωπαϊκές χώρες, μοιράστηκα πολλές κοινές εμπειρίες και διαπιστώσεις από τον τρόπο εφαρμογής του προγράμματος στην Ευρώπη.

Στο πλαίσιο της συνεργασίας μας με το Junior Achievement Greece οι μαθητές μας είχαν την ευκαιρία να πάρουν μέρος στα εξής επιμέρους προγράμματα του Οργανισμού:

- Εικονική Επιχείρηση
- Διαγωνισμός Κοινωνικής Καινοτομίας (Social Innovation Relay)
- Enterprise without Borders
- Leaders for a Day
- Οι τράπεζες σε Δράση
- Στη σκιά ενός Στελέχους
- Η Οικονομία και Εγώ
- Innovation Camp
- Global Enterprise Project

Εκτός από τα παραπάνω προγράμματα είχα την ευκαιρία να λάβω μέρος με ομάδες του Pierce στα εξής προγράμματα μαθητικής επιχειρηματικότητας:

- **Junior Squeazy:** Το πρόγραμμα διοργανώνεται από την Ολλανδική Πρεσβεία στην Αθήνα στο χώρο του Orange Grove, του διεθνούς Startup Incubator της Αθήνας. Το 2019 η ομάδα του Pierce, *Zero % Risk*, κέρδισε την 1η θέση πανελλαδικά μεταξύ 40 ομάδων. Η ομάδα προσέφερε λύση για την ενίσχυση της ασφάλειας ατόμων με Alzheimer και άλλων ευπαθών ομάδων. Η ομάδα κέρδισε μια υποτροφία για μια εβδομάδα επίσκεψη στο *Global School for Entrepreneurship* στην Ολλανδία.
- **Diamond Challenge for High School Entrepreneurs:** Το πρόγραμμα διοργανώνεται από το University of Delaware, USA. Το 2019 συμμετείχαμε για πρώτη φορά και η μαθητική επιχείρηση του Perce, *Agro*, εκπροσώπησε στην Ελλάδα στον τελικό που έγινε στις ΗΠΑ. Κι αυτό που μάθαμε ήταν συγκλονιστικό: και οι τρεις πρώτες ομάδες είχαν ήδη εξασφαλίσει επαρκή χρηματοδότηση από την αγορά, έτσι ώστε να γίνουν άμεσα πραγματικές επιχειρήσεις!

Η επιχειρηματικότητα διδάσκεται

Το πρόγραμμα της Εικονικής Επιχείρησης παράγει σημαντικά μαθησιακά αποτελέσματα. Αυτό προκύπτει από τον βιωματικό χαρακτήρα του προγράμματος, αλλά και από την παρεχόμενη θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση από τους εθελοντές-μέντορες και άλλους ειδικούς. Η μάθηση δεν περιορίζεται μόνο στην υλοποίηση ενός επιχειρηματικού σχεδίου, αλλά επεκτείνεται και στη διαχείριση πολύπλευρων συναισθηματικών, ψυχολογικών και διανοητικών καταστάσεων.

Μέσα από το πρόγραμμα της Εικονικής Επιχείρησης οι μαθητές ανακαλύπτουν τον εαυτό τους, τα ταλέντα και τις κλίσεις που πολλές φορές δεν γνωρίζουν ότι έχουν. Μαθαίνοντας πώς να στήνουν και να λειτουργούν μια επιχείρηση από τα μαθητικά τους κιάλια χρόνια, οι νέοι καταλαβαίνουν πώς λειτουργεί η αγορά, οι επιχειρήσεις και οι βασικοί θεσμοί της οικονομίας, προετοιμάζονται για τη ζωή μετά το σχολείο και έχουν πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες επαγγελματικής επιτυχίας όταν ενηλικιωθούν, ανεξαρτήτως εάν ασχοληθούν με την επιχειρηματικότητα ή όχι.

Τα πάντα διδάσκονται και η Επιχειρηματική Εκπαίδευση είναι ο καλύτερος τρόπος για να καλλιεργηθεί και να αναπτυχθεί μια υγιής επιχειρηματική, οικονομική, φορολογική, αποταμιευτική και επενδυτική συμπεριφορά στα άτομα από πολύ μικρές ηλικίες. Γι' αυτό, άλλωστε, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τονίζει ότι *«Όλοι οι νέοι θα πρέπει να αποκτούν τουλάχιστον μια πρακτική επιχειρηματική εμπειρία πριν ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευση»*. Αυτή την εμπειρία προσφέρει το Junior Achievement.

Τα εμπειρικά ευρήματα από τη λειτουργία των 10 εικονικών μαθητικών επιχειρήσεων στο Pierce

Η εμπειρία μας από τη λειτουργία των 10 μαθητικών εικονικών επιχειρήσεων στο Pierce έχει οδηγήσει στην αποτύπωση κάποιων συγκεκριμένων συμπερασμάτων, τα οποία συνδέονται με την αποτελεσματικότητα και τα προβλήματα εφαρμογής του προγράμματος της Εικονικής Επιχείρησης.

Ο τρόπος με τον οποίο υλοποιείται το πρόγραμμα διαφέρει από σχολείο σε σχολείο, από καθηγητή σε καθηγητή και από μέντορα σε μέντορα.

Στη συνέχεια, αναλύονται οι πιο κρίσιμες πλευρές εφαρμογής του προγράμματος στο Pierce:

1. Η οργανωτική μορφή, η επιλογή των διευθυντικών στελεχών και η ανάδειξη των αυθεντικών επιχειρηματικών ταλέντων:

Ο Όμιλος Επιχειρηματικότητας στο Λύκειο του Pierce ήταν πάντοτε πολυμελής. Συχνά ο αριθμός των συμμετεχόντων μαθητών έφτανε τα 50 άτομα. Το ενδιαφέρον των μαθητών και των οικογενειών, τόσο λόγω κοινωνικής σύνθεσης όσο και προέλευσης, ήταν υψηλό.

Ο μεγάλος αριθμός μαθητών είχε το πλεονέκτημα ότι προσέφερε μια μεγάλη «δεξαμενή» στελεχών από την οποία μπορούσαμε να επιλέξουμε τους πιο ικανούς και τους πιο παθιασμένους, για να αναλάβουν τα κρίσιμα πόστα, καθώς και να δημιουργήσουμε την πεντάδα «πυρός» που θα έβγαине μπροστά και θα εκπροσωπούσε τον Όμιλο σε εκθέσεις, εκδηλώσεις, διαγωνισμούς και στα Social Media.

Το μειονέκτημα των μεγάλων ομάδων ήταν ο σκληρός ανταγωνισμός μεταξύ των μαθητών για την κάλυψη των καίριων θέσεων, όπως αυτές του CEO, του Οικονομικού Διευθυντή, του Διευθυντή Marketing κ.ο.κ. Αυτό οφειλόταν, εκτός από την αυτονόητη ανάγκη προσωπικής ανάδειξης, και στο ότι η συμμετοχή τους στον Όμιλο, και μάλιστα σε θέση ευθύνης, στην πράξη ήταν ένα βασικό και κρίσιμο στοιχείο του βιογραφικού τους στην προσπάθειά τους να γίνουν δεκτοί από μεγάλα ξένα, και κυρίως αμερικανικά πανεπιστήμια, μετά την αποφοίτησή τους από το Λύκειο.

Οι λύσεις στο πρόβλημα ήταν δύο:

(α) Από τις πρώτες εβδομάδες λειτουργίας του Ομίλου οι μαθητές ετοιμάζαν διάφορες παρουσιάσεις νέων επιχειρηματικών ιδεών με βάση μια ορισμένη μεθοδολογία που έπρεπε να ακολουθήσουν. Από την ίδια την παρουσίαση, αλλά και από τον τρόπο που απαντούσαν στις ερωτήσεις των υπολοίπων μαθητών, προέκυπτε μια πρώτη αξιολόγηση των ικανοτήτων και της προσωπικότητάς τους. Μέσα από τη διαδικασία αυτή, και μέχρι την επιλογή της τελικής επιχειρηματικής ιδέας, είχε ήδη γίνει σαφές ποιοι μαθητές ξεχώριζαν από πλευράς τυπικών και ουσιαστικών προσόντων για να πάρουν τις τελικές επιτελικές θέσεις. Στην επιλογή των διευθυντικών στελεχών βοηθούσε η συνεργασία με τον εθελοντή της Ομάδας, αλλά και οι συζητήσεις με τους ίδιους τους μαθητές. Την τελική απόφαση, πάντως, στο τέλος έπαιρνε ο υπεύθυνος καθηγητής, και όλοι ήταν υποχρεωμένοι να συμμορφωθούν σ' αυτήν. Η πράξη δείχνει ότι το σύστημα δούλεψε καλά.

Επιπλέον, μέσα από ορθολογικές, δίκαιες και αξιολογικές επιλογές αναδείχθηκαν σπουδαία ταλέντα με επιχειρηματική ευφυΐα, ηγετικό προφίλ, καινοτόμο πνεύμα, διοικητικές, οργανωτικές και επικοινωνιακές δεξιότητες, με τεράστιες προοπτικές ανάπτυξης, κι ακόμη μεγαλύτερες πιθανότητας να αναλάβουν επιτυχημένη επιχειρηματική δραστηριότητα στο μέλλον. Πολλοί τέτοιοι μαθητές μας έγιναν πολύ γνωστοί και πήραν τις καλύτερες αξιολογήσεις από τη συμμετοχή της Ομάδας μας στις εξωτερικές αξιολογήσεις από τους κριτές του JA σε εκθέσεις, διαγωνισμούς και την τελική ιδιαίτερα φάση του προγράμματος.

Η κατανομή των υπολοίπων μελών στα διάφορα τμήματα της εικονικής μας επιχείρησης γινόταν με κριτήριο τις ικανότητες και τα ενδιαφέροντα κάθε μέλους. Κάθε μέλος κατελάμβανε μια συγκεκριμένη διοικητική θέση και είχε συγκεκριμένο επαγγελματικό τίτλο. Ο επικεφαλής κάθε τμήματος ήταν υποχρεωμένος να συνεδριάζει μια ή περισσότερες φορές με την ομάδα του μέσα στην εβδομάδα, να αναθέτει καθήκοντα, να ελέγχει την πρόοδο των εργασιών, να θέτει και να τηρεί προθεσμίες και να συμβάλλει στην υλοποίηση του έργου μέσα σε κλίμα καλής συνεργασίας και κατανόησης. Το σύστημα αυτό σε γενικές γραμμές πέτυχε στους

στόχους τους.

(β) Η δεύτερη λύση ήταν η δημιουργία και λειτουργία δύο εικονικών επιχειρήσεων κατά την ίδια περίοδο, κάτι που έγινε δύο φορές με μεγάλη επιτυχία. Το πλεονέκτημα ήταν ότι δημιουργήθηκαν περισσότεροι ομοιογενείς ομάδες, έγινε εύκολη και γρήγορη η επιλογή των διευθυντικών στελεχών, ενώ περισσότερα μέλη κατέλαβαν καλύτερες θέσεις, με αποτέλεσμα οι ομάδες να εργαστούν καλύτερα σε σχέση με τις διοικητικές και γραφειοκρατικές αδυναμίες μιας Ομάδας με 50 μέλη. Το μειονέκτημα ήταν προφανώς ο τεράστιος όγκος εργασίας από τον επιβλέποντα Καθηγητή, αφού όλα έπρεπε να γίνουν εις διπλούν.

2. Καινοτομία και επιλογή της επιχειρηματικής ιδέας:

Η ανάπτυξη της καινοτομίας ενθαρρύνεται από τα σχολικά προγράμματα εκπαίδευσης στις Θετικές Επιστήμες (STEM), τα Εργαστήρια και τους Ομίλους Επιστήμης, Πληροφορικής, Ρομποτικής και Τεχνολογίας. Αυτό σημαίνει ότι συχνά ο Όμιλος Επιχειρηματικότητας συνεργαζόταν στενά με τους εκπαιδευτικούς από τις Θετικές Επιστήμες. Όπου ήταν απαραίτητο, η εκπαίδευση στην καινοτομία προέκυψε από ειδικούς επιστήμονες και ακαδημαϊκούς πάνω σε εξειδικευμένα αντικείμενα, οι οποίοι επισκέφτηκαν τον Όμιλό μας και έκαναν συγκεκριμένες διαλέξεις.

Από την πρώτη ημέρα λειτουργίας του Ομίλου δίνονταν σαφείς οδηγίες στους μαθητές σχετικά με τα στοιχεία που πρέπει να έχει η κατάθεση μιας επιχειρηματικής πρότασης για τον Όμιλό μας προκειμένου να γίνει δεκτή στη διαδικασία αξιολόγησης. Έτσι, τα ερωτήματα σχετικά με την επιχειρηματική ιδέα, είναι τα εξής:

- Ποια βασική κοινωνική ανάγκη ικανοποιεί;
- Ποιο είναι το target group στο οποίο απευθύνεται;
- Ποια είναι η νέα αγορά και η νέα αξία που δημιουργεί;
- Ποια είναι η καινοτομία του προϊόντος;
- Είναι η επιχειρηματική ιδέα τεχνικά και χρονικά εφικτή;
- Είναι η επιχειρηματική ιδέα οικονομικά βιώσιμη;
- Ποιες προοπτικές ανάπτυξης έχει;
- Μπορεί να σταθεί στον διεθνή ανταγωνισμό;
- Το προϊόν μπορεί να θεωρηθεί πρωτότυπο και ολοκληρωμένο;

Από την ανάλυση των αναγκών και των προβλημάτων που παρουσιάζονται στην καθημερινότητά μας προκύπτουν αντίστοιχες επιχειρηματικές λύσεις και ιδέες. Οι μαθητές, πριν καταθέσουν την πρότασή τους, έπρεπε να κάνουν έναν αυστηρό και εκτεταμένο έλεγχο, ώστε να αποφευχθούν φαινόμενα αντιγραφής μιας ήδη υπάρχουσας ιδέας ή εμπορικής επωνυμίας. Επίσης, σε ένα πρώτο στάδιο οι μαθητές εκπαιδεύονταν να συμπληρώνουν ένα Business Model Canvass με βάση τη συγκεκριμένη ιδέα τους.

Η τελική επιχειρηματική πρόταση προέκυπτε μέσα από μια συλλογική

βασανιστική διαδικασία εξέτασης και ελέγχου των κατατιθέμενων ιδεών και συνεχούς βελτίωσής τους.

3. Οι εξωτερικοί συνεργάτες:

Η παραγωγή απαιτεί διαδικασίες, υποδομές και τεχνικές που είναι σχεδόν αδύνατο να αναληφθούν από μια μαθητική επιχείρηση. Όπου ήταν τεχνικά και χρονικά εφικτό, στηριχθήκαμε στις δυνάμεις μας. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις αναζητήσαμε και βρήκαμε αξιόπιστους εξωτερικούς συνεργάτες. Ήταν κι αυτό ένα σημαντικό μέρος της διαδικασίας μάθησης και εκπαίδευσης στον Όμιλο. Έτσι:

- Το 2011-12 η παραγωγή οικολογικών ρούχων έγινε σε συνεργασία με βιοτεχνία.
- Το 2012-13 η παραγωγή φυσικών καλλυντικών από τη μία μαθητική μας επιχείρηση έγινε στο Χημείο του Σχολείου με τη βοήθεια του Διευθυντή Παραγωγής της εταιρείας «ΚΟΡΡΕΣ» κι ενός καθηγητή Χημείας του σχολείου. Την ίδια χρονιά η παραγωγή φυσικών κοσμημάτων από τη δεύτερη μαθητική μας επιχείρηση έγινε από τους ίδιους τους μαθητές εντός του σχολείου σε σχέδια και έμπνευση δική τους εξολοκλήρου.
- Το 2013-14 ο σχεδιασμός, το λογισμικό και η παραγωγή του Ηλεκτρονικού Φακέλου (Κάρτας) του Ασθενούς έγινε σε συνεργασία με εταιρεία Πληροφορικής, ιδιοκτησίας αποφοίτων του Pierce.
- Το 2014-15 η κατασκευή της πλατφόρμας CrowdFunding έγινε σε συνεργασία με το Τμήμα Information Resources Management του Deree.
- Το 2015-16 η κατασκευή μιας εφαρμογής για κινητά με λειτουργικό IOS, η οποία αφορούσε στη διαχείριση του προσωπικού προϋπολογισμού του νέου, έγινε με τη βοήθεια μιας εταιρείας Πληροφορικής και μέσα από διαδικασίες εκπαίδευσης των μαθητών.
- Το 2016-17 ο σχεδιασμός και η διάθεση ειδικών τουριστικών πακέτων για ΑμεΑ στην Ελλάδα και το εξωτερικό έγινε σε συνεργασία με γνωστό ταξιδιωτικό γραφείο.
- Το 2017-18 η μαθητική επιχείρηση i-ZEN συνεργάστηκε με επιτελείο μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, ενώ η μαθητική επιχείρηση ECOWITCH συνεργάστηκε με το IRM του Deree καθώς και με τον ΔΗΜΟΚΡΙΤΟ.
- Το 2018-19 Η μαθητική μας επιχείρηση συνεργάστηκε με εταιρεία Πληροφορικής.

4. Η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και οι εμπλεκόμενοι (stakeholders):

Μόνιμο μέλημά μας στο πλαίσιο της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης ήταν να δείξουμε με ποιον τρόπο η επιχειρηματικότητα μπορεί να αφήσει ένα σοβαρό και αξιόπιστο θετικό αποτύπωμα στην κοινωνία. Η εμπλοκή και συνεργασία με τα ενδιαφερόμενα μέρη βοηθά στην ενσωμάτωση των αναγκών των ενδιαφερόμενων μερών στους οργανωτικούς στόχους και δημιουργεί τη βάση για την ανάπτυξη αποτελεσματικής στρατηγικής.

Έτσι, σημαντικοί stakeholders για τις μαθητικές μας επιχειρήσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι εξής:

- Γιατροί χωρίς Σύνορα (μαθητική επιχείρηση Teen Fashion SPC, 2012).
- Υπουργείο Υγείας (μαθητική επιχείρηση ΥΓΕΙΟΚΡΑΤΗΣ, 2014 – Μας δέχθηκε ο τότε Υπουργός Υγείας κ. Άδωνις Γεωργιάδης).
- Σύλλογος Φίλων Παιδιών με Καρκίνο «ΕΛΠΙΔΑ» (μαθητική επιχείρηση Youthelp, 2015).
- Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία (μαθητική επιχείρηση Wheels of Travel, 2017)
- Humane, Οργανισμός υποστήριξης και υπηρεσιών για άτομα με ειδικές ανάγκες στην Αθήνα (μαθητική επιχείρηση HomoErgo, 2019).

5. Η χρηματοδότηση και η εξασφάλιση χορηγών:

Η χρηματοδότηση της παραγωγής ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας από μια μαθητική επιχείρηση μπορούσε να γίνει με τους εξής τρόπους:

1. Με το αρχικό κεφάλαιο της μαθητικής επιχείρησης: Κάθε μαθητής, μέλος της μαθητικής επιχείρησης, συνεισφέρει στο σχηματισμό του κεφαλαίου της εταιρείας με ένα μικρό ποσό, το οποίο επιστρέφεται στο τέλος με τη διάλυση της μαθητικής επιχείρησης.
2. Μέσω χορηγιών: Με τη βοήθεια του Συλλόγου Γονέων και Κηδεμόνων είχαμε τη δυνατότητα να εξασφαλίσουμε χορηγίες από τράπεζες, μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις, οικογενειακές επιχειρήσεις, αλλά και συνεισφορές γονέων. Το σύνολο των χορηγιών χρησιμοποιήθηκε στην πληρωμή εξωτερικών συνεργατών, την παραγωγή προωθητικού και διαφημιστικού υλικού κ.ο.κ. Υπήρχε πλήρης διαφάνεια και αυστηρός έλεγχος στη διαχείριση των χορηγιών. Σε αντάλλαγμα, προβάλαμε τα εμπορικά σήματα των χορηγών μας στο διαφημιστικό μας υλικό, banners κ.ο.κ.
3. Με τα έσοδα από την πώληση του προϊόντος μας μέσα στο σχολείο.
4. Με την παραγωγή και διάθεση παραπροϊόντων της εταιρείας μας, όπως μπλουζάκια, στυλό, αναμνηστικά κ.λπ., το κόστος παραγωγής των οποίων συνήθως αναλάμβαναν κάποιοι γονείς.
5. Κορυφαία μας στιγμή ήταν η εκδήλωση ενδιαφέροντος χορηγίας το 2019 από Ελληνική εταιρεία προερχόμενη από τη Silicon Valley.

6. Ο ρόλος των μεντόρων εθελοντών:

Ο ρόλος των εθελοντών στην υλοποίηση των επιχειρηματικών μας σχεδίων υπήρξε καθοριστικός. Συνήθως, οι εθελοντές καθορίζονται από το JA Greece. Σε κάποιες περιπτώσεις, είχαμε τη δυνατότητα να επιλέξουμε εμείς τον εθελοντή μας. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι εθελοντές μας ήταν πάντα κοντά μας από την αρχή μέχρι το τέλος. Υπήρξαν λίγες περιπτώσεις που οι εθελοντές δεν ανταποκρίθηκαν για διάφορους λόγους. Μια σημαντική διάσταση του όλου θέματος είναι η αδυναμία κάποιων εθελοντών να κατανοήσουν τις ιδιαιτερότητες

του ρόλου τους και να προσεγγίσουν παιδαγωγικά τις νέες γενιές.

7. Η συνεχής εκπαίδευση των μελών του Ομίλου:

Μια από τις μεγαλύτερες συνεισφορές του προγράμματος της Εικονικής Επιχείρησης είναι η συνεχής εκπαίδευση των μαθητών μας πάνω σε διαφορετικές πλευρές της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Υπολογίζουμε ότι κάθε χρόνο λάμβαναν χώρα πάνω από 10 εκπαιδευτικά σεμινάρια στον Όμιλο με την πρόσκληση επιστημόνων υψηλού επιπέδου από όλα τα πεδία.

A. Η εκπαίδευση σε θέματα παραγωγής έγινε από πολύ γνωστά στελέχη μεγάλων επιχειρήσεων στην Ελλάδα. Παραδείγματα:

- Ο Διευθυντής Παραγωγής της εταιρείας «ΚΟΡΡΕΣ» μας βοήθησε στην παραγωγή φυσικών καλλυντικών στο Χημείο του Σχολείου μας.
- Η Head of Marketing Department από το Deree μας βοήθησε στην οργάνωση της έρευνας αγοράς.
- Ο Head of Communication Department από το Deree μας βοήθησαν στην προετοιμασία των παρουσιάσεων της Ομάδας μας στον τελικό.
- Εξειδικευμένο χρηματοοικονομικό στέλεχος μας βοήθησε στην προετοιμασία των οικονομικών μας καταστάσεων.
- Στελέχη από το χώρο της Πληροφορικής βοήθησαν και εκπαίδευσαν τα μέλη μας στη συγγραφή κώδικα, στην WordPress και στο Gamification.

B. Σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση σε θέματα ανάπτυξης των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού του Ομίλου, σημειώνουμε:

- Όλα τα μέλη του Ομίλου συμπλήρωσαν υποδειγματικό βιογραφικό σημείωμα το οποίο αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα της εκάστοτε μαθητικής επιχείρησης.
- Δημιουργήθηκε ο θεσμός της απονομής του τίτλου «Manager of Month» για εκείνα τα στελέχη τα οποία διακρίνονταν για το πάθος και τη δράση τους.
- Το 2014 το τμήμα Δημοσίων Σχέσεων επιμελήθηκε την ετήσια έκδοση της εφημερίδας μας με τίτλο «The Entrepreneur».
- Τα μέλη μας απέκτησαν επιπλέον κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες από τη συμμετοχή τους σε εκδηλώσεις μέσα στο σχολείο, στη συγγραφή επιστολών και άρθρων για τον ημερήσιο Τύπο και από τη συμμετοχή τους σε ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές.
- Στο τέλος κάθε περιόδου συνήθως λάμβανε χώρα μια ειλικρινής και σε βάθος έρευνα γνώμων και ικανοποίησης των μελών μας.

Η κατάρτιση του Επιχειρηματικού Σχεδίου: Μία από τις καινοτομίες του τρόπου λειτουργίας μας ήταν η οδηγία προς τους επικεφαλής των τμημάτων των μαθητικών μας επιχειρήσεων να τηρούν πλήρες αρχείο της δράσης τους και η καθοδήγηση στη συγγραφή του δικού τους κομματιού στην κατασκευή του Business Plan. Η τελική σύνθεση γινόταν πάντοτε από τον υπεύθυνο Καθηγητή. Η

εκπόνηση ενός ολοκληρωμένου Επιχειρηματικού Σχεδίου ήταν βασική προϋπόθεση επιλογής μας στις 10 καλύτερες μαθητικές επιχειρήσεις, και με βάση την αξιολόγηση που είχαμε από το JA Greece, πιστεύουμε ότι ανταποκριθήκαμε στις απαιτήσεις και με το παραπάνω.

Η κατοχύρωση της επιχειρηματικής ιδέας: Ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα που αναδείχθηκαν στην πορεία ήταν αυτό της κατοχύρωσης της πνευματικής μας ιδιοκτησίας. Τί θα γινόταν αν στο τέλος των σπουδών του στο Λύκειο κάποιος μαθητής αποφάσιζε να συνεχίσει πάνω στη συγκεκριμένη επιχειρηματική ιδέα του Ομίλου; Θα έπρεπε να ζητήσει τη συγκατάθεση και των υπολοίπων; Εάν στο μέλλον κάποια άλλη εταιρεία αναλάμβανε να αναπτύξει μια παρόμοια επιχειρηματική ιδέα, υπήρχε κάποιος τρόπος προστασίας της δικής μας αρχικής ιδέας;

Απευθυνθήκαμε στον Οργανισμό Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας και στον Οργανισμό Πνευματικής Ιδιοκτησίας. Αυτό που προέκυψε είναι ότι θα έπρεπε να απευθυνθούμε σε δικηγόρο και να υπογράψουμε κάποιου είδους συμφωνητικό. Ζητήσαμε και πήραμε γνώμες δικηγόρων, μέσω του Συλλόγου Γονέων, αλλά το θέμα έμεινε εκεί, αφού η σχετική διαδικασία προβλεπόταν να είναι αρκετά δαπανηρή.

Προτάσεις βελτίωσης του θεσμού της Εικονικής Επιχείρησης στην Ελλάδα

Μερικά άμεσα μέτρα που θα έδιναν μεγάλη ώθηση στο πρόγραμμα στη χώρα μας, είναι τα εξής:

- Θέσπιση διαδικασίας νομικής κατοχύρωσης των καινοτόμων ιδεών των μαθητών,
- Δημιουργία μητρώου επιχειρηματικών ιδεών και μητρώου επιχειρηματιών-μαθητών,
- Δημιουργία μητρώου εκπαιδευτικών-εκπαιδευτών επιχειρηματικότητας,
- Θέσπιση δυνατότητας δημιουργίας πραγματικών μαθητικών επιχειρήσεων, από όσους μαθητές το επιθυμούν κι εφόσον έχουν κλείσει τα 16 τους χρόνια, με ταυτόχρονη εξασφάλιση ενός ευνοϊκού πλαισίου χρηματοδότησης, φορολογικών κινήτρων, εκπτώσεων και απαλλαγών,
- Δημιουργία κατάλληλων υποδομών και Κέντρων Καινοτομίας στα σχολεία,
- Δημιουργία ενός σύγχρονου και αξιόπιστου εκπαιδευτικού υλικού.

Για όλα τα παραπάνω πρέπει να γίνει δημόσιος διάλογος με τη συμμετοχή πανεπιστημιακών, φορέων των παραγωγικών τάξεων, ειδικών παιδαγωγών, εκπαιδευτικών και κάθε άλλου ενδιαφερόμενου. Η ανάπτυξη της μαθητικής επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα πρέπει να γίνει με τον σωστό τρόπο και με τη μεγαλύτερη δυνατή συναίνεση από τις πολιτικές δυνάμεις.

Αυτή η συζήτηση αποκτά μεγαλύτερο νόημα και σημασία, καθώς όλες οι οικονομίες ετοιμάζονται να περάσουν σε μια νέα περίοδο τεχνολογικών μεταβολών. Οι νέοι μας το αξίζουν!

Σε τι βαθμό οι Έλληνες μαθητές της Α' Γυμνασίου κατανοούν βασικές οικονομικές έννοιες;

- Αριστείδης Νότης⁹

Εισαγωγή

Η παρούσα εισήγηση έχει ως στόχο να αναδείξει το κενό οικονομικής γνώσης που υπάρχει στο Ελληνικό σχολείο και πιο συγκεκριμένα στο Γυμνάσιο. Οι Έλληνες καταναλώνουν μια σειρά επιβλαβών αγαθών (demerit goods) και αναπτύσσουν αρνητικές για το περιβάλλον και την κοινωνία συμπεριφορές (π.χ. ανεύθυνη οδήγηση, υπερκατανάλωση κρέατος και πλαστικού, ανεξέλεγκτο κάπνισμα που δημιουργεί δυσφορία σε τρίτα άτομα, αντικοινωνική διαχείριση των ζώων συντροφιάς κ.α.), διότι αγνοούν τις έννοιες των αρνητικών και θετικών οικονομικών εξωτερικοτήτων. Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα¹⁰ του Institute of Economic Affairs, η Ελλάδα έχει την 11η χειρότερη επίδοση σε ότι αφορά την κατανάλωση επιβλαβών αγαθών και συγκεκριμένα στην κατανάλωση αλκοόλ, ηλεκτρονικών τσιγάρων, αναψυκτικών και προϊόντων καπνού.

Εάν επιθυμούμε ως χώρα να αναβαθμίσουμε το επίπεδο κοινωνικής συμπεριφοράς των πολιτών είναι αναγκαία η ενίσχυση του οικονομικού εγγραμματισμού των μαθητών αναδεικνύοντας την αξία επίτευξης των 17 στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης και την ορθολογική διαχείριση των οικονομικών της οικογένειάς μας. Αυτή είναι η βασική υποδομή για να καταφέρουμε αργότερα να καλλιεργήσουμε αποτελεσματικά ανώτερες εκπαιδευτικές πρακτικές όπως είναι η επιχειρηματικότητα και οι βασικές αρχές Διοίκησης Επιχειρήσεων.

Το πλαίσιο

Στο πλαίσιο της στενής συνεργασίας που έχει αναπτυχθεί μεταξύ του Προγράμματος στις Επιστήμες της Αγωγής & της Εκπαίδευσης του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και του εκπαιδευτικού περιοδικού ΞΕΝΟΦΩΝ, στο οποίο κατέχω τη θέση του αρχισυντάκτη, αποφασίστηκε η από κοινού διεξαγωγή έρευνας που να επιδιώκει να κατανοήσει τη στάση των Ελλήνων μαθητών για θέματα που η οικονομική επιστήμη μελετά, αλλά και τον βαθμό κατανόησης βασικών οικονομικών εννοιών. Η έρευνα εστιάζει στους Έλληνες μαθητές που φοιτούν στην Α' Γυμνασίου και διεξήχθη μέσω ερωτηματολογίου (ηλεκτρονικού όπου ήταν δυνατό και έντυπου όπου δεν ήταν) κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ

⁹ Ο Αριστείδης Νότης είναι Οικονομολόγος – Εκπαιδευτικός στα Εκπαιδευτήρια Αυγουλέα – Λιναρδάτου και Αρχισυντάκτης του εκπαιδευτικού περιοδικού ΞΕΝΟΦΩΝ

¹⁰ <https://kefim.org/wp-content/uploads/2020/07/NannyStateIndex-final.pdf>

Ιανουαρίου και Μαρτίου του 2019 σε 7 σχολεία (ένα ιδιωτικό και έξι δημόσια) σε 203 μαθητές.

Επιδίωξή μας ήταν να εξετάσουμε τον βαθμό που είναι αντιληπτές από τους μαθητές βασικές οικονομικές έννοιες όπως είναι η σπανιότητα των πόρων, οι συντελεστές της παραγωγής, η ανεργία, οι μεταβολές των τιμών, οι συναλλαγματικές ισοτιμίες, οι οικονομικές ανισότητες και η φορολογία. Οι μαθητές απάντησαν επιπλέον σε ερωτήσεις που ως στόχο είχαν να ελέγξουν τις γνώσεις τους σε βασικές οικονομικές έννοιες, τον βαθμό στον οποίο μπορούν να εφαρμόσουν μαθηματικές γνώσεις σε οικονομικά προβλήματα, αλλά και να ελεγχθεί η στάση τους απέναντι σε έννοιες όπως είναι η επιχειρηματικότητα, η βιωσιμότητα, η κοινωνική ευθύνη κ.α.

Οι λόγοι για τον οποίο επιλέχθηκε η Α' Γυμνασίου ως τάξη – στόχος για την έρευνα είναι οι εξής:

1. Στην τάξη αυτή οι μαθητές έρχονται επίσημα σε μία πρώτη επαφή με την επιστήμη των Οικονομικών, μέσω του μαθήματος της Οικιακής Οικονομίας (Home Economics).
2. Δεν έχει διεξαχθεί στην χώρα μας – εξ όσων γνωρίζουμε - αντίστοιχη έρευνα στην συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα (12 ετών).
3. Οι μαθητές προβαίνουν πλέον σε οικονομικές (ηλεκτρονικές) πράξεις σε μικρή ηλικία, λόγω της ανάπτυξης του ηλεκτρονικού εμπορίου (π.χ. παιχνιδιομηχανές PS4 – XBOX) και για τον λόγο αυτό, στις μέρες μας απαιτείται ένα καλύτερο επίπεδο οικονομικής συμπεριφοράς από τους νεαρούς μαθητές.
4. Να αναδειχθεί προς το Υπουργείο Παιδείας η αναγκαιότητα ανανέωσης του Προγράμματος Σπουδών τόσο ως προς το περιεχόμενο των μαθημάτων, όσο και ως προς το εκπαιδευτικό υλικό που σήμερα χρησιμοποιείται. Για τον λόγο αυτό απεστάλη ένα δεύτερο ερωτηματολόγιο σε 23 εκπαιδευτικούς που διδάσκουν το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας, ώστε να καταγραφεί και η δική τους άποψη.
5. Να αναδειχθεί η αναγκαιότητα ενίσχυσης των οικονομικών μαθημάτων στο Γυμνάσιο.

Πριν αναλύσουμε τα ευρήματα, είναι σημαντικό να καταγράψουμε κάποια ποιοτικά χαρακτηριστικά στοιχεία του δείγματός μας. Το ερωτηματολόγιο απαντήθηκε κατά 46,3% από αγόρια και κατά 53,7% από κορίτσια. Το 1/3 του δείγματος μας ήταν μαθητές ιδιωτικού σχολείου των Αθηνών (73 μαθητές ή ως ποσοστό το 36% του δείγματος) και τα 2/3 δημοσίων σχολείων (130 μαθητές ή ως ποσοστό το 64% του δείγματος).

Ένας στους τέσσερις μαθητές του δείγματος δήλωσε ότι τουλάχιστον ένας από τους γονείς του είναι επιχειρηματίας (26,1%). Όμως, το ποσοστό αυτό διαφέρει σημαντικά μεταξύ των μαθητών που φοιτούν στα δημόσια σχολεία (μόνο το 14% δήλωσε ότι έχει γονέα επιχειρηματία) και στο αντίστοιχο ιδιωτικό (το 48% των μαθητών δήλωσε ότι κάποιος από τους γονείς του είναι επιχειρηματίας). Στο

τέλος, ζητήσαμε από τους καθηγητές μέσω διαφορετικού ερωτηματολογίου να υποβάλουν ορισμένες προτάσεις σχετικά με τη βελτίωση της οικονομικής εκπαίδευσης.

Ρωτήσαμε του μαθητές εάν διαθέτουν τραπεζικό λογαριασμό και το 45% αποκρίθηκε πως έχει. Όμως και πάλι υπήρξε σημαντική απόκλιση μεταξύ των μαθητών του ιδιωτικού σχολείου και των δημοσίων. Συγκεκριμένα, το 63% των μαθητών που φοιτά στο ιδιωτικό σχολείο δήλωσε ότι διαθέτει τραπεζικό λογαριασμό, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στα δημόσια σχολεία ήταν 35%. Η απόκλιση αυτή δεν πρέπει να ερμηνευθεί μόνο από την σκοπιά της διαφορετικής εισοδηματικής δύναμης των οικογενειών αλλά και της ευαισθησίας που κάποιες οικογένειες επιδεικνύουν ώστε τα παιδιά τους να επιδιώκουν την βελτίωση της ευημερίας τους όχι μόνο βραχυχρόνια αλλά και μακροπρόθεσμα. Αυτή η στάση, είναι αναγκαίο να αναπτυχθεί σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης στην χώρα μας. Η οικονομική εκπαίδευση μπορεί να συνεισφέρει στην αλλαγή της νοοτροπίας.

Στην ερώτηση «θα ήθελες να γίνεις επιχειρηματίας» αποκρίθηκε θετικά το 29% του συνόλου του δείγματος. Προκαλεί όμως εντύπωση το γεγονός ότι θετική στάση απέναντι στην επιχειρηματικότητα εκδήλωσε το 37% των μαθητών που φοιτούν στο ιδιωτικό σχολείο (δηλαδή ένας στους τρεις) και το 25% όσων φοιτούν στο δημόσιο (δηλαδή ένας στους τέσσερις). Αυτό επιβεβαιώνεται άλλωστε και από διεθνείς έρευνες που αποδεικνύουν ότι τα παιδιά των επιχειρηματιών έχουν θετικότερη στάση απέναντι στην επιχειρηματικότητα έναντι των υπολοίπων.

Στη συνέχεια δείξαμε μία απόδειξη λιανικής πώλησης στους μαθητές και οι μισοί σχεδόν απέτυχαν να κατανοήσουν ότι τα πραγματικά έσοδα της επιχείρησης διαφέρουν από τα χρήματα που πληρώνει ο καταναλωτής γιατί πρέπει να αποδοθεί φόρος στο κράτος. Ενδεχομένως αυτό έχει να κάνει με το γεγονός ότι στην Ελλάδα ένα σημαντικό μέρος της οικονομικής δραστηριότητας δεν δηλώνεται (shadow economy). Οι μικροί μαθητές είναι ένα εύκολο θύμα φοροαποφυγής, αφού πολύ δύσκολα θα ζητήσουν απόδειξη για μια αγορά τους (π.χ. σε έναν φούρνο, ένα περίπτερο, ένα βιβλιοπωλείο κ.ά.). Συνεπώς, δεν μας εκπλήσσει το γεγονός ότι οι μαθητές δεν μπόρεσαν να διαβάσουν σωστά την απόδειξη, αφού είναι συνηθισμένο το φαινόμενο για τα παιδιά να αγοράζουν αγαθά και υπηρεσίες χωρίς να παίρνουν πίσω απόδειξη. Αυτό είναι ένα ακόμα επιχείρημα για τον λόγο που η οικονομική - φορολογική συνείδησή τους πρέπει να ενισχυθεί.

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά ευρήματα της έρευνας ήταν ότι οι μαθητές δεν μπορούσαν να εφαρμόσουν σωστά απλές μαθηματικές πράξεις σε απλές οικονομικές ασκήσεις που τους θέσαμε. Αυτό σημαίνει ότι πολλοί μαθητές έχουν χαμηλό μαθηματικό υπόβαθρο και θα βοηθούσε αρκετά το ελληνικό Πρόγραμμα Σπουδών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση να συνδέσει τις επιστήμες των Μαθηματικών και των Οικονομικών.

Τέλος, οι μαθητές δείχνουν αρκετά ευαισθητοποιημένοι για περιβαλλοντικά ζητήματα και είναι πρόθυμοι να υιοθετήσουν μια περισσότερο «πράσινη» στάση τόσο στην καταναλωτική τους συμπεριφορά, όσο και στη διατροφή τους. Αυτό είναι ένα αισιόδοξο συμπέρασμα της έρευνας μας.

Θεωρία & Έρευνα

Βασικές μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα και εκπαιδευτικές πολιτικές

- Αλέξανδρος Κακούρης ¹¹

Περίληψη

Στην παρούσα θεωρητική μελέτη παρουσιάζονται οι τρεις βασικές μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα (περί, για, διαμέσου) όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί διεθνώς κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Στη συνέχεια συζητείται πώς οι μορφές αυτές απαντούν στις αντίστοιχες Ευρωπαϊκές πολιτικές για την εκπαίδευση αυτή και τέλος παρουσιάζεται το τρέχον Ευρωπαϊκό πλαίσιο EntreComp για την επιχειρηματικότητα ως ικανότητα. Η παρούσα συζήτηση στοχεύει στην διασαφήνιση των εκπαιδευτικών διαδικασιών και των προσδοκιών από τη διδασκαλία της επιχειρηματικότητας ιδιαίτερα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και στην επαγγελματική κατάρτιση. Διαπιστώνεται ότι η διδασκαλία «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας χρήζει περαιτέρω ανάπτυξης αποτελώντας τη σύγχρονη εξέλιξη του διδάσκειν το επιχειρείν, η οποία θα καθορίσει το μέλλον του.

Λέξεις-κλειδιά: Εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα, μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα, εκπαιδευτικές πολιτικές επιχειρηματικότητας, κοινωνία της γνώσης, η επιχειρηματικότητα ως ικανότητα, EntreComp

Εισαγωγή

Η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας έχει αποτελέσει σημείο αντιπαράθεσης ανάμεσα στους ακαδημαϊκούς, καθώς επί σειρά ετών θεωρήθηκε ότι «ο επιχειρηματίας γεννιέται». Είναι χαρακτηριστικό ότι έρευνες για τη γενετική προδιάθεση των επιχειρηματιών λαμβάνουν σημαντική απήχηση (π.χ. Nicolaou & Shane, 2009; Nicolaou, Phan & Stephan, 2021), ενώ άλλες μελέτες υπεισέρχονται σε θεμελιώδεις διαδικασίες λειτουργίας του εγκεφάλου για να διακρίνουν τους επιχειρηματίες από διαχειριστές ή άλλους ρόλους εμπλεκόμενων σε επιχειρήσεις (π.χ. Lawrence et al., 2008). Συνεπώς, η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα δεν θεωρείται «αυτονόητη» ενώ παράλληλα, η διδασκαλία της σε τριτοβάθμιο επίπεδο δεν τυγχάνει πλήρους ακαδημαϊκής νομιμότητας (Kuratko, 2005; Fayolle,

¹¹ Ο Αλέξανδρος Κακούρης είναι Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Διοικητικής Επιστήμης και Τεχνολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

2013) και επιπλέον, η επίδρασή της στο σχηματισμό της επιχειρηματικής πρόθεσης αμφισβητείται (Bae et al., 2014; Rideout & Gray, 2013). Τα πρώτα μαθήματα επιχειρηματικότητας έλαβαν χώρα στην Εμπορική Σχολή του Πανεπιστημίου Harvard το 1947, αλλά η προσφορά τους περιορίστηκε μόνο σε εμπορικές σχολές (προγράμματα MBA) ανά τον κόσμο και το ερευνητικό ενδιαφέρον για αυτά εμφανίστηκε και κλιμακώθηκε μετά το 1995 (Kakouris & Georgiadis, 2016). Μια πρώτη εξήγηση για την εξέλιξη αυτή προσφέρεται μέσω της αλλαγής παραδείγματος στην οικονομία η οποία υποκίνησε εκπαιδευτικές πολιτικές για την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (Kakouris, Dermatis & Liargovas, 2016).

Τα βασικά λοιπόν ερωτήματα για το παρόν άρθρο είναι: «κατά πόσο η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα μπορεί να θεωρείται ενιαία» και επίσης «πώς οι διάφορες μορφές της συσχετίζονται με τις πολιτικές για την επιχειρηματικότητα;» Στη συνέχεια παρουσιάζεται με συντομία το θεωρητικό πλαίσιο για την απάντηση των ερωτημάτων αυτών, γίνεται συγκριτική παρουσίαση των μορφών εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα και συζήτηση των διαφορών τους, εξετάζεται η σχέση τους με τις εκπαιδευτικές πολιτικές για την επιχειρηματικότητα και το Ευρωπαϊκό πλαίσιο EntreComp για την επιχειρηματικότητα ως ικανότητα (Bacigalupo et al., 2016) και τέλος εξάγονται ορισμένα συμπεράσματα για τη διδασκαλία της επιχειρηματικότητας με εστίαση στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση.

Θεωρητικό πλαίσιο

Η πιο πρόσφατη «αλλαγή παραδείγματος» στην οικονομική θεωρία εμφανίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του '80 μέσω της εργασίας του Paul Romer (1986), στην οποία η τεχνολογική εξέλιξη (καινοτομία) θεωρήθηκε ενδογενής (από εξωγενής) παράμετρος των οικονομικών μοντέλων (theory of endogenous growth). Έτσι, η γνώση μπορούσε να προσφέρει δυνατότητα οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης, συνεπώς το νέο οικονομικό μοντέλο ονομάστηκε «οικονομία γνώσης» (από βιομηχανική). Χρειάστηκε να περάσει αρκετό χρονικό διάστημα ώστε να διαπιστωθεί εμπειρικά πώς το νέο αυτό παράδειγμα λειτουργεί, πράγμα που έγινε δυνατό με όρους οικονομικής γεωγραφίας από τον David Audretsch και τους συνεργάτες του αποκαλύπτοντας το ρόλο των συστάδων καινοτομίας (innovation clusters, Audretsch & Feldman, 1996) οι οποίες οδήγησαν στη θεωρία του για τη «διάχυση της γνώσης» (Audretsch & Keilbach, 2007). Συνεπώς, αναγνωρίστηκε η ανάγκη για καινοτομία και το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στην καινοτόμο επιχειρηματικότητα. Σήμερα η καινοτομία επωάζεται σε επιχειρηματικά οικοσυστήματα υπό το μοντέλο της τριπλής έλικας (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000) όπου συμμετέχουν και τα πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα ως πηγές γνώσης (συχνά αναφέρονται ως επιχειρηματικά πανεπιστήμια).

Η επιχειρηματικότητα έχει οριστεί με αρκετούς τρόπους. Άλλοι εξ αυτών θεωρούνται πιο εντοπισμένοι και άλλοι ευρύτεροι. Έτσι, επιχειρηματικότητα θεωρείται η ίδρυση μιας νέας επιχείρησης, μια πράξη καινοτομίας, η παραγωγή

αξίας από το «τίποτα» ή και η ακολούθηση ευκαιριών ανεξάρτητα από τους πόρους τους οποίους κατέχει ο επιχειρηματίας (βλ. Κακούρης, 2010). Ωστόσο, στις αρχές του 2000 χρειάστηκε να «αναδιατυπωθεί» η επιχειρηματικότητα προκειμένου να συμπεριλάβει και το άτομο και την αλληλεπίδρασή του με τις επιχειρηματικές ευκαιρίες, αυτονομούμενη από συναφή γνωστικά πεδία (Shane & Venkataraman, 2000). Παράλληλα, επιχειρηματικότητα θεωρήθηκε τρόπος σκέψης (mindset, McGrath & MacMillan, 2000), ανεξάρτητη δηλαδή από την ίδρυση νέων επιχειρήσεων, και αυτή η τελευταία θεώρηση κατέστησε δυνατή τη διδασκαλία της εκτός των οικονομικών και εμπορικών σχολών των πανεπιστημίων.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο (και αλλού), η καλλιέργεια του επιχειρηματικού πνεύματος γενικά αναφέρεται με διαφορετικό όρο (enterprise education) από τη διδασκαλία ίδρυσης νέων επιχειρήσεων (entrepreneurship education), ενώ υπάρχει και ο γενικότερος όρος 'entrepreneurial education' που τείνει να συμπεριλάβει και τα δύο προηγούμενα (QAA, 2018). Ένας άλλος διαχωρισμός των μορφών εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα, ο οποίος είναι προγενέστερος και ακολουθεί ανάλογη οπτική γωνία, παρουσιάζεται στην επόμενη ενότητα. Συνεπώς, οι διάφορες μορφές και τρόποι διδασκαλίας της επιχειρηματικότητας απαντούν σε διαφορετικές εκπαιδευτικές ανάγκες και σκοπούς. Ένας λειτουργικός και συμπεριληπτικός ορισμός για την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα έχει δοθεί από τον Gibb (2005, σ. 46) και είναι ο ακόλουθος: «ένα σύνολο συμπεριφορών, χαρακτηριστικών και δεξιοτήτων που επιτρέπουν σε άτομα και ομάδες να δημιουργούν αλλαγή και καινοτομία, αντιμετωπίζοντας, ακόμη και με ευχαρίστηση, υψηλότερα επίπεδα αβεβαιότητας και πολυπλοκότητας». Ακόμη και ο ορισμός αυτός όμως επιτρέπει εναλλακτικές παιδαγωγικές προσεγγίσεις οι οποίες συζητούνται στην επόμενη ενότητα.

Σύμφωνα με τους Kakouris et al. (2016) οι εκπαιδευτικές πολιτικές για την επιχειρηματικότητα εμφανίστηκαν αμέσως μετά την ολοκλήρωση της εμπειρικής διαπίστωσης, από τον Audretsch κ. συν., της διάχυσης γνώσης μέσω των συστάδων καινοτομίας. Ένα πρώτο συνέδριο στο θέμα διοργανώθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Oslo Agenda, 2006) όπου καθορίστηκαν οι βασικοί άξονες για την εισαγωγή και διάδοση της επιχειρηματικότητας σε όλες τις βαθμίδες της Ευρωπαϊκής εκπαίδευσης. Την ίδια χρονιά (2006) η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συμπεριέλαβε για πρώτη φορά την επιχειρηματικότητα ανάμεσα στις οκτώ βασικές δεξιότητες για την Ευρωπαϊκή δια βίου μάθηση (η τελευταία μορφή βρίσκεται στο EC, 2018a). Αν και από τη στρατηγική της Λισαβώνας (2000-2010) προβλέφθηκε η ενίσχυση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, από το 2010 η επιχειρηματικότητα ενσωματώθηκε λεπτομερώς στο Ευρωπαϊκό στρατηγικό πλάνο «Europe 2020» (EC, 2010) και περιλαμβάνεται επίσης στο τρέχον στρατηγικό πλάνο για το 2020-2024 (EC, 2020). Ειδική αντιμετώπιση της επιχειρηματικότητας, με ιδιαίτερη έμφαση στην εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα, παρουσιάστηκε στο «Entrepreneurship 2020 Action Plan» (EC, 2013) και ακολούθησαν ειδικές οδηγίες και περιγραφές δύο χρόνια αργότερα (EC, 2015). Σημαντική υπήρξε και η έκθεση Eurydice (EC, 2016) για την επιχειρηματικότητα στο σχολείο όπου διαπιστώθηκε η καθυστέρηση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και αναφέρεται ότι: «Περισσότερες από τις μισές

χώρες έχουν ελάχιστες ή καθόλου κατευθυντήριες γραμμές που διέπουν τις διδακτικές μεθόδους για την Επιχειρηματική Εκπαίδευση. Για την τρίτοβάθμια εκπαίδευση, από το 2013-2014 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε συνεργασία με τον ΟΟΣΑ λειτουργούν την πρωτοβουλία «HEInnovate» για την αυτοαξιολόγηση των τρίτοβάθμιων ιδρυμάτων σχετικά με την επιχειρηματικότητα και την καινοτομία. Το 2016 (Bacigalupo et al., 2016) η Ευρωπαϊκή επιτροπή υιοθέτησε το πλαίσιο «EntreComp» για την επιχειρηματικότητα ως ικανότητα με περαιτέρω οδηγίες και παραδείγματα χωρών δύο χρόνια αργότερα στο «EntreComp into action» (EC, 2018b). Γίνεται λοιπόν σαφές ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προωθεί συστηματικά την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, παρόμοια με άλλες χώρες στον κόσμο.

Συμπερασματικά, η διαθεματική εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα ακολούθησε το σύγχρονο οικονομικό παράδειγμα για την οικονομία γνώσης προσδοκώντας να αυξήσει την επιχειρηματική διάθεση των αποφοίτων ώστε μεγαλύτερα ποσά παραγόμενης γνώσης να μετατρέπονται σε καινοτομία η οποία αναμένεται να αποδώσει μεγαλύτερο οικονομικό αποτέλεσμα. Η εκπαίδευση αυτή παρουσιάζει ποικιλομορφία σε περιεχόμενο και μεθόδους και η ποικιλομορφία αυτή θεωρείται «ευεργετική» από πολλούς ερευνητές στη βιβλιογραφία. Ωστόσο, χωρίς καλά ανεπτυγμένες διδακτικές μεθοδολογίες και εκπαίδευση εκπαιδευτών, η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα καθυστερεί να διαδοθεί σε χαμηλότερες βαθμίδες εκπαίδευσης όπως οραματίζονται οι διάφορες πολιτικές στην Ευρώπη και στον κόσμο.

Συγκριτική μελέτη και κριτική ανάλυση μορφών εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα

Τρεις μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα

Στον Πίνακα 1 (Kakouris, 2018; Kakouris & Liargovas, 2021) παρουσιάζονται τρεις μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα. Η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας σε τμήματα Διοίκησης και Οικονομικών ονομάστηκε διδασκαλία «περί» επιχειρηματικότητας. Ο τρόπος διδασκαλίας είναι δασκαλοκεντρικός, γίνονται οι συνήθεις διαλέξεις, αναλύονται μελέτες περίπτωσης και υπάρχει τελική γραπτή εξέταση στο μάθημα. Αυτή η μορφή διδασκαλίας είναι ακαδημαϊκά «νομιμοποιημένη» και όμοια με πολλά άλλα μαθήματα τρίτοβάθμιων σπουδών. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του πώς μαθήματα επιχειρηματικότητας πρωτοεφαρμόστηκαν σε Ελληνικά πανεπιστήμια δίνεται στο Kakouris (2008). Εν πολλοίς, η διδασκαλία «περί» επιχειρηματικότητας ακολουθεί το εκπαιδευτικό παράδειγμα του γνωστικισμού, πραγματοποιείται στην τυπική εκπαίδευση, χωρίς να δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία επιχειρηματικής πρόθεσης.

Η διδασκαλία «για» επιχειρηματικότητα εστιάζει στην επιχειρηματική ικανότητα (βλ. EntreComp, επόμενη ενότητα) προκειμένου οι εκπαιδευόμενοι να αναλάβουν άμεση επιχειρηματική δράση. Εκπονείται συνήθως σε μη-τυπικά περιβάλλοντα μάθησης, όπως οι επιχειρηματικές θερμοκοιτίδες, οι διαγωνισμοί

Πίνακας 1: Μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα (Kakouris, 2018; Kakouris & Liargovas, 2021)

	«Περί»	«Για»	«Διαμέσου»
Σκοπός	Απόκτηση γνώσης σχετικά με το φαινόμενο της επιχειρηματικότητας	Ανάπτυξη της επιχειρηματικής ικανότητας για άμεση (σχετική) ανάληψη δράσης	Καλλιέργεια του επιχειρηματικού τρόπου σκέψης (μακροπρόθεσμα)
Μονάδα ανάλυσης	Ατομο, επιχείρηση, οικονομικός κλάδος, κοινωνία	Ατομο / επιχειρηματική ομάδα	Ατομο
Διεξαγωγή	Τυπική εκπαίδευση	Τυπική/Μη τυπική Εκπαίδευση, Ατυπη μάθηση	Τυπική εκπαίδευση
Περιοχές γνώσης	Οικονομικά / Διοίκηση / Κοινωνιολογία	Διοίκηση / Ψυχολογία	Φιλοσοφία / Οικονομικά / Ψυχολογία / Κοινωνιολογία
Εστίαση	Γνώση	Δεξιότητες / Ικανότητες	Στάσεις
Στόχος	Απόκτηση γνώσης	Αξιοποίηση γνώσης	Μετασχηματισμός γνώσης
Εκπαιδευόμενοι	Φοιτητές Σχολών Διοίκησης και Οικονομικών	Ενδιαφερόμενοι φοιτητές και απόφοιτοι από όλα τα γνωστικά αντικείμενα	Όλα τα αντικείμενα και βαθμίδες εκπαίδευσης
Διδακτικά μέσα	Διαλέξεις / μελέτες περίπτωσης / role models	Επιχειρηματικά σχέδια / μέντορινγκ / επισκέψεις / πρακτικά εργαλεία / pitch	Υπό ανάπτυξη
Είδος μάθησης	Παθητική	Ενεργή / Συμμετοχική	Ενεργή / αναστοχαστική
Αξιολόγηση	Τυπικές εξετάσεις	Επιχειρηματικά σχέδια / νεοφυείς επιχειρήσεις	Ανακάλυψη επιχειρηματικών ευκαιριών
Επιχειρηματική πρόθεση	Αβέβαιη	Ίδρυση νεοφυούς επιχείρησης	Πιθανότητα για ανάληψη επιχειρηματικής πρωτοβουλίας (στο μέλλον)

επιχειρηματικών σχεδίων, τα hackathons κ.ά. Εκεί οι ενδιαφερόμενοι προσέρχονται αυτοβούλως και σχηματίζουν επιχειρηματικές ομάδες (μάθηση δράσης, action learning) εκπονώντας συνήθως ένα επιχειρηματικό σχέδιο το οποίο αξιολογείται από πάνελ ειδικών (εκπαιδευτών και στελεχών της αγοράς). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας που ακολουθείται σε αυτές τις περιπτώσεις (Scroccaro & Rossi, 2021) φαίνεται στο Σχήμα 1.

Σχήμα 1: Μοντέλο πέντε σταδίων στην εκπαίδευση «για» επιχειρηματικότητα (Scroccaro & Rossi, 2021)

Παρά την ευρεία διάδοση εκπαιδευτικών μοντέλων «για» επιχειρηματικότητα στις μέρες μας, όπως αυτό του Σχήματος 1 με διάφορες μικρές παραλλαγές, η διδασκαλία ιδίως στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ή εμβραβισμένη σε άλλα γνωστικά αντικείμενα της τριτοβάθμιας, και στη δια βίου μάθηση (Lackéus, 2015) ακολουθεί τη μορφή διδασκαλίας «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας. Σε αυτή (Lackéus, 2015, p. 10), «ο εκπαιδευόμενος μέσω μιας βιωματικής συνήθως προσέγγισης συμμετέχει σε μια πραγματική διαδικασία επιχειρηματικής μάθησης». Σκοπός είναι ο εκπαιδευόμενος να αποκτήσει (ή μετασχηματίσει) θετική στάση απέναντι στο επιχειρείν ανεξάρτητα με το αν θα δημιουργήσει άμεσα κάποια νέα επιχείρηση. Αυτό δηλαδή στο οποίο στοχεύει η διδασκαλία «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας είναι η υιοθέτηση του επιχειρηματικού τρόπου σκέψης ο οποίος θεωρείται ότι συνάδει με τις σύγχρονες, ραγδαία μεταβαλλόμενες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες (Kyrö, 2015). Έτσι, ο εκπαιδευόμενος θεωρείται ότι είναι πιο πιθανό να αναλάβει επιχειρηματικές πρωτοβουλίες στο μέλλον αλλά και να ανταποκριθεί καλύτερα στον επαγγελματικό του βίο. Η μέχρι σήμερα διδασκαλία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ακολουθεί τα πρότυπα της μάθησης μέσω δράσης του Dewey όπου θα πρέπει οι εμπειρίες να είναι όσο το δυνατό αυθεντικότερες και να εξασφαλίζεται χρόνος για τους απαιτούμενους αναστοχασμούς (Kakouris & Morselli, 2020).

Οι κατηγορίες του Bloom στις τρεις μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα

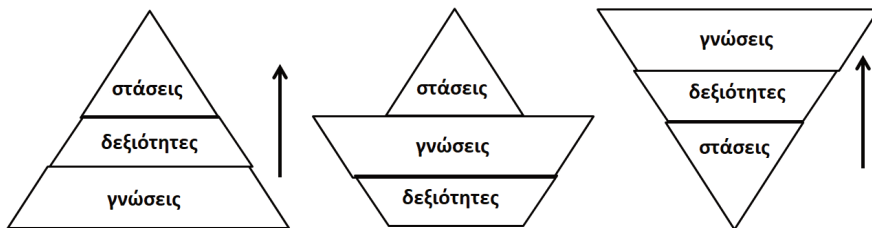
Οι τρεις μορφές όμως της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα χρειάζεται να «μεταφραστούν» στην καθημερινή πρακτική των εκπαιδευτικών οι οποίοι απαιτείται να συντάσσουν σχέδια μαθήματος σύμφωνα με τα προγράμματα σπουδών. Με βάση τα σχέδια αυτά θα πρέπει στη συνέχεια να υιοθετήσουν συγκεκριμένες διδακτικές μεθόδους υπό τη θεωρητική σκοπιά κάποιας (ή κάποιων) από τις θεωρίες μάθησης (Kakouris & Morselli, 2020).

Οι μαθησιακοί στόχοι των σχεδίων συχνά ακολουθούν την κατηγοριοποίηση του Bloom (Bloom, 1956) αναφερόμενοι σε γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις. Η συναφείς με την επιχειρηματικότητα γνώσεις καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα από διάφορα γνωστικά πεδία (Πίνακας 1) και συνεπώς αποτελούν την ευρύτερη κατηγορία του Bloom. Οι επιχειρηματικές δεξιότητες περιλαμβάνουν τόσο αμιγείς επιχειρηματικές δεξιότητες (ανοχή της αβεβαιότητας, δημιουργικότητα, ανάληψη ρίσκου, πρωτοβουλία, κ.ά.) όσο και διαχειριστικές (διοίκηση προσωπικού, κατανομή πόρων, κ.τ.λ.) ή και άλλες (π.χ. κριτική σκέψη, επίλυση προβλήματος). Τέλος, οι στάσεις είναι το σχετικά «μικρότερο» πεδίο και αφορά σε προδιαθέσεις έναντι βασικών επιχειρηματικών συμπεριφορών (π.χ. θελκτικότητα του επιχειρείν, αντίληψη της επιχειρηματικής «ταυτότητας», αντίληψη του ρίσκου, ανταπόκριση στο φόβο αποτυχίας, κ.ά.).

Στη διδασκαλία «περί» επιχειρηματικότητας ακολουθείται η παραδοσιακή ακαδημαϊκή πυραμίδα που φαίνεται στο Σχήμα 2 (αριστερά). Το μάθημα εκκινεί μέσω σειράς διαλέξεων και μελετών περίπτωσης προκειμένου να καλυφθεί η

(αρκετά ευρεία) γνωστική βάση της πυραμίδας ενώ ο εκπαιδευόμενος μαθαίνει παθητικά. Σε μερικές μόνο περιπτώσεις ο εκπαιδευτής μπορεί να διαπιστώσει, μέσω ασκήσεων, την ανάπτυξη δεξιοτήτων αφήνοντας ακαθόριστες τις στάσεις οι οποίες ενδέχεται να επηρεαστούν θετικά (αλλά μερικές φορές και αρνητικά). Συνεπώς, οι τελικές εξετάσεις είναι γνωστικής φύσης και ενίοτε επιχειρείται να αποτυπωθεί η επιχειρηματική στάση μέσω ερωτηματολογίων (post hoc).

Σχήμα 2: Αριστερά: εκπαίδευση «περί» επιχειρηματικότητας, μέση: εκπαίδευση «για» επιχειρηματικότητα, δεξιά: εκπαίδευση «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας (Kakouris & Liargovas, 2021)

Στη διδασκαλία «για» επιχειρηματικότητα η διαδικασία εκκινεί από τις δεξιότητες. Η σύσταση ομάδων, η συνεργασία, η παραγωγή ιδεών κ.ά. στηρίζονται στις δεξιότητες των εκπαιδευομένων οι οποίοι στη συνέχεια αναζητούν τη συναφή γνώση για τα επιχειρηματικά εγχειρήματά τους. Η μάθηση είναι ενεργή και βασίζεται σε βιωματικούς και συμμετοχικούς τρόπους σε πρότυπα του εποικοδομητισμού. Ο εκπαιδευτής έχει το ρόλο του διευκολυντή, ή του κόουτς, και συχνά χρησιμοποιείται η μεταφορά εμπειρίας μέσω του μέντορινγκ. Οι διαμορφωτικές αξιολογήσεις έχουν ιδιαίτερη σημασία στην μορφή αυτή εκπαίδευσης όπως και η εμπύχωση. Η συναφής γνώση αποκτάται στην πορεία της διαδικασίας με βιωματικό τρόπο και με τη χρήση εργαλείων (SWOT, PEST, CANVAS, 4P, κ.ά.). Οι στάσεις επίσης αφήνονται ακαθόριστες (ή ανιχνεύονται post hoc) όμως στην εκπαίδευση αυτή, η οποία γίνεται συνήθως σε μη-τυπικά περιβάλλοντα εκπαίδευσης, προσέρχονται συνήθως οι ενδιαφερόμενοι για την επιχειρηματικότητα φοιτητές.

Στη διδασκαλία «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας, η οποία είναι η λιγότερο ανεπτυγμένη μεθοδολογικά, σκοπός είναι η διαμόρφωση της στάσης των εκπαιδευομένων. Συνεπώς οι διάφορες στάσεις θα πρέπει να ανιχνεύονται και να αντιμετωπίζονται από την αρχή και στα πλαίσια της διδασκαλίας. Έτσι, η ακαδημαϊκή πυραμίδα του Σχήματος 2 (αριστερά) θα πρέπει να αναστραφεί ώστε η στάση να μην παραμένει λανθάνουσα στη διάρκεια του μαθήματος. Στην περίπτωση αυτή ο εκπαιδευτής θα πρέπει να είναι προετοιμασμένος να συζητήσει την επιχειρηματικότητα από όλες τις πλευρές καθώς οι στάσεις των εκπαιδευομένων μπορεί να απορρέουν από διάφορα βιώματά τους ή να είναι εξωτερικές επιρροές από το περιβάλλον τους. Η αντιμετώπιση στάσεων δεν είναι καθόλου εύκολη στην τάξη καθώς αυτές σχετίζονται με ετερόκλητα συναισθήματα, αξίες, πεποιθήσεις, κ.ά. Ωστόσο, η κριτική συζήτηση στάσεων μπορεί να βελτιώσει το μαθησιακό κλίμα, να αυξήσει το ενδιαφέρον και να

εγκαθιδρύσει αξιόπιστο εκπαιδευτικό συμβόλαιο μεταξύ του εκπαιδευτή και των εκπαιδευομένων οδηγώντας με φυσικό τρόπο στην περαιτέρω ανίχνευση των επιχειρηματικών δεξιοτήτων και των συναφών γνώσεων για το επιχειρείν. Ένα παράδειγμα του πώς οι στάσεις επηρεάζουν άμεσα το μαθησιακό κλίμα, θετικά ή αρνητικά, δίνεται στο Kakouris (2015).

Οφείλουμε τέλος να παρατηρήσουμε ότι ορισμένες φορές στην πρακτική των διαφόρων εκπαιδευτών, οι τρεις προηγούμενες μορφές μπορεί να απαντώνται με επικαλύψεις. Ωστόσο, οι διαφορές που φαίνονται στον Πίνακα 1 προσφέρουν ένα πλαίσιο κατανόησης της ποικιλομορφίας της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα όπως αυτή εμφανίστηκε και διαδίδεται σήμερα διεπιστημονικά.

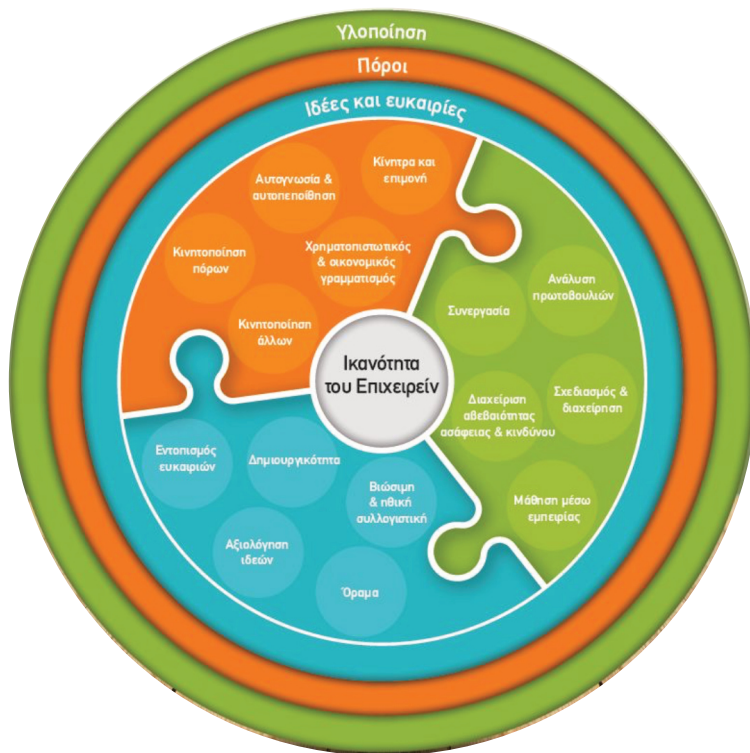
Σύνδεση με τρέχουσες πολιτικές για την εκπαίδευση

Οι τρεις μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα συνδέονται με τις εκπαιδευτικές πολιτικές. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο κείμενο «Entrepreneurship 2020 Action Plan» (EC, 2013) αναφέρει ρητά (σ. 7) ότι «θα πρέπει να προσφέρεται η ευκαιρία σε κάθε νέο πριν τελειώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση να έχει τουλάχιστον μία πρακτική επιχειρηματική εμπειρία όπως να δημιουργήσει μια μικροεπιχείρηση, να είναι υπεύθυνος για ένα επιχειρηματικό πρότζεκτ για μια εταιρεία ή για ένα πρότζεκτ κοινωνικής επιχειρηματικότητας». Σύμφωνα με το πλαίσιο του Πίνακα 1, η δήλωση αυτή αναφέρεται τόσο σε διδασκαλία «για» επιχειρηματικότητα όσο και «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας, αν και η πρώτη δεν μπορεί να βρει εφαρμογή στην υποχρεωτική εκπαίδευση. Παρατηρούμε δηλαδή απόσταση από το παραδοσιακό τρόπο «περί» επιχειρηματικότητας προτάσσοντας τη διδασκαλία «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας η οποία βασίζεται σε βιωματικούς τρόπους μάθησης. Οι Hägg and Gabriellsson (2019) οι οποίοι ανασκόπησαν πρόσφατα τη βιβλιογραφία στο θέμα προέβησαν σε ανάλογα σχόλια ότι αν και ξεκίνησε με δασκαλοκεντρικό τρόπο στις εμπορικές σχολές, σταδιακά, η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα αναζήτησε περισσότερο μαθητοκεντρικά παραδείγματα διδασκαλίας στα πλαίσια του εποικοδομητισμού προκειμένου να επιτύχει μεγαλύτερη απήχηση στους εκπαιδευόμενους. Έτσι, η «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας διδασκαλία αποτελεί τη σύγχρονη εξέλιξη του διδάσκειν την επιχειρηματικότητα εφόσον στις διάφορες πολιτικές η «απήχηση» ερμηνεύεται ως μετασχηματισμός στάσεων και δημιουργία επιχειρηματικής πρόθεσης.

Σε νεότερο κείμενο (Bacigalupo et al., 2016) η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θεώρησε την επιχειρηματικότητα ως ικανότητα (competence) και την ανέλυσε περαιτέρω στο πλαίσιο EntreComp (Σχήμα 3). Η ικανότητα θεωρείται ένας συνδυασμός γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων ώστε ένα άτομο να εκτελέσει επιτυχώς μια δραστηριότητα σε ένα δεδομένο πλαίσιο (context). Στο πλαίσιο EntreComp (Σχήμα 3) διακρίνουμε τρεις άξονες: (α) ιδέες και ευκαιρίες, (β) πόροι και (γ) υλοποίηση, με πέντε επιμέρους διεργασίες για κάθε άξονα.

Γενικά μπορούμε να πούμε ότι και οι τρεις μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα εξυπηρετούν το πλαίσιο EntreComp από διαφορετικές σκοπιές. «Διαμέσου» της επιχειρηματικότητας μπορούν να καλλιεργηθούν

Σχήμα 3: Το Ευρωπαϊκό πλαίσιο EntreComp για την επιχειρηματικότητα ως ικανότητα (<https://www.ekt.gr/el/news/21324>)

ατομικές δεξιότητες και στάσεις από νεαρή ηλικία, «περί» επιχειρηματικότητας μπορούν να συμπληρωθούν γνωστικές περιοχές ενώ «για» επιχειρηματικότητα μπορούν να τεθούν σε εφαρμογή τα προηγούμενα. Κρίνοντας από τους τρεις άξονες του πλαισίου EntreComp, οι ομοιότητες με μοντέλα της εκπαίδευσης «για» επιχειρηματικότητα (όπως αυτό του Σχήματος 1) είναι εμφανείς. Αυτή η μορφή όμως μπορεί να υλοποιείται σε τελικό στάδιο, μετά την πανεπιστημιακή εκπαίδευση ή στην επαγγελματική κατάρτιση, όπου υπάρχει μεγαλύτερη προτεραιότητα για άμεση δραστηριοποίηση των αποφοίτων στην αγορά ή στον επαγγελματικό στίβο γενικότερα. Ανάλογα λοιπόν με την στόχευση σε κάθε επιμέρους διδασκαλία και βαθμίδα εκπαίδευσης, η επιχειρηματική ικανότητα μπορεί να καλλιεργηθεί σταδιακά από τις μικρότερες βαθμίδες προς τις μεγαλύτερες καθιστώντας την επιχειρηματικότητα αντικείμενο δια βίου μάθησης (π.χ. Sawang, 2020). Η τάση αυτή εναρμονίζεται και με το πρόσφατο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις «ικανότητες ζωής» (LifeComp, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC120911>) όπου από εκπαιδευτικής σκοπιάς έχει ενδιαφέρον να μελετηθεί πώς τα δύο αυτά πλαίσια δεξιοτήτων σχετίζονται και μπορούν να προσφέρουν ένα γενικότερο πλαίσιο εκπαίδευσης σε δεξιότητες.

Στη χώρα μας από το τρέχον ακαδημαϊκό έτος ένα νέο μάθημα με τίτλο

«Εργαστήρια Δεξιότητων» εισήχθη στο υποχρεωτικό ωρολόγιο πρόγραμμα των νηπιαγωγείων, δημοτικών και γυμνασίων. Στο νέο αυτό μάθημα περιλαμβάνεται η επιχειρηματικότητα και η καινοτομία, θέματα για τα οποία θα πρέπει παράλληλα να οργανωθεί κατάλληλη εκπαίδευση εκπαιδευτών ώστε οι δάσκαλοι και καθηγητές να μπορέσουν να ανταποκριθούν με το βέλτιστο τρόπο στο έργο τους. Είναι γεγονός ότι οι εκπαιδεύσεις εκπαιδευτών επιχειρηματικότητας έχουν καθυστερήσει στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες (και αλλού) παρά τις σχετικές οδηγίες που έχουν δοθεί σε όλες σχεδόν τις σχετικές εκπαιδευτικές πολιτικές και την κρισιμότητά τους στη διάδοση της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα.

Συζήτηση και συμπεράσματα

Στο παρόν άρθρο επιχειρήσαμε να συζητήσουμε την εμφάνιση της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα σε σύνδεση με την οικονομία της γνώσης, την καινοτομία και τις εκπαιδευτικές πολιτικές για τη διδασκαλία της επιχειρηματικότητας στην Ευρώπη και αλλού. Έγινε φανερό ότι από τα μέσα της δεκαετίας του '00 η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα ζητείται να συμπεριλάβει όλα τα γνωστικά αντικείμενα και όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Βασικός σκοπός των διαφόρων πολιτικών, είτε ρητά διατυπωμένος είτε άρρητος, είναι η αύξηση του αριθμού των νέων επιχειρηματιών. Όμως, στο εκπαιδευτικό πλαίσιο οι διάφοροι στόχοι είναι μαθησιακοί και μπορούν μόνο έμμεσα να επηρεάσουν την επιχειρηματική πρόθεση των αποφοίτων (που δεν είναι άλλωστε και ο άμεσος σκοπός τους). Αυτό που ουσιαστικά συνέβη, ως απόρροια των πολιτικών, είναι η δημιουργία μαθημάτων, αρχικά σε τριτοβάθμιο επίπεδο όπου το αντικείμενο υπήρχε στις εμπορικές σχολές, με στόχο την διάδοση (ή την ενθάρρυνση) της νεανικής επιχειρηματικότητας μέσω της επικοινωνίας των διαφόρων εννοιών της. Σε δεύτερη φάση, κατά την τελευταία πενταετία, οι θεωρητικοί της εκπαίδευσης αναζητούν κατάλληλες παιδαγωγικές προσεγγίσεις προκειμένου να διδάξουν με δόκιμο τρόπο το επιχειρείν σε διαφορετικά ακροατήρια.

Λόγω της απρόσμενης εμφάνισής της (βλ. Oslo Agenda, 2006) και της ραγδαίας εξάπλωσής της ανά τον κόσμο, η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα εμφανίζεται ποικιλόμορφη σε περιεχόμενο και μεθόδους. Από τις τρεις καθιερωμένες μορφές της, περί, για, διαμέσου, η πρώτη ακολουθεί το πρότυπο των σχολών οικονομίας και διοίκησης ενώ η δεύτερη έχει εξαπλωθεί εκτός των πανεπιστημίων, ή στα «όρια» των πανεπιστημίων, σε μη τυπικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. Όμως η τρίτη μορφή ουσιαστικά περιλαμβάνει τον «πυρήνα» των εκπαιδευτικών πολιτικών σε όλες τις βαθμίδες της τυπικής εκπαίδευσης, που είναι η καλλιέργεια του επιχειρηματικού πνεύματος και η απόκτηση θετικής στάσης έναντι του επιχειρείν, οραματιζόμενη το «μετασχηματισμό» του εκπαιδευτικού συστήματος. Η μορφή αυτή είναι ακόμη ελάχιστα ανεπτυγμένη εκπαιδευτικά, όμως η μελλοντική διδασκαλία του επιχειρείν εξαρτάται από την απήχυσή της.

Όπως έχει συζητηθεί στο Kakouris & Liargovas (2021) η διδασκαλία του επιχειρείν είναι «ατελής» και στις τρεις μορφές εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα, σε

σύγκριση πάντοτε με άλλα γνωστικά αντικείμενα. Ένας βασικός λόγος γι' αυτό είναι ότι δεν είναι ακόμη καθιερωμένη μια θεωρία για την επιχειρηματικότητα ως χωριστό πεδίο έρευνας. Ιδίως στο επίπεδο του ατόμου, δεν μπορούν να απαντηθούν ακόμη αυθεντικά ερωτήματα επιχειρηματικότητας όπως γιατί ορισμένοι δρουν επιχειρηματικά και άλλοι όχι ή γιατί ορισμένοι επιτυγχάνουν και άλλοι αποτυγχάνουν (Shane & Venkataraman, 2000). Τα ερωτήματα αυτά είναι εγγενώς διαφορετικά από άλλα της μικροοικονομικής θεωρίας (π.χ. θεωρία της επιχείρησης) ή της διοίκησης επιχειρήσεων όπου μονάδα ανάλυσης είναι η επιχείρηση. Η θεμελίωση λοιπόν μιας αυτόνομης θεωρίας επιχειρηματικότητας είναι υπό εξέλιξη γεγονός που επηρεάζει το επίπεδο των γνώσεων (Σχήμα 2) σε όλες τις μορφές διδασκαλίας της. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί αυτή η έλλειψη, ιδίως διδάσκοντας «περί» επιχειρηματικότητας, οι εκπαιδευτές και τα προγράμματα σπουδών τείνουν να συμπεριλάβουν ολοένα και περισσότερη συναφή γνώση που διευρύνει όμως το επίπεδο αυτό καθιστώντας το ορισμένες φορές δυσπρόσιτο. Επίσης, δεν έχουν γίνει κοινά αποδεκτές οι αυθεντικές επιχειρηματικές δεξιότητες. Στο επίπεδο αυτό τα διάφορα προγράμματα σπουδών περιλαμβάνουν ένα σύνολο δεξιοτήτων που αναφέρονται όμως σε συναφή πεδία (όπως για παράδειγμα το μάνατζμεντ) τα οποία έχουν όμως άλλους προσανατολισμούς. Υπό αυτές τις συνθήκες λοιπόν, και αυτό γίνεται ακόμη πιο αναγκαίο για την εκπαίδευση «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας, οι διδακτικές μέθοδοι θα πρέπει να είναι βιωματικές και να επιστρατεύουν τις μεταγνωστικές δεξιότητες και την κριτική σκέψη για την καλλιέργεια της επιχειρηματικής ικανότητας (Σχήμα 3). Οι φάσεις αναστοχασμού επίσης είναι κομβικής σημασίας σε όλες τις διδασκαλίες της επιχειρηματικότητας οι οποίες προσβλέπουν να αποκτήσουν απήχηση στους εκπαιδευόμενους. Τέτοιου είδους θεωρητικά ζητήματα καθιστούν την εκπαίδευση «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας την πιο ενδιαφέρουσα προσέγγισή της η οποία όμως χρειάζεται προσεκτικότερη μελέτη και εφαρμογή. Η αντιμετώπιση στάσεων, για παράδειγμα, δεν μπορεί να βασιστεί σε καθιερωμένες εκπαιδευτικές διεργασίες και χρειάζεται ο εκπαιδευτής να είναι σε θέση να μπορεί να συζητά το θέμα από πολλές οπτικές γωνίες (π.χ. οικονομικά, ψυχολογικά, κοινωνικά, φιλοσοφικά) και με κριτικό τρόπο συμπεριλαμβάνοντας θέματα ηθικής των επιχειρήσεων (βλ. Kakouris, 2015). Αυτό συνιστά αναπόφευκτη πρόκληση για τον σύγχρονο εκπαιδευτικό και για το εκπαιδευτικό σύστημα γενικότερα.

Εν κατακλείδι, η διδασκαλία «διαμέσου» της επιχειρηματικότητας οφείλει να διερευνηθεί περαιτέρω καθώς αποτελεί τη βάση για την σύγχρονη εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καλούνται να εκπονήσουν το δυσκολότερο έργο στις τάξεις υπό τους περιορισμούς που περιγράψαμε στο παρόν άρθρο. Είναι λοιπόν κρίσιμο να διερευνηθούν οι όποιες μαθησιακές τους ανάγκες ώστε να οργανωθούν κατάλληλες φάσεις εκπαίδευσης εκπαιδευτών (οι οποίες είναι σπάνιες σε διεθνές επίπεδο) ικανές να τους υποστηρίξουν στην καθημερινή τους πρακτική. Μόνο έτσι οι διάφοροι στόχοι των εκπαιδευτικών πολιτικών για την επιχειρηματικότητα θα μπορέσουν να βρουν έδαφος αναγνωρίζοντας και αντιμετωπίζοντας ευθέως τις αντιξοότητες που υποκρύπτει η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Audretsch, D.B., & Feldman, M. P. (1996). R&D spillovers and the geography of innovation and production. *The American Economic Review*, 86(3), 630-640.
- Audretsch, D. B., & Keilbach, M. (2007). The theory of knowledge spillover entrepreneurship. *Journal of Management Studies*, 44(7), 1242-1254.
- Bae, T. J., Qian, S., Miao, C., & Fiet, J.O. (2014). The relationship between entrepreneurship education and entrepreneurial intentions: A meta-analytic review. *Entrepreneurship Theory & Practice*, 38(2), 217-254.
- Bacigalupo, M., Kamylyis, P., Punie, Y., & Van den Brande, G. (2016). EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. DOI: 10.2791/160811. <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101581>.
- Bloom, B.S. (Ed.) (1956). *Taxonomy of educational objectives: Vol 1. Cognitive domain*. Longmans, Green Co.
- EC (2010). EUROPE 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. European Commission. <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>.
- EC (2013). Entrepreneurship 2020 Action Plan. European Commission. <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/entrepreneurship-2020-action-plan>.
- EC (2015). Entrepreneurship education, a road to success. European Commission. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c6590fd6-3e54-4989-bbe0-21d9785dff54>.
- EC (2016). Entrepreneurship Education at School in Europe. Eurydice Report. European Commission. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/74a7d356-dc53-11e5-8fea-01aa75ed71a1/language-en>.
- EC (2018a). Key competences for lifelong learning. European Commission. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/297a33c8-a1f3-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-en>.
- EC (2018b). EntreComp into action. European Commission. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4542fd58-20f3-11e8-ac73-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-239243256>.
- EC (2020). Strategic Plan 2020-2024. Directorate General for Education, Youth, Sport, and Culture. European Commission. https://ec.europa.eu/info/system/files/eac_sp_2020_2024_en.pdf.
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: from National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of university-industry-government relations. *Research Policy*, 29(2), 109-123.

- Fayolle, A. (2013). Personal Views on the Future of Entrepreneurship Education. *Entrepreneurship & Regional Development*, 25(7-8), 692-701.
- Gibb, A. (2005). The future of entrepreneurship education – Determining the basis for coherent policy and practice. In Kyrö P, & Carrier C. (Eds.) *The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context (Vol 2)* (pp. 44-67). University of Tampere.
- Hägg, G., & Gabriëlsson, J. (2019). A systematic literature review of the evolution of pedagogy in entrepreneurial education research. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 26(5), 829-861.
- Κακούρης, Α. (2010). *Εννοιολογικές προσεγγίσεις στην επιχειρηματικότητα καινοτομίας*. Αθήνα: Δίαυλος.
- Kakouris, A. (2008). On initial implementations of innovation and entrepreneurship courses: a case study for undergraduates at the University of Athens. In Marriott, N. (Ed.) *3rd European Conference on Entrepreneurship and Innovation*, Academic Conferences Limited, 121-129.
- Kakouris, A. (2015). Entrepreneurship pedagogies in lifelong learning: emergence of criticality?. *Learning, Culture and Social Interaction*, 6, 87-97.
- Kakouris, A. (2018). Commonalities and differences among different forms of entrepreneurship education. In Costa, C., Au-Yong Oliveira, M. & Amorim, M.P.C. (Eds.) *13th European Conference on Innovation and Entrepreneurship*, Academic Conferences Limited, 328-334.
- Kakouris, A., & Georgiadis, P. (2016). Analysing entrepreneurship education: a bibliometric survey pattern. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6(1), 1-18. DOI: 10.1186/s40497-016-0046-y.
- Kakouris, A., Dermatis, Z., & Liargovas, P. (2016). Educating potential entrepreneurs under the perspective of Europe 2020 plan. *Business & Entrepreneurship Journal*, 5(1), 7-24.
- Kakouris, A., & Morselli, D. (2020). Addressing the pre/post-university pedagogy of entrepreneurship coherent with learning theories. In Sawang, S. (Ed.) *Entrepreneurship Education: A lifelong learning approach* (pp. 35-58). Springer.
- Kakouris, A., & Liargovas, P. (2021). On the about/for/through framework of entrepreneurship education: a critical analysis. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 4(3), 396-421, DOI: 10.1177/2515127420916740.
- Kuratko, D.F. (2005). The emergence of entrepreneurship education: Development, trends, and challenges. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(5), 577-597.
- Kyrö, P. (2015). The conceptual contribution of education to research on entrepreneurship education. *Entrepreneurship and Regional Development*, 27(9-10), 599-618.

- Lackéus, M. (2015). Entrepreneurship in education: What, why, when, how. OECD Background paper. https://www.oecd.org/cfe/leed/BGP_Entrepreneurship-in-Education.pdf.
- Lawrence, A., Clark, L., Labuzetta, J.N., Sahakian, B., & Vyakarnum, S. (2008). The innovative brain. *Nature*, 456(7219), 168-169.
- McGrath, R.G., & MacMillan, I.C. (2000). *The entrepreneurial mindset: Strategies for continuously creating opportunity in an age of uncertainty*. Harvard Business Press.
- Nicolaou, N., & Shane, S. (2009). Can genetic factors influence the likelihood of engaging in entrepreneurial activity?. *Journal of Business Venturing*, 24(1), 1-22.
- Nicolaou, N., Phan, P.H., & Stephan, U. (2021). The biological perspective in entrepreneurship research. *Entrepreneurship Theory & Practice*, DOI: 10.1177/1042258720967314.
- Oslo Agenda (2006). The Oslo Agenda for Entrepreneurship Education, European Commission. http://www.gvpartners.com/web/pdf/EC_Oslo_Agenda.pdf.
- QAA (2018). Enterprise and Entrepreneurship Education: Guidance for UK Higher Education Providers. https://www.qaa.ac.uk/docs/qaas/enhancement-and-development/enterprise-and-entrepreneurship-education-2018.pdf?sfvrsn=15f1f981_8.
- Romer, P.M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Rideout, E.C., & Gray, D.O. (2013). Does entrepreneurship education really work? A review and methodological critique of the empirical literature on the effects of university-based entrepreneurship education. *Journal of Small Business Management*, 51(3), 329-351.
- Sawang, S. (Ed.) (2020). *Entrepreneurship Education. A lifelong learning approach*. Springer.
- Scroccaro, A., & Rossi, A. (2021). Start-up Lab: A Springboard for University Entrepreneurship and Students' Start-ups. In Matos, M., Salavisa, I., Rosa, A. & Ferreiro, M.F. (Eds.) *16th European Conference on Innovation and Entrepreneurship*, Academic Conferences Limited, 874-882.
- Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217-226.

Η στάση των Διευθυντών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης απέναντι στην επιχειρηματική εκπαίδευση

- Αικατερίνη Μπλιάτζα ¹²

Περίληψη

Η επιχειρηματική εκπαίδευση παρέχει στο άτομο τη δυνατότητα να αναπτύξει τις δεξιότητες που χρειάζονται στη ζωή και στην εργασία του. Κύριος στόχος της είναι η προαγωγή της επιχειρηματικής κουλτούρας και η καλλιέργεια επιχειρηματικών δεξιοτήτων, γνώσεων και στάσεων που είναι καταλυτικές για την παραγωγή δημιουργικών ιδεών. Έχοντας ως μέσο την εκπαιδευτική διαδικασία το άτομο μπορεί να αποκτήσει γνώσεις σχετικά με την επιχειρηματικότητα και την οικονομία, ενώ παράλληλα, προϋπάρχουσες προσωπικές δεξιότητες, όπως η κριτική σκέψη, μπορούν να ενισχυθούν περαιτέρω και να χρησιμοποιηθούν σε επιχειρηματικές δραστηριότητες. Με την παρούσα μελέτη επιχειρείται να διερευνηθούν οι απόψεις των διευθυντών που συμμετέχουν σε προγράμματα του Junior Achievement Greece σχετικά με τη συμβολή τους στην προώθηση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, καθώς και την απόκτηση δεξιοτήτων επιχειρηματικότητας από τους μαθητές Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η έρευνα καταλήγει στο συμπέρασμα πως η επιχειρηματική εκπαίδευση φαίνεται να ενισχύει σε σημαντικό βαθμό επιχειρηματικές δεξιότητες και στάσεις των μαθητών, ενώ εμπλουτίζει τις γνώσεις τους σχετικά με τη λειτουργία της οικονομίας. Σε αυτή την προσπάθεια υλοποίησης προγραμμάτων επιχειρηματικής εκπαίδευσης ο/η διευθυντής/τρια παρουσιάζεται ως αρωγός και συμπαραστάτης των εκπαιδευτικών. Παράλληλα, φαίνεται να ενθαρρύνει τους εκπαιδευτικούς να εισάγουν νέα, καινοτόμα προγράμματα στις σχολικές τους μονάδες, παρά την έλλειψη ουσιαστικής εθνικής στρατηγικής από το Υπουργείο Παιδείας. Τα αποτελέσματα της μελέτης ταυτίζονται με ξένες μελέτες, κάτι που τονώνει την πεποίθηση πως η προώθηση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα θα αποφέρει σημαντικά οφέλη, δεδομένης της οικονομικής κρίσης.

Λέξεις-κλειδιά: Επιχειρηματική Εκπαίδευση, Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, Σχολική Διοίκηση

¹² Η Αικατερίνη Μπλιάτζα είναι Εκπαιδευτικός, M.Ed., DGK School, NY.

Εισαγωγή

Οι διεθνείς οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές, που έχουν συντελεστεί τα τελευταία χρόνια, έχουν δημιουργήσει ένα παγκόσμιο περιβάλλον ιδιαίτερα ρευστό και αβέβαιο για την οικονομία, καθώς και την κοινωνία. Παράλληλα, ωστόσο, έχουν δώσει ώθηση στην ανάδειξη νέων ευκαιριών ανάπτυξης και καινοτομίας. Η τεχνολογική έκρηξη και η παγκοσμιοποίηση των αγορών ώθησε την οικονομία σε δραστηριότητες βασισμένες στη γνώση. Σε αυτό το ανταγωνιστικό περιβάλλον, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην επιχειρηματικότητα, ως έναν καθοριστικό παράγοντα επιβίωσης και άνθισης της οικονομίας (Baumol, 2002).

Η επιχειρηματικότητα αναγνωρίζεται, πλέον, ως παράγοντας ζωτικής σημασίας για την οικονομία και συσχετίζεται θετικά με την απασχόληση, την καινοτομία και την κοινωνική ανάπτυξη (Thurik, 1999). Για αυτό το λόγο, στην οικονομική κρίση που βιώνουν οι περισσότερες χώρες, το ενδιαφέρον των ερευνητών έχει επικεντρωθεί στη σπουδαιότητα της επιχειρηματικότητας και τις επιπτώσεις της σε όλους τους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας, καθώς αναγνωρίζουν πως αποτελεί πυλώνα ανάπτυξης και επιβίωσής τους (Baumol, 2002).

Για την προώθηση της επιχειρηματικότητας σημαντικό μέσο μπορεί να αποτελέσει η εκπαίδευση. Η συμβολή της καθίσταται σημαντική, καθώς είναι ικανή να διαμορφώσει τη νοοτροπία των νέων, να σμιλέψει τον τρόπο σκέψης τους, να ενισχύσει τις ικανότητές τους και να τους επιτρέψει να αποκτήσουν συμπεριφορές και δεξιότητες, που θα τους κάνουν επιτυχημένους στον επιχειρηματικό και κοινωνικό τομέα (European Commission, 2013).

Για πολλές δεκαετίες θεωρούνταν πως η επιχειρηματικότητα είναι ένα πεδίο που δεν μπορεί να διδαχθεί, καθώς αφορά σε δεξιότητες που είναι έμφυτες σε κάποιους ανθρώπους. Πρόσφατες μελέτες, ωστόσο, καταλήγουν στο συμπέρασμα πως το άτομο μπορεί να διδαχθεί σημαντικά αντικείμενα που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα, μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας, ενώ παράλληλα, προϋπάρχοντα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του μπορούν να ενισχυθούν περαιτέρω και να λειτουργήσουν θετικά στις επιχειρηματικές του δραστηριότητες (Boje και Smith, 2010). Παράλληλα, αναγνωρίζεται πως οι επιχειρηματικές πρωτοβουλίες είναι σε θέση να επηρεαστούν από εκπαιδευτικές παρεμβάσεις (Rauch και Hulsink, 2015; Singer, Amorós και Moska-Arreola, 2015).

Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση

Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση θεωρείται ως μία από τις βασικές προκλήσεις των σύγχρονων εκπαιδευτικών συστημάτων και της προσπάθειας για κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και εξέλιξη. Η συμβολή της στη διαμόρφωση της νοοτροπίας των νέων, την οργάνωση του τρόπου σκέψης και την ενίσχυση των δεξιοτήτων τους, αναδεικνύει τον ουσιαστικό ρόλο που διαδραματίζει σε θέματα επιχειρηματικότητας.

Η έννοια της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης δεν αφορά αποκλειστικά στην

απόκτηση γνώσεων οργάνωσης και διοίκησης επιχειρήσεων (Erkkilä, 2000; Mahieu, 2006). Ταυτοχρόνως, στοχεύει στην ενίσχυση επιχειρηματικών δεξιοτήτων, στάσεων και συμπεριφορών, που συμβάλλουν στην εδραίωση μιας επιχειρηματικής κουλτούρας και βοηθούν στη βελτίωση της καθημερινής ζωής του ατόμου (Gibb, 1993; Jones and Iredale, 2010). Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση συνίσταται στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και ικανοτήτων καινοτομίας και δημιουργικότητας, που είναι κρίσιμα εφόδια σε όλη τη διάρκεια της επαγγελματικής και κοινωνικής ζωής (Gibb, 2002; Gottlieb and Ross, 1997). Περιγράφει την αναγνώριση και τον προσδιορισμό επιχειρηματικών ευκαιριών με σκοπό την ανάληψη ρίσκων για τη δημιουργία νέων οργανισμών. Αποτελεί, τέλος, μια σειρά ενεργειών που προετοιμάζουν το άτομο για τον ρόλο του ως ενεργού πολίτη και παραγωγικού μέλους της αγοράς εργασίας (Sánchez, 2011).

Έχει καταστεί σαφές πως η Επιχειρηματική Εκπαίδευση συμβάλλει στην κοινωνική και πολιτιστική αλλαγή, όπως επίσης και στην οικονομική ανάπτυξη των χωρών. Η επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό, τις ικανότητες του και τις δεξιότητές του να προσαρμόζεται και να καινοτομεί αποτελούν βασικό μοχλό της μελλοντικής οικονομικής ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας. Επιπρόσθετα υπογραμμίζεται η σημασία της ανάπτυξης επιχειρηματικών δεξιοτήτων από μικρή ηλικία και η σύνδεση του εκπαιδευτικού συστήματος με τον κόσμο της αγοράς (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2015). Συνεπώς, η καλλιέργεια των επιχειρηματικών δεξιοτήτων πρέπει να απευθύνεται σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης και κατάρτισης και να εισάγεται, όσο το δυνατόν ευρύτερα, στη διδακτέα ύλη, με τρόπο τέτοιο που να επιτρέπει τη διαρκή ανάπτυξή της. Αυτό το γεγονός ώθησε τις περισσότερες κυβερνήσεις παγκοσμίως να την κατατάξουν σε υψηλές θέσεις στην ατζέντα της εκπαιδευτικής πολιτικής τους. Πλέον υπάρχει μια συνεχώς αύξουσα τάση εισαγωγής της στο πρόγραμμα σπουδών όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης παγκοσμίως (Huber, Sloof and Van Praag, 2012).

Η διδασκαλία της επιχειρηματικής εκπαίδευσης

Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση δεν σχετίζεται αποκλειστικά με την προετοιμασία για την ίδρυση και λειτουργία μιας επιχείρησης, αλλά κυρίως με την καλλιέργεια δεξιοτήτων και στάσεων που θα επιτρέψουν στους μαθητές να μετατρέψουν τις δημιουργικές ιδέες τους σε πράξεις. Για να γίνει αυτό απαιτούνται διδακτικές μέθοδοι που εστιάζουν στην ενεργό συμμετοχή και την βιωματική μάθηση, προκειμένου να ενεργοποιηθούν η δημιουργικότητα και η καινοτομία σκέψης των μαθητών. Η διδασκαλία της είναι μια πρόκληση για τον σύγχρονο εκπαιδευτικό, ο οποίος συχνά περιγράφεται ως ένα άτομο το οποίο αποτελεί κινητήριο δύναμη αλλαγών στην εκπαίδευση (Leffler, 2009).

Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση αναφέρεται σε δραστηριότητες που στοχεύουν στην υιοθέτηση και προώθηση της επιχειρηματικής νοοτροπίας (Fayolle, 2009). Προκειμένου αυτό να καταστεί εφικτό είναι απαραίτητη η παρουσία ενός διευθυντικού στελέχους της σχολικής μονάδας, απομακρυσμένου από τα πρότυπα του παρελθόντος, που θα αποτελεί μια ηγετική φυσιογνωμία ικανή να διαμορφώσει ένα νέο οργανισμό μάθησης.

Η ηγεσία των εκπαιδευτικών οργανισμών έχει αποτελέσει πεδίο στο οποίο έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση. Η αποδοτικότητα και παραγωγικότητα του σχολείου είναι ευρέως αποδεκτό πως συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με την αποτελεσματική ηγεσία. Οι ερευνητές συμφωνούν πως τα σύγχρονα καινοτόμα σχολεία απαιτούν ένα διαφορετικό είδος ηγεσίας, που θα παρέχει ευκαιρίες για σχολική βελτίωση, προωθώντας τη δημιουργικότητα και, παράλληλα, θα ενθαρρύνει και θα υποστηρίζει καινοτόμες συμπεριφορές από τα μέλη της σχολικής κοινότητας (Eyal and Kark, 2004; Berglund and Holmgren, 2006; Park, 2012).

Η επιχειρηματική ηγεσία - entrepreneurial leadership

Στις σύγχρονες αγορές έχει κάνει την εμφάνιση του ένας νέος τύπος ηγεσίας, η επιχειρηματική ηγεσία (entrepreneurial leadership), η οποία δίνει έμφαση στην ανάπτυξη ενός κοινού οράματος μεταξύ των μελών του οργανισμού, ενδυναμώνει την αυτονομία τους και ενισχύει την αντοχή στην αβεβαιότητα και την ασάφεια του περιβάλλοντος του οργανισμού (Dess et al. 2003; Ireland et al. 2003; Gupta et al. 2004; Fernald, Solomon and Tarabishy, 2005; Kuratko 2007).

Ο Thornberry (2006) περιγράφει τον νέο τύπο ηγεσίας ως την ικανότητα του ηγέτη να εφαρμόζει ρηξικέλευθες στάσεις και στρατηγικές, ώστε να παρακινεί τα μέλη του οργανισμού που διοικεί να εργάζονται με ζήλο, να αναλαμβάνουν ευθύνες και να μην υπολογίζουν τον κίνδυνο στη τέλεση των καθηκόντων τους. Ο επιχειρηματικός ηγέτης είναι ένας μετασχηματιστικός ηγέτης που, δημιουργώντας μια υποστηρικτική ατμόσφαιρα για τους συνεργάτες του, στοχεύει στην αξιοποίηση της δημιουργικής τους σκέψης με σκοπό την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του οργανισμού (Solomon et al. 2002).

Ως διακριτός τύπος ηγεσίας, η επιχειρηματική ηγεσία, εφαρμόζεται όλο και περισσότερο στο πλαίσιο των σχολικών οργανισμών, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι σύγχρονες προκλήσεις και οι απαιτήσεις. Έχει τονιστεί πως η επιχειρηματική ηγεσία παρέχει ένα υποστηρικτικό περιβάλλον στους σχολικούς οργανισμούς που επιτρέπει την ευκολότερη πραγματοποίηση αλλαγών και την εισαγωγή καινοτομιών (Park, 2012). Για τον λόγο αυτό αρκετοί ερευνητές πιστεύουν πως η Διεύθυνση του σχολικού οργανισμού που φέρει τα χαρακτηριστικά ενός επιχειρηματικού ηγέτη και έχει ικανότητες και γνώσεις να εκτελεί τα καθήκοντά του σύμφωνα με τις αρχές της επιχειρηματικής ηγεσίας συμβάλλει αποτελεσματικότερα στην εξέλιξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Eyal and Kark, 2004; Xaba and Malindi, 2010). Στις νέες εκπαιδευτικές συνθήκες ο/η Διευθυντής/Διευθύντρια αποτελεί αποφασιστικής σημασίας παράγοντα στον μετασχηματισμό της εκπαιδευτικής μονάδας προς ένα «νέο», δυναμικό, ανταγωνιστικό οργανισμό μάθησης, ο οποίος θα γίνει φορέας αλλαγών, ανταποκρινόμενος στις απαιτήσεις του σύγχρονου περιβάλλοντός του.

Η στάση της Διεύθυνσης της σχολικής μονάδας απέναντι στην επιχειρηματική εκπαίδευση

Το διευθυντικό στέλεχος ενός εκπαιδευτικού οργανισμού είναι υπεύθυνο για την ομαλή λειτουργία του και την επιστημονική καθοδήγηση του ανθρώπινου δυναμικού. Θέτει τους στόχους του οργανισμού και καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια, ώστε τα μέλη του να εργάζονται αποτελεσματικά με σκοπό την επίτευξή τους. Είναι εκείνο που με τη στάση του και την επιρροή του θα προκαλέσει τις μεταρρυθμίσεις και τις αλλαγές στο χώρο του οργανισμού.

Ο Caldwell (1991) σκιαγραφώντας το προφίλ του Διευθυντή/ντριας με επιχειρηματικό πνεύμα, κάνει λόγο για ένα άτομο απομακρυσμένο από τον διεκπεραιωτικό χαρακτήρα και τις αγκυλώσεις του παραδοσιακού ρόλου του. Είναι άτομο καινοτόμο και πρωτοπόρο, γεγονός που βοηθά να αντιλαμβάνεται και να αποδέχεται με μεγαλύτερη ευκολία την ανάγκη για αλλαγές στο σχολείο. Έχοντας το βλέμμα στραμμένο στις μελλοντικές προοπτικές του εκπαιδευτικού οργανισμού, έχει την ικανότητα να αναγνωρίζει και να αξιοποιεί ευκαιρίες και τις μετατρέπουν σε λειτουργικές ιδέες (Erhuru, 2007). Σκεπτόμενος δημιουργικά, εστιάζει στις δυνατότητες του εκπαιδευτικού οργανισμού, αντιμετωπίζοντας τις αδυναμίες του ως εν δυνάμει ευκαιρίες προκειμένου να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητά του. Παράλληλα, αναζητά και προωθεί νέες παιδαγωγικές τάσεις, στοχεύοντας σε μια πιο επιχειρηματική στάση στο σχολείο. Επί της ουσίας, είναι εκείνος ο παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει την προώθηση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης (Ezeani, 2012).

Ο Διευθυντής/ντρια ενός σχολείου που προωθεί την Επιχειρηματική Εκπαίδευση ενθαρρύνει τους εκπαιδευτικούς να σκέφτονται με νέους, καινοτόμους τρόπους, προκειμένου να ανταποκριθούν στο ρόλο τους ως διευκολυντές στη διαδικασία ανακάλυψης της γνώσης. Ταυτόχρονα, παρέχει την ελευθερία στους εκπαιδευτικούς να αναλάβουν πρωτοβουλίες επιχειρηματικών δράσεων (Ememe, Ezeh, and Ekemezie, 2013). Στη μονάδα του τα λάθη επιτρέπονται ως μέρος της μαθησιακής διαδικασίας και για αυτό το λόγο οι εκπαιδευτικοί παροτρύνονται να αναλαμβάνουν ρίσκο με πιθανότητα σφάλματος (Leffler, 2009). Υποστηρίζει την καλλιέργεια δεξιοτήτων και την απόκτηση γνώσεων από τους εκπαιδευτικούς, ώστε να εφαρμόζουν βιωματικές και διαδραστικές μεθόδους διδασκαλίας, που ανταποκρίνονται στις ανάγκες της επιχειρηματικής εκπαίδευσης (Seikkula-Leino, 2011). Ο Διευθυντής/ντρια δε λειτουργεί μόνο ως παράδειγμα προς μίμηση, αλλά επίσης και ως υποστηρικτής των εκπαιδευτικών στο έργο τους (Deakins et al., 2005; Ruskovaara, et. al., 2016).

Η ηγεσία σε έναν επιχειρηματικό εκπαιδευτικό οργανισμό έχει δυο διαστάσεις, σύμφωνα με τους Deakins και συν. (2005). Η μια αφορά στο εσωτερικό του και σχετίζεται με την καθοδήγηση των μελών του, καθώς και τη συνεργασία μεταξύ τους και με τη διεύθυνση. Η επιχειρηματική συμπεριφορά του διευθυντικού στελέχους στο εσωτερικό του οργανισμού είναι ζωτικής σημασίας, καθώς επιτρέπει τα μέλη να έχουν μια σαφή εικόνα της στοχοθεσίας και της πορείας του οργανισμού (Leithwood et al., 2008; Hallinger and Heck, 2010). Η συμπεριφορά των εκπαιδευτικών και η στάση τους απέναντι στις αλλαγές καθοδηγείται από τη

σχολική κουλτούρα, στη διαμόρφωση της οποίας ο Διευθυντής/ντρια διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο (Maslowski, 2006). Με το παράδειγμά και την στρατηγική του θέτει τη βάση για την οικοδόμηση σχέσεων επικοινωνίας, εμπιστοσύνης και συνεργασίας, μέσα στον εκπαιδευτικό οργανισμό, που θα συμβάλλουν στην αλλαγή της κουλτούρας. Παρόλα αυτά, η μετακίνηση της σχολικής κουλτούρας προς μια πιο επιχειρηματική προσέγγιση δεν αποτελεί εύκολο έργο για τον Διευθυντή/ντρια. Ενδέχεται να αντιμετωπίσει αντιστάσεις από τη μεριά των εκπαιδευτικών. Κατά συνέπεια, μπορεί να χρειαστεί χρόνος, υπομονή και επιπλέον προσπάθεια, ώστε να πειστούν να την υιοθετήσουν (Kasturiratne et al., 2012).

Η άλλη διάσταση αναφέρεται στο εξωτερικό περιβάλλον του οργανισμού. Ένας εκπαιδευτικός οργανισμός δεν μπορεί να διοικηθεί σε απομόνωση, καθώς αποτελεί μέρος του ευρύτερου περιβάλλοντός του. Στη σύγχρονη κοινωνία το σχολείο οφείλει να ενσωματωθεί στην τοπική κοινότητα και να είναι ένας οργανισμός ανοιχτός σε αυτή. Η μεγαλύτερη πρόκληση για τον Διευθυντή/ντρια είναι να έχει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τις απαιτήσεις και τις αλλαγές του κοινωνικού περιβάλλοντος του οργανισμού που διοικεί και τις μελλοντικές προοπτικές του, καταβάλλοντας κάθε προσπάθεια για βελτίωση της αποτελεσματικότητάς του. Τέλος, είναι υπεύθυνος ώστε να αναπτύξει ένα δίκτυο εξωτερικών σχέσεων με τα υπόλοιπα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας, συμπεριλαμβανομένων των μαθητών, των γονιών αλλά και των παραγόντων της τοπικής αγοράς (Commission, 2002; Deakins et al., 2005, Moos, 2011).

Τις τελευταίες δεκαετίες το πεδίο της επιχειρηματικής εκπαίδευσης παρουσιάζει εξαιρετική άνθιση, με αποτέλεσμα να παρατηρείται παγκοσμίως αύξηση των εκπαιδευτικών πολιτικών και κυρίως εκτόξευση του αριθμού των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και των οργανισμών, που προσφέρουν μαθήματα και σεμινάρια σχετικά με το θέμα (Charney and Libecap, 2000).

Μεθοδολογία

Η παρούσα ανακοίνωση αποτελεί τμήμα μιας γενικότερης μελέτης που πραγματοποιήθηκε το 2019. Σε αυτήν επιχειρήθηκε να διερευνηθούν οι απόψεις των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας (μαθητές, εκπαιδευτικοί και Διευθυντές), σχολικών μονάδων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Γυμνάσια και Λύκεια όλων των τύπων), που κατά το ακαδημαϊκό έτος 2018-2019 υλοποίησαν το πρόγραμμα «Εικονική Επιχείρηση» σε σχολικές μονάδες της Ελλάδας.

Στη συγκεκριμένη μελέτη συμμετείχαν πέντε Διευθυντές σχολείων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Γυμνασίου και Λυκείου) τα οποία βρίσκονται γεωγραφικά διασκορπισμένα σε διάφορες περιοχές της ελληνικής επικράτειας. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τηλεφωνικές συνεντεύξεις, στις οποίες έγινε προσπάθεια αποτύπωσης των απόψεων και στάσεων των Διευθυντικών στελεχών σχετικά με την Επιχειρηματική Εκπαίδευση. Παράλληλα, αναζητήθηκαν τα εμπόδια τα οποία αναγνωρίζουν τα διευθυντικά στελέχη αναφορικά με την εισαγωγή προγραμμάτων επιχειρηματικότητας στη

Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευση και η πρόταση τρόπων αντιμετώπισής τους. Τέλος, διερευνήθηκε η υποστήριξη που παρέχουν στους εκπαιδευτικούς που αναλαμβάνουν προγράμματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης.

Προκειμένου να διερευνηθούν και να κατανοηθούν σε βάθος οι αντιλήψεις και οι στάσεις των διευθυντικών στελεχών σχετικά με την εισαγωγή της επιχειρηματικότητας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση χρησιμοποιήθηκε ποιοτική προσέγγιση. Με αυτή την προσέγγιση δόθηκε η δυνατότητα συλλογής σημαντικών πληροφοριών μέσα από μια ευέλικτη ερευνητική διαδικασία (Creswell, 2009). Για τη συλλογή των δεδομένων έγινε χρήση ημι-δομημένης συνέντευξης.

Αποτελέσματα διευθυντών

Προκειμένου να καταγραφεί η άποψη των διευθυντικών στελεχών σχολικών μονάδων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται τη συμβολή της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση μέσα από τον δικό τους ρόλο, πραγματοποιήθηκαν τηλεφωνικές συνεντεύξεις. Σε αυτές συμμετείχαν πέντε άτομα από τα οποία οι τρεις ήταν γυναίκες και οι δυο άντρες. Τέσσερις κατείχαν τη θέση του διευθυντή και ένας τη θέση του υποδιευθυντή. Τρεις διοικούν Γυμνάσια και δυο Λύκεια. Τρία από τα σχολεία είναι δημόσια και ένα ιδιωτικό. Τα τέσσερα βρίσκονται σε αστικό κέντρο και ένα σε χωριό. Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης και για τη διατήρηση της ανωνυμίας τους οι διευθυντές/ντριες των τριών σχολείων αναφέρονται στο αρσενικό γένος, ως διευθυντής Α, Β, Γ, Δ και Ε.

Αναφορικά με την πρωτοβουλία για την εισαγωγή του προγράμματος «*Εικονική Επιχείρηση*» στο σχολείο απάντησαν πως την έλαβαν κατά βάση οι ίδιοι, καθώς είχαν ενημερωθεί για αυτό από ημερίδες του δήμου τους ή το είχαν υλοποιήσει σε προηγούμενο σχολείο που δίδασκαν. Σε ότι αφορά το ιδιωτικό σχολείο ο ο διευθυντής Γ ανέφερε πως την πρωτοβουλία είχε η διοίκηση του σχολείου. Σημείωσε πως... «*στο πλάνο της διοίκησης σε σχέση με το ωρολόγιο πρόγραμμα του Γυμνασίου, το οποίο είναι διευρυμένο... ήταν να ενταχθεί η επιχειρηματική εκπαίδευση ως μια βασική δεξιότητα των μαθητών*».

Παράλληλα, οι διευθυντές συμφώνησαν πως η εισαγωγή προγραμμάτων καινοτομίας και επιχειρηματικότητας στα σχολεία Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης είναι πάρα πολύ σημαντική, καθώς αποτελούν τη σύνδεση της σχολικής με την πραγματική ζωή και την αγορά εργασίας. Επίσης, η βιωματική μάθηση αποτελεί πρόκληση για τα παιδιά και τους δίνει προοπτικές πέρα του αναλυτικού προγράμματος. Ο διευθυντής Β ανέφερε πως «...*τα παιδιά εισάγονται σε οικονομικούς όρους. Μαθαίνουν βιωματικά ...μαθαίνουν για την αγορά, αποκτούν δεξιότητες επικοινωνίας, αναλαμβάνουν ευθύνες. Μπαίνουν σε ρόλους που θα μπου αργότερα στην ενήλική ζωή τους... νομίζω αντιλαμβάνονται τη σύγχρονη πραγματικότητα, την οικονομική σίγουρα, με βιωματικό τρόπο που τα βοηθάει πάρα πολύ...*». Ακόμα, ο διευθυντής Γ συμπλήρωσε πως «...*οι μαθητές αποκτούν επιχειρηματικές και οικονομικές δεξιότητες προκειμένου μετά, αφού*

αποφοιτήσουν από το σχολείο, να είναι ενεργοί πολίτες...». Ενώ ο διευθυντής Δ σημείωσε πως «...τα παιδιά έρχονται σε επαφή με κάποια καινούργια αντικείμενα... Ξεφεύγουν από την τυποποιημένη μάθηση και γνωρίζουν νέους τρόπους εκπαίδευσης... Αφιερώνουν πιο δημιουργικά τον ελεύθερο χρόνο τους όταν ασχολούνται με τα προγράμματα αυτά».

Σε ό,τι αφορά την απόκτηση επιχειρηματικών δεξιοτήτων μέσω του προγράμματος «Εικονική Επιχείρηση» και τη συμβολή τους στην καθημερινότητα των μαθητών τους, πιστεύουν πως οι δεξιότητες αυτές συμβάλλουν στη δημιουργία ενός κλίματος συνεργασίας μέσα σε ομάδες που έχουν έναν κοινό στόχο. Οι μαθητές κατανοούν την έννοια του επιχειρείν και της οικονομίας εν γένει. Μαθαίνουν να επιχειρηματολογούν και να επικοινωνούν κάνοντας διάλογο. Ακόμα, αναφέρουν πως οι δεξιότητες που αποκτούνται βοηθούν τα παιδιά να σκέπτονται την επιχειρηματικότητα ως μελλοντικό επαγγελματικό προσανατολισμό. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα ο διευθυντής Α τονίζει πως το πρόγραμμα επιχειρηματικότητας ωθεί τους μαθητές να συνειδητοποιήσουν πως, στη σύγχρονη κοινωνία της γνώσης, δεν επαρκούν τα τυπικά προσόντα, αλλά απαιτούνται περαιτέρω δεξιότητες. Υπογραμμίζει ωστόσο πως τέτοιες δεξιότητες δεν καλλιεργούνται μέσω του αναλυτικού προγράμματος στο ελληνικό σχολείο. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως, «...οι δεξιότητες είναι μια παράμετρος που στο ελληνικό σχολείο δεν έχει μελετηθεί. Δεν έχει προβληθεί. Τα μαθήματα είναι μια τυπική διαδικασία. Δεν αναδεικνύουν δεξιότητες... το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι μονοδιάστατο... εξεταστοκεντρικό... χωρίς να αναδεικνύει τη δημιουργικότητα του μαθητή...». Επιπρόσθετα, με αφορμή τη δημιουργικότητα των μαθητών επισημαίνει ότι το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα « ... καταλήγει να την υποβαθμίζει, να μην την αναδεικνύει. Δεν τη ζητά καταρχήν...». Τέλος, για την καλλιέργεια δεξιοτήτων επιχειρηματικότητας μέσω του προγράμματος επιχειρηματικότητας αναφέρει πως «...εδώ βάζουμε πολλούς τομείς του εαυτού τους, πολλές παραμέτρους σε δραστηριότητα. Δηλαδή, φαντασία, συναίσθημα, επιλογή απόφασης... αυτά δεν τα εξετάζουμε, ούτε τα καλλιεργούμε στα μαθήματα (ενν. του αναλυτικού προγράμματος)».

Τα διευθυντικά στελέχη αναφέρουν πως ενθαρρύνουν τους εκπαιδευτικούς την μονάδα τους να ασχολούνται με νέα, καινοτόμα προγράμματα που θα βελτιώσουν την παρεχόμενη γνώση. Τους παρέχουν εκπαιδευτικές άδειες προκειμένου να παρακολουθήσουν επιμορφωτικά σεμινάρια, ενώ στηρίζουν τις πρωτοβουλίες τους με κάθε δυνατό τρόπο. Παράλληλα, ο διευθυντής Ε σημείωσε πως στη σχολική μονάδα που διοικεί πραγματοποιούν ενδοσχολικές επιμορφώσεις. Επιπλέον, για τα επιμορφωτικά σεμινάρια επισημαίνουν πως αυτά παρέχονται κυρίως από εξωτερικούς φορείς, ενώ οι επιμορφώσεις του Υπουργείου Παιδείας χρειάζονται βελτίωση, ώστε να υποστηρίζουν επαρκώς το έργο των ίδιων και των εκπαιδευτικών τους.

Παράλληλα, τα διευθυντικά στελέχη αναγνωρίζουν πως υπάρχει ένα κενό αναφορικά με το Υπουργείο Παιδείας και τα προγράμματα καινοτομίας και επιχειρηματικότητας, το οποίο ουσιαστικά εφησυχάζεται με την εθελοντική ενασχόληση των εκπαιδευτικών. Επισημαίνουν πως το Υπουργείο Παιδείας επιτρέπει την υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων, παρόλα αυτά δεν παρέχει

κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με αυτά. Επίσης, δεν παρέχει χρηματοδότηση, καθώς και την κατάλληλη επιμόρφωση ώστε να είναι εφικτή η υλοποίηση περισσότερων τέτοιων προγραμμάτων.

Σε σχέση με την υλικοτεχνική υποδομή τα διευθυντικά στελέχη δήλωσαν πως το πρόγραμμα της Εικονικής Επιχείρησης απαιτεί την αναζήτηση χορηγών. Ωστόσο, συμπλήρωσαν πως τα έξοδά τους καλύφθηκαν από τη σχολική επιτροπή του Δήμου του, το σύλλογο γονέων και κηδεμόνων και από δράσεις των παιδιών. Ο διευθυντής Δ αναφέρει πως *«Το Υπουργείο Παιδείας απλώς σου δίνει τη δυνατότητα να εφαρμόζεις προγράμματα. Από εκεί και πέρα, εάν χρειάζεσαι εσύ χρήματα για να κινηθείς και το ένα και το άλλο, δεν σου δίνει κάτι. Δεν έχουμε παροχές του Υπουργείου Παιδείας»*. Συμφωνούν, τέλος, πως για να έχουν επιτυχία τέτοια προγράμματα χρειάζεται ένας ικανός και ακούραστος εκπαιδευτικός. Αν δεν υπάρχει, η δουλειά και οι στόχοι δεν επιτυγχάνονται.

Η στάση των γονιών απέναντι στην υλοποίηση του προγράμματος επιχειρηματικότητας κρίνεται από όλους υποστηρικτική, παρόλο που κάποιοι αναγνωρίζουν πως ακόμα υπάρχει κάποιου είδους καχυποψία απέναντι στην επιχειρηματικότητα. Ωστόσο, αναφέρουν πως οι γονείς εκτίμησαν την εθελοντική ενασχόληση των εκπαιδευτικών και ήταν συμπαραστάτες στην υλοποίηση του προγράμματος, χωρίς να φέρουν ουσιαστικές αντιρρήσεις. Βοήθησαν τα παιδιά τους στην πορεία, είτε χρηματοδοτώντας την προσπάθειά τους, είτε παρέχοντάς τους κάθε δυνατή διευκόλυνση. Γενικά οι γονείς χαρακτηρίστηκαν δεκτικοί στην εισαγωγή προγραμμάτων καινοτομίας και επιχειρηματικότητας.

Αναφορικά με τα εμπόδια σχετικά με την εισαγωγή προγραμμάτων επιχειρηματικότητας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση τα διευθυντικά στελέχη σημειώνουν πως ο χρόνος είναι το βασικό εμπόδιο που παρατηρούν στα παιδιά του Λυκείου, καθώς εκείνα στρέφουν το ενδιαφέρον τους κυρίως στην προετοιμασία για τις πανελλήνιες εξετάσεις. Ο διευθυντής Β αναφέρει *«...δεν μπορούν να διαθέσουν χρόνο και ενέργεια σε αυτό... προσπαθούν να την εξοικονομήσουν για τις πανελλήνιες...»*. Ενώ ο διευθυντής Γ συσχετίζει την έλλειψη χρόνου με τις απαιτήσεις των γονιών στην Ελλάδα. *«...στο Λύκειο υπάρχει έλλειψη χρόνου. Ακόμα και αν ένα σχολείο θα ήθελε να κάνει κάτι διαφορετικό δυστυχώς στην Ελλάδα είναι εκτός πραγματικότητας. Γιατί ο Έλληνας γονιός, καλώς ή κακώς, στην πλειοψηφία του, αυτό που θα ζητήσει θα είναι το σχολείο, από τη Β' Λυκείου, να είναι φροντιστηριακό ...προκειμένου το παιδί να οδηγηθεί στις πανελλήνιες εξετάσεις. Οπότε οτιδήποτε του δαπανά χρόνο το απορρίπτει»*.

Παράλληλα, σημειώνουν πως υπάρχουν εκπαιδευτικοί που έχουν αγκυλώσεις και θεωρούν περιττά τα προγράμματα επιχειρηματικότητας... *«γιατί να βάζουν τα παιδιά σε ένα σύστημα καπιταλιστικής δραστηριότητας»*. Συνήθως, ωστόσο, επισκιάζονται από την πλειοψηφία των μελών του συλλόγου διδασκόντων.

Τέλος, ο διευθυντής Γ αναγνωρίζει ως πιθανό εμπόδιο τους γονείς οι οποίοι *«...δεν μπορούν να καταλάβουν τη χρησιμότητα ενός τέτοιου προγράμματος, οπότε θεωρώ πως θα μπορούσα να αποτελέσουν τροχοπέδη για το αν ένα σχολείο ήθελε να το εντάξει κατά κάποιο τρόπο στο πρόγραμμα του. Ξέρετε ο γονιός, ακόμα και σύγχρονος γονιός, δεν έχει καταλάβει ότι το σχολείο έχει πλέον αλλάξει και ότι ένας*

μαθητής πρέπει να φύγει κυρίως από το γνωστικό και να καλλιεργήσει δεξιότητες ...δεξιότητες επικοινωνίας, συνεργασίας...».

Προκειμένου να καταστεί εφικτή η εισαγωγή προγραμμάτων καινοτομίας και επιχειρηματικότητας στην ελληνική πραγματικότητα τα διευθυντικά στελέχη θεωρούν ότι πρέπει να αλλάξει η πολιτική του υπουργείου και να αφήνεται στο σχολείο περιθώριο να εντάσσει γνωστικά αντικείμενα που θεωρούν οι εκπαιδευτικοί σημαντικά. Το βασικό μέλημα τονίζουν πως πρέπει να είναι το σχολείο να γίνει ελκυστικό στους μαθητές. Να καλλιεργεί τις δεξιότητες και τη δημιουργικότητά τους. Για να γίνει αυτό απαιτείται αλλαγή στο αναλυτικό πρόγραμμα ξεκινώντας από τις κατώτερες βαθμίδες. Ο διευθυντής Α αναφέρει «... απαιτείται συνεργατική μάθηση. Λοιπόν, άμα δεν καλλιεργηθεί και από το δημοτικό, ξαφνικά στο γυμνάσιο δεν μπορεί να γίνει. Στο Λύκειο... Είναι όλοι προσανατολισμένοι στις εξετάσεις...». Ακόμα, ο διευθυντής Β προτείνει «...να προσαρμοστούν σε ήδη υπάρχοντα μαθήματα και να δοθεί περισσότερος χρόνος σε αυτά, ώστε να γίνουν πιο συντονισμένα και οργανωμένα. Αυτό θα διευκολύνει και τους μαθητές γιατί συνήθως κάθονται εκτός ωραρίου καταναλώνοντας χρόνο από το διάβασμα τους». Παρόλα αυτά τονίζουν πως τα προγράμματα δεν πρέπει να ενταχθούν στο αναλυτικό πρόγραμμα ως βαθμολογούμενα γνωστικά αντικείμενα, γιατί κάτι τέτοιο ενέχει τον κίνδυνο να χαθεί ο αυθορμητισμός και το ενδιαφέρον των μαθητών.

Τέλος, τα διευθυντικά στελέχη επισημαίνουν πως χρειάζεται αλλαγή της κουλτούρας των εκπαιδευτικών προκειμένου να είναι πιο δεκτικοί στις αλλαγές. Ο διευθυντής Α αναφέρει χαρακτηριστικά «...γιατί και αυτό είναι πάλι ένα μείον του ελληνικού σχολείου και, ξέρετε, οι συνάδελφοι δεν έχουνε ...δεν αναλαμβάνουνε καμία πρωτοβουλία, δηλαδή στο ελληνικό σχολείο. Δηλαδή, πάμε στην πεπατημένη. Τι μου αναλογεί. Αυτό είναι το πρόγραμμά μου. Μέχρι εκεί...».

Συζήτηση

Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση μπορεί, πέρα από την οικονομική ανάπτυξη, να αποτελέσει μέσο προσωπικής και κοινωνικής εξέλιξης. Για το λόγο αυτό κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική από τα διευθυντικά στελέχη των σχολικών μονάδων που συμμετείχαν στην έρευνα, τα οποία διατυπώνουν προτάσεις σχετικά με την ομαλή ένταξή της στην σχολική πραγματικότητα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην Ελλάδα.

Η ανάλυση δεδομένων των διευθυντικών στελεχών οδηγεί στην παραδοχή πως παρατηρήθηκαν μεταβολές στις γνώσεις και τις δεξιότητες των μαθητών που συμμετείχαν σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης. Οι μαθητές είχαν την ευκαιρία να διευρύνουν και να ενισχύσουν τις γνώσεις τους σχετικά με την οργάνωση και τη λειτουργία μιας επιχείρησης, να κατανοήσουν τη λειτουργία της οικονομίας, καθώς και να αναπτύξουν δεξιότητες επικοινωνίας και διαλόγου. Η έρευνα σημειώνει πως οι μαθητές είναι πλέον σε θέση να συνεργάζονται, να επιχειρηματολογούν και να επιλύουν συγκρούσεις με μεγαλύτερη ευκολία. Αυτές οι παρατηρήσεις ευθυγραμμίζονται με τα αποτελέσματα προγενεστερων διεθνών

ερευνών (Stamboulis και Barlas, 2014; Huber, Sloof και Vaan Praag, 2014; Johansen, 2017).

Παράλληλα, η μελέτη καταλήγει σε αντίστοιχα συμπεράσματα με την εμπειρική μελέτη του Smith (2010), καθώς οι συμμετέχοντες σημειώνουν πως, μετά την παρακολούθηση του προγράμματος Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, οι μαθητές μετέβαλλαν τις αντιλήψεις τους σχετικά με τους επιχειρηματίες και την επιχειρηματικότητα προσδίδοντας τους πιο θετικό πρόσημο. Ακόμα, αναφέρουν πως ενισχύθηκε η επιθυμία των μαθητών να ασχοληθούν με την αυτοαπασχόληση στο μέλλον. Αυτό σημειώνουν θα έχει ως αποτέλεσμα την οικονομική ανάπτυξη και κατά επέκταση την έξοδο από την οικονομική κρίση.

Σε επίπεδο σχολικής μονάδας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2009) σημειώνει πως αν τα διευθυντικά στελέχη δεν είναι συμπαραστάτες των εκπαιδευτικών, η Επιχειρηματική Εκπαίδευση δεν έχει περιθώρια να επιτύχει. Το ίδιο αναφέρει και ο Johansen (2017) για τους γονείς. Ωστόσο, αυτές οι απόψεις δεν επιβεβαιώνονται από την παρούσα έρευνα. Στο νέο περιβάλλον απαιτείται η μετάβαση από έναν διεκπεραιωτικό διευθυντικό στέλεχος, σε έναν ηγέτη που θα καλλιεργήσει κλίμα συνεργασίας μεταξύ των μελών του εκπαιδευτικού οργανισμού και θα εμπνέει εμπιστοσύνη (Μπουραντάς, 2005). Η παρούσα μελέτη αποτυπώνει τον υποστηρικτικό ρόλο του διευθυντή, ο οποίος φαίνεται πως αποτελεί αρωγό στις πρωτοβουλίες των εκπαιδευτικών για ένταξη προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στις σχολικές μονάδες. Τα διευθυντικά στελέχη του δείγματος συμφωνούν πως είναι πρόθυμα να συνδράμουν με κάθε τρόπο στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σχετικά με την Επιχειρηματική Εκπαίδευση. Παρόλα αυτά επισημαίνουν πως οι δυνατότητες επιμόρφωσης των Ελλήνων εκπαιδευτικών είναι εξαιρετικά περιορισμένες, αν αναλογιστεί κανείς πως η μέριμνα του κράτους είναι αμελητέα. Οι όποιες προσπάθειες περιορίζονται στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και η μελέτη του Φλουρή (2014).

Παρόλο που τα διευθυντικά στελέχη αναγνωρίζουν πως τα προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης αποτελούν τη σύνδεση της σχολικής ζωής με τον πραγματικό κόσμο και την αγορά εργασίας, ωστόσο, καταγράφουν τα εμπόδια που πιστεύουν πως ευθύνονται για την απουσία εισαγωγής τους. Σε αυτά συγκαταλέγονται ο επιπρόσθετος χρόνος που απαιτείται, μιας και πρόκειται για εξωδιδασκτικές δραστηριότητες, η απουσία κινήτρων από το Υπουργείο Παιδείας, αλλά και η νοοτροπία των συναδέλφων και των γονιών.

Σε ό,τι αφορά την υποστήριξη προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, τα διευθυντικά στελέχη επισημαίνουν πως το Υπουργείο Παιδείας δεν παρέχει κατάλληλη στήριξη στην εφαρμογή προγραμμάτων αυτής της κατεύθυνσης. Αυτό βέβαια επισημαίνεται και από το Δίκτυο Ευρυδίκη (2012) που αναφέρει πως στην Ελλάδα δεν υπάρχει ενιαία εθνική στρατηγική σχετικά με την Επιχειρηματική Εκπαίδευση. Τα διευθυντικά στελέχη συμφωνούν πως είναι απαραίτητη η ύπαρξη μιας ενιαίας εθνικής στρατηγικής ΕΕ, η οποία θα αποτελέσει βασικό πυλώνα ενσωμάτωσης προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Όπως και στην έρευνα του Johansen (2017), αναγνωρίζουν πως η έλλειψη εθνικής στρατηγικής αποτελεί εμπόδιο για την εφαρμογή της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης και θεωρούν πως η

καθιέρωσή της θα αποτελέσει κίνητρο για τους εκπαιδευτικούς να υλοποιήσουν προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στα σχολεία.

Παράλληλα, γίνεται λόγος για την ανάγκη μεταβολής της κουλτούρας των μελών της μονάδας προκειμένου η εισαγωγή προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης να καταστεί ευκολότερη. Βέβαια, τα διευθυντικά στελέχη σημειώνουν πως απαιτείται χρόνος, ώστε να προσαρμοστούν όλοι στα νέα δεδομένα (Μπρίνια, 2014). Αυτό συμβαίνει γιατί οι παγιωμένες αρχές, πρακτικές και αξίες δεν είναι εύκολο να αναθεωρηθούν, καθώς προκαλούν φόβο και ανασφάλεια στα μέλη της μονάδας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αντιλαμβάνονται τις αλλαγές ως απειλές και να τις απορρίπτουν (Ζαβλανός, 2017).

Στους παράγοντες που αναγνωρίζονται ως εμπόδια στην εισαγωγή προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης κατατάσσονται και οι γονείς, οι οποίοι, ως μέλη μια κοινωνίας που επικροτεί τις επιδόσεις, απαιτούν από το σχολείο να προετοιμάσει τους μαθητές για εξετάσεις στα ανώτατα ιδρύματα. Σημασία για εκείνους δεν φαίνεται να έχει η ενίσχυση των ενδιαφερόντων και των δεξιοτήτων των μαθητών, αλλά η συμμετοχή σε περισσότερους διαγωνισμούς και η απόκτηση καλής βαθμολογίας (Κωνσταντίνου, 2000). Κατά συνέπεια ενδέχεται να απορρίπτουν τη λογική της επιχειρηματικής εκπαίδευσης.

Στην Ελλάδα η εκπαίδευση συνδέεται ελάχιστα με την αγορά εργασίας και την οικονομία, κάτι που αποτυπώνεται και στο πρόγραμμα PISA. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα επικεντρώνει την διδασκαλία του στην απόκτηση βασικών ακαδημαϊκών γνώσεων παραγκωνίζοντας την ανάπτυξη δεξιοτήτων απαραίτητων για την αντιμετώπιση καθημερινών προβλημάτων (Γλαρέτζου, 2013). Απαιτείται, λοιπόν, η δρομολόγηση μιας σειράς μεταρρυθμιστικών παρεμβάσεων από την μεριά του Υπουργείου Παιδείας, οι οποίες θα ενσωματώνουν τη βιωματική μάθηση και θα προωθούν την καλλιέργεια δεξιοτήτων. Σε αυτό το περιβάλλον η Επιχειρηματική Εκπαίδευση θα μπορέσει να εισαχθεί με ομαλότητα στα σχολεία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ζαβλανός, Μ. (2017). *Η ποιότητα στη διδασκαλία, στη μάθηση και στη διοίκηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.
- Κωνσταντίνου, Χ. (2000). *Η αξιολόγηση της επίδοσης του μαθητή ως παιδαγωγική λογική και σχολική πρακτική*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπουραντάς, Δ. (2005). *Ηγεσία. Ο δρόμος της διαρκούς επιτυχίας*. Αθήνα: Κριτική.
- Μπρίνια, Β. (2014). *Μελέτες περιπτώσεων εκπαιδευτικών μονάδων*. Αθήνα: Σταμούλης.
- Φλουρής, Γ. (2014). Η εκπαίδευση στον ελληνικό και ευρωπαϊκό χώρο: Σύγκριση της Ελλάδας με τη Φιλανδία. *Επιστημονικό Βήμα*, 19, 149-159.
- Baumol, W., J. (2002). Entrepreneurship, Innovation and Growth: The David-Goliath Symbiosis. *Journal of Entrepreneurial Finance and Business Ventures*, 7 (2) , pp. 1-10.
- Berglund, K. & Holmgren, C. (2006). *At the Intersection of Entrepreneurship Education*

- Policy and Practice: On conflicts, tensions and closures*. Paper presented at the 14th Nordic Conference on Small Business Research, 11-13th May, Stockholm.
- Boje, D. & Smith, R. (2010). Re-storying and visualizing the changing entrepreneurial identities of Bill Gates and Richard Branson. *Culture & Organization*, 16 (4), pp. 307-331.
- Charney A. & Libecap, G. (2000). Impact of Entrepreneurship Education. In *Insights: A Kauffman Research Series*. Kauffman Center for Entrepreneurship Leadership
- Creswell, J.W., 2009. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 3rd edition. Sage Publications.
- Deakins, D., Glancey, K., Manter, I. & Wyper, J. (2005). Enterprise education: the role of head teachers. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 1 (2), pp. 241-263.
- Ememe, O. N., Ezeh, S. C. & Ekemezie, C. A. (2013). The role of the head-teacher in the development of entrepreneurship education in primary schools. *Academic Research International*, 4(1), pp. 242-249.
- Erhurun, H.E.O. (2007). Skills acquisition. A toll for youth empowerment for economic growth & development. *Journal of business and management studies*, 1(2), pp. 116 -125.
- Erkkilä, K. (2000). *Entrepreneurial Education*. New York: Garland.
- European Commission. (2013). *Entrepreneurship education: A guide for educators*. Brussels: Entrepreneurship and Social Economy Unit. Brussels: The European Commission.
- Eurydice, (2012). Entrepreneurship Education at School in Europe. National Strategies, Curricula and Learning Outcomes. ISBN 978-92-9201-252-6. doi:10.2797/80384.
- Eyal, O. & Kark, R. (2004). How do transformational leaders transform organizations? A study of the relationship between leadership and entrepreneurship. *Leadership and Policy in Schools*, 3(3), pp. 211-235.
- Fayolle A. (2009). Entrepreneurship Education in Europe: Trends and Challenges, OECD LEED Programme, universities, innovation and entrepreneurship: good practice workshop.
- Fernald, L.W., Solomon, G.T. & Tarabishy, A. (2005). A new paradigm: Entrepreneurial leadership. *Southern Business Review*, 30(2), pp. 1-10.
- Gibb, A. (1993b). The enterprise culture and education: understanding enterprise education and its links with small business entrepreneurship and wider educational goals. *International Small Business Journal*, 11 (3), pp. 11-34.
- Gibb, A. (2002). In pursuit of a new 'enterprise' and 'entrepreneurship' paradigm for learning: creative destruction, new values, new ways of doing things and new combinations of knowledge. *International Journal of Management Reviews*, 4 (3), pp. 233-269.
- Gottlieb, E. & Ross, J.A. (1997). Made not born: HBS courses and entrepreneurial management. *Harvard Business School Bulletin*, 73(2), pp. 41-45.
- Gupta, V., MacMillan I.C. & Surie, G. (2004). Entrepreneurial leadership: developing and measuring a cross-cultural construct. *Journal of Business Venturing*, 19(2), pp. 241-260.

- Hallinger, P. & Heck, R. (2010). Leadership for learning: does collaborative leadership make a difference in school improvement? *Educational Management Administration and Leadership*, 38 (6), pp. 654-678.
- Huber, L. R., Sloof, R. & Van Praag, M. (2014). The effect of early entrepreneurship education: Evidence from a field experiment. *European Economic Review*, 72, pp. 76-97.
- Ireland, R.D. & Webb, J.W. (2009). Crossing the Great Divide of Strategic Entrepreneurship: Transitioning between Exploration and Exploitation. *Business Horizons*, 52(5), pp. 469-479.
- Johansen, V. (2017). Quantitative study of mini-company experiences in five European countries - Main Findings. Innovation Clusters for Entrepreneurship Education. Eastern Norway Research Institute. European Commission, Erasmus+ Programme.
- Jones, B. & Iredale, N. (2010). Enterprise education as pedagogy. *Education + Training*, 52(1), pp. 7- 19.
- Kasturiratne, D., Lean, J. & Phippen, A. (2012), International enterprise education in Sri Lanka: a blended approach. *Education + Training*, 54 (4), pp. 306-318.
- Kuratko, D.F. (2007). Entrepreneurial leadership in the 21st century. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 13(4), pp.1-11.
- Leffer, E. (2009). The many faces of entrepreneurship: A discursive battle for the school arena. *European Education Research Journal*, 8(1), pp. 104-116
- Leithwood, K., Harris, A. & Hopkins, D. (2008). Seven strong claims about successful school leadership. *School Leadership and Management*, 28 (1), pp. 27-42.
- Mahieu, R. (2006). Agents of change and policies of scale: A policy study of entrepreneurship and enterprise in education. Doctoral thesis. Umeå University.
- Maslowski, R. (2006). A review of inventories for diagnosing school culture. *Journal of Educational Administration*, 44 (1), pp. 6-35.
- Moos, L. (2011). Educating Danish school leaders to meet new expectations? *School Leadership & Management*, 31(2), pp. 155-164.
- Park, J.H. (2012). The effects of principal's leadership style on support for innovation: evidence from Korean vocational high school change. *Asia Pacific Education Review*, 13(1), pp. 89-102.
- Rauch, A. & Hulsink, W. (2015). Putting Entrepreneurship Education Where the Intention to Act Lies: An Investigation Into the Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Behavior. *Academy of Management Learning & Education*, 14 (2), pp. 187-204.
- Ruskovaara, E., Hämäläinen, M. & Pihkala, T. (2016). HEAD teachers managing entrepreneurship education – Empirical evidence from general education. *Teaching and Teacher Education*, 55, pp. 155-164.
- Sánchez, J.C. (2011). Entrepreneurship as a legitimate field of Knowledge. *Psicothema*, 23 (3), pp, 427-432.
- Seikkula-Leino J. (2011). The implementation of entrepreneurship education through curriculum reform in Finnish comprehensive schools. *Journal curriculum studies*, 43 (1), pp. 69–85.
- Singer, M.S., Amorós, J.E. & Moska-Arreola, D. (2015). *Global Entrepreneurship Monitor 2014 executive report*. Babson College and London Business

- School, Wellesley, MA and London.
- Smith, D. (2010). The role of entrepreneurship in Economic Growth. *Undergraduate Economic Review*, 6 (1), pp. 1-17.
- Solomon, G.G., Duffy, S. & Tarabishy, A. (2002). The state of entrepreneurship education in the United States: a nationwide survey and analysis. *International Journal of Entrepreneurship Education*, 1 (1), pp. 65-86.
- Thornberry, N. (2006a) . *Lead like an entrepreneur*. New York: McGraw Hill Professional.
- Thornberry, N. (2006b). *Lead like an Entrepreneur: Keeping the entrepreneurial spirit alive within the corporation*. New York: McGraw Hill Professional.
- Thurik, R. (1999). Entrepreneurship, Industrial Transformation, and Growth. In Gary D. Liebcap (ed.), *The Sources of Entrepreneurial Activity*, Stamford: JAI Press, pp. 29- 66.
- Xaba, M. and Malindi, M. (2010). Entrepreneurial orientation and practice: three case examples of historically disadvantaged primary schools. *South African Journal of Education*, 30 (1), pp. 75- 89.

Διδάσκοντας Ηθική και Επιχειρηματικότητα στα σχολεία και τις κοινότητές τους

- Θωμάς Μπαμπάλης & Κωνσταντίνα Τσώλη ¹³

Περίληψη

Βασικός σκοπός της εισήγησης είναι η παρουσίαση των δράσεων και του εκπαιδευτικού υλικού που αναπτύχθηκε, εφαρμόστηκε και αξιολογήθηκε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος ERASMUS+/KA2 με τίτλο «Διδάσκοντας ηθική και επιχειρηματικότητα στα σχολεία και τις κοινότητές τους», με συντονιστή το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και αποδέκτες μαθητές ηλικίας από 10 έως 14 ετών στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία. Για την επίτευξη των στόχων του έργου έγινε βιβλιογραφική ανασκόπηση, αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης διεθνώς, ανάλυση των αναγκών των εκπαιδευτικών, των γονέων και των επιχειρηματιών με μεικτές μεθόδους, διακρατικές συναντήσεις, δράσεις διάχυσης και αποτίμηση της αποτελεσματικότητας του προγράμματος.

Λέξεις-κλειδιά: επιχειρηματικότητα, ηθική, Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Εισαγωγή

Εκπαίδευση, επιχειρηματικότητα, ηθική και οι τρεις αντιμετωπίζουν ή αναπόφευκτα θα αντιμετωπίσουν επαναστατικές αλλαγές, για τις οποίες χρειάζεται ένας στενός μεταξύ τους συντονισμός. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση και οι εξελίξεις στην επιστήμη και την τεχνολογία είναι τέτοιες που θα κάνουν όσες αλλαγές έχουν γίνει μέχρι σήμερα να μοιάζουν συγκριτικά πρωτόγονες. Παντού σε ολόκληρο τον κόσμο, οι κυβερνήσεις ξοδεύουν τεράστια ποσά και πόρους σε εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες φαίνεται ότι δεν

¹³ Ο Θωμάς Μπαμπάλης είναι Καθηγητής στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Η Κωνσταντίνα Τσώλη είναι Επίκουρη Καθηγήτρια στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

προετοιμάζουν κατάλληλα τους μαθητές για την αντιμετώπιση των σημερινών απαιτήσεων και προκλήσεων. Οι εκπαιδευτικοί συχνά νιώθουν ανήμποροι να παρέχουν στους μαθητές τους μια δυναμική και ισορροπημένη μορφή εκπαίδευσης. Οι γονείς ανησυχούν για το μέλλον των παιδιών τους, καθώς εναποθέτουν τις ελπίδες τους στην εκπαίδευση τόσο για την επαγγελματική και κατ' επέκταση οικονομική τους αποκατάσταση όσο και για τον εντοπισμό των μοναδικών τους ταλέντων, που θα τους οδηγήσουν σε μια ευτυχισμένη και παραγωγική ζωή. Οι επιχειρηματίες εκφράζουν παράπονα για την εκπαίδευση, καθώς δεν παράγει το είδος των εργαζομένων που οι ίδιοι χρειάζονται, δηλαδή ανθρώπους εγγράμματους με αυτοπεποίθηση, κριτική και δημιουργική σκέψη, ικανούς για παραγωγή και υλοποίηση νέων πρωτότυπων ιδεών και για αποτελεσματική επικοινωνία και αгаσθή συνεργασία με τους γύρω τους (Harari, 2018; Robinson, & Aronica, 2015; Wang, 2012). Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η οργάνωση των επιχειρήσεων και ο τομέας της ηθικής είναι άμεσα και η μακροπρόθεσμη λύση επαφίεται στα εκπαιδευτικά συστήματα.

Η κρίση των ηθικών αξιών, όπως και η κρίση της ηθικής στην επιχειρηματικότητα, δεν είναι άγνωστες στις μέρες μας. Αποτελεί κοινή παραδοχή η άποψη ότι για να αποφευχθούν ορισμένα από τα λάθη που οδήγησαν στη χρηματοοικονομική κρίση, πρέπει να οικοδομηθεί μια νέα οικονομική τάξη στην οποία η ηθική θα διαδραματίζει πιο κεντρικό ρόλο ξεκινώντας από τη σχολική εκπαίδευση. Ως εκ τούτου, η εκπαίδευση της ηθικής στους μαθητές συνδέεται άμεσα με την έννοια των βιώσιμων επιχειρηματικών πρακτικών. Δεδομένης της νέας κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας, η καλλιέργεια μιας νέας «κουλτούρας» των επιχειρηματιών σήμερα είναι επείγουσα και συμβάλλει, μεταξύ άλλων, στην πρόληψη της ανεργίας και του κοινωνικού αποκλεισμού των νέων γενεών. Η οικονομική κρίση και οι ευρύτερες ραγδαίες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές επιτάσσουν ακόμη περισσότερο την καλλιέργεια οριζόντιων δεξιοτήτων, όπως η επιχειρηματικότητα, για τη διαμόρφωση ενεργών, δημιουργικών και επιχειρηματικών πολιτών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή/EACEA/Ευρυδίκη, 2016).

Θεωρητικό πλαίσιο/Βιβλιογραφική επισκόπηση

Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση είναι μια παρεξηγημένη έννοια, καθώς στη συνείδηση πολλών ανθρώπων, όπως στην Ελλάδα, την Κύπρο, τη Λιθουανία, την Πολωνία, τη Σλοβακία και τη Λετονία, η έννοια της επιχείρησης συνδέεται με όρους οικονομίας, κέρδους και εκμετάλλευσης ανθρώπων. Αντίθετα, σε άλλες χώρες, όπως η Δανία και η Αυστρία, οι επιχειρηματίες θεωρούνται δημιουργοί θέσεων εργασίας και πρόσωπα παροχής υπηρεσιών στον κόσμο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή/EACEA/Ευρυδίκη, 2016). Στη συνείδηση πολλών ανθρώπων, από τη μία η «χαλάρωση» των ηθικών αρχών και προτύπων μπορεί να ενισχύσει την κερδοφορία και από την άλλη η εφαρμογή αυστηρών κανόνων δεοντολογίας περιορίζει τα κέρδη και κατά συνέπεια την ανάπτυξη μιας επιχείρησης. Η επιχειρηματική δραστηριότητα θα πρέπει να διαμορφώνεται, εκτός από το κέρδος, και από την ηθική της κοινωνίας και από κοινού να προσδιορίζουν τη συμπεριφορά του επιχειρηματία. Εξάλλου, η επιχειρηματική ηθική και τα κέρδη

δεν αποτελούν αναγκαστικά αντίθετες και αλληλοσυγκρουόμενες έννοιες (Ελληνικό Ινστιτούτο Επιχειρηματικής Ηθικής, 2013· Ρεγκούκος, 2012).

Η προώθηση και ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και η Επιχειρηματική Εκπαίδευση είναι θέματα μείζονος ενδιαφέροντος και έχουν τεθεί ως βασικός αναπτυξιακός στόχος σε ολόκληρη την Ευρώπη (European Commission, 2013). Μάλιστα, στους νέους παγκόσμιους στόχους για την αειφόρο ανάπτυξη, όπως καταγράφονται στην Ατζέντα 2030, τονίζεται ότι μέχρι τότε πρέπει να έχουν ενισχυθεί οι δεξιότητες των νέων και ενηλίκων με στόχο την απασχολησιμότητα, τις αξιοπρεπείς θέσεις εργασίας και την επιχειρηματικότητα. Ειδικά, για την τελευταία απαιτούνται τεχνικές δεξιότητες (αφορούν τον κλάδο της επιχείρησης), δεξιότητες διαχείρισης (π.χ. λογιστικά, μάρκετινγκ, ποιοτικός έλεγχος, κ.ά.) και προσωπικές δεξιότητες (π.χ. αυτοέλεγχος, επιμονή, ικανότητα διαχείρισης κινδύνου) (OECD, 2009; UNESCO, 2015). Η επιχειρηματικότητα δύναται να αναπτυχθεί μέσω της εξάσκησης και της έκθεσης του ατόμου σε επιχειρηματικές προκλήσεις. Η εκπαίδευση φαίνεται να είναι σημαντικός αρωγός στην καλλιέργεια της επιχειρηματικής κουλτούρας (Gibb, 2011).

Δεδομένου, λοιπόν, ότι η Επιχειρηματική Εκπαίδευση νοείται ως βασική εγκάρσια ικανότητα, που ξεφεύγει από την έννοια του επιχειρείν ως σταδιοδρομία, απευθύνεται σε όλους τους μαθητές και φοιτητές ανεξάρτητα από τομέα, γνωστικά αντικείμενα και επαγγελματικούς κλάδους (Ευρωπαϊκή Επιτροπή/ EACEA/Ευρυδική, 2016). Σκοπός της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης είναι η ανάπτυξη των προσωπικών χαρακτηριστικών και δεξιοτήτων που αποτελούν τη βάση της επιχειρηματικής νοοτροπίας και συμπεριφοράς (Wach, Stephan, & Gorgievski, 2016). Ο κύριος στόχος της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης είναι να μεταδώσει στους μαθητές τις επιχειρηματικές γνώσεις (π.χ. τρόπος αξιολόγησης των ευκαιριών), δεξιότητες (π.χ. διαχείριση αβεβαιότητας, ομαδική εργασία, σχεδιασμός, δημιουργικότητα) και συμπεριφορές (π.χ. αυτοπεποίθηση και πνεύμα πρωτοβουλίας) που τους είναι απαραίτητες, προκειμένου να συμπεριφέρονται με επιχειρηματικό τρόπο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή/EACEA/ Ευρυδική, 2016; Heinonen & Poikkijoki, 2006). Όσο πιο νωρίς γίνεται η έκθεση στην Επιχειρηματική Εκπαίδευση, τόσο αυξάνουν οι πιθανότητες να επιτευχθούν οι τιθέμενοι στόχοι (Wilson, 2008).

Τόσο στην ελληνική όσο και στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία σημειώνεται μια εννοιολογική ασάφεια και σύγχυση των όρων που σχετίζονται με την Επιχειρηματική Εκπαίδευση (π.χ. 'εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα', 'εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα', 'εκπαίδευση σχετικά με την επιχειρηματικότητα'), η οποία απορρέει τόσο από τη διαθεματική φύση της όσο και από τη διαφοροποίηση του ορισμού, του σκοπού, της προσέγγισης και των μεθόδων ανά χώρα. Από τη μία, τα μαθήματα και τα εκπαιδευτικά προγράμματα αποσκοπούν στην αφομοίωση εκ μέρους των εκπαιδευομένων της υπάρχουσας γνώσης για επιχειρησιακά ζητήματα, όπως είναι οι στρατηγικές ανάπτυξης μίας επιχείρησης, η διαχείριση κεφαλαίων και η χρηματοδότηση υιοθετώντας παραδοσιακές, κυρίως, διδακτικές μεθόδους (στενή σημασία) και από την άλλη τα μαθήματα και τα εκπαιδευτικά προγράμματα επικεντρώνονται στην καλλιέργεια μίας επιχειρηματικής νοοτροπίας και στην απόκτηση επιχειρηματικών

δεξιότητων και συμπεριφορών μέσω της βιωματικής μάθησης και της ενεργού δράσης (ευρεία σημασία). Ακόμη και το επίπεδο εκπαίδευσης των μαθητών αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης των όρων. Προς αυτήν την κατεύθυνση, στην έκθεση *“Entrepreneurship 360 Background Report”* παρουσιάστηκε ένα σταδιακό μοντέλο τριών βημάτων με βάση τις έννοιες «της εκπαίδευσης μέσω της επιχειρηματικότητας» (πρώτο βήμα), «της εκπαίδευσης σχετικά και μέσω της επιχειρηματικότητας» (δεύτερο βήμα) και «της εκπαίδευσης σχετικά, για, και μέσω της επιχειρηματικότητας» (τρίτο βήμα). Το πρώτο βήμα αφορά την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, το δεύτερο και τρίτο βήμα τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και τα επαγγελματικά λύκεια και το τρίτο βήμα τις πανεπιστημιακές σπουδές (Lackeus, Lundqvist, & Middleton, 2015). Όσον αφορά το πρώτο βήμα, δηλαδή την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, στην οποία αναφέρεται και η παρούσα εισήγηση, η Επιχειρηματική Εκπαίδευση αποβλέπει στην ανάπτυξη μη γνωστικών - μαλακών - ήπιων δεξιοτήτων (soft skills) και στην υποστήριξη ικανοτήτων, όπως η κριτική και δημιουργική σκέψη, η επίλυση προβλημάτων, η ανάληψη πρωτοβουλιών και ο αυτο-έλεγχος, που συμβάλλουν στην ανάπτυξη επιχειρηματικής νοοτροπίας. Στο βήμα αυτό, η Επιχειρηματική Εκπαίδευση δεν εισάγεται στο πρόγραμμα σπουδών ως αυτόνομο μάθημα, αλλά ενσωματώνεται στα βασικά μαθήματα. Στις ανώτερες βαθμίδες, η Επιχειρηματική Εκπαίδευση μυεί σταδιακά τους μαθητές στον τρόπο ίδρυσης και λειτουργίας μιας επιχείρησης.

Στην Ελλάδα η Επιχειρηματική Εκπαίδευση μέχρι πρόσφατα προωθούνταν μέσα από δράσεις φορέων (π.χ. JA Greece) και μεμονωμένες πρωτοβουλίες εκπαιδευτικών, σχολικών οργανισμών και πανεπιστημίων. Ωστόσο, από το σχολικό έτος 2021-2022 εντάχθηκαν τα *‘Εργαστήρια Δεξιότητων’* στο Πρόγραμμα Σπουδών της υποχρεωτικής Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Νηπιαγωγείο, Δημοτικό, Γυμνάσιο) και η επιχειρηματικότητα περιλαμβάνεται στον άξονα *‘Δημιουργώ και Καινοτομώ-Δημιουργική Σκέψη και Πρωτοβουλία’*.

Το ερώτημα που αναδύεται δεν είναι πια αν η επιχειρηματικότητα μπορεί να διδαχθεί, αλλά το τι και πώς πρέπει να διδάσκεται. Η φύση της διδασκαλίας της επιχειρηματικότητας καθιστά αναγκαία την ανάπτυξη νέων διδακτικών μεθόδων και τεχνικών (Πετράκης, 2012· Πετράκης, & Μπουρλετίδης, 2005). Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση στηρίζεται στην ενεργό δράση, τη βιωματική μάθηση και την αλλαγή νοοτροπίας (Wilson, 2008) σε ένα περιβάλλον σεβασμού και ισότιμων σχέσεων μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητών (Jones & Iredale, 2010), όπου ο πρώτος μετατρέπεται σε διαμεσολαβητή και μαθαίνει από τους μαθητές του (Sagar, 2015). Η πρόκληση για τον ίδιο είναι να αναπτύξει ένα διδακτικό στυλ που θα ενθαρρύνει τον μαθητή να «μαθαίνει πράττοντας», να πειραματίζεται, να υπολογίζει την ανάληψη κινδύνων, να επιλύει τα προβλήματα δημιουργικά και να αλληλεπιδρά με τον κόσμο. Η συνεργατική μάθηση, η μάθηση σε ομάδες, η μάθηση μέσω Σχεδίων Εργασίας (PBL-Project-Based Learning), η εκμάθηση μέσω της πρακτικής, η παιδαγωγική του δράματος, η πρακτική στις επιχειρήσεις, η καθοδήγηση στον χώρο εργασίας, οι επισκέψεις σε επιχειρήσεις και η μάθηση μέσω παιχνιδιών που προσομοιώνουν τον πραγματικό κόσμο είναι μέθοδοι διδασκαλίας που έχουν συνδεθεί με την Επιχειρηματική Εκπαίδευση. Τέλος, πρακτικές ετερο- και αυτό-αξιολόγησης αναδεικνύονται ωφέλιμες στην

παιδαγωγική διαδικασία (Jones & Iredale, 2007; Neck & Greene, 2011; Seikkula-Leino, Ruskovaara, Ikeavalko, Mattila, & Rytkola 2010; Solomon, 2007).

Περιγραφή του πλαισίου αναφοράς

Το ERASMUS+ έργο με ακρωνύμιο "Ethicsboard" πραγματοποιήθηκε το χρονικό διάστημα 2017-2019 με συντονιστή το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (Βασική Δράση: Συνεργασία για την καινοτομία και την ανταλλαγή ορθών πρακτικών - Τύπος δράσης: Στρατηγικές συμπράξεις για τη σχολική εκπαίδευση). Το έργο αφορούσε τον σχεδιασμό, την εφαρμογή και την αξιολόγηση ενός προγράμματος Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, απευθυνόταν σε μαθητές ηλικίας από 10 έως 14 ετών (πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση), επεδίωκε την ένταξη της επιχειρηματικότητας στην εκπαίδευση από τη σχολική ηλικία, συνδυάζοντας την επιχειρηματική κουλτούρα με την ηθική εκπαίδευση των μαθητών, και εφαρμόστηκε σε τρεις χώρες, την Ελλάδα (Μαράσλειο Πειραματικό Δημοτικό Σχολείο), την Ισπανία (σχολείο Montserrat) και την Πορτογαλία (σχολείο Dr. Horacio Bento de Gouveia). Πιο αναλυτικά, το Μαράσλειο Πειραματικό Δημοτικό Σχολείο του ΕΚΠΑ (1ο 12/θέσιο, 3/θέσιο και 1/θέσιο) λειτουργεί σχεδόν έναν ολόκληρο αιώνα και είναι στελεχωμένο με έμπειρο εκπαιδευτικό προσωπικό με αυξημένα προσόντα, καθώς στόχος του είναι η υποστήριξη της πρακτικής άσκησης των υποψήφιων δασκάλων και η εφαρμογή νέων παιδαγωγικών μεθόδων. Σε αυτό φοιτούν περίπου 350 μαθητές μεσαίου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου και με πολιτισμική ομοιογένεια. Ακριβώς λόγω της πειραματικής του διάστασης διαθέτει μεγάλη εμπειρία σε projects και προγράμματα ποικίλου περιεχομένου, χωρίς ωστόσο προηγούμενη εμπειρία στην Επιχειρηματική Εκπαίδευση. Στο σχολείο Montserrat στη Χιρόνα της Ισπανίας φοιτούν συνολικά 485 μαθητές ηλικίας από 3 έως 12 ετών που προέρχονται από οικογένειες χαμηλού-μεσαίου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου με πολιτισμική και γλωσσική ποικιλία (π.χ. καταλανικά, καστιλιάνικα, αραβικά, κινέζικα, ρωσικά) και αυξημένα ποσοστά μονογονεϊκών οικογενειών. Το σχολείο διακρίνεται για την πολυετή συμμετοχή του σε έργα, προγράμματα και δράσεις που πραγματεύονται θεματικές, όπως εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη, 'πράσινο σχολείο', διατήρηση της φυσικής κληρονομιάς, προαγωγή της υγείας, σχολική βιβλιοθήκη, διαπολιτισμική εκπαίδευση. Οι μαθητές διαθέτουν εμπειρία και από άλλο πρόγραμμα επιχειρηματικότητας με στόχο την ανάπτυξη της δημιουργικότητας και της καινοτομίας. Τέλος, το σχολείο Dr. Horacio Bento de Gouveia στη Μαδέιρα της Πορτογαλίας ανακατασκευάστηκε πλήρως πριν από 6 χρόνια και έχει πάνω από 200 δασκάλους και 1600 μαθητές, ηλικίας 10 έως 16 ετών. Ο πληθυσμός του σχολείου είναι κυρίως αστικός, παρουσιάζει διαφοροποιήσεις σε κοινωνικο-οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο και ακολουθεί μια ενταξιακή λογική με συνεκπαίδευση παιδιών τυπικής ανάπτυξης και παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή/και αναπηρία. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στις άρτιες εγκαταστάσεις του σχολείου (π.χ. αίθουσες διδασκαλίας, εργαστήρια, αίθουσα φωτογραφίας με σκοτεινό θάλαμο, σταθμός πρώτων βοηθειών, βιβλιοθήκη,

γραφείο ψυχολογίας, γυμναστήριο και τέσσερα εξωτερικά γήπεδα, αμφιθέατρο 200 θέσεων και στεγασμένο πάρκινγκ) και στην έμπρακτη υποστήριξη και προώθηση των τεχνών. Ειδικά την τελευταία δεκαετία το σχολείο έχει συνεργαστεί με διάφορους εθνικούς και ευρωπαϊκούς φορείς και Πανεπιστήμια, με στόχο την προαγωγή της ευτυχίας και της ψυχικής ευεξίας των μαθητών.

Περιγραφή της εκπαιδευτικής δράσης

Σκοπός - Στόχοι

Ο κύριος σκοπός του προγράμματος ήταν να ενδυναμώσει ψυχοκοινωνικά τους μαθητές με δεξιότητες απαραίτητες που μπορούν να μεταφερθούν και να χρησιμεύσουν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους.

Επιμέρους στόχοι του έργου ήταν η:

- προώθηση της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης βασισμένης στην αίσθηση της ατομικής ευθύνης και τις αρχές της κοινωνικής ένταξης,
- εξοικείωση των μαθητών με συναφείς νόμους, κανόνες και κοινωνικές έννοιες, όπως η ένταξη, η ποικιλομορφία, η ισότητα μεταξύ των φύλων και η αποφυγή διακρίσεων, σύμφωνα με τα οποία πρέπει να λειτουργεί μια υγιής επιχείρηση,
- ανάπτυξη στοιχειωδών επιχειρηματικών δεξιοτήτων βασισμένων σε ηθικές αξίες, με τη χρήση καινοτόμων παιδαγωγικών προσεγγίσεων και ιδιαίτερη προσοχή σε παιδιά πρόσφυγες, μετανάστες και άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή/και αναπηρία,
- δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού πάνω στην επιχειρηματικότητα με ομάδες-στόχο τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές και τους γονείς,
- ανάπτυξη ψηφιακών περιβαλλόντων βασισμένων σε Ανοικτούς Εκπαιδευτικούς Πόρους (Open Education Resources),
- βελτίωση της συνεργασίας σχολείου-οικογένειας-κοινωνίας διαμορφώνοντας από κοινού ηθικά πρότυπα για τα παιδιά,
- καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, η ενθάρρυνση της δημιουργικής φύσης των μαθητών και η προαγωγή της ηθικής καινοτόμου σκέψης και των δεξιοτήτων ζωής (π.χ. επίλυση προβλημάτων, υπεύθυνη λήψη αποφάσεων, επικοινωνία, αυτογνωσία, διαπροσωπικές δεξιότητες, κ.ά.) και
- εξασφάλιση ότι τα οφέλη της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης από την παιδική ηλικία μεταφέρονται σε άλλα επίπεδα σχολικής εκπαίδευσης και τελικά από τις αίθουσες διδασκαλίας στους μελλοντικούς ευρωπαίους πολίτες.

Η καινοτομία του προγράμματος έγκειται στο ότι, παρά το γεγονός ότι από το 2007 μέχρι το 2017 είχαν χρηματοδοτηθεί από το Πρόγραμμα Δια Βίου Μάθησης περισσότερα από 540 ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά προγράμματα σχετικά με την επιχειρηματικότητα, κανένα από αυτά δεν αφορούσε τη διδασκαλία της ηθικής

στην επιχειρηματικότητα με μια ολιστική προσέγγιση, συμπεριλαμβάνοντας έννοιες όπως ένταξη, διαφορετικότητα, ισότητα φύλων και αποφυγή διακρίσεων.

Σύνθεση της ομάδας

Στο 'ETHICSBOARD' συμμετείχαν άμεσα οι ακόλουθοι έξι (6) εταίροι:

1. Το ΠΤΔΕ του ΕΚΠΑ (συντονιστής), με μεγάλη εμπειρία και αναγνώριση στους τομείς που σχετίζονται με τη σχολική εκπαίδευση και την καινοτομία,
2. ο Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων των Πειραματικών Δημοτικών Σχολείων Μαρασλείου του ΠΤΔΕ-ΕΚΠΑ, τα μέλη του οποίου συνίστανται κυρίως από εκπαιδευτικούς και επιχειρηματίες,
3. ένα σχολείο στην Χιρόνα της Ισπανίας (Escola Montserrat),
4. ένα σχολείο στη Μαδέιρα της Πορτογαλίας (Escola Dr. Horacio Bento de Gouveia),
5. η εταιρεία ηλεκτρονικής μάθησης Mathemagenesis LTD στη Βουλγαρία για τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη πλατφόρμας e-Learning και
6. ο ανεξάρτητος μη κερδοσκοπικός οργανισμός European Projects Association στο Βέλγιο, που επικεντρώνεται στην έρευνα και ανάπτυξη, την καινοτομία και τη διεθνοποίηση καλών πρακτικών σε ευρωπαϊκά έργα.

Επιπλέον, στο έργο συμμετείχαν και οι ακόλουθοι έμμεσοι συνεργάτες:

- Ο εκπαιδευτικός/ερευνητικός οργανισμός 'European Academy' με έδρα την Ιρλανδία (Δουβλίνο) για παροχή συμβουλών σχετικά με την ποιότητα των παραγόμενων αποτελεσμάτων,
- η Ελληνοαμερικανική Ένωση για παροχή συμβουλών σε σχέση με την επιχειρηματικότητα,
- η αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία 'Ηλιαχτίδα', επίσημος συνεργάτης της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες για την παροχή πληροφοριών σχετικά με την πολιτισμική και θρησκευτική ποικιλομορφία,
- σχολεία Γενικής και Ειδικής Αγωγής για παροχή ανατροφοδότησης στο παραγόμενο εκπαιδευτικό υλικό,
- Σύλλογοι Γονέων και Κηδεμόνων Πειραματικών και γενικών σχολείων για παροχή ανατροφοδότησης στο μέρος του προγράμματος που αφορά τους γονείς.

Οι παραπάνω οργανισμοί επέδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον για το έργο, το οποίο επισφράγισαν με επιστολές υποστήριξης και τη συμμετοχή τους ως μέλη στη 'Συμβουλευτική Επιτροπή' του προγράμματος. Επίσης, συμμετείχαν στο διαγωνισμό για τη δημιουργία του λογότυπου του έργου, το οποίο και κοινοποίησαν και σε άλλα ενδιαφερόμενα μέρη. Επιπροσθέτως, κατά την πιλοτική εφαρμογή του εκπαιδευτικού προγράμματος (δια ζώσης και e-learning) τούς ζητήθηκε η παροχή προτάσεων προς βελτίωσή του. Τέλος, λειτούργησαν ως

φορείς διάχυσης και προώθησης των προϊόντων και υπηρεσιών του έργου στις κοινότητές τους.

Δραστηριότητες του έργου

Σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα του έργου, κατά τη διάρκεια των δύο (2) ετών έλαβαν χώρα οι ακόλουθες δραστηριότητες:

→ Ανάλυση αναγκών (Μήνας 1 έως 6)

Αρχικά πραγματοποιήθηκε ανάλυση των αναγκών των σχολείων με τη χρήση μεικτών μεθόδων (ποσοτικές και ποιοτικές) ως προς τη διδασκαλία της ηθικής και της επιχειρηματικότητας, η οποία αποτέλεσε τη βάση για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή του παραγόμενου εκπαιδευτικού υλικού. Ειδικότερα, το ΠΤΔΕ κατασκεύασε δύο ερωτηματολόγια –ένα για εκπαιδευτικούς και ένα για γονείς-με σκοπό την καταγραφή και τη διερεύνηση των απόψεων του δείγματος ως προς το περιεχόμενο, τα οφέλη, τις ειδικότητες, τον χρόνο και τις μεθόδους διδασκαλίας της επιχειρηματικότητας. Ταυτόχρονα, συνέταξε έναν οδηγό ημι-δομημένης συνέντευξης προς εκπαιδευτικούς, γονείς και επιχειρηματίες, προκειμένου να διαφανούν οι σκέψεις τους και να ληφθούν υπόψη οι προτάσεις τους σε ερωτήματα, όπως τι σημαίνει επιχειρηματικότητα, αν μπορεί να διδαχθεί, ποιες είναι οι επιχειρηματικές δεξιότητες, πώς θα μπορούσαν να ενταχθούν στο Αναλυτικό Πρόγραμμα, ποια είναι η σχέση ηθικής και επιχειρηματικότητας, ποιο θα ήταν το όφελος για όλους και ιδιαίτερα για τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, πώς θα μπορούσε η οικογένεια να στηρίξει τέτοιες δράσεις, κ.ά. Τα ερωτηματολόγια και οι συνεντεύξεις μεταφράστηκαν σε τρεις γλώσσες (Αγγλικά, Ισπανικά και Πορτογαλικά), ενώ και οι έμμεσοι συνεργάτες κλήθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα, για να υπάρξει μεγαλύτερη ανατροφοδότηση ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού προγράμματος.

Στην ποσοτική έρευνα συμμετείχαν διακόσιοι τριάντα ένας (231) εκπαιδευτικοί, εκ των οποίων εξήντα ένας (61, 26.4%) ήταν από την Ελλάδα, εκατόν έντεκα (111, 48.1%) από την Ισπανία, και πενήντα εννέα (59, 25.5%) από την Πορτογαλία. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (εκατόν ενενήντα δύο) ήταν γυναίκες (192, 83.1%) και οι υπόλοιποι τριάντα εννέα (39, 16.9%) άντρες. Συνοπτικά τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι γνώσεις και απόψεις των εκπαιδευτικών για την έννοια και το περιεχόμενο της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης διαφέρουν ανά χώρα. Όσον αφορά τη σημασία τόσο της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στην απόκτηση γενικών και ειδικών εκπαιδευτικών στόχων όσο και της κατάλληλης κατάρτισης του προσωπικού, οι Πορτογάλοι επέδειξαν τις υψηλότερες τιμές, οι Έλληνες τις χαμηλότερες και οι Ισπανοί ενδιάμεσες. Επίσης, οι εκπαιδευτικοί και των τριών χωρών αναγνωρίζουν τη σχέση της επιχειρηματικότητας με την ηθική (Tsoli, & Babalis, 2021a). Όσον αφορά τους γονείς των τριών χωρών, φαίνεται ότι οι απόψεις τους συγκλίνουν για τη σημασία και τον ρόλο της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, τις επιχειρηματικές δεξιότητες και τον τρόπο υλοποίησής της, ενώ αποκλίνουν ως προς τους στόχους της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, την έννοια της ηθικής και τη σχέση της με την επιχειρηματικότητα, τους τρόπους

διδασκαλίας, την ειδικότητα του εκπαιδευτικού που κρίνεται καταλληλότερος για τη διδασκαλία της επιχειρηματικότητας και την αξία της συνεργασίας με τον σύλλογο των εκπαιδευτικών, των γονέων και κηδεμόνων, τον διευθυντή, τους επιχειρηματίες και την τοπική κοινωνία.

Στην ποιοτική έρευνα συμμετείχαν:

1. είκοσι εννέα (29) εκπαιδευτικοί, και συγκεκριμένα δέκα (10, 34.4%) από την Πορτογαλία, εννέα (9, 31.0%) από την Ισπανία και δέκα (10, 34.4%) από την Ελλάδα,
2. είκοσι επτά (27) γονείς, δέκα (10, 37.0%) από την Πορτογαλία, εννέα (9, 33.3%) από την Ισπανία και οκτώ (8, 29.6%) από την Ελλάδα, και
3. οκτώ (8) επιχειρηματίες, εκ των οποίων τρεις (3, 37.5%) από την Πορτογαλία, δύο (2, 25.0%) από την Ισπανία και τρεις (3, 37.5%) από την Ελλάδα.

Οι κυριότερες απόψεις που καταγράφηκαν ανά χώρα παρατίθενται στους Πίνακες 1 (Εκπαιδευτικοί), 2 (Γονείς) και 3 (Επιχειρηματίες). Συνοπτικά, όσον αφορά τις αναλύσεις των ημι-δομημένων συνεντεύξεων, φαίνεται ότι οι εκπαιδευτικοί και των τριών χωρών θεωρούν την επιχειρηματικότητα συνυφασμένη με την καινοτομία και τις νέες ιδέες (με μια διαφοροποίηση των Ελλήνων που επισημαίνουν και το οικονομικό κέρδος), υποστηρίζουν τη μέθοδο PBL (project-based learning) για τη διδασκαλία της, έχουν κοινή αντίληψη για τις επιχειρηματικές δεξιότητες και την έννοια της ηθικής, τονίζουν την αναγκαιότητα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και την υιοθέτηση μιας καθολικής προσέγγισης. Ωστόσο, μόνο οι Ισπανοί γνωρίζουν επιχειρηματικά προγράμματα, ενώ ως προς το άτομο που ενδείκνυται για τη διδασκαλία της επιχειρηματικότητας οι απόψεις δίστανται ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και επιχειρηματίες. Όσον αφορά τους γονείς, φαίνεται να υπάρχει συμφωνία για τις επιχειρηματικές δεξιότητες, τη σημασία του ρόλου τους, την επιθυμία συμμετοχής τους, την έννοια της ηθικής και τον ενταξιακό χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Από την άλλη, τόσο οι Ισπανοί όσο και οι Έλληνες συνδέουν την επιχειρηματικότητα με το κέρδος και την ανταμοιβή, ενώ οι Ισπανοί προτείνουν τη διδασκαλία της στο ολοήμερο σχολείο και είναι γνώστες ενός προγράμματος λόγω εφαρμογής του στο σχολείο τους. Τέλος, όσον αφορά τους επιχειρηματίες, οι απόψεις τους συγκλίνουν για την έννοια της επιχειρηματικότητας, την ποικιλία στους τρόπους διδασκαλίας, τις επιχειρηματικές δεξιότητες και τη λογική της προσέγγισης σε επίπεδο σχολείου. Ωστόσο, δεν υπάρχει συμφωνία ως προς το αν η εκπαίδευση ή η εμπειρία είναι σημαντικότερη, ενώ οι Πορτογάλοι υποστηρίζουν ότι πρέπει να γίνονται προσαρμογές του υλικού με βάση την ηλικία.

Πίνακας 1: Συνοπτικά αποτελέσματα ημι-δομημένης συνέντευξης εκπαιδευτικών

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ		
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	ΙΣΠΑΝΙΑ	ΕΛΛΑΔΑ
Έννοια της επιχειρηματικότητας		
Καινοτομία, νέες ιδέες	Καινοτομία, έναρξη και λειτουργία επιχείρησης	Διεύρυνση του νου, οικονομικές απολαβές
Μέθοδοι διδασκαλίας		
PBL (project), ΤΠΕ, διεπιστημονικότητα	PBL (project), ομαδοσυνεργατική	PBL (project)
Επιχειρηματικές δεξιότητες		
Δημιουργικότητα, καινοτομία, επίλυση προβλήματος, υπεύθυνη λήψη αποφάσεων, κ.ά.	Δημιουργικότητα, καινοτομία, επίλυση προβλήματος, υπεύθυνη λήψη αποφάσεων, κ.ά.	Δημιουργικότητα, καινοτομία, επίλυση προβλήματος, υπεύθυνη λήψη αποφάσεων, κ.ά.
Ειδικότητα		
Επιχειρηματίες	Εκπαιδευτικοί	Επιχειρηματίες ή εκπαιδευτικοί
Επιμόρφωση εκπαιδευτικών		
Ναι	Ναι	Ναι
Έννοια της ηθικής		
Ηθικές αξίες, ορθές-λάθος αποφάσεις, στάσεις	Αξίες, κανόνες, σωστό-λάθος	Αξίες, κανόνες, συμπεριφορά
Προσέγγιση		
Όλο το σχολείο	Όλο το σχολείο	Όλο το σχολείο
Γνώσεις σχετικών προγραμμάτων		
Όχι	Ναι (π.χ. Junior Achievement, “Fundació per la Creagvació”)	Όχι

Πίνακας 2: Συνοπτικά αποτελέσματα ημι-δομημένης συνέντευξης γονέων

ΓΟΝΕΙΣ		
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	ΙΣΠΑΝΙΑ	ΕΛΛΑΔΑ
Έννοια της επιχειρηματικότητας		
Νέες ιδέες, δημιουργία επιχειρήσεων	Οικονομική και προσωπική ανταμοιβή	Δημιουργικότητα, κέρδος, ιδιαιτερότητα
Επιχειρηματικές δεξιότητες		
Δημιουργικότητα, καινοτομία, ανάληψη ρίσκου	Δημιουργικότητα, καινοτομία, αυτοπεποίθηση, ενσυναίσθηση	Δημιουργικότητα, καινοτομία, αυτοπεποίθηση, κοινωνική υπευθυνότητα
Ρόλος γονέων		
Ενθάρρυνση συμμετοχής σε προγράμματα, δραστηριότητες στο σπίτι, καλλιέργεια δημιουργικής σκέψης και επίλυσης προβλήματος	Δραστηριότητες στο σπίτι, ενθάρρυνση νέων ιδεών, δοκιμή-λάθος	Ενθάρρυνση παιδιών, υποστήριξη σχολείου, συνεργασία με εκπαιδευτικούς
Επιθυμία συμμετοχής		
Ναι	Ναι	Ναι
Χρόνος εκπαίδευσης		
Εντός του πρωινού σχολικού ωραρίου	Ολοήμερο σχολείο	Εντός του πρωινού σχολικού ωραρίου
Έννοια της ηθικής		
Ηθικοί κανόνες, υπευθυνότητα, ειλικρίνεια	Αξίες, κανόνες, σωστό-λάθος	Αξίες, δικαιοσύνη, σεβασμός
Προσέγγιση		
Όλο το σχολείο (ενταξιακή προσέγγιση)	Όλο το σχολείο (ενταξιακή προσέγγιση)	Όλο το σχολείο (ενταξιακή προσέγγιση)
Γνώσεις σχετικών προγραμμάτων		
Όχι	Ναι ("Tivo CreaSvo")	Όχι

Πίνακας 3: Συνοπτικά αποτελέσματα ημι-δομημένης συνέντευξης επιχειρηματιών

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ		
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	ΙΣΠΑΝΙΑ	ΕΛΛΑΔΑ
Έννοια της επιχειρηματικότητας		
Ρίσκο, σκληρά μαθήματα, διαφορετική προσέγγιση	Πρώθηση ιδεών, γνώσεων και εμπειρίας	Δημιουργικότητα, ευκαιρίες, πρωτοβουλίες, κέρδος
Τρόποι διδασκαλίας		
Αφήγηση ιστοριών από νέους επιχειρηματίες, παροχή εργαλείων προσωπικής ανάπτυξης, καινοτομία	Ανοιγμα του σχολείου στους επιχειρηματίες, πρακτικές δραστηριότητες	Δίνοντας πρωτοβουλίες για αναζήτηση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, θέτοντας στόχους σχετικούς με την αγορά και τις τιμές
Επιχειρηματικές δεξιότητες		
Καινοτομία, όραμα, θάρρος	Δημιουργικότητα, ανθεκτικότητα, επικοινωνία, αυτογνωσία, ενσυναίσθηση, ομαδική εργασία	Φαντασία, δημιουργικότητα, εμπορικό πνεύμα, σκληρή δουλειά
Εκπαίδευση ή εμπειρία		
Εμπειρία	Εκπαίδευση	Εκπαίδευση και εμπειρία
Προσαρμογή		
Ηλικία	Καμία	Καμία
Προσέγγιση		
Όλο το σχολείο	Όλο το σχολείο	Όλο το σχολείο (ενταξιακή προσέγγιση)

→ Αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης (Μήνας 1 έως 6)

Παράλληλα με την ανάλυση αναγκών, το ΠΤΔΕ προέβη σε βιβλιογραφική και ερευνητική ανασκόπηση για το θέμα της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης. Ειδικότερα, πραγματοποιήθηκε σε βάθος ανάλυση προκειμένου να εντοπιστούν και να αναλυθούν άλλες παρόμοιες δράσεις σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Φυσικά, λήφθηκε υπόψη και η εμπειρογνωμοσύνη των άμεσων και έμμεσων εταίρων από άλλα προγράμματα. Έπειτα, συντάχθηκε μία έκθεση στην οποία αναλύονταν οι έννοιες της επιχειρηματικότητας, της ηθικής και της επιχειρηματικής ηθικής, παρουσιάζονταν εκπαιδευτικά προγράμματα επιχειρηματικότητας και καλές πρακτικές στην Ελλάδα και το εξωτερικό και περιγραφόταν η αναγκαιότητα της παρούσας έρευνας.

→ Σχεδιασμός και ανάπτυξη του εκπαιδευτικού προγράμματος (Μήνας 7 έως 16)

Το ΠΤΔΕ ανέπτυξε εκπαιδευτικό υλικό για τη διδασκαλία της ηθικής και επιχειρηματικότητας στο σχολείο. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη δημιουργία ενός προσωπικού φακέλου (portfolio) για κάθε μαθητή, ώστε να μπορεί εύκολα να υιοθετηθεί από σχολικές δομές σε κάθε κράτος-μέλος της Ευρώπης. Πριν την εφαρμογή του προγράμματος, 12 εκπαιδευτικοί και γονείς, καθώς και 25 μαθητές από την Ελλάδα, την Πορτογαλία και την Ισπανία συναντήθηκαν στην Αθήνα και έλαβαν μέρος στη διεθνή τάξη, με σκοπό την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών ('Train-the Trainer'). Η εν λόγω εκδήλωση έδωσε τη δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να μοιραστούν μεταξύ τους την εμπειρία, να λάβουν άμεση και έμμεση ανατροφοδότηση από τους μαθητές και να βελτιώσουν τη μεθοδολογία για την εμπλοκή των μαθητών τους στην ηθική και την επιχειρηματικότητα.

→ Σχεδιασμός και ανάπτυξη του E-learning Μαθήματος (Μήνας 7 έως 16)

Η εταιρεία Mathemagenesis με την τεχνογνωσία που διαθέτει στον χώρο της ηλεκτρονικής μάθησης, δημιούργησε σε ειδική πλατφόρμα διαδικτυακά μαθήματα για τους μαθητές, το περιεχόμενο των οποίων βασίστηκε αφενός στο ήδη ανεπτυγμένο εκπαιδευτικό υλικό που προοριζόταν για δια ζώσης διδασκαλία και αφετέρου και σε νέο που παράχθηκε προσαρμοσμένο στις ανάγκες μιας διαδικτυακής μάθησης. Απώτερος σκοπός ήταν η δυνατότητα πρόσβασης στο πρόγραμμα και σε άλλους μαθητές, εκτός των συμμετεχόντων.

→ Πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος (δια ζώσης και εξ αποστάσεως) (Μήνας 17 έως 22)

Εκπαιδευτικοί και μαθητές συμπλήρωσαν σε δύο χρόνους (πριν και μετά την πιλοτική εφαρμογή) ερωτηματολόγια που κατασκεύασε το ΠΤΔΕ, ενώ επιπλέον στοιχεία συγκεντρώθηκαν με ποιοτικές προσεγγίσεις από τους εκπαιδευτικούς (κριτικός σχολιασμός ενός ποιήματος και περιγραφή του τρόπου με τον οποίο θα σχεδίαζαν και θα εφάρμοζαν μια δραστηριότητα οργάνωσης μιας εικονικής

επιχείρησης με τους μαθητές τους) και τους μαθητές (ανάλυση περιεχομένου εγγράφων αναστοχασμού).

Συνολικά εβδομήντα πέντε (75) εκπαιδευτικοί συμμετείχαν στην πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος: είκοσι-πέντε (25, 33.3%) Έλληνες, είκοσι-οκτώ (28, 37.3%) Ισπανοί, και είκοσι-δύο (22, 29.3%) Πορτογάλοι. Συνοπτικά, τα ποσοτικά αποτελέσματα που αφορούν τους εκπαιδευτικούς έδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφορές πριν και μετά την εφαρμογή του προγράμματος σε πολλές από τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικοί διεύρυναν τις αντιλήψεις τους για το περιεχόμενο της σημασίας της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, αύξησαν τη λίστα με τις επιχειρηματικές δεξιότητες (π.χ. επικοινωνία και αλληλεπίδραση), κατανόησαν καλύτερα τη σχέση της Ηθικής με την Επιχειρηματικότητα, αναγνώρισαν τη συμβολή της διδασκαλίας τους όχι μόνο στο πρωινό πρόγραμμα αλλά και στο ολοήμερο σχολείο, πίστεψαν στη συνεργασία μεταξύ διευθυντή, εκπαιδευτικών, συλλόγου γονέων και κηδεμόνων, επιχειρηματιών, τοπικής κοινότητας και επεσήμαναν ως σημαντική την προσαρμογή του εκπαιδευτικού υλικού με βάση το φύλο, τη θρησκεία και την εθνικότητα.

Όσον αφορά τα ποιοτικά αποτελέσματα, σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι επήλθε μεταβολή στις αρχικές γνώσεις και απόψεις των εκπαιδευτικών ως προς τις επιχειρηματικές δεξιότητες και τις εκπαιδευτικές μεθόδους και τεχνικές που συνιστούν το προσφορότερο παιδαγωγικο-διδακτικό μέσο καλλιέργειας ή ενίσχυσης των επιχειρηματικών δεξιοτήτων των μαθητών (Τσώλη, Μπαμπάλης, & Γκιούλη, 2021).

Αντίστοιχα, εκατόν δεκαοκτώ (118) μαθητές συμμετείχαν στην πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος: σαράντα-τέσσερις (44, 37,3%) Έλληνες, είκοσι-εννέα (29, 24.6%) Ισπανοί, και σαράντα-πέντε (45, 38.1%) Πορτογάλοι. Συνοπτικά, τα ποσοτικά αποτελέσματα που αφορούν τους μαθητές έδειξαν ότι σχεδόν σε όλες τις ερωτήσεις του εργαλείου οι μαθητές μετά την εφαρμογή του προγράμματος εμφάνισαν υψηλότερες τιμές συγκριτικά με αυτές που σημείωσαν πριν την εφαρμογή, γεγονός που καταδεικνύει τη θετική επίδραση του προγράμματος στις γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις των μαθητών για την ηθική και την επιχειρηματικότητα (Tsolis, & Babalis, 2021b).

Όσον αφορά τα ποιοτικά αποτελέσματα των μαθητών, τα οποία στηρίχθηκαν σε αυτό-αξιολόγηση μέσω ημιτελών φράσεων στο τέλος κάθε ενότητας, οι μαθητές σχολίασαν θετικά και με ενθουσιασμό όλο το πρόγραμμα. Δεν σημειώθηκαν διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις τους με βάση την εθνικότητά τους. Εν γένει, φαίνεται ότι αναπτύχθηκαν γνωστικά, συναισθηματικά και ψυχοκινητικά, απόλαυσαν τις δραστηριότητες του 'ETHICSBOARD' και, σύμφωνα πάντα με τις απόψεις τους, δεν θα ήθελαν να αλλάξει απολύτως τίποτα στο πρόγραμμα.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι συνολικά, περίπου 2.500 μαθητές, 300 εκπαιδευτικοί και 5.000 γονείς επωφελήθηκαν άμεσα από τα αποτελέσματα και τις δραστηριότητες του έργου.

→ Δραστηριότητες διάχυσης (Μήνας 1 έως 24)

Τα αποτελέσματα, οι δραστηριότητες και τα επιτεύγματα του έργου κοινοποιήθηκαν με διάφορους τρόπους (μέσω της ιστοσελίδας του έργου, των μέσω κοινωνικής δικτύωσης <https://www.facebook.com/EthicsboardEU/>, φυλλαδίων, δημοσιεύσεων σε διεθνή συνέδρια, επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους) σε όλους τους συμμετέχοντες στο έργο, σε εκπαιδευτικούς, γονείς και μαθητές και ευρύτερα σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και οργανισμούς και σε στελέχη και πολιτικούς στον τομέα της εκπαίδευσης. Κύριος στόχος ήταν παρόμοιες πρωτοβουλίες να εφαρμοστούν από πολλά σχολεία σε όλες τις χώρες της Ευρώπης και συστάσεις πολιτικής να προωθηθούν σε φορείς χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής (Υπουργεία, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ΜΚΟ, κ.ά.).

→ Διαχείριση του έργου και διασφάλιση ποιότητας (Μήνας 1 έως 24)

Καθ' όλη τη διάρκεια του έργου, γινόταν συνεχής αξιολόγησή του από τον συντονιστή, με βάση τη μεθοδολογία PRINCE 2, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι το έργο λειτουργεί όπως έχει σχεδιαστεί και ότι τα αποτελέσματα που παράγονται είναι υψηλής ποιότητας.

Πνευματικά προϊόντα

Τα πνευματικά προϊόντα που παρήχθησαν κατά τη διάρκεια του έργου, τα οποία συνιστούν ταυτόχρονα και τις δράσεις διάχυσης του έργου, αλλά και τρόπους διασφάλισης της βιωσιμότητάς του, ήταν:

- ▶ Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την Ηθική & Επιχειρηματικότητα: τρία εγχειρίδια (μεταφρασμένα και στις τρεις γλώσσες), ένα για καθεμία ομάδα-στόχο: α) για επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σχετικά με τον τρόπο διδασκαλίας της Ηθικής και της Επιχειρηματικότητας, β) για μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και γ) για γονείς. Το πρόγραμμα βασίστηκε σε καινοτόμες, μαθητοκεντρικές παιδαγωγικές προσεγγίσεις και πρακτικές παιχνιδοποίησης (gamification). Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε σε κοινωνικές έννοιες, όπως η ένταξη, η ποικιλομορφία (πολιτιστική και θρησκευτική), η ισότητα μεταξύ των φύλων και η μη διάκριση βάσει των οποίων πρέπει να λειτουργεί μια υγιής επιχείρηση. Όλες οι δραστηριότητες και πηγές παρέχονταν ως Ανοικτοί Εκπαιδευτικοί Πόροι (Open Educational Resources), ώστε να έχουν πρόσβαση σε αυτό και άλλα σχολεία σε όλη την Ευρώπη.
- ▶ Δύο φάκελοι (portfolios) Ηθικής & Επιχειρηματικότητας: ένας φάκελος μάθησης (E&E LEARNING portfolio) με τα επιτεύγματα και τις εργασίες κάθε μαθητή (ατομικές και ομαδικές) (π.χ. εθελοντική εργασία, επισκέψεις σε κέντρα αναπηρίας και μετανάστευσης) και ένας φάκελος διδασκαλίας (E&E TEACHING portfolio), στο οποίο αναπτύσσονταν συνοπτικά και περιεκτικά η θεωρία καθεμιάς από τις έξι ενότητες του προγράμματος και ο τρόπος υλοποίησης των δραστηριοτήτων, όπως αναμενόμενα αποτελέσματα, λέξεις κλειδιά, στόχοι, ηθικές αξίες, ηλικιακή ομάδα, εκτιμώμενος χρόνος

εφαρμογής, υλικά, προτεινόμενα βήματα.

- ▶ Διαδικτυακά μαθήματα Ηθικής & Επιχειρηματικότητας (E-learning): στόχος ήταν η συμπλήρωση της διά ζώσης εκπαίδευσης και η άμεση και εύκολη πρόσβαση στο υλικό από οποιοδήποτε σχολείο της Ευρώπης. Περιελάμβανε μετατροπή του εκπαιδευτικού υλικού σε ψηφιακό και εμπλουτισμό με περαιτέρω πληροφορίες και δραστηριότητες προσβάσιμες και από άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρίες. Σε μεγάλο βαθμό η μάθηση βασίστηκε σε βίντεο και παιχνίδια, έτσι ώστε να εμπλακούν και παιδιά και γονείς με χαμηλές δεξιότητες γραμματισμού και ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και να αποφευχθεί η πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου.
- ▶ Εγχειρίδιο καλών πρακτικών: η εμπειρία έχει δείξει ότι τα αποτελέσματα πολλών ευρωπαϊκών προγραμμάτων δεν αξιοποιούνται από άλλους, ακριβώς λόγω του ότι δεν παρέχεται ένα εγχειρίδιο με καθοδηγητικό ρόλο ως προς το τι πρέπει να αποφεύγεται ή να ακολουθείται ως καλή πρακτική. Η λογική, λοιπόν, του εγχειριδίου ήταν η καταγραφή από εκπαιδευτικούς και των τριών χωρών εκείνων των δραστηριοτήτων και της μεθοδολογίας τους που επέφεραν πολλαπλά οφέλη σε επίπεδο γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων με αντίστοιχες επιπρόσθετες πηγές.
- ▶ Συστάσεις πολιτικής για τη διδασκαλία της Ηθικής & Επιχειρηματικότητας στη σχολική εκπαίδευση: διατυπώθηκε ένα σύνολο συναφών συστάσεων πολιτικής για έγκριση και περαιτέρω υιοθέτησή τους από τους συμβούλους πολιτικής και φορείς χάραξης πολιτικής σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο.
- ▶ Παρατηρητήριο Ηθικής & Επιχειρηματικότητας: περιελάμβανε τις προσδοκίες, τα επιτεύγματα και τα ευρήματα του έργου, συνδέσμους με κανάλια κοινωνικής δικτύωσης, νέα και αντίστοιχες πρωτοβουλίες άλλων παραγόντων στην Ευρώπη.

Ενδεικτικές δραστηριότητες

Το εκπαιδευτικό υλικό του 'ETHICSBOARD' ταξινομήθηκε στις παρακάτω έξι βασικές ενότητες, λαμβάνοντας υπόψη τη διεθνή βιβλιογραφία όσον αφορά τις επιχειρηματικές δεξιότητες (Babalís, & Tsoli, 2017; Hatak, 2011; Lackeus, 2015; ΣΕΒ, 2020), με συνολική διάρκεια εφαρμογής περίπου 6-7 μήνες:

1. Σπάσιμο πάγου
2. Προσωπική Ενδυνάμωση
3. Καλλιέργεια κριτικής και δημιουργικής σκέψης
4. Αποτελεσματική λήψη αποφάσεων και επίλυση προβλημάτων
5. Επιχειρηματικότητα και επαγγελματικός προσανατολισμός
6. Μάθηση μέσω Σχεδίων Εργασίας
7. Συνεργασία Σχολείου – Οικογένειας – Κοινότητας

Στο σημείο αυτό παρουσιάζεται ενδεικτικά μία δραστηριότητα ανά άξονα:

0. Σπάσιμο πάγου

ΔΥΟ ΑΛΗΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΕΝΑ ΨΕΜΑ: Οι συμμετέχοντες λένε τρία πράγματα για τον εαυτό τους, εκ των οποίων τα δύο πρέπει να είναι αληθινά και το ένα πρέπει να είναι ψέμα. Οι υπόλοιποι προσπαθούν να μαντέψουν ποια απάντηση ήταν ψέμα και να αιτιολογήσουν τη συλλογιστική τους.

1. Προσωπική Ενδυνάμωση

Οι μαθητές καλούνται να σχεδιάσουν ένα δέντρο γράφοντας στις ρίζες του τα θετικά τους χαρακτηριστικά, στα φύλλα καλές πράξεις και στα φρούτα επιτυχίες τους. Ακολουθεί σειρά ερωτήσεων, όπως: ήξερες ότι έχεις τόσα πολλά θετικά χαρακτηριστικά; Είχες σκεφτεί πριν τη δραστηριότητα αυτή τα θετικά σου στοιχεία;

2. Καλλιέργεια κριτικής και δημιουργικής σκέψης

Ο εκπαιδευτικός ζητά από τους μαθητές να εφαρμόσουν σε κύκλο την τεχνική «Έξι καπέλα σκέψης» για να λύσουν το ακόλουθο πρόβλημα: «Χάθηκαν τα χρήματα του...».

3. Αποτελεσματική λήψη αποφάσεων και επίλυση προβλημάτων

Ο εκπαιδευτικός διαβάζει το παρακάτω κείμενο στους μαθητές του: «Ζήτησα την βοήθεια του συμμαθητή μου σε μια άσκηση και απάντησε ότι δεν θα μπορούσε να με βοηθήσει. Η απάντησή του με εξέπληξε γιατί ήξερα ότι είχε τον χρόνο και τη γνώση για να το κάνει». Στη συνέχεια, τους διδάσκει τα βασικά βήματα αντανάκλασης.

4. Επιχειρηματικότητα και επαγγελματικός προσανατολισμός

Οι μαθητές καταγράφουν πέντε επαγγέλματα και τις δεξιότητες που απαιτούνται για καθένα (π.χ. ψυχολόγος-ενσυναίσθηση). Στη συνέχεια, ακολουθεί συζήτηση για να αναδειχθούν στοιχεία του κάθε μαθητή.

5. Μάθηση μέσω Σχεδίων Εργασίας

Οι μαθητές σε ομάδες ξεκινούν έρευνα και σχεδιάζουν ένα χώρο στο σχολείο ή προτείνουν μια νέα οργάνωση της αίθουσας διδασκαλίας για παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή/και αναπηρία. Έπειτα, μοντελοποιούν την ιδέα τους αξιοποιώντας το Minecraft και την παρουσιάζουν στους συμμαθητές τους.

6. Συνεργασία Σχολείου – Οικογένειας – Κοινότητας

Η παραπάνω δραστηριότητα είναι μέρος της ευρύτερης δραστηριότητας με τίτλο: «Το δημαρχείο μας». Τα παιδιά επισκέπτονται με τους γονείς τους το δημαρχείο της πόλης τους και ακολουθεί μια σειρά συνεργατικών δραστηριοτήτων (π.χ. σύνθεση τραγουδιού ή ποιήματος).

Διακρατικές συναντήσεις

Στο πλαίσιο του έργου, πραγματοποιήθηκαν πέντε (5) διακρατικές συναντήσεις, όπου πέραν της ανατροφοδότησης για τα πεπραγμένα και της προετοιμασίας για τα μέλλοντα, γινόταν προσπάθεια κάθε φορά να συνδυάζονται με εκδηλώσεις διάχυσης για προώθηση του έργου. Για παράδειγμα, στην Ισπανία διοργανώθηκε εκδήλωση με παρουσιάσεις από τη διευθύντρια εκπαίδευσης της Χιρόνα, πανεπιστημιακά μέλη, επιχειρηματίες και εκπροσώπους της Ομοσπονδίας των Επιχειρηματικών Οργανώσεων της περιοχής και μαθητές. Αντίστοιχα, στη Μαδέιρα οργανώθηκε εκδήλωση με ομιλίες από τον περιφερειακό Γραμματέα Εκπαίδευσης, τον Διευθυντή του Έργου StartUp Madeira, εκπρόσωπο της European Academy και μαθητές. Τέλος, στην Αθήνα, μεταξύ άλλων, η ομάδα του έργου έλαβε μέρος στο 2ο τριήμερο Φεστιβάλ Καινοτομίας και Επιχειρηματικότητας στο Ζάππειο Μέγαρο (12-14 Νοεμβρίου 2018), το οποίο διοργανώθηκε από το ΕΒΕΑ και το ΘΕΑ (Θερμοκοιτίδα Νεοφυών Επιχειρήσεων Αθήνας) σε συνεργασία με την Περιφέρεια Αττικής και το Περιφερειακό Ταμείο Ανάπτυξης Αττικής.

Δύο επιπλέον συναντήσεις έλαβαν χώρα με αφορμή τις δύο παρακάτω δραστηριότητες:

- C1: Εκπαίδευση αντιπροσωπείας εκπαιδευτικών και μαθητών και των τριών χωρών στην Αθήνα.
- C2: Διεθνής τάξη μαθητών και εκπαιδευτικών των συμμετεχόντων σχολείων στις Βρυξέλλες, με σκοπό να παρουσιάσουν τα αποτελέσματα του έργου και να μοιραστούν τις εμπειρίες που αποκόμισαν από τη συμμετοχή τους στο έργο.

Παράλληλα με το C2, διοργανώθηκε το τελευταίο συνέδριο του έργου στις εγκαταστάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στις Βρυξέλλες, όπου η ομάδα με αντιπροσωπεία εκπαιδευτικών και μαθητών από τα τρία συνεργαζόμενα κράτη, Ισπανία, Πορτογαλία και Ελλάδα συναντήθηκε με τον Αντιπρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, κ. Μαργαρίτη Σχοινά (7/11/2019) στον οποίο κοινοποιήθηκε το περιεχόμενο και τα αποτελέσματα του έργου, καθώς επίσης και συστάσεις πολιτικής για τη διδασκαλία της Ηθικής & Επιχειρηματικότητας.

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Βασικός σκοπός του εκπαιδευτικού προγράμματος ήταν να βοηθήσει τους μαθητές να αποκτήσουν υψηλής ποιότητας δεξιότητες και να τους παράσχουν την απαραίτητη υποστήριξη για να προετοιμαστούν για τις απαιτήσεις της κοινωνίας ως μελλοντικοί ευρωπαίοι και παγκόσμιοι πολίτες. Η αυτονομία, η αυτογνωσία και η αυτοεκτίμηση, η ανάπτυξη των επικοινωνιακών και διαπολιτισμικών δεξιοτήτων, η κριτική σκέψη και η επίλυση προβλημάτων είναι θεμελιώδεις θεματικοί άξονες της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης. Ωστόσο, για την καλλιέργεια των παραπάνω θεωρείται εποικοδομητική και απαραίτητη η άμεση και έμμεση ηθική εκπαίδευση των μαθητών. Επιμέρους σημαντικός στόχος του

έργου ήταν η αξιοποίηση των γονέων των μαθητών και των μελών της κοινωνίας που βρίσκονται κοντά στο παιδί ως συνεργάτες στην προσπάθεια οικοδόμησης του χαρακτήρα τους. Επίσης, κατευθυντήρια αρχή του 'Ethicsboard' ήταν αυτή της Ένταξης, η οποία στοχεύει στην ανάδειξη και ενίσχυση πολλών σημαντικών αρχών, όπως ο σεβασμός, η απαγόρευση των διακρίσεων και η αποδοχή της διαφορετικότητας. Τα σχολεία πρέπει να προωθούν την υιοθέτηση θετικών μοντέλων ηθικής συμπεριφοράς και ηγεσίας και τη διδασκαλία δημοκρατικών αξιών και ιδανικών (π.χ. υπευθυνότητα, σεβασμός, ανοχή, συνεργασία, αυτοπειθαρχία, συμπόνια, ειλικρίνεια). Η διδασκαλία των αξιών, η καλλιέργεια των συναισθημάτων και η ανάπτυξη δεξιοτήτων είναι εξίσου σημαντική με τη διδασκαλία της γνώσης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ελληνικό Ινστιτούτο Επιχειρηματικής Ηθικής (2013). *Η επιχειρηματική ηθική ως μέσο ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας*. Αθήνα.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή/ΕΑΕΑ/Ευρυδίκη (2016). *Εκπαίδευση στο Επιχειρείν στα σχολεία της Ευρώπης. Έκθεση Ευρυδίκη*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Πετράκης, Π. (2012). *Επιχειρηματικότητα και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ευρασία.
- Πετράκης, Ε.Π., & Μπουρλετίδης, Κ. (2005). *Η διδακτική της επιχειρηματικότητας*. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Ρεγκούκος, Π. (2012). *Επιχειρηματικότητα σε κρίση*. Αθήνα: Σταμούλης.
- ΣΕΒ (2020). *Η προώθηση της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στο Σχολείο. Πρακτικός Οδηγός για εκπαιδευτικούς και στελέχη επιχειρήσεων*. Σύγχρονες επιχειρήσεις, σύγχρονη Ελλάδα.
- Τσώλη, Κ., Μπαμπάλης, Θ., & Γκιούλη, Ε. (2021). Ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων σε μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Ευρώπη: οι απόψεις και ο ρόλος των εκπαιδευτικών. Στο Β. Παπαβασιλείου, Γ. Ξανθάκου, Ν. Ανδρεαδάκης, Ε. Νικολάου, & Μ. Καίλα (επιμ.). *Βιοποικιλότητα, Κοινωνική και Πολιτισμική Πολυποικιλότητα* (σσ. 387-405). Αθήνα: Διάδραση.
- Babalis, Th., & Tsoi, K. (2017). *Classroom Life: Shaping the Learning Environment, Classroom Management Strategies and Teaching Techniques*. New York: Nova Publishers.
- European Commission (2013). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe*. Retrieved from <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF> on 20 August 2021.
- Gibb, A. (2011). Concepts into practice: Meeting the challenge of development of entrepreneurship educators around an innovative paradigm. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 17, 146–165.

- Harari, Y.N. (2018). *21 μαθήματα για τον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Hatak, I. (2011). *Entrepreneurship Education in Secondary Schools: Education Systems, teaching methods and best practice – a survey of Austria, Finland, France, Germany, Italy, Spain, Sweden*. RiCC – Research report 2011. Vienna. RiCC: Research Institute for Cooperation and Cooperatives.
- Heinonen, J. & Poikkijoki, S. (2006). An entrepreneurial-directed approach to entrepreneurship education: mission impossible? *Journal of Management Development*, 25(1) 80-94.
- Jones, C., & Iredale, N. (2010). Enterprise education as pedagogy. *Education and Training*, 52, 7-19.
- Lackeus, M. (2015). *Entrepreneurship in Education, What, Why, When, How, Entrepreneurship 360 Background Paper*. OECD.
- Lackeus, M., Lundqvist, M., & Middleton, K.W. (2015). *Opening up the black box of entrepreneurial education- Outline of an app-based action research project*. Paper presented at the 3E conference. April 23-24. Lueneburg-Germany.
- Neck, H. M., & Greene, P. G. (2011). Entrepreneurship education: Known worlds and new frontiers. *Journal of Small Business Management*, 49, 55-70.
- OECD (2009). *Evaluation of Programmes Concerning Education for Entrepreneurship. Report by the OECD Working Party on SMEs and Entrepreneurship*. OECD.
- Robinson, K. & Aronica, L. (2015). *Βρες το στοιχείο σου*. Αθήνα: Διόπτρα.
- Sagar, H. (2015). *Thematic paper on entrepreneurial schools. Part 2: entrepreneurial learning environments and a changed role for teachers*. OECD.
- Seikkula-Leino, J., Ruskovaara, E., Ikeavalko, M., Mattila, J., & Rytkola, T. (2010). Promoting entrepreneurship education: The role of the teacher? *Education and Training*, 52, 117-127.
- Solomon, G. (2007). An examination of entrepreneurship education in the United States. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 14, 168-182.
- Tsoli, K., & Babalis, T. (2021a). A comparative study on teachers' views on entrepreneurial education. In L. Gómez Chova, A. López Martínez, I. Candel Torres (Eds.) *INTED2021 Proceedings 15th International Technology, Education and Development Conference* (pp. 7598-7605). 8th-9th March, 2021, Valencia: IATED Academy.
- Tsoli, K., & Babalis, T. (2021b). Innovation, Entrepreneurial Skills and Ethics: The Impact of a Pilot Program on Students in European Union Aged 13 - 15. *Psychology*, 12(9), 1364-1378. <https://doi.org/10.4236/psych.2021.129085>
- UNESCO (2015). *Education 2030 Framework for Action*.
- Wach, D., Stephan, U., & Gorgievski, M. (2016). More than money: developing an integrative multi-factorial measure of entrepreneurial success. *International Small Business Journal*, 34(8), 1098-1121.
- Wang, Y., (2012). *Education in a changing world: Flexibility, skills and employability*. Washington: The World Bank.
- Wilson, K., (2008). *Entrepreneurship and Higher Education*. OECD.

Οι μαθησιακές ανάγκες των Εκπαιδευτικών στην Επιχειρηματική Εκπαίδευση: σκέψεις και προτάσεις για την επαγγελματική τους ανάπτυξη

- Μάνος Παυλάκης, Ελένη Γερασιμοπούλου &
Ελένη Χελιώτη ¹⁴

Περίληψη

Η διδασκαλία της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης είναι μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, αλλά και απαιτητική διαδικασία, που προϋποθέτει ειδικές γνώσεις και εμπειρία από τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι συχνά καλούνται να καθοδηγήσουν τους μαθητές τους στη δημιουργία μιας επιχειρηματικής ιδέας και της μετατροπής της σε πρακτική εφαρμογή και λύση. Εκπαιδευτικοί που υλοποιούν προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στις σχολικές κοινότητες στην Ελλάδα δεν έχουν λάβει κάποια προηγούμενη εκπαίδευση και η όποια υποστήριξη τους βασίζεται στο πλαίσιο συνεργασίας με φορείς, όπως το JA Greece. Η παρούσα μελέτη διερευνά το επίπεδο των μαθησιακών αναγκών των εκπαιδευτικών που ασχολούνται με προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στο σχολείο. Η συλλογή και ανάλυση ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων υποδεικνύει ότι υπάρχει ανάγκη σε τρεις τουλάχιστον τομείς: το γνωστικό πεδίο της επιχειρηματικότητας, θέματα σχετικής εκπαιδευτικής μεθοδολογίας και ανάπτυξη ψηφιακών δεξιοτήτων, αναδεικνύοντας έτσι ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον πεδίο για την επιμόρφωση, υποστήριξη και επαγγελματική ενδυνάμωση εκπαιδευτικών που εμπλέκονται σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης.

Λέξεις-κλειδιά: Επιχειρηματική Εκπαίδευση, διάγνωση μαθησιακών αναγκών, εκπαίδευση εκπαιδευτικών

¹⁴ Ο Μάνος Παυλάκης (PhD) είναι Learning & Development Director, η Ελένη Χελιώτη (Mphil) είναι Educational Programs Director και η Ελένη Γερασιμοπούλου (Msc) είναι Educational Programs Manager του JA Greece.

¹⁵ Για τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής βλ. περισσότερα στο <http://www.iep.edu.gr/el/psifiako-apothetirio/skill-labs>

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια από τις πρώτες ερευνητικές απόπειρες που εστιάζουν με σαφήνεια στο ζήτημα της διερεύνησης των μαθησιακών αναγκών των ανθρώπων που υλοποιούν προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στο σχολείο, είτε στην Πρωτοβάθμια είτε στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Την περίοδο σχεδιασμού και εκπόνησης της έρευνας αυτής βρισκόταν σε εξέλιξη η τελική φάση της πιλοτικής εφαρμογής των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων, εντός των οποίων το θέμα της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης είχε εξέχουσα θέση στον τέταρτο σχετικό άξονα που είχε τίτλο: Δημιουργώ και Καινοτομώ, δημιουργική σκέψη και πρωτοβουλία¹⁵. Υπό αυτή την έννοια, η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας αναμένεται να προκαλέσει το ενδιαφέρον για πιθανό ανασχεδιασμό των προτεραιοτήτων που αφορούν τις μαθησιακές ανάγκες των εκπαιδευτικών οι οποίοι συμμετέχουν σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης και κατ' επέκταση τη συνεχή υποστήριξη και επαγγελματική τους ανάπτυξη.

Η εργασία ξεκινάει με μια σύντομη, αλλά περιεκτική επισκόπηση του πεδίου δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της διδασκαλίας σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, με άξονα αναφοράς προφανώς το συγκείμενο της ελληνικής πραγματικότητας. Στη συνέχεια γίνεται παρουσίαση της μεθοδολογίας με την επισήμανση ότι τα αποτελέσματα της έρευνας αν και δεν διεκδικούν δάφνες γενίκευσης, ωστόσο απεικονίζουν την κατάσταση στον πλέον σημαντικό οργανισμό παροχής προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα με πολύχρονη παρουσία στο πεδίο, το JA Greece, και ως εκ τούτου μπορούν να αξιοποιηθούν για τον επανασχεδιασμό δράσεων και εκπαιδευτικών παρεμβάσεων. Στο τέλος της εργασίας γίνεται μια συζήτηση, που αναδεικνύει τα σημαντικότερα συμπεράσματα, τις προκλήσεις και τις προοπτικές για το θέμα.

Θεωρητικό πλαίσιο

Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση ή Εκπαίδευση για την Επιχειρηματικότητα είναι ένα θέμα που έχει απασχολήσει και συνεχίζει να απασχολεί τις κοινότητες του ακαδημαϊκού και του επιχειρηματικού κόσμου στις προσπάθειες που γίνονται για γεφύρωση της θεωρίας και της πράξης. Στη συζήτηση που συχνά προκύπτει αναδεικνύονται δυο τάσεις: η πρώτη θεωρεί ότι τα βασικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικής σκέψης, πρόθεσης και τελικά συμπεριφοράς είναι έμφυτα και επομένως δύσκολα διδάσκονται, άρα δυσκολότερα μαθαίνονται (ενδεικτικά: Nicolaou, Phan & Stephan, 2021; Rideout & Gray, 2013). Στην καρδιά της δεύτερης -κατά τη γνώμη μας κυρίαρχης πλέον- τάσης βρίσκεται η συνεχώς αυξανόμενη διασύνδεση των εκπαιδευτικών πολιτικών παγκοσμίως με την ανάγκη ανάπτυξης δεξιοτήτων που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα και κατ' επέκταση της ένταξης σχετικών προγραμμάτων και δράσεων σε κάθε βαθμίδα της σχολικής εκπαίδευσης (Kakouris, Dermatis & Liargovas, 2016).

Διδάσκοντας Επιχειρηματική Εκπαίδευση

Η προσέγγιση του θέματος της διδασκαλίας της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης είναι σημαντικό να ξεκινήσει από το σύνολο των δεξιοτήτων / ικανοτήτων που κρίνονται σημαντικές, ώστε ένα άτομο να θεωρείται ότι κατέχει επιχειρηματική σκέψη, πρόθεση και εν δυνάμει συμπεριφορά. Η αλήθεια είναι ότι οι πρόσφατες μελέτες και έρευνες απομακρύνονται πλέον από τα πιο παραδοσιακά πρότυπα για την έννοια της επιχειρηματικότητας, που συνδεόταν κυρίως με απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων σχετιζόμενων κυρίως με το πεδίο της διοίκησης επιχειρήσεων και εστιαζόμενων σε τεχνικά και οργανωτικά χαρακτηριστικά και περισσότερο δίνουν έμφαση στη διαμόρφωση νοοτροπίας και την απόκτηση μιας σειράς ικανοτήτων, που στοχεύουν στην πολύπλευρη και ισόρροπη ανάπτυξη του ατόμου, ως μέλους όχι μόνο σε ένα οργανωσιακό περιβάλλον, αλλά και ως μέλους στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (Mahieu, 2006; Jones & Iredale, 2010; Sánchez, 2011).

Υπάρχουν αρκετές τυπολογίες δεξιοτήτων / ικανοτήτων επιχειρηματικότητας στη σύγχρονη βιβλιογραφία, η παρουσίαση των οποίων υπερβαίνει τις ανάγκες της παρούσας έρευνας. Αν εστιάσουμε σε μια από τις γνωστότερες από αυτές (Cooney, 2012), φαίνεται ότι υπάρχουν, λοιπόν, τουλάχιστον τρία επίπεδα: α) το διοικητικό (π.χ. οργάνωση, πωλήσεις, marketing κτλ), β) το τεχνικό (π.χ. δημιουργία προϊόντος, ψηφιακές δεξιότητες κτλ) και γ) το καινοτομικό (π.χ. ικανότητες συναισθηματικής νοημοσύνης, ανάληψης ρίσκου κτλ). Γίνεται κατανοητό, επομένως, ότι το ζήτημα της διδασκαλίας της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα σύνθετο και απαιτεί μια ειδικά στοχευμένη μεθοδολογία διδασκαλίας που θα προάγει τη δημιουργικότητα, θα ενισχύει την κριτική σκέψη, θα εστιάζει σε πρακτικά παραδείγματα και στην επίλυση προβλημάτων, θα αναγνωρίζει την αξία που έχει η μάθηση μέσα από το λάθος, και πάνω απ' όλα, θα είναι βιωματική (Gibb, 1993 όπ. αναφ. στο Μπλατζιά, 2019).

Τα βασικά χαρακτηριστικά της μεθοδολογίας αυτής και οι διαφορές της με περισσότερο παραδοσιακές προσεγγίσεις υπογραμμίζουν την ανάγκη διαμόρφωσης ενός πλαισίου υποστήριξης των εκπαιδευτικών που διδάσκουν Επιχειρηματική Εκπαίδευση, υλοποιώντας σχετικά προγράμματα. Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος των ερευνών στο ελληνικό συγκείμενο, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, ενώ επικεντρώνεται στα οφέλη από τη διδασκαλία της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, δεν ασχολείται με τις μαθησιακές ανάγκες των ίδιων των εκπαιδευτικών και των τρόπων υποστήριξης στο έργο τους, ένα θέμα, το οποίο φιλοδοξούμε να αγγίξουμε με την παρούσα έρευνα.

Έρευνες για την Επιχειρηματική Εκπαίδευση στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, το ζήτημα της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης έχει αναδειχτεί τα τελευταία χρόνια με αποκορύφωμα την έναρξη και εφαρμογή δράσεων στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο μέσω των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων του Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή του παρόντος

άρθρου. Η χρονική συγκυρία της έναρξης των Εργαστηρίων Δεξιότητων δεν ήταν τυχαία. Το θέμα φαίνεται ότι απασχολεί τη σχολική κοινότητα και ήδη οι πρώτες έρευνες στο πεδίο της εφαρμογής έχουν δει το φως της δημοσιότητας, τονίζοντας διαφορετικές πτυχές και οφέλη για όσους εμπλέκονται σε σχετικά προγράμματα.

Για παράδειγμα, πρόσφατη σημαντική έρευνα στο πεδίο έδειξε ότι προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης που εφαρμόζονται στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση βοηθούν τους μαθητές να κατανοήσουν καλύτερα το πλαίσιο λειτουργίας των επιχειρήσεων, ενώ ταυτόχρονα ενισχύουν επιχειρηματικές δεξιότητες, όπως τη συνεργασία στο πλαίσιο ομάδων, την επικοινωνία με επιχειρήματα, τη λήψη αποφάσεων, την αξιολόγηση νέων ιδεών, τη δημιουργική σκέψη και την επιμονή για επιτυχία (Μπλιάτζα 2019). Όπως επισημαίνεται στην ίδια έρευνα, φαίνεται ότι η συμμετοχή των μαθητών σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης είναι καταλυτική για τη μεταβολή της υφιστάμενης αντίληψης περί επιχειρηματικότητας και του ρόλου του επιχειρηματία, προσδίδοντάς τους ένα περισσότερο θετικό πρόσημο.

Στο ίδιο πλαίσιο, και η έρευνα της Χουλιανοπούλου (2019) εστίασε στον βαθμό κατά τον οποίο τα προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης συντελούν στην ανάπτυξη σχετικών δεξιοτήτων και ικανοτήτων των μαθητών. Τα αποτελέσματα της έρευνας επισήμαναν μια σειρά από ικανότητες, όπως κριτική σκέψη, εφευρετικότητα και επικοινωνία, κοινωνικές δεξιότητες και δεξιότητες αυτοδιαχείρισης, καθώς και επιχειρηματικές ικανότητες, όπως επίλυση προβλημάτων, αλλά και μια ευρύτερη γνώση του πεδίου της επιχειρηματικότητας. Παράλληλα, στην ίδια έρευνα αναδείχτηκαν τα οφέλη που αποκομίζουν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί που εφαρμόζουν προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, τα οποία συνδέονται τόσο με τη βελτίωση του επιπέδου γνώσεων για την επιχειρηματικότητα, όσο και με την ηθική ικανοποίηση για τον τρόπο με τον οποίο καθοδηγούν τους μαθητές να εργαστούν στη βάση μιας επιχειρηματικής ιδέας.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι επίσης η έρευνα της Ακριώτου (2020) σε εκπαιδευτικούς Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που υπερθεματίζουν για την αναγκαιότητα εφαρμογής προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, καθώς όπως υποστηρίζουν οι ερωτώμενοι, τα προγράμματα αυτά συμβάλουν στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των μαθητών, της κοινωνικοποίησής τους και της διεύρυνσης των επαγγελματικών τους οριζόντων. Στην ίδια έρευνα αποτυπώνεται πολύ καθαρά η νοηματοδότηση των κινήτρων των εκπαιδευτικών που υλοποιούν προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης. Τα κίνητρα αυτά συνδέονται την πρόθεση των εκπαιδευτικών να ενισχύσουν το επαγγελματικό και προσωπικό τους προφίλ και να βελτιώσουν το διδακτικό τους έργο ξεφεύγοντας από τη συχνά διαπιστούμενη ρουτίνα της εργασίας τους.

Μεθοδολογία έρευνας

Η ανάπτυξη του πεδίου της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα, όπως φάνηκε και από την παραπάνω συζήτηση, αποτελεί ένα ζητούμενο που έχει

σημαντικές προεκτάσεις για το ελληνικό σχολείο και την κοινωνία γενικότερα. Η μεθοδολογία έρευνας της παρούσας μελέτης έλαβε υπόψη εξαρχής τη δυναμική παρουσία της εκπαιδευτικής κοινότητας που έχει ενεργοποιηθεί μέσα από τα προγράμματα του JA Greece. Ως εκ τούτου, η έρευνα έχει τα χαρακτηριστικά μιας μελέτης περίπτωσης (case study), που ως βασική μεθοδολογική ερευνητική επιλογή, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη όταν ο σκοπός της έρευνας εστιάζει σε μια εις βάθος ανάλυση κάποιων φαινομένων (Given, 2008).

Είναι γεγονός ότι ο σχεδιασμός μιας μελέτης περίπτωσης, ως ερευνητικής επιλογής, συνδέεται περισσότερο με την ποιοτική μεθοδολογία, καθώς θεωρείται πλέον κατάλληλη για μια λεπτομερή εξέταση μιας υπόθεσης (Bryman, 2012). Για τις ανάγκες της μελέτης αυτής αξιοποιήθηκε η εστιασμένη συζήτηση (focus group), που, ως ερευνητικό εργαλείο, συμβάλει στην ανάδειξη επιγνώσεων και ιδεών που ίσως μένουν κρυφές σε μια ατομική συνέντευξη (Tracy, 2013). Επιπρόσθετα, σε περιπτώσεις όπου υπήρχε ανάγκη για αριθμητική απεικόνιση αξιοποιήθηκε η χρήση ερωτηματολογίου για την υποστήριξη της ποιοτικής ανάλυσης.

Η στρατηγική υλοποίησης της έρευνας ξεκίνησε με τον σχεδιασμό του ερωτηματολογίου και τη συλλογή και επεξεργασία των δεδομένων, και συνεχίστηκε με τη δημιουργία του οδηγού (guide) για το focus group, που έλαβε χώρα τρεις μήνες αργότερα. Το ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε μέσω της πλατφόρμας Google και αποστάλθηκε για να συμπληρωθεί ανώνυμα από εκπαιδευτικούς που είχαν συμμετάσχει στο παρελθόν σε πρόγραμμα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης που έχει διοργανώσει το JA Greece. Το ερωτηματολόγιο αποτελούνταν από 24 ερωτήσεις, εννιά εκ των οποίων αφορούσαν τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων, 11 ερωτήσεις που διερευνούσαν τις επιμορφωτικές – μαθησιακές ανάγκες των συμμετεχόντων σε σχέση με συγκεκριμένα θέματα της επιχειρηματικής εκπαίδευσης (ενδεικτικά: business plan, έρευνα αγοράς, e-commerce κ.ά.) και της εκπαιδευτικής μεθοδολογίας (όπως για παράδειγμα, εκπαιδευτικές τεχνικές, ψηφιακά μέσα κ.ά.) και τέσσερεις ανοικτές ερωτήσεις στο τέλος για σχόλια και προτάσεις. Η σχετική έρευνα διεξήχθη κατά τη διάρκεια του Ιουλίου 2021, αφότου είχε λήξει η σχολική χρονιά.

Η επεξεργασία των αποτελεσμάτων του ερωτηματολογίου κατά το επόμενο διάστημα έδωσε χρήσιμες πληροφορίες για τον σχεδιασμό του focus group, το οποίο υλοποιήθηκε στις 18 Οκτωβρίου 2021. Στο focus group συμμετείχαν επτά εκπαιδευτικοί που είχαν ήδη συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο, η επιλογή των οποίων έγινε με βάση τη σημαντική προηγούμενη εμπειρία τους σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης. Κατά τη διάρκεια του focus group επιδιώχθηκε η περαιτέρω εμβάθυνση και αναζήτηση πρόσθετων πληροφοριών σχετικά με το είδος της υποστήριξης που έχουν ανάγκη οι Εκπαιδευτικοί που υλοποιούν προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στο σχολείο.

Αποτελέσματα

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τη συλλογή και ανάλυση των απαντήσεων στο ερωτηματολόγιο αλλά και τα όσα συζητήθηκαν στο focus group παρουσιάζουν κάποια κοινά σημεία, ωστόσο κρίθηκε κατάλληλο να αποτυπωθούν ξεχωριστά παρακάτω. Η συζήτηση που θα ακολουθήσει στο κεφάλαιο των αποτελεσμάτων συμπυκνώνει συνολικά τα βασικά συμπεράσματα και τις προτάσεις της παρούσας μελέτης.

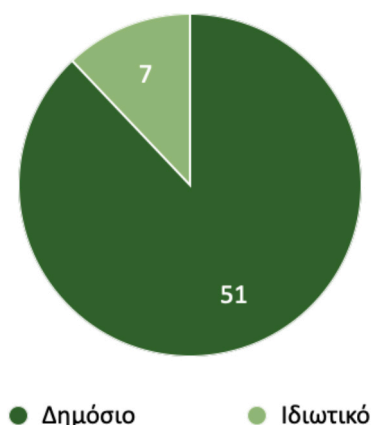
Ποσοτική έρευνα

Το ερωτηματολόγιο στάλθηκε μέσω e-mail σε 150 περίπου εκπαιδευτικούς που είχαν ενεργή παρουσία σε προγράμματα του JA Greece σε ένα τουλάχιστον έτος κατά τη διάρκεια της τελευταίας πενταετίας (2016-2021). Οι εκπαιδευτικοί αυτοί αποτελούν τον δυνητικό πληθυσμό της έρευνας και οι 58 εξ αυτών που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο το τελικό δείγμα. Επισημαίνεται ότι καθώς ο αριθμός του πληθυσμού και του δείγματος είναι μικρός, η παρούσα μελέτη δεν διεκδικεί προοπτικές γενίκευσης, παρά μόνο αποτύπωσης της κατάστασης σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο (case), δηλαδή τους εκπαιδευτικούς που υλοποιούν προγράμματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης σε συνεργασία με το JA Greece. Ως εκ τούτου, τα παρακάτω αποτελέσματα περιορίζονται σε γραφιστικές απεικονίσεις και λεκτικές αποτυπώσεις, χωρίς να παρουσιάζονται στη βάση ποσοστών επί τοις εκατό (%).

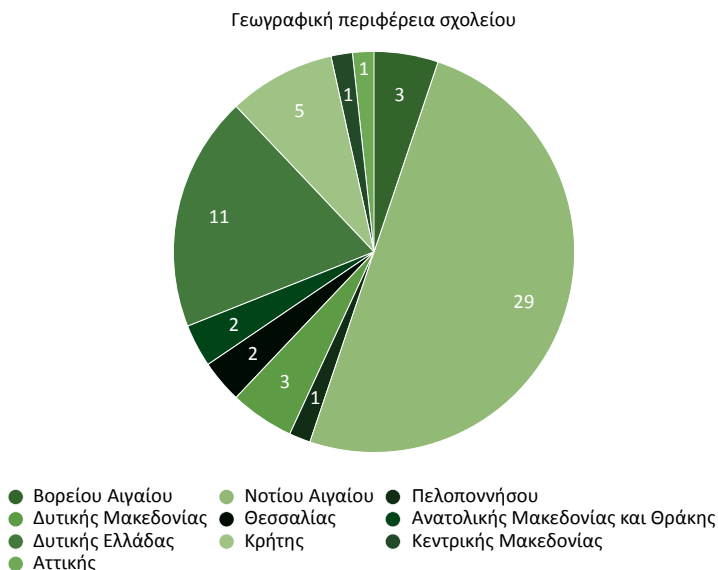
Όσον αφορά τα δημογραφικά στοιχεία όσων συμμετείχαν στην έρευνα, η μεγάλη πλειοψηφία είναι εκπαιδευτικοί που εργάζονται σε δημόσιο σχολείο -51 έναντι 7 όσων εργάζονται σε ιδιωτικό- (βλ. Διάγραμμα 1), ενώ οι μισοί τουλάχιστον

Διάγραμμα 1: Τύπος σχολείου

Δημόσιο - Ιδιωτικό σχολείο

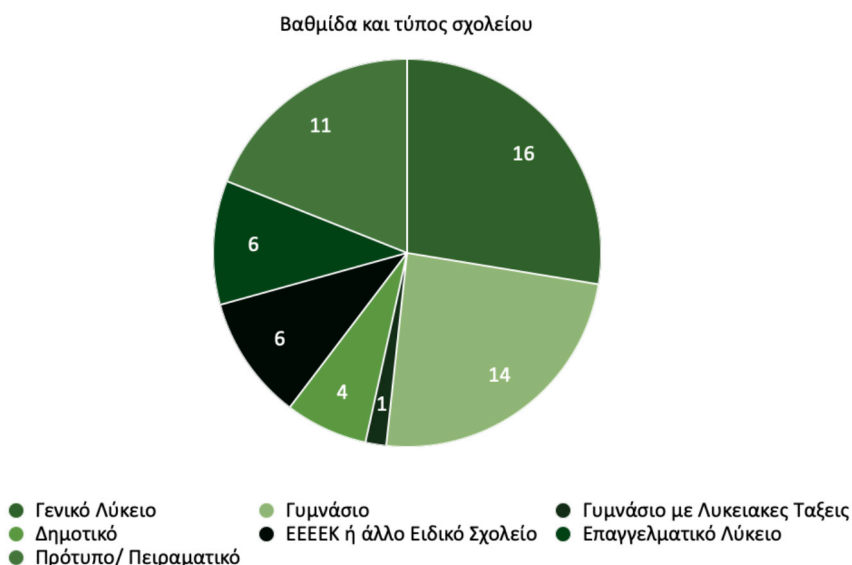
Διάγραμμα 2: Γεωγραφική Περιφέρεια Σχολείου

προέρχονται από την Περιφέρεια Αττικής και οι υπόλοιποι μισοί από διαφορετικές Γεωγραφικές Περιφέρειες σε όλη την Ελλάδα (βλ. Διάγραμμα 2).

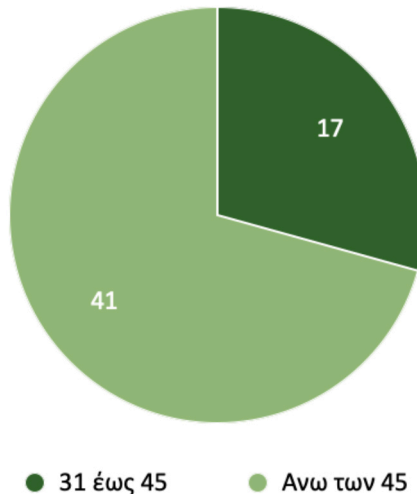
Από αυτούς, περίπου ένας στους τρεις διδάσκει σε Γενικό Λύκειο και επίσης σχεδόν πάλι ένας στους τρεις διδάσκει σε Γυμνάσιο. Μεταξύ όσων απάντησαν στο ερωτηματολόγιο βρίσκονται επίσης εκπαιδευτικοί που διδάσκουν σε Πρότυπα/

Διάγραμμα 3: Βαθμίδα – τύπος Σχολείου

Διάγραμμα 4: Ηλικία συμμετεχόντων στην έρευνα

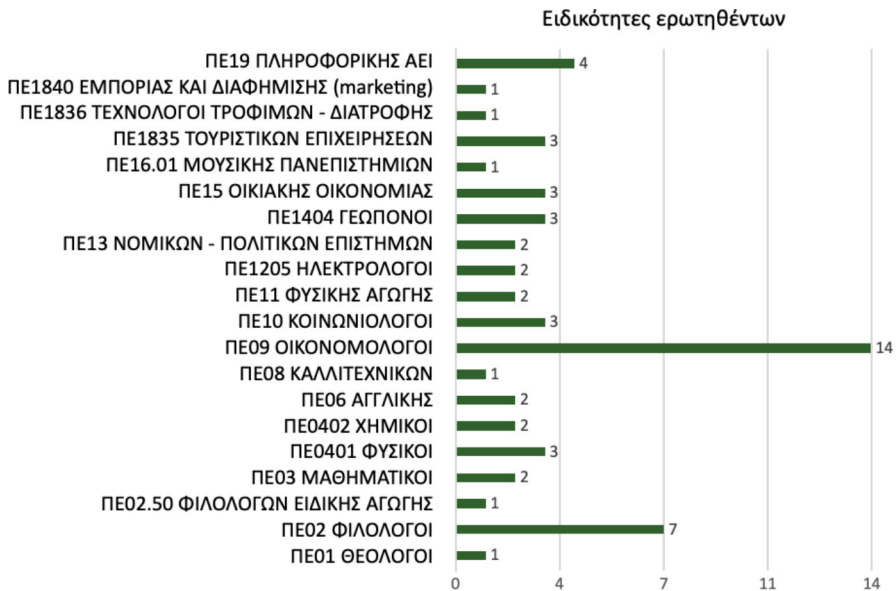
Ηλικιακό εύρος ερωτηθέντων

Πειραματικά σχολεία, σε Επαγγελματικά Λύκεια, σε Ειδικά σχολεία και σε Δημοτικά (Βλ. Διάγραμμα 3). Συνολικά περίπου δύο στους τρεις από όσους συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο είναι γυναίκες, ενώ σχεδόν επτά στους δέκα είναι εκπαιδευτικοί άνω των 45 ετών (βλ. Διάγραμμα 4).

Όπως αναμενόταν, λόγω αντικειμένου, η ειδικότητα των Οικονομολόγων είναι αυτή με τις περισσότερες συμμετοχές μεταξύ όσων ανταποκρίθηκαν στην έρευνα,

Διάγραμμα 5: Ειδικότητες εκπαιδευτικών

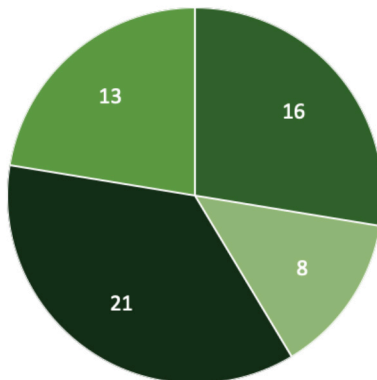

με σημαντική παρουσία, ωστόσο, και άλλων ειδικοτήτων, όπως Φιλολόγων, Πληροφορικών, Κοινωνιολόγων, Γεωπόνων, Φυσικών κ.ά. (βλ. Διάγραμμα 5).

Τέλος, οι απαντήσεις στην ερώτηση που αφορούσε την πρότερη εμπειρία και ενασχόληση των εκπαιδευτικών σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στο πλαίσιο των δράσεων του JA Greece είναι σχετικά μοιρασμένες, με αρκετούς

Διάγραμμα 6: Προηγούμενη εμπειρία σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης

Χρόνια εμπειρίας σε προγράμματα
Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης του JA

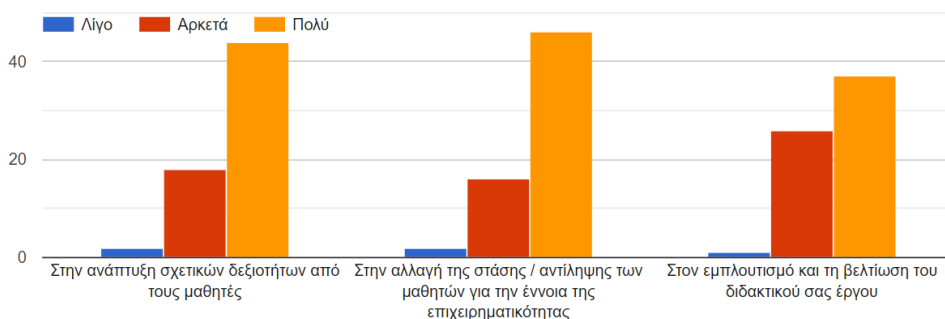

● 2-3 χρόνια ● 4-5 χρόνια ● Μέχρι και 1 χρόνο ● Πάνω από 5 χρόνια

ωστόσο (21 συνολικά από όσους συμμετείχαν στην έρευνα) να δηλώνουν εμπειρία πάνω από τέσσερα (4) χρόνια (βλ. Διάγραμμα 6).

Ένα σημαντικό ερώτημα που τέθηκε στους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν να αποτυπώσουν τον βαθμό συμβολής των προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης σε μια σειρά από παραμέτρους. Η ερώτηση αυτή αποσκοπούσε να διερευνήσει την αντίληψη που έχουν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί για την αποτίμηση της επίδρασης των συγκεκριμένων προγραμμάτων. Τα

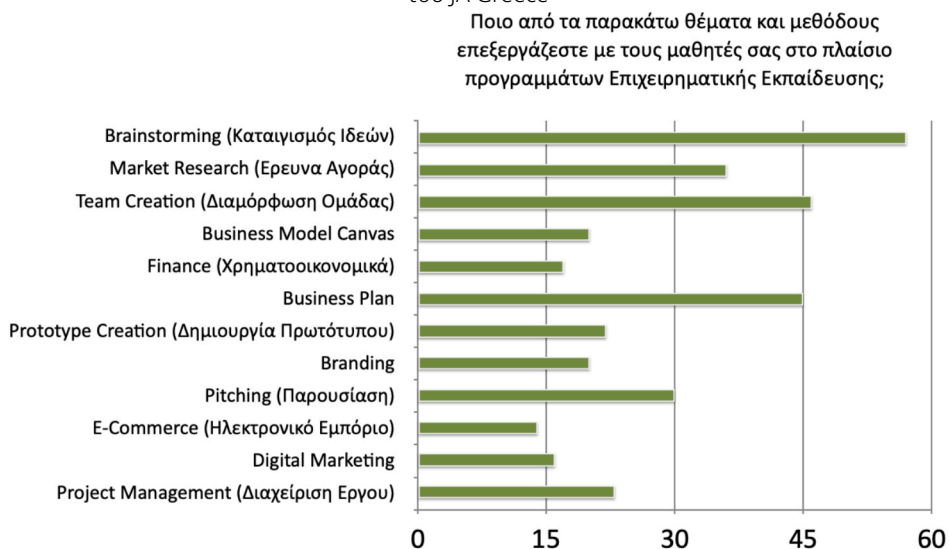
Διάγραμμα 7: Αποτίμηση της συμβολής των προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης του JA Greece

αποτελέσματα ήταν ιδιαίτερα θετικά, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία (56 από τους 58) όσων συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν ότι τα προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης του JA Greece συμβάλουν αρκετά ή πολύ στην ανάπτυξη σχετικών δεξιοτήτων των μαθητών, στην αλλαγή της στάσης των μαθητών για την έννοια της επιχειρηματικότητας, αλλά και στον εμπλουτισμό και τη βελτίωση του διδακτικού έργου των ίδιων των εκπαιδευτικών (βλ. Διάγραμμα 7).

διαδοχικά ερωτήματα που αφορούν θέματα, πρακτικές, εργαλεία και μεθόδους που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα, καθώς και το επίπεδο των γνώσεων που οι εκπαιδευτικοί έχουν για αυτά. Με μεγάλο ενδιαφέρον διαπιστώσαμε ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνα γενικά δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν σε μεγάλο βαθμό εργαλεία και πρακτικές όπως ο καταϊγισμός ιδεών (57 από τους 58), έρευνα αγοράς (36 από τους 58), διαμόρφωση ομάδας (46 από τους 58), business plan (45 από τους 58) και σε μικρότερο βαθμό

Διάγραμμα 8: Αποτίμηση της συμβολής των προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης του JA Greece

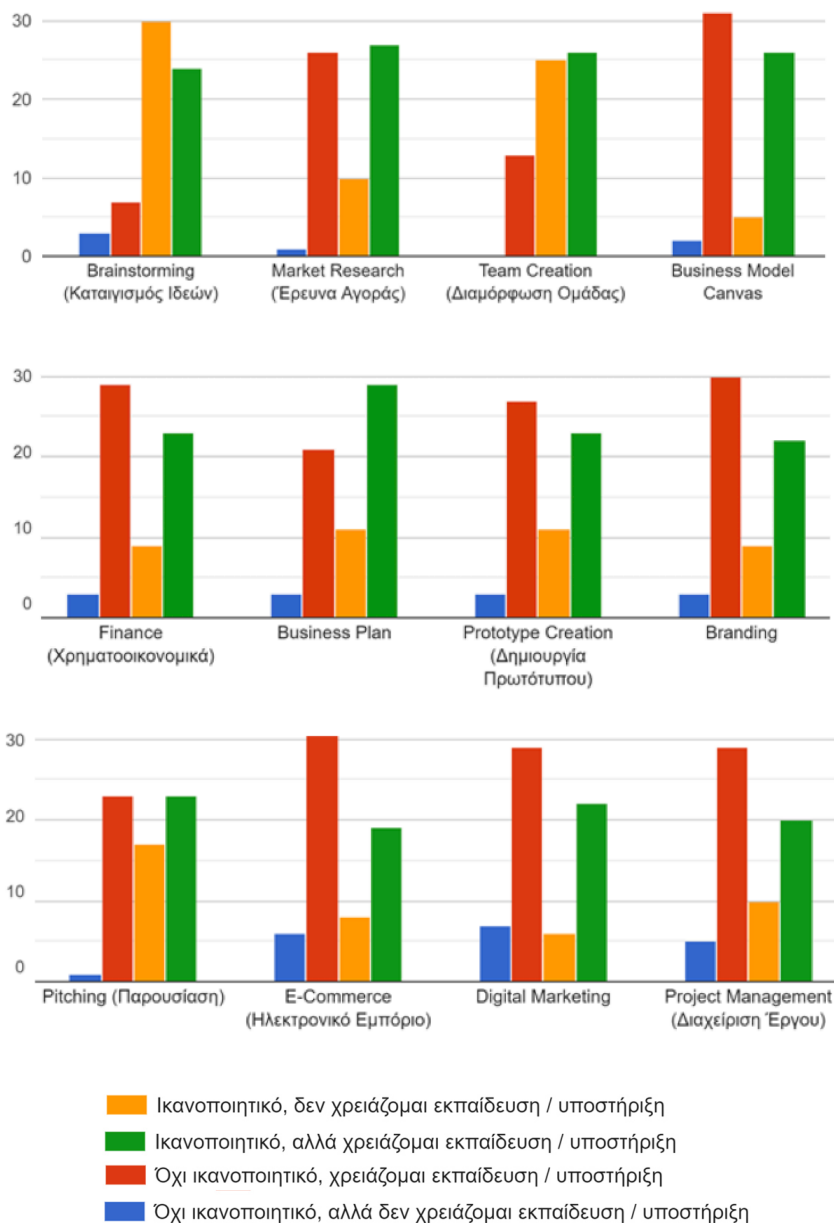
άλλα, όπως τα χρηματοοικονομικά (17 από τους 58), e-commerce (14 από τους 58) και digital marketing (15 από τους 58) (βλ. Διάγραμμα 8).

Ανεξάρτητα από το κατά πόσο χρησιμοποιούν πρακτικές και μεθόδους στην επιχειρηματική εκπαίδευση οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον η αποτύπωση των απαντήσεών τους αναφορικά με το επίπεδο γνώσεων που έχουν για αυτές τις πρακτικές και τις μεθόδους. Με κόκκινη επισήμανση παρατίθενται τα αποτελέσματα όσων κρίνουν ότι το υφιστάμενο επίπεδο γνώσεων που έχουν για ένα θέμα (πρακτική, μέθοδο, εργαλείο) Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης δεν είναι ικανοποιητικό και χρειάζονται εκπαίδευση και υποστήριξη, ενώ με πράσινη αντίστοιχα επισήμανση είναι το

σύνολο των απαντήσεων όσων από τους εκπαιδευτικούς του δείγματος δήλωσαν ότι το επίπεδο των γνώσεων τους είναι μεν ικανοποιητικό, αλλά χρειάζονται εκπαίδευση και υποστήριξη στο έργο τους.

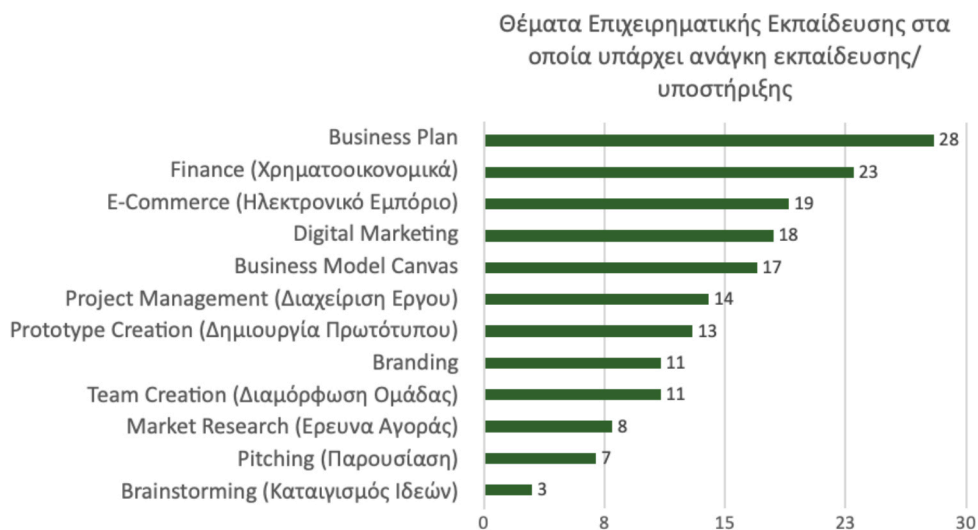
Όπως φαίνεται αναλυτικά στο Διάγραμμα 9, στη μεγάλη πλειοψηφία των θεμάτων

Διάγραμμα 9: Αποτίμηση του επιπέδου γνώσεων των εκπαιδευτικών αναφορικά με θέματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης

επιχειρηματικής εκπαίδευσης που εξετάστηκαν υπάρχει μεγάλη ανάγκη για εκπαίδευση και υποστήριξη του έργου των εκπαιδευτικών. Συμπληρωματικά, μια ιεράρχηση των αναγκών εκπαίδευσης και υποστήριξης που έχουν οι εκπαιδευτικοί αποκαλύπτει ότι θέματα και εργαλεία, όπως η κατάρτιση ενός business plan, τα χρηματοοικονομικά, το e-commerce, το digital marketing, αλλά

Διάγραμμα 10: Ιεράρχηση των αναγκών εκπαίδευσης / υποστήριξης

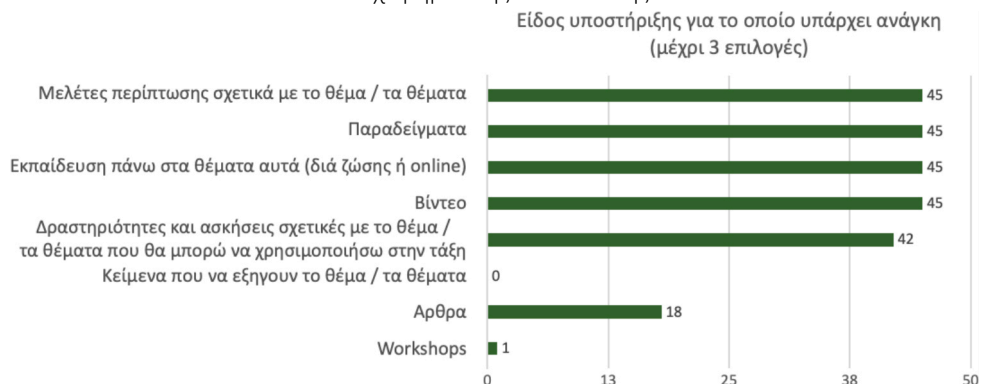

και ο σχεδιασμός ενός business model canvas έρχονται πρώτα στις προτιμήσεις όσων ανταποκρίθηκαν στο ερωτηματολόγιο του JA Greece (βλ. Διάγραμμα 10).

Αναφορικά με το είδος της υποστήριξης που θα ήθελαν να λάβουν οι εκπαιδευτικοί, όσοι συμμετείχαν στην έρευνα στη μεγάλη τους πλειοψηφία (45 από τους 58) σημειώνουν ως ιδιαίτερα σημαντικές τις μελέτες περίπτωσης, τα παραδείγματα και τα βίντεο σχετικά με τα διάφορα θέματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης, καθώς και την εκπαίδευσή τους (δια ζώσης ή online). Επιπρόσθετα, οι περισσότεροι (42 από τους 58) υποστηρίζουν ότι θα ήθελαν να λάβουν υποστήριξη μέσω δραστηριοτήτων και ασκήσεων σχετικών με θέματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης, τις οποίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν και οι ίδιοι στην τάξη (βλ. Διάγραμμα 11).

Επιπρόσθετα με τις ανάγκες εκπαίδευσης και υποστήριξης σε συγκεκριμένα θέματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης οι συμμετέχοντες στην έρευνα κλήθηκαν να δηλώσουν πιθανές ανάγκες σε ζητήματα τεχνολογίας και χρήσης ψηφιακών μέσων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Μια σημαντική πλειοψηφία (34 από τους 58 συμμετέχοντες) δήλωσαν ότι θα τους ήταν χρήσιμη η εκπαίδευση σε διαδικτυακά εργαλεία συνεργατικής μάθησης ή δημιουργίας εκπαιδευτικού υλικού, καθώς και εκπαίδευση στη δημιουργία και επεξεργασία video στο πλαίσιο ενός project. Σε μικρότερο βαθμό εκφράστηκε επίσης ενδιαφέρον για εκπαίδευση σε podcast, στον συντονισμό των μαθητικών ομάδων μέσω πλατφόρμας

Διάγραμμα 11: Είδος εκπαίδευσης / υποστήριξης των εκπαιδευτικών σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης

Διάγραμμα 12: Ανάγκες εκπαίδευσης σε τεχνολογικά / ψηφιακά μέσα

τηλεκπαίδευσης και στην παρακολούθηση webinar και τη διάδραση με τους ομιλητές και τους άλλους συμμετέχοντες (βλ. Διάγραμμα 12).

Ποιοτική έρευνα

Στο τέλος του ερωτηματολογίου που απευθύνθηκε προς τους εκπαιδευτικούς της κοινότητας του JA Greece υπήρχαν ανοικτού τύπου ερωτήσεις που έδιναν τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες στην έρευνα εκφράσουν περισσότερο ελεύθερα τις σκέψεις και τις προτάσεις τους για το πεδίο της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, όπως οι ίδιοι το βίωσαν με βάση την εμπειρία της συμμετοχής τους. Από τις απαντήσεις όσων ανταποκρίθηκαν στην έρευνα κρατάμε τρία βασικά σημεία:

A) Ανάγκη για βελτίωση της γνώσης του αντικείμενου της επιχειρηματικότητας.

Είναι γεγονός ότι πολλοί από τους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στην έρευνα ανέδειξαν την ανάγκη που έχουν για ενίσχυση του επιπέδου γνώσης που έχουν σε

ζητήματα επιχειρηματικότητας. Η διαπίστωση αυτή δεν είναι τυχαία, καθώς προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης υλοποιούν διάφορες ειδικότητες εκπαιδευτικών, μεταξύ των οποίων και εκπαιδευτικοί από θεωρητικές κατευθύνσεις, όπως φιλόλογοι κ.ά. Ενδεικτικές του ζητήματος είναι οι παρακάτω προτάσεις:

- Είναι σημαντική μια στοιχειώδης γνώση του νομικού πλαισίου του επιχειρείν.
- Να διαθέτω όλες τις θεωρητικές γνώσεις που απαιτούνται από το πρόγραμμα. Να έχω την ικανότητα να αξιοποιώ και να ενσωματώνω τις πληροφορίες της αγοράς σε σχέση με την καινοτομία στο πρόγραμμα της εικονικής επιχείρησης.
- Να είμαι ικανός να διδάξω τους μαθητές μου για τις βασικές αρχές δημιουργίας μιας επιχείρησης, της υλοποίησης μιας αρχικής ιδέας μέσω της κατάστρωσης ενός επιχειρηματικού σχεδίου και της προώθησής του.
- Γνώση περισσότερων τεχνολογικών εργαλείων (Web2) και ψηφιακών προγραμμάτων.
- Θα εκτιμούσα πολύ ένα λεξικό management (διαδραστικό), έτσι ώστε να αντιλαμβάνονται οι μαθητές αυτόματα τους ρόλους που έχουν να παίξουν, π.χ. βίντεο με ηθοποιούς που υποκρίνονται στελέχη επιχειρήσεων...και εξηγούν τι πρέπει να κάνουν, οι μαθητές.
- Να έχω καλύτερη γνώση του αντικειμένου, να μπορώ να δημιουργώ φύλλα εργασίας πιο πρακτικά και πιο ελκυστικά στους μαθητές και να έχω καλύτερη γνώση εργαλείων τεχνολογίας.

Β) Ενδιαφέρον για καθοδήγηση των μαθητών και ενημέρωσης – σύμπραξης με άλλους εκπαιδευτικούς.

Επίσης, σε αρκετές από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα είναι εμφανής η έγνοια που έχουν να υποστηρίξουν όσο γίνεται καλύτερα τους μαθητές τους. Στο πλαίσιο αυτό, αναγνωρίζουν τη σημασία ανάπτυξης συνεργασιών με άλλους εκπαιδευτικούς, που θα μπορούσαν να συμβάλουν θετικά. Μερικές ενδεικτικές απόψεις που καταγράφηκαν από εκπαιδευτικούς που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο:

- *Να μπορούμε να καθοδηγούμε και επαγγελματικά τους μαθητές μας, ώστε αποφοιτώντας από το σχολείο μας να έχουν επαγγελματικό μέλλον.*
- *Να μπορώ να κατευθύνω αποτελεσματικότερα τους μαθητές και να εμπλέκω συναδέλφους, μεταφέροντας όσα γνωρίζω.*
- *Δεν ξέρω αν αυτό που θα πω μπορεί να φέρει μια αλλαγή, αλλά η εκπόνηση του προγράμματος στο δημόσιο γυμνάσιο και μάλιστα μέσα στο στενό χρονικό πλαίσιο των Δεξιοτήτων ήταν (με την εξαίρεση της καταπληκτικής συμβούλου μας) πολύ μοναχική και αγχωτική διαδικασία. Οι συνάδελφοι ούτε καν ενημερώθηκαν για τις εικονικές επιχειρήσεις των 4 (από τα 9) τμημάτων του σχολείου. Ευτυχώς τα παιδιά με εξέπληξαν με τις όμορφες ιδέες τους!*

Γ) Προτάσεις για βελτίωση και κινητροδότηση τόσο των μαθητών, αλλά και των εκπαιδευτικών.

Τέλος, οι συμμετέχοντες στην έρευνα είχαν την ευκαιρία να διατυπώσουν τις προτάσεις τους για τη βελτίωση των προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, καθώς της παροχής κινήτρων σε όσους εμπλέκονται στην υλοποίησή τους, μαθητές και εκπαιδευτικούς. Ενδεικτικά σχετικά σχόλια ήταν:

- *Θα με ενδιέφερε να μελετήσουμε case studies που αφορούν start up εταιρίες, καθώς και σχεδιασμό νέων προϊόντων.*
- *Σχεδιασμός υλικού με στόχους και χρονοδιάγραμμα, ώστε να υπάρχει ολοκληρωμένη εικόνα σε ένα σχολικό έτος και παραδείγματα.*
- *Θα μπορούσατε να υλοποιήσετε πρόγραμμα με συνεδρίες σε μαθητές πριν τη δημιουργία εικονικής επιχείρησης ή ακόμα κατεύθυνση για επαγγελματικό προσανατολισμό, εύρεση εργασίας.*
- *Να υπάρχουν πιο ρεαλιστικά κίνητρα για μαθητές και καθηγητές Δημοσίων σχολείων.*
- *Περισσότερες βραβεύσεις... [Αυτό] κάνει τα παιδιά χαρούμενα.*

Οι απαντήσεις από το ερωτηματολόγιο ήταν βοηθητικές για τον σχεδιασμό ενός ακόμα ερευνητικού εργαλείου, του focus group. Το focus group με βασικό θέμα τη διερεύνηση των μαθησιακών αναγκών των εκπαιδευτικών που υλοποιούν προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης οργανώθηκε μέσω διαδικτυακής σύσκεψης (Zoom meeting) στις 18 Οκτωβρίου 2021. Στη σύσκεψη, η οποία είχε διάρκεια περίπου 90', συμμετείχαν επτά εκπαιδευτικοί, βασικό χαρακτηριστικό όλων ήταν ο επαρκής χρόνος στην άσκηση του διδακτικού τους έργου (τέθηκε ως ζητούμενο να έχουν όλοι άνω των 10 χρόνων διδακτική εμπειρία) και η προηγούμενη εμπειρία και ενασχόληση σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης (βλ. Πίνακα 1). Βασικός στόχος της εστιασμένης συζήτησης ήταν η επιβεβαίωση των απαντήσεων που είχαν ληφθεί από τα ερωτηματολόγια και η περεταίρω διερεύνηση συγκεκριμένων μαθησιακών αναγκών.

Η συζήτηση στο focus group ουσιαστικά συνέβαλε στην επιβεβαίωση των όσων έχουν ήδη παρουσιαστεί ως αποτελέσματα του ερωτηματολογίου, ενώ διευκόλυνε τον διάλογο και την ελεύθερη έκφραση πρόσθετων ιδεών και

Πίνακας 1: Προφίλ εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στο Focus Group

Τύπος Σχολείου	Περιοχή	Χρόνια διδακτικής εμπειρίας εκπαιδευτικού	Χρόνια ενασχόλησης με προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης
Ιδιωτικό Λύκειο	Δυτική Ελλάδα	15	6
Γενικό Λύκειο	Βόρειο Αιγαίο	Πάνω από 15	2
Γενικό Λύκειο	Νότιο Αιγαίο	Πάνω από 15	10
Γενικό Λύκειο	Αθήνα	Πάνω από 15	6
Γενικό Λύκειο	Κρήτη	15	4
Ειδικό Γυμνάσιο	Αθήνα	Πάνω από 20	5
Γενικό Λύκειο	Πελοπόννησος	10	3

σκέψεων. Τα βασικά συμπεράσματα που προέκυψαν κατά τη διάρκεια του focus group συνοψίζονται στις παρακάτω επισημάνσεις:

Γενικά, φαίνεται ότι υπάρχει δυσκολία υλοποίησης των προγραμμάτων επιχειρηματικότητας από εκπαιδευτικούς 'πόσο μάλλον από εκπαιδευτικούς, οι οποίοι δεν ανήκουν στην ειδικότητα των Οικονομολόγων και δεν είναι εξοικειωμένοι με έννοιες σχετικές με τα Μαθηματικά ή τη Διοίκηση Επιχειρήσεων'. Για την αντιμετώπιση αυτής της δυσκολίας οι εκπαιδευτικοί επιστρατεύουν προσωπικά βιώματα και εμπειρίες, ενώ προσπαθούν να αξιοποιήσουν στο μέγιστο δυνατό την αλληλεπίδραση των μαθητών με τους μέντορες, στελέχη δηλαδή οργανισμών και επιχειρήσεων, που συμμετέχουν σε εθελοντική βάση σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης του JA Greece.

Η άρση της παραπάνω δυσκολίας μπορεί να επιτευχθεί, όπως συζητήθηκε στο focus group, δεδομένης της μεγάλης επιθυμίας των εκπαιδευτικών να συμμετέχουν στην παρακολούθηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων από το JA Greece. Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε θερμά από όλους τους συμμετέχοντες στο focus group, ενώ επικουρικά αναφέρθηκε το κίνητρο που αυτή η εκπαίδευση μπορεί να προσφέρει στους εκπαιδευτικούς, καθώς 'το Υπουργείο τους ζητάει να επιμορφώνονται στο πλαίσιο της αξιολόγησής τους'.

Αναφορικά με τις προτάσεις που διατυπώθηκαν από τους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στο focus group ξεχωρίζει κανείς τη 'δημιουργία προτύπων business plans', αλλά και 'business plans παλιότερων μαθητικών projects', ιδίως στο πλαίσιο της Εικονικής Επιχείρησης, του απαιτητικότερου προγράμματος Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης του JA Greece από άποψη χρόνου, παραδοτέων και διδακτικών αναγκών. Επιπρόσθετα, έγινε αναφορά στην αξία που θα έχει ένας 'πρακτικός οδηγός υλοποίησης του τύπου «τα βασικά βήματα της Εικονικής Επιχείρησης», ενώ ιδιαίτερα ωφέλιμα θα είναι 'εργαλεία και ιδέες που μπορεί να χρησιμοποιηθούν ώστε να εμπνεύσουν τους μαθητές για συμμετοχή, όπως promo video, δυνατότητα διαδικτυακής συνάντησης μεταξύ μαθητών, μαθητές που συμμετείχαν σε αντίστοιχα προγράμματα τα προηγούμενα χρόνια να συνομιλούν με μαθητές που συμμετέχουν φέτος'.

Ακόμη, έγινε αναφορά στη σημασία που έχουν η 'ασύγχρονη εκπαίδευση' και τα 'ενεργά fora στις πλατφόρμες' [των προγραμμάτων επιχειρηματικής εκπαίδευσης του JA Greece] για την ενίσχυση της μαθησιακής διάστασης. Παράλληλα, τονίστηκε η ανάγκη για 'διεύρυνση των προγραμμάτων επιχειρηματικής εκπαίδευσης με ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα του σχολικού επαγγελματικού προσανατολισμού, τα κενά του οποίου δεν καλύπτονται από το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα'. Τέλος, μια σημαντική πρόταση που διατυπώθηκε στο κλείσιμο του focus group αφορά τη 'συμβολική επιβράβευση όλων των μαθητών που συμμετείχαν ανεξαρτήτως των βραβείων που αφορούν τις πρώτες θέσεις', κάτι που αναμένεται να δημιουργήσει θετικά πρότυπα και κίνητρα σε όλους τους μαθητές.

Συμπεράσματα

Χωρίς αμφιβολία, τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει πολύ σημαντικά βήματα προς την αναγνώριση της αξίας της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στο σχολείο, με κυριότερο όλων την ένταξη της επιχειρηματικότητας ως κρίσιμης, εγκάρσιας δεξιότητας στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Παρά, ωστόσο, το αυξανόμενο ενδιαφέρον και τα αναμφισβήτητα οφέλη για όλη τη μαθητική κοινότητα, ένα θέμα που αναδείχθηκε σε πολλά άλλα κείμενα και μελέτες του παρόντος τόμου, παραμένει γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί που υλοποιούν προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης περισσότερο αυτοσχεδιάζουν για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις υλοποίησης, παρά ακολουθούν συγκεκριμένες μεθοδολογίες και βήματα. Είναι προφανές ότι η υποστήριξη και καθοδήγηση των εκπαιδευτικών από φορείς, όπως το JA Greece, αποτελούν την εξαίρεση στον κανόνα και είναι δύσκολο να οδηγήσουν σε μεγαλύτερη γενίκευση, αν δεν ενταχθούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ουσιαστικής θεσμικής υποστήριξης.

Από τα αποτελέσματα της έρευνας που παρουσιάστηκαν προηγουμένως είναι εμφανές ότι οι εκπαιδευτικοί που αναλαμβάνουν την υλοποίηση προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης είναι αναγκαίο να έχουν λάβει υποστήριξη σε πολλαπλά επίπεδα: το πρώτο αφορά το ζήτημα της επιχειρηματικότητας και των απορροευσών εννοιών της, με άλλα λόγια το αμιγώς γνωστικό αντικείμενο. Αυτό είναι πράγματι ένα κρίσιμο ζήτημα, αν σκεφτεί κανείς το παράδοξο που ζητείται από εκπαιδευτικούς, οι οποίοι είναι δημόσιοι ή ιδιωτικοί υπάλληλοι: να διδάξουν σε μαθητές επιχειρηματικότητα, όταν μάλιστα -και εδώ το παράδοξο είναι εντονότερο- πολλοί από αυτούς (εξαίρεση είναι προφανώς οι οικονομολόγοι και ίσως άλλοι πτυχιούχοι θετικών επιστημών) δεν την διδάχτηκαν ποτέ στην τυπική εκπαίδευση.

Το δεύτερο επίπεδο υποστήριξης αφορά ζητήματα εκπαιδευτικής μεθοδολογίας. Όπως υποστηρίχθηκε στο θεωρητικό μέρος νωρίτερα, η διδασκαλία της επιχειρηματικής εκπαίδευσης προϋποθέτει την υιοθέτηση μιας προσέγγισης με έντονα βιωματικά χαρακτηριστικά, εστιασμένης στην επίλυση προβλημάτων και την αξιοποίηση πρακτικών παραδειγμάτων από τον χώρο της εργασίας και της απασχόλησης. Προϋποθέτει, επομένως, την απομάκρυνση από παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας, όπως η διάλεξη, και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε εκπαιδευτικές μεθόδους που προάγουν τα παραπάνω.

Συμπληρωματικά, το τρίτο επίπεδο φέρνει στο προσκήνιο την ανάγκη ανάπτυξης και αναβάθμισης των ψηφιακών δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών που υλοποιούν προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης. Η σύγχρονη επιχειρηματικότητα στηρίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό σε ψηφιακές εφαρμογές, η εξοικείωση και αξιοποίηση των οποίων απαιτεί συγκεκριμένες δεξιότητες που έως τώρα το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ίσως δεν είχε ανάγκη να καλλιεργήσει. Η ένταξη, ωστόσο, της έννοιας της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, έστω και μέσα από τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων, στη σχολική πραγματικότητα δρομολογεί μοιραία την ανάγκη υποστήριξης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σε ψηφιακά θέματα και νέες τεχνολογίες, ώστε να επιτελούν με αξιοπρέπεια το έργο τους.

Τέλος, ένα ακόμα σημαντικό ζήτημα που αναδείχτηκε από την έρευνα είναι η αξία της κινητροδότησης για τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς. Το ζήτημα αυτό για τους μαθητές που συμμετέχουν σε προγράμματα Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης καλύπτεται σε μεγάλο βαθμό και από την πιστοποίηση επιχειρηματικών δεξιοτήτων, το λεγόμενο ESP (Entrepreneurial Skills Pass), ένα διεθνώς αναγνωρισμένο πιστοποιητικό που εμπλουτίζει το βιογραφικό και παρέχεται δωρεάν από το JA Europe. Για τους εκπαιδευτικούς ένα σημαντικό κίνητρο μπορεί να αποτελεί η συμμετοχή τους σε πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτικών που παρέχεται επίσης εντελώς δωρεάν από το JA Greece, το οποίο θα τους βοηθήσει να κατανοήσουν καλύτερα τις απαιτήσεις και τις ιδιαιτερότητες υλοποίησης προγραμμάτων Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης και παράλληλα θα μπορεί να αξιοποιηθεί ως επιπλέον προσόν για την επαγγελματική τους ανάπτυξη.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ακρίωτου, Α. (2020). Η ανάπτυξη των Καινοτόμων Επιχειρηματικών Προγραμμάτων για την ενίσχυση της Επιχειρηματικότητας στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. *Μεταπτυχιακή Διατριβή*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods* (4th edn). New York: Oxford University Press.
- Given, L. M. (2008). *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Vol. 1. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Jones, B. & Iredale, N. (2010). Enterprise education as pedagogy. *Education + Training*, 52(1), pp. 7-19.
- Kakouris, A., Dermatis, Z., & Liargovas, P. (2016). Educating potential entrepreneurs under the perspective of Europe 2020 plan. *Business & Entrepreneurship Journal*, 5(1), 7-24.
- Nicolaou, N., Phan, P.H., & Stephan, U. (2021). The biological perspective in entrepreneurship research. *Entrepreneurship Theory & Practice*, DOI: 10.1177/1042258720967314.
- Mahieu, R. (2006). Agents of change and policies of scale: A policy study of entrepreneurship and enterprise in education. Doctoral thesis. Umeå University.
- Μπλιάτζα, Κ. (2019). Ανάπτυξη δεξιοτήτων επιχειρηματικότητας σε μαθητές Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η συμβολή του Junior Achievement Greece. *Μεταπτυχιακή Διατριβή*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Rideout, E.C., & Gray, D.O. (2013). Does entrepreneurship education really work? A review and methodological critique of the empirical literature on the effects of university-based entrepreneurship education. *Journal of Small Business Management*, 51(3), 329-351.
- Sánchez, J.C. (2011). Entrepreneurship as a legitimate field of Knowledge.

Psicothema, 23 (3), pp, 427-432.

Tracy, S. (2013). *Qualitative Research Methods. Collecting evidence, Crafting Analysis, Communicating Impact*. UK: Wiley-Blackwell.

Χουλιαροπούλου, Α. (2019). Η συμβολή προγραμμάτων επιχειρηματικότητας στη δημιουργία σχολείου ως κοινότητας μάθησης. *Μεταπτυχιακή Διατριβή*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Πρακτικές εφαρμογές - Μελέτες περίπτωσης

Επιχειρηματική Εκπαίδευση σε πρώιμη σχολική ηλικία: Μελέτη περίπτωσης στο Πειραματικό Δ. Σ. Σερρών

- Μαρία Αναγνωστίδου ¹⁶

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα επιδιώκει να εντοπίσει ποια επίδραση μπορεί να έχει ένα πρόγραμμα επιχειρηματικότητας σε μικρά παιδιά. Για τον σκοπό αυτόν, στο πλαίσιο του τέταρτου κύκλου των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων «Δημιουργώ και Καινοτομώ – Δημιουργική Σκέψη και Πρωτοβουλία», χρησιμοποιήθηκε το πρόγραμμα «Ξοδεύοντας έξυπνα» που έχει δημιουργηθεί από την Junior Achievement Greece. Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε με τους μαθητές ενός τμήματος Γ΄ τάξης Δημοτικού, οι οποίοι απάντησαν σε σχετικό ερωτηματολόγιο σε δύο φάσεις: πριν και μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος. Πρόκειται λοιπόν για μελέτη περίπτωσης και τα δεδομένα που συλλέχθηκαν αναλύθηκαν ποσοτικά. Μέσω της έρευνας οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ότι το επίπεδο γνώσεων των μαθητών σε θέματα οικονομικού εγγραμματισμού αυξήθηκε μετά το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα, ενώ αυξήθηκε επίσης, σε μικρότερο όμως βαθμό, η ετοιμότητα/πρόθεσή τους για μελλοντική δημιουργία επιχείρησης. Αυτή η μελέτη δείχνει ότι είναι σημαντικό για τα παιδιά να έρθουν σε επαφή με προγράμματα εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα, δεδομένου ότι μέσα από τα προγράμματα αυτά, πέρα από την απόκτηση γνώσεων, αναπτύσσουν τις δεξιότητες και τα προσωπικά χαρακτηριστικά, που θα τους βοηθήσουν να κάνουν τις ιδέες τους πράξη.

Λέξεις-κλειδιά: επιχειρηματικότητα, Δημοτικό σχολείο, Εργαστήρια Δεξιοτήτων, JA Greece, Ξοδεύοντας έξυπνα

Εισαγωγή

Στη χώρα μας δεν είναι πολλοί οι νέοι που θεωρούν ως ρεαλιστική και ελκυστική επιλογή σταδιοδρομίας τη δημιουργία της δικής τους επιχείρησης. Για να δημιουργηθεί κουλτούρα επιχειρηματικότητας και το επιχειρείν να είναι

¹⁶ Η Μαρία Αναγνωστίδου είναι Εκπαιδευτικός (ΠΕ70) της Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Σερρών.

ελκυστικό και να προσφέρει στην οικονομία και στην αγορά εργασίας του τόπου μας, είναι απαραίτητο να εισάγουμε τα παιδιά στην έννοια της επιχειρηματικότητας από πολύ μικρή ηλικία. Η σχολική εκπαίδευση μπορεί να διαδραματίσει θεμελιώδη ρόλο σε αυτό το έργο. Με την εισαγωγή της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων, μπορούμε να πούμε ότι πραγματοποιούνται τα πρώτα βασικά βήματα για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής κουλτούρας.

Θεωρητικό πλαίσιο - Βασικοί ορισμοί

Ο όρος επιχειρηματικότητα προέρχεται από το ρήμα «επιχειρώ», δηλαδή δοκιμάζω να κάνω κάτι νέο, δημιουργώ, καινοτομώ, ενεργώ έχοντας συγκεκριμένο στόχο. Η επιχειρηματική δραστηριότητα είναι μια σειρά ενεργειών, μια διαδικασία, μια αλληλουχία πράξεων μέσα από την οποία αναδύεται μια καινοτομία, μια νέα λύση, ένα νέο προϊόν, μία νέα υπηρεσία ή μια νέα μέθοδος, που μπορεί όμως να οδηγήσει σε κέρδος (Kao, 1993).

Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση αφορά στην απόκτηση γνώσεων, στην καλλιέργεια δεξιοτήτων και στην ανάπτυξη ικανοτήτων, στάσεων και συμπεριφορών, που χρειάζονται για την εργασιακή ετοιμότητα και την επίτευξη επαγγελματικών στόχων στο πεδίο των επιχειρήσεων (Fayolle & Lassas-Clerc, 2006). Στο πλαίσιο της σχολικής Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, έμφαση δίνεται στην κοινωνική επιχειρηματικότητα, η οποία αφορά επιχειρηματικές πρωτοβουλίες που προσπαθούν να επιλύσουν κοινωνικής φύσης προβλήματα. Η κοινωνική επιχειρηματικότητα, όπως και η πράσινη επιχειρηματικότητα - η φιλική δηλαδή προς το περιβάλλον - δεν έχουν στενή στόχευση στο κέρδος, αλλά επιχειρούν να αντιμετωπίσουν περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα και έτσι θεωρείται ότι ταιριάζουν καλύτερα με τους παιδαγωγικούς στόχους της εκπαίδευσης (Lindner, 2018).

Για την ανάπτυξη των στάσεων, της νοοτροπίας και των επιχειρηματικών ικανοτήτων, έμφαση δίδεται στη διαδικασία της μάθησης, που επιτυγχάνεται μέσα από βιωματικές εκπαιδευτικές πρακτικές. Η μάθηση σχετικά με το επιχειρείν και διά του επιχειρείν έχει προτεραιότητα απέναντι στην επιδίωξη ολοκληρωμένων και επιτυχημένων επιχειρηματικών προσπαθειών (Pittaway, 2012). Το ζητούμενο είναι να αναδύονται νέες ιδέες και να υλοποιούνται εντός του εκπαιδευτικού πλαισίου, μέσω πειραματισμού, με σχολικές πρακτικές διδασκαλίας (Hoppe, 2016). Το όφελος δηλαδή από τις δράσεις επιχειρηματικότητας είναι ανεξάρτητο από το επιχειρηματικό αποτέλεσμα. Η σχολική επιχειρηματικότητα προσφέρει επίσης την ευκαιρία για αποτυχία και επιπλέον για διαχείριση της αποτυχίας (Welsh et al, 2016).

Πολύ σημαντική για την ανάπτυξη επιχειρηματικής νοοτροπίας, είναι η μεταγνωστική ικανότητα που καλλιεργείται κατά τη διάρκεια ενός προγράμματος επιχειρηματικότητας. Το ίδιο και η αξιολόγηση που παρέχει την ανατροφοδότηση που απαιτείται, ώστε να εντοπιστούν δυνατά και αδύνατα σημεία για να αποτελέσουν γνώμονα για νέες προσπάθειες (Ustun, 2017).

Ένας από τους βασικούς στόχους της σχολικής Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης είναι να προετοιμάσει τους μαθητές για τον κόσμο της εργασίας. Στο μέλλον οι μαθητές μας, ως νεαροί ενήλικες, μπορεί να εργαστούν ως παραγωγοί στον πρωτογενή τομέα, ως υπάλληλοι είτε στον δημόσιο ή στον ιδιωτικό τομέα ή να αναπτύξουν επιχειρηματική δραστηριότητα δημιουργώντας τη δική τους δουλειά. Επομένως, στα πλαίσια αυτής της προετοιμασίας, οι δεξιότητες επιχειρηματικότητας ενδείκνυται να καλλιεργηθούν νωρίς στο σχολείο (Huber et al, 2014) καθώς σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με όλες τις προαναφερθείσες μορφές εργασίας.

Ας επικεντρωθούμε τώρα στις δεξιότητες και τις στάσεις που συνδέονται με την επιχειρηματικότητα. Αυτές περιλαμβάνουν την ανάληψη πρωτοβουλίας, την ανάληψη ευθύνης, τον σχεδιασμό και την οργανωτικότητα, τον προγραμματισμό, την παραγωγικότητα και την αποτελεσματικότητα. Να αναφέρουμε όμως και τη συνεργασία, την επικοινωνία, την επίλυση προβλήματος, την ανάληψη ρίσκου, την αποφασιστικότητα, τη διαχείριση χρόνου, την ηγεσία, την επιμονή, την προσαρμοστικότητα και την ανθεκτικότητα.

Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση στοχεύει επιπλέον και στην ανάπτυξη στοιχείων του χαρακτήρα που οδηγούν σε αντίστοιχες συμπεριφορές και στάσεις ζωής. Τα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του επιχειρηματία είναι σύμφωνα με τον Khan (1986) (α) η επιθυμία για επιτυχία, (β) η δημιουργικότητα, (γ) η ευφυΐα, (δ) η επιμονή, (ε) το θάρρος, (στ) ο ενθουσιασμός και η εργατικότητα, (ζ) η ικανότητα για προσπάθεια.

Άλλα χαρακτηριστικά του επιχειρηματία είναι: η ηγετικότητα, η ικανότητα να εντοπίζει τις αρετές των άλλων και να τις αξιοποιεί, η ικανότητα να πείθει, η ικανότητα να αντιμετωπίζει τους κινδύνους και να παίρνει ρίσκο. Ένας επιχειρηματίας πιστεύει στην επιτυχία των προσπαθειών του, δε φοβάται τη σκληρή δουλειά για να πετύχει, διαθέτει φαντασία και επιμονή, έχει κουράγιο και ενθουσιασμό, επιδιώκει την αυτονομία, δεν φοβάται τις αλλαγές, αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και χαρακτηρίζεται από υπευθυνότητα. Ως δημιουργική προσωπικότητα έχει την επιθυμία να δημιουργήσει κάτι χρήσιμο, κάτι νέο, κάτι που θα καλύπτει κάποια ανάγκη ή θα επιλύει κάποιο πρόβλημα. Οι επιχειρηματικές προσωπικότητες έχουν την ικανότητα να βλέπουν τα προβλήματα περισσότερο σαν ευκαιρίες παρά σαν απειλές, πιστεύουν ότι είναι κύριοι της τύχης τους και του μέλλοντός τους και δεν φορτώνουν τις ευθύνες σε άλλους. Χαρακτηρίζονται από αισιοδοξία, δυναμισμό, ευελιξία και αυτοπεποίθηση. Τέλος, είναι ευαίσθητοι σε κοινωνικά ζητήματα και έχουν ανεπτυγμένο το αίσθημα της κοινωνικής ευθύνης (Kozubíková, Dvorský et al, 2017; Chavez, 2016).

Τα προγράμματα σχολικής επιχειρηματικότητας επιδιώκουν αρχικά, όπως προαναφέρθηκε, την πρόσκτηση γνώσεων. Στο επίπεδο αυτό, οι μαθητές ασχολούνται με αντικείμενα του λεγόμενου οικονομικού εγγραμματισμού, δηλαδή θέματα όπως εισόδημα, δαπάνες, έσοδα, προϋπολογισμός, χρηματοπιστωτικό ίδρυμα, αποταμίευση, δανεισμός, τόκος, αποπληρωμή χρέους κλπ. Η χρηματοοικονομική παιδεία παρέχει γνώσεις που είναι απαραίτητες για τη λήψη οικονομικά υπεύθυνων αποφάσεων και αποτελούν μέρος της

καθημερινότητάς μας. Ο οικονομικός αλφαριθμητισμός περιλαμβάνει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί π.χ. ένας λογαριασμός ταμιευτηρίου, τι σημαίνει πραγματικά μια πιστωτική κάρτα, γιατί συνάπτεται ένα δάνειο κλ.π. και προσφέρει στους μαθητές καλύτερη προσέγγιση στα απλά οικονομικά θέματα.

Στην εποχή μας, τα σχολεία, περισσότερο από ποτέ άλλοτε, θα πρέπει να προετοιμάζουν τους μαθητές τους, για επαγγέλματα που δεν έχουν ακόμη δημιουργηθεί, για αλλαγές στον οικονομικό τομέα, για τη χρήση τεχνολογιών οικονομικής διαχείρισης, ακόμα και για επίλυση κοινωνικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων μέσω της επιχειρηματικής δράσης. Τα προγράμματα επιχειρηματικότητας προτείνουν δράσεις σύνδεσης της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας, προτείνουν δημιουργικές δραστηριότητες επιχειρηματικότητας σε μορφή εργαστηριακών ασκήσεων, που συνοδεύονται από κατάλληλα φύλλα εργασίας, αξιοποιώντας τη μέθοδο project.

Η στοχοθεσία των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την επιχειρηματικότητα περιλαμβάνει:

- Προώθηση του οικονομικού εγγραμματος
- Ανάδειξη των επαγγελματικών δεξιοτήτων των μαθητών μέσα από τη βιωματική άσκηση επαγγελματικών ρόλων και πληροφόρηση σχετικά με τις επαγγελματικές τους επιλογές
- Καλλιέργεια των προσωπικών δεξιοτήτων των μαθητών, όπως η κοινωνική υπευθυνότητα, οι στρατηγικές επίλυσης προβλήματος, η κριτική σκέψη, η ανάληψη ρόλων ευθύνης, η αποτελεσματική διαχείριση του χρόνου, η αυτομέριμνα κ.ά.
- Ανάπτυξη κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων, όπως η συνεργατικότητα, η επικοινωνία, η κατανομή ρόλων και αρμοδιοτήτων, η δημοκρατική διαχείριση, η λήψη αποφάσεων κ.λ.π.
- Προώθηση της κοινωνικής και της πράσινης επιχειρηματικότητας, ώστε να κατανοήσουν οι μαθητές, ότι είναι εφικτό να επιδιώκουν θετικές κοινωνικές ή/και περιβαλλοντικές αλλαγές, επιτυγχάνοντας παράλληλα και οικονομικό όφελος
- Σύνδεση της καινοτομίας και της κοινωνικής/πράσινης επιχειρηματικότητας με την ικανοποίηση των αναγκών της τοπικής και της ευρύτερης κοινωνίας, με σεβασμό πάντα προς το φυσικό περιβάλλον
- Ανάπτυξη επιχειρηματικής ηθικής, εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και φορολογικής συνείδησης

Μέσα από τα προγράμματα επιχειρηματικότητας, οι μαθητές παράγουν πραγματικά ή εικονικά προϊόντα, παρέχουν πραγματικές ή εικονικές υπηρεσίες, διαχειρίζονται τα πραγματικά ή εικονικά οικονομικά γεγονότα που προκύπτουν, γίνονται υπεύθυνοι για τη λήψη των αποφάσεων. Τέλος φροντίζουν για την προώθηση των προϊόντων ή των υπηρεσιών τους με τους κατάλληλους τρόπους (Heilbrunn, 2010).

Το πρόγραμμα «Ξοδεύοντας έξυπνα»

Το πρόγραμμα «Ξοδεύοντας έξυπνα» (More than Money) του Junior Achievement απευθύνεται σε μαθητές Ε΄ και Στ΄ Δημοτικού και έχει ως στόχο να καταστήσει τα παιδιά κοινωνικά υπεύθυνους και έξυπνους καταναλωτές, καθώς και να τα εξοικειώσει με έννοιες και πρακτικές διαχείρισης χρημάτων. Οι μαθητές εξερευνούν τα ενδιαφέροντά τους συνδέοντάς τα με πιθανά μελλοντικά επαγγέλματα και διάφορους τύπους επιχειρήσεων, κατανοούν το ρόλο των χρημάτων στην καθημερινή ζωή και συνειδητοποιούν τη σημασία της αποτελεσματικής διαχείρισης των εσόδων σε ατομικό επίπεδο αλλά και στο πλαίσιο μιας επιχείρησης.

Για την υλοποίηση του προγράμματος «Ξοδεύοντας έξυπνα» το Junior Achievement Greece διαθέτει κατόπιν συνεννοήσεως με τον εκπαιδευτικό υλικό που περιλαμβάνει: πανό, κάρτες λεξιλογίου, αφίσες, φύλλα εργασίας, υλικά επιτραπέζιων παιχνιδιών και έναν εθελοντή-εμπυχωτή για να υλοποιήσει με τους μαθητές το πρόγραμμα, πάντα σε συνεργασία με τον δάσκαλο. Το διδακτικό πρόγραμμα είναι χωρισμένο σε πέντε ενότητες:

Ενότητα 1. Ο χρηματόκτηπος

Ενότητα 2. Δημιουργία επιχείρησης

Ενότητα 3. Στήσιμο επιχείρησης

Ενότητα 4. Διοίκηση επιχείρησης

Ενότητα 5. Παγκόσμια επιτυχία

Οι οικονομικές έννοιες προσεγγίζονται μέσα από κόμικς στα οποία πρωταγωνιστούν επτά ήρωες, που είναι σχετικοί με την επιχειρηματικότητα: ο Κέρδος Κερδιζίδης, ο κύριος Ξοδευτόπουλος, η Δίδα Ιδέα, ο Φωτεινός Παντογνώστης, ο Σφαίρας Υδρογείου, ο Σχέδιος Σχεδιάκας και η Σούπερ Αποταμιεύτρια.

Μέσα από πρακτικές δραστηριότητες και από παιχνίδια, οι μαθητές μαθαίνουν για τον ρόλο του χρήματος στην καθημερινή μας ζωή, για το πώς να διαχειρίζονται σωστά τα χρήματα, για τους τρόπους με τους οποίους τα ενδιαφέροντα και οι ικανότητές τους μπορούν να τους οδηγήσουν σε δικές τους επιχειρηματικές ιδέες. Ακόμα, μαθαίνουν τα βασικά βήματα για τη σύνταξη ενός επιχειρηματικού πλάνου για τη δημιουργία μιας μικρής επιχείρησης, για τους λόγους και τις περιπτώσεις τραπεζικού δανεισμού και τέλος για τις ευκαιρίες και τις προκλήσεις της παγκόσμιας αγοράς.

Το πρόγραμμα προτείνεται για τις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού και υπολογίστηκε ότι μπορεί να ολοκληρωθεί σε πέντε διδακτικές ενότητες των 40 λεπτών.

Μελέτη περίπτωσης

Στην εξεταζόμενη περίπτωση το πρόγραμμα «Ξοδεύοντας έξυπνα» υλοποιήθηκε με 19 μαθητές Γ΄ Δημοτικού στο Πειραματικό Δημοτικό Σχολείο Σερρών σε δέκα 45λεπτα εργαστήρια. Το νεαρό της ηλικίας των συμμετεχόντων μαθητών προφανώς εξηγεί το γεγονός ανάγκης περισσότερου χρόνου. Από τους 19 μαθητές οι δέκα ήταν αγόρια και εννιά ήταν κορίτσια.

Οι μαθητές εργάστηκαν περισσότερο στην ολομέλεια της τάξης λόγω των μέτρων προφύλαξης για τον COVID-19. Σε λίγες περιπτώσεις εργάστηκαν σε ομάδες κρατώντας όμως τις ενδεδειγμένες αποστάσεις. Εθελοντής-εμπυχωτής δεν προσκλήθηκε στην τάξη και πάλι λόγω των υγειονομικών κανονισμών. Έτσι, τον ρόλο αυτό τον ανέλαβε η εκπαιδευτικός της τάξης.

Οι μαθητές ενθουσιάστηκαν με τους ήρωες των κόμικς και τα σχόλιά τους για τα καλαίσθητα φύλλα εργασίας ήταν πολύ ενθουσιώδη. Οι καρτέλες του νέου λεξιλογίου κάθε φορά καρφιστώνονταν στον φελλοπίνακα της τάξης και έδιναν ευκαιρία για επανάληψη και εμπέδωση. Οι αφίσες επίσης του προγράμματος τοποθετούνταν σε κατάλληλα σημεία στους τοίχους της τάξης. Μεγάλη επιτυχία είχαν τα δύο επιχειρηματικά επιδαπέδια παιχνίδια. Η τελική φάση του προγράμματος με τις παγκόσμιες ευκαιρίες και την οπτικοποίησή τους με τον παγκόσμιο χάρτη, εντυπωσίασε πολύ τους μαθητές.

Δύσκολες έννοιες για τους μαθητές αποδείχτηκαν η 'Απώλεια', την οποία καταλάβαιναν καλύτερα ως 'Ζημία', το Χρηματοπιστωτικό Ίδρυμα, το οποίο καταλάβαιναν καλύτερα ως 'Τράπεζα' και οι Δαπάνες, τις οποίες καταλάβαιναν καλύτερα ως 'Έξοδα'. Η έννοια του 'Κόστους Ευκαιρίας' αποδείχτηκε η δυσκολότερη για τους μαθητές αυτής της ηλικίας.

Μεγάλη επιτυχία είχε επίσης το παιχνίδι με τον δανεισμό για την έναρξη/ επέκταση επιχείρησης και η προσπάθεια αποπληρωμής του δανείου. Οι μαθητές εισήχθησαν στην έννοια των αρνητικών αριθμών με έναν παιγνιώδη τρόπο και έκαναν πράξεις με αρνητικούς και θετικούς αριθμούς διαισθητικά μεν, αλλά με επιτυχία. Π.χ. όταν η επιχείρηση είχε 500€ δάνειο, αυτό εκφραζόταν ως -500€. Όταν είχε κέρδος από πωλήσεις 200€ αυτά μείωναν το δάνειο σε -300€ και όταν στη συνέχεια ανέκυπταν έξοδα 50€, αυτά εύκολα τα πρόσθεταν στο μη αποπληρωμένο ποσό και γινόταν -350€.

Μεθοδολογία έρευνας

Πριν την έναρξη του προγράμματος και μετά την ολοκλήρωσή του, οι μαθητές συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο που προτείνεται από το ίδιο το πρόγραμμα. Πρόκειται για όμοιο ερωτηματολόγιο και στις δύο φάσεις. Απλώς στην πρώτη φάση δεν υπάρχουν οι ερωτήσεις που αφορούν την επίδραση του προγράμματος στους συμμετέχοντες.

Το δείγμα μας αποτελείται από 10 αγόρια και 9 κορίτσια ηλικίας 8-9 ετών. Στο δείγμα δεν υπάρχει μαθητής με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και το μαθησιακό

προφίλ των μαθητών είναι ομοιογενές. Το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των οικογενειών των μαθητών μπορεί να χαρακτηριστεί ως μέσο-αστικό. Το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε ατομικά. Για διευκόλυνση των μαθητών, και για να μην επηρεαστούν οι απαντήσεις τους από την αναγνωστική τους ικανότητα/δυσχέρεια, οι ερωτήσεις διαβάστηκαν μεγαλόφωνα από την εκπαιδευτικό. Οι ερωτήσεις διαβάστηκαν μία μία και ενδιάμεσα δινόταν χρόνος για να σημειωθεί η απάντηση από το κάθε παιδί. Η ίδια διαδικασία εφαρμόστηκε και στο τελικό ερωτηματολόγιο. Στη συνέχεια έγινε ποσοτική ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από τα δύο ερωτηματολόγια.

Ακολουθούν οι ερωτήσεις σε συνοπτική μορφή, χωρίς τις απαντήσεις πολλαπλής επιλογής.

Ερώτηση 1: Ποια λέξη σημαίνει ότι βάζουμε χρήματα σε έναν τραπεζικό λογαριασμό;

Ερώτηση 2: Ποιες λέξεις σημαίνουν χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς;

Ερώτηση 3: Τι κάνει κατά βάση μια επιχείρηση;

Ερώτηση 4: Επιχειρηματίας είναι κάποιος που...

Ερώτηση 5: Τι σημαίνει η λέξη κόστος;

Ερώτηση 6: Τι κάνει ένα επιχειρηματικό σχέδιο;

Ερώτηση 7: Για ποιον λόγο μπορεί μια επιχείρηση να χρειάζεται δάνειο;

Ερώτηση 8: Τι σημαίνει τόκος;

Ερώτηση 9: Τι κάνουμε όταν ανταλλάσσουμε ένα αγαθό με ένα άλλο;

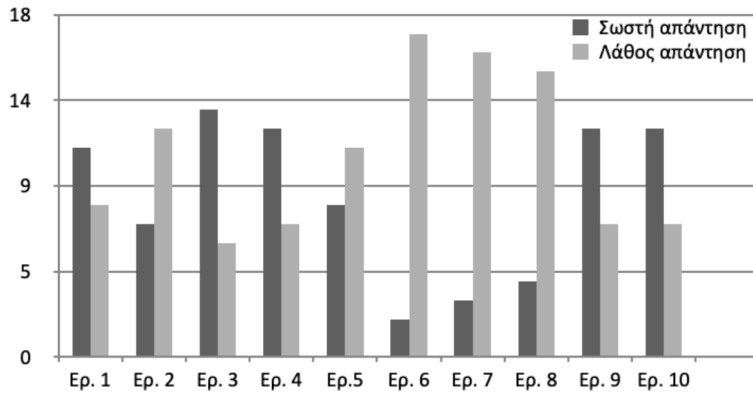
Ερώτηση 10: Για ποιον λόγο μια επιχείρηση εξάγει προϊόντα ή υπηρεσίες;

Αποτελέσματα έρευνας

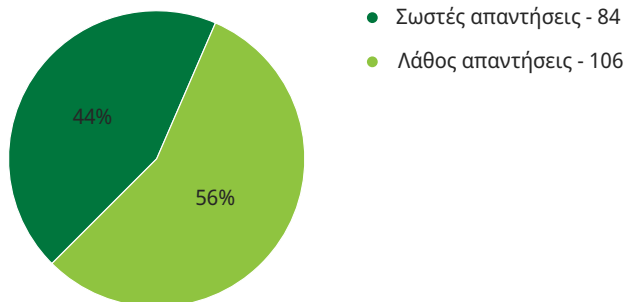
Ας δούμε πρώτα στο Γράφημα 1 πόσες και ποιες ερωτήσεις απαντήθηκαν σωστά από τους μαθητές.

Παρατηρούμε ότι οι ερωτήσεις 2, 6, 7 και 8 δυσκόλεψαν περισσότερο τους μαθητές. Οι περισσότεροι δηλαδή δεν γνώριζαν, ούτε μπόρεσαν να συναγάγουν την έννοια του χρηματοπιστωτικού οργανισμού, το επιχειρηματικό σχέδιο, τον τόκο και τον λόγο που μια επιχείρηση μπορεί να χρειάζεται δάνειο. Η ερώτηση που απαντήθηκε σωστά από τους περισσότερους μαθητές ήταν τι κάνει κατά βάση μια επιχείρηση. Οι ερωτήσεις που απαντήθηκαν σωστά από τα 2/3 περίπου της τάξης ήταν σχετικά με την έννοια της κατάθεσης, του επιχειρηματία, της συναλλαγής και των εξαγωγών. Συνολικά οι λάθος απαντήσεις έναντι των σωστών είναι όπως δείχνει το Γράφημα 2.

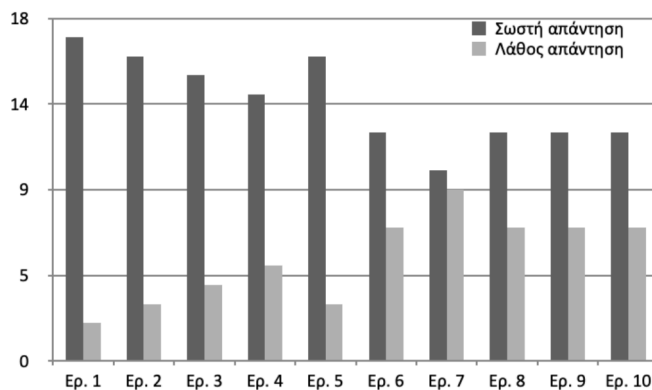
Γράφημα 1: Απαντήσεις στις ερωτήσεις 1-10 του Ερωτηματολογίου πριν το πρόγραμμα.

Γράφημα 2: Συνολικά οι σωστές και λάθος απαντήσεις του αρχικού Ερωτηματολογίου

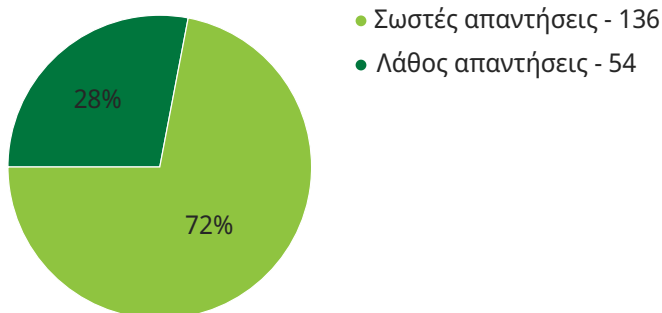
Γράφημα 3: Απαντήσεις στις ερωτήσεις 1-10 του Ερωτηματολογίου μετά το πρόγραμμα

Ας δούμε τώρα τι συνέβη μετά την ολοκλήρωση των εργαστηρίων. Να παρατηρήσουμε δηλαδή την αναλογία σωστών και λάθος απαντήσεων στα τελικά ερωτηματολόγια.

Βλέπουμε στο Γράφημα 3 αναλυτικά τις σωστές και λάθος απαντήσεις και στο Γράφημα 4 τη μεταβολή στην αναλογία λάθος και σωστών απαντήσεων. Εξακολουθούν βέβαια να υπάρχουν μαθητές που δεν έχουν κατανοήσει επαρκώς τις χρηματοοικονομικές έννοιες με τις οποίες ασχοληθήκαμε. Η ερώτηση που δυσκόλεψε περισσότερους μαθητές είναι γιατί μια επιχείρηση μπορεί να χρειαστεί να πάρει δάνειο. Συνολικά οι λάθος απαντήσεις έναντι των σωστών είναι όπως δείχνει το Γράφημα 4.

Γράφημα 4: Συνολικά οι σωστές και λάθος απαντήσεις του τελικού Ερωτηματολογίου

Ειδικότερα, όσον αφορά το ερώτημα 11, οι περισσότεροι μαθητές απάντησαν ότι όταν παίρνουν ένα χρηματικό ποσό, συνήθως αποταμιεύουν ένα μέρος του. Στην ερώτηση όμως αν θα αποταμιεύουν περισσότερα στο μέλλον, 15 μαθητές απάντησαν θετικά και 4 μαθητές στους 19 απάντησαν αρνητικά. Στο ερώτημα 13, είχαμε έναν μόνο μαθητή που δήλωσε ότι δεν θεωρεί σημαντικό το να κάνουμε αποταμίευση.

Στην ερώτηση 12, εάν μπορεί να θελήσουν να κάνουν τη δική τους επιχείρηση όταν μεγαλώσουν, 11 μαθητές απάντησαν θετικά και πριν και μετά το πρόγραμμα, τρεις μαθητές και πριν και μετά το πρόγραμμα απάντησαν αρνητικά, επίσης τρεις μαθητές ενώ αρχικά απάντησαν αρνητικά, άλλαξαν γνώμη μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος. Δύο μαθητές, όμως, ενώ αρχικά είχαν δηλώσει ότι θα έκαναν τη δική τους επιχείρηση, μετά το πρόγραμμα άλλαξαν γνώμη και απάντησαν αρνητικά. Έτσι συνολικά, μετά το τέλος του προγράμματος, 14 μαθητές θα ήθελαν να κάνουν τη δική τους επιχείρηση έναντι 13 μαθητών προ του προγράμματος.

Στα ερωτήματα 14 και 15 το σύνολο σχεδόν των μαθητών, οι 17 στους 19, απάντησαν ότι αυτά που έμαθαν από το πρόγραμμα είναι σημαντικά για την πραγματική ζωή και έμαθαν μέσα από αυτό πώς να διαχειρίζονται τα χρήματά τους. Να σημειώσουμε ακόμα, ότι δεν παρατηρήθηκε διαφοροποίηση στις απαντήσεις ως προς το φύλο των μαθητών.

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Κατ' αρχάς να παρατηρήσουμε ότι καθώς η έρευνα περιορίζεται σε μία τάξη, το δείγμα μας είναι πολύ μικρό και όχι αντιπροσωπευτικό. Επίσης δεν υπάρχει ομάδα ελέγχου. Σε συμφωνία ωστόσο με αντίστοιχες μελέτες (Heilbrunn, 2010; Ραζο & Palinhas, 2011; Huber et al., 2014) τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι στο γνωστικό επίπεδο οι επιδόσεις των μαθητών βελτιώθηκαν σε σημαντικό βαθμό, ενώ σε επίπεδο επιχειρηματικής ετοιμότητας δεν υπήρξε σημαντική διαφοροποίηση πριν και μετά την εφαρμογή του προγράμματος. Οι περισσότεροι μαθητές δήλωσαν ότι πιθανόν θα έκαναν τη δική τους επιχείρηση στο μέλλον, ενθουσιασμένοι ίσως από τις παιγνιώδεις δραστηριότητες του προγράμματος. Ενδεχομένως είναι νωρίς στην ηλικία των εννέα ετών να οραματιστούν το εργασιακό τους μέλλον και ο ενθουσιασμός τους δεν γνωρίζουμε εάν θα έχει διάρκεια. Δεν είναι ωστόσο νωρίς να τεθεί το γνωστικό υπόβαθρο που θα επιτρέψει την κατανόηση και αξιολόγηση πληροφοριών σχετικά με θέματα χρηματοοικονομικού και εργασιακού/ επιχειρηματικού περιεχομένου. Δεν είναι νωρίς επίσης για την καλλιέργεια των δεξιοτήτων επιχειρηματικότητας, οι οποίες θα έχουν όλο τον χρόνο να αναπτυχθούν και να εδραιωθούν. Η παρούσα έρευνα θα είχε ενδιαφέρον να επεκταθεί στην αξιολόγηση της καλλιέργειας των λεγόμενων δεξιοτήτων επιχειρηματικότητας, ωστόσο το αντικείμενο αυτό ξεφεύγει από τα όριά της. Δεν είναι όμως δυνατόν να μείνει ασχολίαστη η δημιουργικότητα που επέδειξαν οι μαθητές στη σύλληψη των επιχειρηματικών τους σχεδίων και στην κατασκευή των πρωτοτύπων (prototypes) των προϊόντων τους.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Chavez, J. (2016). The personality characteristics of an entrepreneur and their effects on the performance of a new business venture.
- Fayolle, A., & Lassas-Clerc, N. (2006, September). Essay on the nature of entrepreneurship education. In *International Conference Entrepreneurship in United Europe-Challenges and Opportunities*.
- Heilbrunn, S. (2010). Advancing entrepreneurship in an elementary school: A case study. *International Education Studies*, 3(2), 174-184.
- Hoppe, M. (2016). Policy and entrepreneurship education. *Small Business Economics*, 46(1), 13-29.
- Huber, L. R., Sloof, R., & Van Praag, M. (2014). The effect of early entrepreneurship education: Evidence from a field experiment. *European Economic Review*, 72, 76-97.
- Kao, R. W. (1993). Defining entrepreneurship: past, present and?. *Creativity and innovation management*, 2(1), 69-70.

- Khan, A. M. (1986). Entrepreneur characteristics and the prediction of new venture success. *Omega*, 14(5), 365-372.
- Kozubíková, L., Dvorský, J., Cepel, M., & Balcerzak, A. P. (2017). Important characteristics of an entrepreneur in relation to risk taking: Czech Republic case study. *Journal of International Studies*.
- Lindner, J. (2018). Entrepreneurship education for a sustainable future. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, 9(1), 115-127.
- Paço, A. D., & Palinhas, M. J. (2011). Teaching entrepreneurship to children: a case study. *Journal of Vocational Education & Training*, 63(4), 593-608.
- Pittaway, L., & Edwards, C. (2012). Assessment: examining practice in entrepreneurship education. *Education+ Training*.
- Welsh, D. H., Tullar, W. L., & Nemati, H. (2016). Entrepreneurship education: Process, method, or both?. *Journal of Innovation & Knowledge*, 1(3), 125-132.
- Wong, M. A. (2014). Entrepreneurial culture: Developing a theoretical construct and its measurement.
- Ustav, S. (2017). How entrepreneurship education can be developed knowing the power of metacognition. *Research in Economics and Business: Central and Eastern Europe*, 8(2).

Εκπαίδευση για την Αειφορία και την Επιχειρηματικότητα: μελέτη περίπτωσης τριών μαθητικών εικονικών επιχειρήσεων στο πλαίσιο του προγράμματος Εικονική Επιχείρηση του JA Greece

- Γεώργιος Βουζαξάκης ¹⁷

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται μελέτη περίπτωσης εκπαιδευτικής παρέμβασης στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση που οδήγησε στην υλοποίηση τριών μαθητικών εικονικών επιχειρήσεων κατά τα τρία σχολικά έτη 2019-2021 στο πλαίσιο του προγράμματος Εικονική Επιχείρηση του JA Greece. Η παρέμβαση στηρίζεται στη φιλοσοφία της εκπαίδευσης για την αειφορία και τη βιωματική προσέγγιση της εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα. Οι δραστηριότητες της παρέμβασης περιλαμβάνουν: α) ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων για τα ζητήματα της αειφορίας, (β) αναστοχασμό για το κυρίαρχο μη βιώσιμο οικονομικό μοντέλο παραγωγής και κατανάλωσης αγαθών και τον αντίκτυπό του στο περιβάλλον, στην κοινωνία, στον πολιτισμό και στην οικονομία, (γ) δημιουργία εικονικής επιχείρησης με αξιοποίηση του εκπαιδευτικού υλικού του JA Greece, (δ) διάχυση αποτελεσμάτων στην τοπική κοινωνία. Από την αξιολόγηση της εκπαιδευτικής παρέμβασης προκύπτει ότι οι μαθητές συνεργάστηκαν για την επίλυση αυθεντικών προβλημάτων και κυρίως έδρασαν μέσα από την επιχειρηματικότητα με όραμα ένα βιώσιμο μέλλον.

Λέξεις-κλειδιά: Εκπαίδευση, Αειφορία, Επιχειρηματικότητα, Εικονική Επιχείρηση

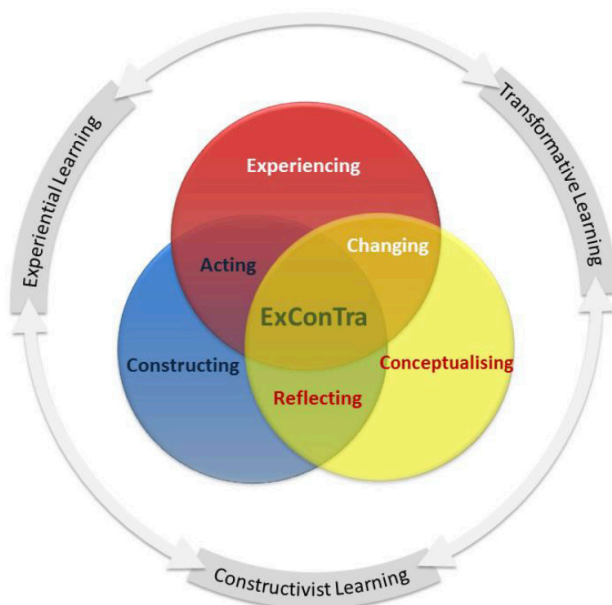
Θεωρητικό υπόβαθρο

Η εκπαιδευτική παρέμβαση που διήρκησε τρία χρόνια στηρίζεται στη διασύνδεση της εκπαίδευσης για την αειφορία με την οικονομική εκπαίδευση (Βουζαξάκης, 2018) και την εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα. Η διασύνδεση αυτή μπορεί να διαδραματίσει ένα μετασχηματιστικό ρόλο και να

¹⁷ Ο Γεώργιος Βουζαξάκης είναι Οικονομολόγος εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (ΠΕ09) και Μέλος Σ.Ε.Π. στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

εφοδιάσει τους διδασκόμενους και τους διδάσκοντες τόσο με τις απαιτούμενες γνώσεις όσο και με τις απαραίτητες δεξιότητες για την αντιμετώπιση - επίλυση σύνθετων διεπιστημονικών ζητημάτων μέσα από καινοτόμες επιχειρηματικές προσεγγίσεις. Το κοινό σημείο της εκπαίδευσης για την αειφορία και της εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα είναι ότι αντιμετωπίζουν την μάθηση ως μια μετασχηματιστική διαδικασία που οδηγεί σε δράση (Strachan, 2018). Μια τέτοια προοπτική απαιτεί από τον εκπαιδευτικό να είναι διευκολυντής της μαθησιακής διαδικασίας. Να παρακινεί και να εμπνέει ώστε να προσφέρει τις δυνατότητες οι μαθητές να μπορούν να αναγνωρίζουν και να αναστοχάζονται για τις προσωπικές πεποιθήσεις, τις παραδοχές και πάγιες αντιλήψεις τους ώστε να μπορούν να μετασχηματίσουν στάσεις και αξίες (Strachan, 2018). Το μαθησιακό μοντέλο που μπορεί να υπηρετήσει την προαναφερόμενη διασύνδεση και

Εικόνα 1: Το μαθησιακό μοντέλο ExConTra (Makrakis & Kostoula-Makraki, 2012)

προτείνει η παρούσα εργασία είναι το μοντέλο ExConTra το οποίο αναπτύχθηκε από τους Makraki & Kostoula-Makraki (2012). Πρόκειται συγκερασμό των θεωριών της εμπειρικής μάθησης (Experiential learning), της εποικοδομητικής μάθησης (Constructivist learning) και της μετασχηματιστικής μάθησης (Transformative learning).

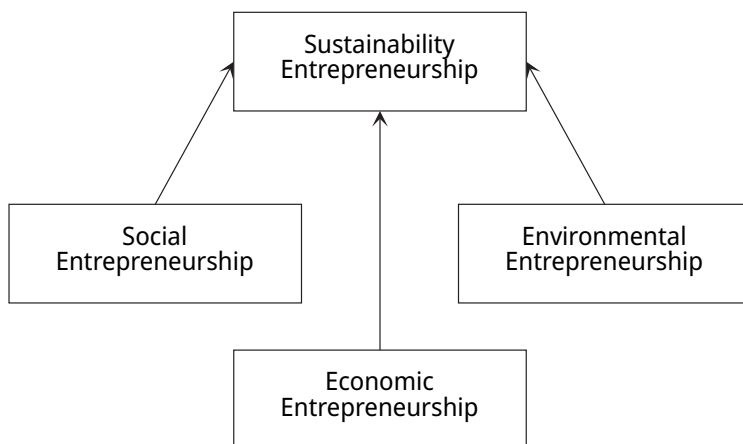
Η μάθηση ξεκινά από την εμπειρία (experiential learning) των μαθητών μέσα από αυθεντικά ερεθίσματα που σχετίζονται με θέματα βιωσιμότητας/αειφορίας και έπειτα, μέσω του αναστοχασμού (reflecting) πάνω στην εμπειρία τους και αφού

έχουν μεσολαβήσει τα νέα δεδομένα που έχουν κατασκευάσει, σχηματίζουν και κατανοούν τις έννοιες. Στη συνέχεια, οικοδομούν νέες γνώσεις (constructivist learning) σε συνεργασία με τους συμμαθητές τους. Έτσι πρόκειται για ένα συνεχή κύκλο διερεύνησης, αναστοχασμού και οικοδόμησης νέας γνώσης και δράσης (Transformative learning) (Makrakis & Kostoula-Makraki, 2012). Για την υλοποίηση της παρούσας παρέμβασης αξιοποιήθηκε μέρος από το προτεινόμενο Αναλυτικό Πρόγραμμα οικονομικών μαθημάτων με προσανατολισμό την Αειφορία που στηρίζεται και στο παραπάνω μαθησιακό μοντέλο (Βουζαξάκης, 2018 & Vouzaxakis & Makrakis, 2017).

Η Βιώσιμη Ανάπτυξη ορίζεται από την Έκθεση Brundtland ως η «ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να στερεί το δικαίωμα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες» (WCED, 1987). Ο ορισμός της Βιώσιμης Ανάπτυξης ή Αειφόρου Ανάπτυξης δεν προσεγγίζεται εύκολα γιατί πρόκειται για μια σύνθετη έννοια, που απαιτεί αρχικά μια θεώρηση για το ποιες είναι οι ανάγκες μας σήμερα και για το ποιες θα είναι οι ανάγκες των επόμενων γενεών στο μέλλον. Αυτές οι ανάγκες δεν καθορίζονται βέβαια μόνο με οικονομικούς όρους αλλά και με κοινωνικό – πολιτισμικούς. Επομένως η έννοια της βιωσιμότητας εισέρχεται και σε ζητήματα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτιστικά και όχι μόνο περιβαλλοντικά (Κωστούλα-Μακράκη & Μακράκης, 2006) και σε αυτήν την προοπτική βασίζεται και η παρούσα πρόταση.

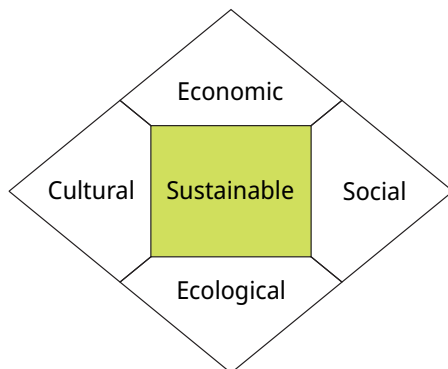
Η εκπαιδευτική παρέμβαση στηρίζεται επίσης και στην ολιστική προσέγγιση της βιώσιμης/αειφόρου επιχειρηματικότητας. Τα τελευταία χρόνια αναδείχθηκε στη βιβλιογραφία ο όρος «αειφόρος/βιώσιμη επιχειρηματικότητα» (S.E.-Sustainable Entrepreneurship) και θεωρείται μια νέα αναδυόμενη μορφή επιχειρηματικότητας (Gibbs, 2009; Hall, Daneke, & Lenox, 2010; Richomme-Huet & Freyman, 2011; Greco & DeJong, 2017). Η αειφόρος/βιώσιμη επιχειρηματικότητα

Εικόνα 2: Η αειφόρος/βιώσιμη επιχειρηματικότητα κατά τον Tilley (2007)

είναι μια ομπρέλα που περιλαμβάνει (α) την κοινωνική επιχειρηματικότητα εφόσον έχει κοινωνικούς σκοπούς, (β) την περιβαλλοντική επιχειρηματικότητα εφόσον έχει σκοπούς προστασίας του περιβάλλοντος, αλλά και (γ) την κλασική επιχειρηματικότητα εφόσον έχει και οικονομικούς σκοπούς (Binder & Belz, 2013; Tilley 2007; Tilley & Young, 2009).

Εικόνα 3: Το μοντέλο της αιεφόρου / βιώσιμης επιχειρηματικότητας (Majid & Koe, 2012)

Ο ορισμός της βιώσιμης/αιεφόρου επιχειρηματικότητας που προσεγγίζει ολιστικά το ζήτημα αναφέρει πως πρόκειται για διαδικασία κατά την οποία οι επιχειρηματίες αξιοποιούν τις επιχειρηματικές ευκαιρίες με καινοτόμο τρόπο με βάση την ισορροπη προώθηση τεσσάρων αξόνων-σκοπών: οικονομικά κέρδη, κοινωνική δικαιοσύνη, προστασία της ποιότητας του περιβάλλοντος αλλά και διατήρηση της πολιτισμικής κουλτούρας (Majid & Koe, 2012). Στην παρακάτω εικόνα παρουσιάζεται το μοντέλο της S.E. με τους τέσσερις άξονες οι οποίοι αξιολογούνται ως ίδιας σπουδαιότητας και βαρύτητας.

Η εκπαιδευτική παρέμβαση στηρίζεται επιπλέον στους έξι μαθησιακούς πυλώνες του 21ου αιώνα (Makrakis & Kostoula - Makraki, 2014) που παρουσιάζονται στην παρακάτω εικόνα. Οι πυλώνες αυτοί αποτέλεσαν την παιδαγωγική βάση αλλά και διαρκές ζητούμενο της εκπαιδευτικής παρέμβασης. Ο μαθησιακός πυλώνας «Μαθαίνω να μετασχηματίζω τον εαυτό μου και την κοινωνία» αποτελεί κατά την παρούσα εργασία και τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην εκπαίδευση για την αιεφορία και την εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα. Ο μαθησιακός πυλώνας «Μαθαίνω να ζούμε μαζί βιώσιμα» σε συνδυασμό με τον πυλώνα «Μαθαίνω να κάνω» αποτελούν το ζητούμενο σε μια επιχειρηματικότητα με όραμα ένα βιώσιμο μέλλον.

Η εκπαιδευτική παρέμβαση επιδίωξε επίσης την ανάπτυξη δέκα δεξιοτήτων (10cs) ως απαραίτητες για τον ενεργό πολίτη σε ένα κόσμο που υφίσταται τα ζητήματα της βιωσιμότητας. Οι δεξιότητες αυτές είναι: Κριτική σκέψη και επίλυση προβλημάτων, Επικοινωνία, Συνεργασία, Δημιουργικότητα και καινοτομία, Συνδεσιμότητα, Κριτική συνείδηση, Κριτικός αναστοχασμός,

Διαπολιτισμικές ικανότητες, Συνυπευθυνότητα, Οικοδόμηση γνώσης (Makrakis & Kostoula –Makraki, 2014). Δεξιότητες όπως η Συνεργασία, η Δημιουργικότητα και η Επικοινωνία είναι βασικές δεξιότητες που έχουν αναδειχθεί και σε προηγούμενη έρευνα στο βιωματικό πρόγραμμα επιχειρηματικότητας του JA

Εικόνα 4: Οι έξι πυλώνες μάθησης του 21ου αιώνα (Makrakis & Kostoula - Makraki, 2014)

(Ακριώτου, 2020). Τέλος στην εκπαιδευτική παρέμβαση ζητούμενο αποτελούσε η διασύνδεση των εικονικών επιχειρήσεων που υλοποιήθηκαν με τους 17 στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης που έχουν τεθεί από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών. Άλλωστε και ο Greco και ο De Jong (2011) θεωρούν την βιώσιμη επιχειρηματικότητα ως απάντηση σε πολλές περιβαλλοντικές και κοινωνικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η κοινωνία στον 21ο αιώνα, όπως η κλιματική αλλαγή, η ανισότητα και άλλα ζητήματα που βρίσκονται στο επίκεντρο των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης.

Το πλαίσιο υλοποίησης της εκπαιδευτικής παρέμβασης

Η εκπαιδευτική παρέμβαση υλοποιήθηκε σε τρεις σχολικές χρονιές, από το 2019 έως το 2021, σε δύο διαφορετικά μικρά επαρχιακά σχολεία του Νομού Ηρακλείου Κρήτης με διαφορετικές ομάδες εκπαιδευτικών και μαθητών (σε όλο το κείμενο της εργασίας υπάρχουν αναφορές όπως «ο μαθητής» που αφορά τον άνθρωπο ως άτομο και όχι το αρσενικό φύλο). Οι σχολικές μονάδες δεν είχαν πρότερη εμπειρία σε προγράμματα επιχειρηματικότητας. Ως συντονιστής του

προγράμματος ο γράφων είχε το γενικό σχεδιασμό και συντονισμό της εκπαιδευτικής δράσης που οδήγησε στην υλοποίηση τριών εικονικών επιχειρήσεων.

Απόρριψη για την εκπαιδευτική παρέμβαση αποτέλεσε το πρόγραμμα Εικονική Επιχείρηση του Junior Achievement Greece (JA). Οι μαθητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στο πλαίσιο του προγράμματος Εικονική Επιχείρηση καλούνται με την συνεργασία του/της εκπαιδευτικού και του/της μέντορα να υλοποιήσουν μια εικονική επιχείρηση, να την παρουσιάσουν σε μαθητική εμπορική έκθεση εικονικών επιχειρήσεων καθώς και να καταθέσουν το επιχειρηματικό τους σχέδιο. Το JA προσφέρει κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό προσαρμοσμένο στις ανάγκες και στις απαιτήσεις του προγράμματος καθώς και στήριξη καθ' όλη τη διάρκεια του προγράμματος.

Περιγραφή εκπαιδευτικής παρέμβασης

Ο σκοπός της εκπαιδευτικής παρέμβασης ήταν οι μαθητές να ευαισθητοποιηθούν για τα ζητήματα αειφορίας και να δράσουν μέσω της βιώσιμης επιχειρηματικότητας και της συμμετοχής στο πρόγραμμα Εικονική Επιχείρηση του JA ως εν δυνάμει ενεργοί πολίτες. Για την εκπαιδευτική παρέμβαση δεν τέθηκαν συγκεκριμένοι και μετρήσιμοι μαθησιακοί στόχοι παρά μόνο ο γενικός σκοπός ώστε να υπάρχει η ευελιξία των συμμετεχόντων και η ανάδειξη των ενδιαφερόντων και των αναγκών τους μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία.

Η εκπαιδευτική παρέμβαση αποτελείται από τρεις ξεχωριστές εκπαιδευτικές δράσεις τριών χρόνων που όμως στηρίζονται στην ίδια δομή και θεωρητικό πλαίσιο και σε κάποιες κοινές φάσεις. Οι δραστηριότητες της παρέμβασης περιελάμβαναν τέσσερις φάσεις: α) ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων για τα ζητήματα της αειφορίας, (β) αναστοχασμό για το κυρίαρχο μη βιώσιμο οικονομικό μοντέλο παραγωγής και κατανάλωσης αγαθών και τον αντίκτυπο του στο περιβάλλον, στην κοινωνία, στον πολιτισμό και στην οικονομία, (γ) δημιουργία εικονικής επιχείρησης με αξιοποίηση του εκπαιδευτικού υλικού του JA Greece. Η φάση αυτή ήταν και η διαφορετική ανάμεσα στις τρεις σχολικές χρονιές και (δ) διάχυση αποτελεσμάτων στην τοπική κοινωνία.

Στην α' φάση (experience), σύμφωνα και με το μοντέλο ExConTra που αναφέρθηκε στο θεωρητικό υπόβαθρο, αξιοποιείται η εμπειρία και η προηγούμενη γνώση που έφεραν οι μαθητές και σχετίζεται με ζητήματα βιωσιμότητας τόσο τοπικά στην κοινωνία όπου ζουν όσο και παγκόσμια. Σε αυτήν τη φάση αξιοποιείται μέρος από το προτεινόμενο Αναλυτικό Πρόγραμμα οικονομικών μαθημάτων με προσανατολισμό την Αειφορία (Βουζαξάκης, 2018). Με την αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. οι μαθητές αλληλεπιδρούν και αναγνωρίζουν ζητήματα που αφορούν την οικονομία, την κοινωνία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον. Ενδεικτικά οι μαθητές ανά ομάδα βλέπουν διαδραστικό βίντεο (Βουζαξάκης & Μακράκης, 2019; Βουζαξάκης, 2021) που τους καλούν να απαντήσουν σε ερωτήσεις και να συζητήσουν. Συμμετέχουν σε βιωματικά παιχνίδια όπως το «Διανομή πλούτου» (Βουζαξάκης & Μακράκης, 2017α) και η «Τραγωδία των κοινόχρηστων πόρων»

(Βουζαξάκης & Μακράκης, 2017β). Μέσα από τα βιωματικά παιχνίδια αναγνωρίζουν κοινωνικά και περιβαλλοντικά προβλήματα όπως η φτώχεια, η υποβάθμιση των φυσικών πόρων και η κλιματική αλλαγή.

Στη β' φάση (construction) οι μαθητές συμμετέχουν σε δύο επιμέρους εκπαιδευτικές παρεμβάσεις. Με αξιοποίηση των παρεμβάσεων «Κοινωνική Οικονομία, Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις» (https://www.teach-economics-sustainable.com/senario_koinoniki_oikonomia.html) και «Εργασία, που και πως παράχθηκε» (Βουζαξάκης & Μακράκης, 2018) οι μαθητές οικοδομούν γνώση σχετικά με το σύγχρονο καταναλωτικό και παραγωγικό πρότυπο. Επίσης αναγνωρίζουν την κοινωνική οικονομία και την έννοια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Οι μαθητές μελετούν αληθινές επιχειρήσεις και τον θετικό ή αρνητικό περιβαλλοντικό / κοινωνικό αντίκτυπο τους στη κοινωνία όπου δρουν. Αναστοχάζονται για τις δικές τους προσωπικές στάσεις και αξίες όχι μόνο ως καταναλωτές αλλά και ως εν δυνάμει ενεργοί πολίτες που μπορούν να προσφέρουν λύσεις σε ζητήματα βιωσιμότητας.

Βασικός στόχος της γ' φάσης (Transformative) είναι ο μετασχηματισμός προσωπικών πεποιθήσεων και στάσεων και κυρίως η πράξη/δράση. Αυτό επιτυγχάνεται με τη δημιουργία της εικονικής επιχείρησης και τη συμμετοχή στο πρόγραμμα Εικονική Επιχείρηση του JA. Σε αυτή τη φάση, που είναι και η μεγαλύτερη σε διάρκεια, οι μαθητές σε συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς και τον μέντορα υλοποιούν και παρουσιάζουν την εικονική επιχείρηση. Αξιοποιώντας τις ιδέες και τις εμπειρίες όλης της επιχειρηματικής ομάδας και με την τεχνική του καταγιγισμού ιδεών αναζητάτε αρχικά η επιχειρηματική ιδέα. Οι προτεινόμενες επιχειρηματικές ιδέες σχετίζονται και δίνουν λύσεις σε ζητήματα αειφορίας ως αποτέλεσμα των δύο προηγούμενων φάσεων που έχουν προηγηθεί. Ακολουθεί έρευνα αγοράς που υλοποιείται από ομάδες μαθητών σχετικά με τις ιδέες που έχουν τεθεί στη συζήτηση. Η επιχειρηματική ομάδα αποφασίζει την ιδέα που θα υλοποιήσει και τίθενται οι απαιτήσεις που χρειάζονται. Οι μαθητές αναλαμβάνουν ρόλους σύμφωνα με τις επιθυμίες τους και με τη βοήθεια του μέντορα υλοποιείται σε στάδια η επιχειρηματική ιδέα. Σημαντικός σταθμός στην πορεία αυτή είναι η παρουσίαση της εικονικής επιχείρησης στη μαθητική εμπορική έκθεση. Εκεί οι μαθητές παρουσιάζουν το προϊόν που έχουν παραγάγει και αποκτούν πολύτιμη εμπειρία σε δεξιότητες επικοινωνίας και παρουσίασης. Στη συνέχεια καταρτίζεται από την επιχειρηματική ομάδα το Business plan προς αξιολόγηση από το JA. Σε αυτή τη φάση σημαντική συμβολή διαδραματίζει το κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό που προσφέρει το JA και είναι διαθέσιμο στο διαδίκτυο. Η αξιοποίηση του υλικού καθοδηγεί την επιχειρηματική ομάδα βήμα προς βήμα στη δημιουργία της εικονικής επιχείρησης.

Τη σχολική χρονιά 2018-2019 υλοποιήθηκε στο ΓΕΛ Μοχού η εικονική επιχείρηση «Creta Xenia» με τη συμμετοχή τριών εκπαιδευτικών και 10 μαθητών. Σκοπός της επιχείρησης ήταν να συνδέσει τη ζήτηση βιωματικού-εμπειρικού τουρισμού με την πρόσφορα αντίστοιχων αυθεντικών εμπειριών από ντόπιους με σεβασμό στο κοινωνικό περιβαλλοντικό και πολιτισμικό περιβάλλον της Κρητικής γης. Η περιοχή της Κρήτης όπου ζουν οι μαθητές έχει υποστεί τις συνέπειες του μαζικού τουρισμού και έτσι οι μαθητές προτείνουν την προώθηση του βιώσιμου

τουρισμού ως μια νέα μορφή ανάπτυξης και στήριξης της τοπικής κοινωνίας. Η επιχείρηση ξεκίνησε τη λειτουργία της με πέντε εμπειρίες που προσφέρονται στην ευρύτερη περιοχή της έδρας της. Εμπειρίες που βασίζονται στην παράδοση, στον πολιτισμό, στην αυτόχθονη γνώση του τόπου και προωθούν τη βιολογική καλλιέργεια και βιώσιμη ζωοτεχνία. Η υπεύθυνη παραγωγή υπηρεσιών τουρισμού συνδέεται άμεσα με τον 12ο στόχο Βιώσιμης Ανάπτυξης και μάλιστα η Creta Xenia διακρίθηκε από το JA με το βραβείο ανάδειξης τοπικής κοινωνίας.

Εικόνα 5: Διαφημιστική αφίσα της εικονικής επιχείρησης Creta-Xenia

Τη σχολική χρονιά 2019-2020 υλοποιήθηκε στο ΓΕΛ Μοχού η εικονική επιχείρηση Deliveryciouys με τη συμμετοχή 27 μαθητών και τεσσάρων εκπαιδευτικών. Πρόκειται για μια επιχείρηση διανομής φαγητού στην πόλη του Ηρακλείου με ηλεκτροκίνητο στόλο και ποδήλατα. Προσφέρει σε επιχειρήσεις εστίασης του Ηρακλείου ολοκληρωμένες έξυπνες και φιλικές προς το περιβάλλον λύσεις για τη διανομή φαγητού και ποτών. Ένας έξυπνος αλγόριθμος δρομολογεί όλους τους διανομείς φαγητού της Deliveryciouys μέσα στην πόλη ώστε να εξυπηρετούν όλες τις συνεργαζόμενες επιχειρήσεις εστίασης με την πραγματοποίηση των πιο σύντομων διαδρομών. Όλοι οι διανομείς χρησιμοποιούν ηλεκτρικά μηχανάκια/ποδήλατα ενώ ο καταναλωτής και η επιχείρηση με μια απλή εφαρμογή σε υπολογιστή/κινητό ξέρουν ανά πάσα στιγμή που είναι ο διανομέας. Η εικονική επιχείρηση θεωρήθηκε πρωτοπόρα γιατί στην Ελλάδα δεν υπήρχε μέχρι εκείνη την στιγμή καμία ανταγωνίστρια εταιρεία διανομής φαγητού. Κυρίως όμως οι μαθητές προτείνουν την ηλεκτροκίνηση και την ποδηλασία ως μία λύση στην έντονη ρύπανση των πόλεων. Η σύνδεση της επιχειρηματικής πρότασης με τον 13ο στόχο της Βιώσιμης Ανάπτυξης δηλαδή την δράση για το κλίμα είναι σημαντική καθώς σε συνεργασία με το τμήμα Μηχανολόγων Μηχανικών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και το επίσημο εργαλείο απογραφής ρύπων στην Ε.Ε. αναδείχθηκε ότι στην πόλη του Ηρακλείου η

Deliverycious θα μπορούσε να μειώσει την έκλυση στο περιβάλλον έως και 453 τόνους διοξειδίου του άνθρακα το χρόνο.

Εικόνα 6: Λογότυπο της εικονικής επιχείρησης Deliverycious

Τη σχολική χρονιά 2020 - 2021 υλοποιήθηκε στο ΓΕΛ Επισκοπής η εικονική κοινωνική επιχείρηση StandbyME με τη συμμετοχή 20 μαθητών και τριών εκπαιδευτικών. Με αφορμή την πανδημία COVID-19 και την αύξηση των ψυχικών ζητημάτων των εφήβων και νέων η επιχειρηματική ομάδα υλοποίησε μια ηλεκτρονική πλατφόρμα ψυχολογικής στήριξης τους που παρέχεται δωρεάν και είναι διαθέσιμη για σταθερές και κινητές συσκευές. Προσφέρει δωρεάν υπηρεσία ασύγχρονης στήριξης όπου ο ενδιαφερόμενος μπορεί να βρει αξιόπιστες και έγκυρες πληροφορίες όπως άρθρα, βίντεο και αληθινές μαρτυρίες για εξειδικευμένα ζητήματα που απασχολούν τους νέους/εφήβους. Επίσης προσφέρει υπηρεσία σύγχρονης προσωπικής on-line ψυχολογικής στήριξης που παρέχεται δωρεάν σε εφήβους και νέους. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί να κλείσει ραντεβού για δωρεάν on-line συνεδρίες επιλέγοντας ειδικό από μία λίστα εξειδικευμένων ψυχολόγων. Το αντίτιμο των συνεδριών καλύπτεται εξ ολοκλήρου από χορηγίες που συγκεντρώνει η StandbyMe στο πλαίσιο Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης επιχειρήσεων που συνεργάζεται. Έτσι δομήθηκε ένα δίκτυο 11 ειδικών ψυχικής υγείας καθώς και ένα δίκτυο 8 μεγάλων επιχειρήσεων της Κρήτης ως χορηγών στο πλαίσιο της Εταιρικής Κοινωνικής τους Ευθύνης. Η ψυχική υγεία αποτελεί μέρος του 3ου στόχου Βιώσιμης Ανάπτυξης του ΟΗΕ. Η κοινωνική εικονική επιχείρηση StandbyME κατάφερε να διακριθεί με την 3η θέση στον πανελλαδικό διαγωνισμό καλύτερη μαθητική εικονική επιχείρηση του JA καθώς και με την 2η θέση στον πανελλαδικό διαγωνισμό Κοινωνικής Καινοτομίας του JA. Επίσης η StandbyMe συμμετείχε στο Ευρωπαϊκό Φεστιβάλ Επιχειρηματικότητας Gen-E 2021 του JA Europe.

Εικόνα 7: Η εικονική επιχείρηση StandbyMe

Η δ' φάση της εκπαιδευτικής παρέμβασης είναι η διάχυση των συμπερασμάτων

στην τοπική κοινωνία. Οι μαθητές παρουσιάζουν τις εικονικές επιχειρήσεις τους σε ειδικές εκδηλώσεις ανοικτές στην τοπική κοινωνία, σε τοπικούς φορείς και τοπικά μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ενημερώνουν για τα ζητήματα αειφορίας και τις λύσεις που προτείνουν μέσω της βιώσιμης επιχειρηματικότητας. Είναι σημαντικό να υπάρχει διαρκής επικοινωνία του σχολείου με την τοπική κοινωνία, εφόσον το σχολείο λειτουργεί ως ένας οργανικό κομμάτι της κοινωνίας. Έτσι το σχολείο δεν είναι αποκομμένο από τις ανάγκες και τις εξελίξεις της τοπικής κοινωνίας που το ίδιο δρα (Πρόφη, 2016). Η φάση αυτή μέσα από τις παρουσιάσεις των μαθητών λειτουργεί για τους ίδιους τους μαθητές και αναστοχαστικά για όλη την πορεία υλοποίησης της εικονικής επιχείρησης. Με την αξιοποίηση ερωτηματολογίων που απαντούν οι μαθητές σε ερωτήσεις ανοικτού τύπου, η φάση αυτή λειτουργεί για τους εκπαιδευτικούς ανατροφοδοτικά για όλη τη μαθησιακή πορεία της εκπαιδευτικής παρέμβασης.

Μαθησιακά αποτελέσματα - αναστοχασμός πάνω στην εκπαιδευτική παρέμβαση

Για τη διερεύνηση των αποτελεσμάτων της παρέμβασης χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο που συμπλήρωσαν οι μαθητές. Επίσης χρησιμοποιήθηκε το προσωπικό ημερολόγιο του συντονιστή όπου καταγραφόταν στοιχεία που παρατηρούσε ο ίδιος κατά την εκπαιδευτική διαδικασία καθώς και ο προσωπικός αναστοχασμός.

Η εκπαιδευτική παρέμβαση στηρίχθηκε στις ανθρωπιστικές προσεγγίσεις διδασκαλίας δίνοντας έμφαση πρώτα στην ίδια την εκπαιδευτική διαδικασία και κατόπιν στα προϊόντα της μάθησης. Ο μαθητής τέθηκε στο επίκεντρο ενώ η διαδικασία ήταν ανοικτή-ευέλικτη στις πρωτοβουλίες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών. Δεν τέθηκαν εξ αρχής συγκεκριμένοι, εξειδικευμένοι και μετρήσιμοι διδακτικοί στόχοι παρά μόνο γενικός σκοπός όπου εξελίχθηκε μέσα από την ίδια την εκπαιδευτική διαδικασία.

Οι διδακτικές επιλογές της εκπαιδευτικής πρακτικής εστιάζουν σε μία ανοικτή – ευέλικτη συμμετοχική – ομαδοσυνεργατική - μαθητοκεντρική και βιωματική εκπαιδευτική διαδικασία που δίνει έμφαση στην πράξη. Το δυνατό σημείο της εκπαιδευτικής παρέμβασης είναι η συμμετοχή στο πρόγραμμα της εικονικής επιχείρησης του JA και αυτό αποτυπώνεται από τον αντίκτυπο στους ίδιους τους συμμετέχοντες βάση της αναστοχαστικής διαδικασίας και των συζητήσεων που προέκυψαν στην ολομέλεια. Οι μαθητές αντιλήφθηκαν καλύτερα τη λειτουργία της οικονομίας, ανακάλυψαν νέες επαγγελματικές προοπτικές, απέκτησαν δεξιότητες δημιουργικότητας, συνεργασίας και επικοινωνίας και πρότειναν ρεαλιστικές λύσεις σε αυθεντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η κοινωνία.

Ενδεικτικά η μαθήτρια Μ. αναφέρει: *«Η συμμετοχή μου στο πρόγραμμα του JA Greece επηρέασε τον τρόπο σκέψης μου και την αντίληψη μου για το κοινωνικό σύνολο. Με βοήθησε να αποκτήσω αυτοπεποίθηση, γνώσεις, εμπειρίες και να αναπτύξω δεξιότητες σε σχέση με την επιχειρηματικότητα που ως τότε αποτελούσε ένα κόσμο τελείως άγνωστο για εμένα»*. Ο μαθητής Γ. αναφέρει: *«Αποκάλυψε μια άλλη*

πλευρά του εαυτού μου που δεν ήξερα! Βρήκα ότι επαγγελματικά θα ήθελα πολύ να ασχοληθώ με το επιχειρείν». Ο μαθητής Α. αναφέρει: «Μας έδωσε να καταλάβουμε την αξία της συνεργασίας και της σκληρής δουλειάς μέσω των οποίων μπορούμε να επιτύχουμε τον κάθε μας στόχο και να ακολουθήσουμε τα όνειρα μας». Η μαθήτρια Α.Σ. αναφέρει «Μας έμαθε να σκεφτόμαστε το σύνολο και όχι μόνο το ατομικό μας κομμάτι. Αποκτήσαμε ευχέρεια λόγου και απελευθερωθήκαμε από το άγχος και το φόβο να μιλήσουμε ανοιχτά μπροστά σε μεγάλο κοινό. Και το κυριότερο γνωρίσαμε πως δημιουργείται μια επιχείρηση βήμα προς βήμα. Γίναμε και εμείς επιχειρηματίες, αναλάβαμε τις ευθύνες μας». Η μαθήτρια Ι. αναφέρει «Η αλήθεια είναι ότι μέσα από αυτό το project εξελίχθηκε ο χαρακτήρας μου. Προηγουμένως ήμουν πολύ ντροπαλή και γενικά κλειστός χαρακτήρας ενώ μέσω της εικονικής επιχείρησης και όλη τη συνεργασία και δημιουργικότητα που είχαμε μαθητές και εκπαιδευτικοί καταφέραμε να αλλάξουμε και πλέον να παίρνουμε αποφάσεις και να μην ντρεπόμαστε». Σε άλλο σημείο αναφέρει «...ο καθένας μας έμαθε καλύτερα τον εαυτό του και σίγουρα πράγματα που δεν γνωρίζαμε πριν». Ο μαθητής Ν. αναφέρει «Ο μαθητής αντιλαμβάνεται καλύτερα το πως λειτουργεί ο κόσμος και η οικονομία».

Η εκπαιδευτική παρέμβαση ενέπλεξε μαθητές, το σχολείο καθώς και την κοινωνία στο όραμα για την αειφορία μέσα από την διάσταση της επιχειρηματικότητας. Αυτό αναδεικνύεται από το ενδιαφέρον της τοπικής κοινωνίας για τις εικονικές επιχειρήσεις που υλοποιήθηκαν αλλά και από τις σχετικές διακρίσεις που έλαβαν οι εικονικές επιχειρήσεις από το JA.

Το αδύνατο σημείο της εκπαιδευτικής παρέμβασης σχετίζεται με τον χρόνο που απαιτείται ώστε να υλοποιηθεί. Το δεδομένο αυτό σε συνδυασμό με την έλλειψη μαθημάτων οικονομικής κατεύθυνσης στις Α' και Β' τάξεις Γενικού Λυκείου καθιστά την εκπαιδευτική παρέμβαση πολύ απαιτητική από πλευράς χρόνου που χρειάζεται να αφιερώσει τόσο ο εκπαιδευτικός όσο και οι μαθητές. Η απουσία οικονομικού μαθήματος που να συζητά για την επιχειρηματικότητα και την λειτουργία της οικονομίας στερεί από τους μαθητές πολύτιμη γνώση και δεξιότητες οικονομικού εγγραμματισμού, ενώ επιπλέον αφαιρεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο ο εκπαιδευτικός θα μπορούσε να υλοποιήσει το πρόγραμμα μαθητική εικονική επιχείρηση του JA.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά η παρούσα εργασία αναδεικνύει την διασύνδεση της εκπαίδευσης για την βιώσιμη/αειφόρο ανάπτυξη με την οικονομική εκπαίδευση και την εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα και προτείνει το μαθησιακό μοντέλο ExConTra βάση του οποίου μπορεί να επιτευχθεί αυτή η σύνδεση. Η εκπαιδευτική παρέμβαση που περιγράφεται στην παρούσα εργασία οδήγησε στην υλοποίηση τριών εικονικών επιχειρήσεων στο πλαίσιο του προγράμματος Εικονική Επιχείρηση του JA. Οι εικονικές επιχειρήσεις που υλοποιήθηκαν συνδέονται με τους παγκόσμιους στόχους βιώσιμης ανάπτυξης και το όραμα της αειφορίας. Οι συμμετέχοντες στην εκπαιδευτική παρέμβαση οικοδόμησαν γνώση, συνεργάστηκαν για την επίλυση αυθεντικών προβλημάτων, απέκτησαν δεξιότητες δημιουργικότητας, συνεργασίας, επικοινωνίας και κυρίως

οδηγήθηκαν σε δράση με την υλοποίηση τριών εικονικών επιχειρήσεων με προσανατολισμό την αειφορία και ένα βιώσιμο μέλλον.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ακριώτου Α. (2020). Η ανάπτυξη των Καινοτόμων Επιχειρηματικών Προγραμμάτων για την ενίσχυση της Επιχειρηματικότητας στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. (Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία) Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βουζαξάκης Γ. (2021). Οικονομική Εκπαίδευση & Εκπαίδευση για την Αειφορία. <https://www.teach-economics-sustainable.com/> Εκπαιδευτικός ιστότοπος.
- Βουζαξάκης, Γ. (2018). Αποδόμηση και αναδόμηση του αναλυτικού προγράμματος μαθημάτων οικονομικής κατεύθυνσης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση προς τη βιώσιμη/αειφόρο ανάπτυξη με την υποστήριξη των Τ.Π.Ε. (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.
- Βουζαξάκης, Γ. & Μακράκης, Β. (2019). Εκπαιδευτική παρέμβαση για την Βιώσιμη Κατανάλωση με την υποστήριξη των ΤΠΕ. 6ο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο «Ένταξη και Χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία». Ελληνική Επιστημονική Ένωση τεχνολογιών πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση. Αθήνα
- Βουζαξάκης, Γ. & Μακράκης, Β. (2018). Εκπαιδευτικό Σενάριο για τα οικονομικά μαθήματα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση με όραμα την αειφορία και την υποστήριξη των ΤΠΕ: Εργασία, πού και πώς παρέχθηκε. *5ο Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο Κεντρικής Μακεδονίας με θέμα: «Αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών στη Διδακτική Πράξη*. Θεσσαλονίκη.
- Βουζαξάκης Γ. Μακράκης Β. (2017α). Εκπαιδευτικό σενάριο για τα οικονομικά μαθήματα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση με όραμα την αειφορία: Τραγωδία Κοινόχρηστων Πόρων. 3ο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο με Διεθνή Συμμετοχή με θέμα Ανθρωπιστικές Επιστήμες, Εκπαίδευση, Κοινωνία και Πολιτική Παιδεία. Ινστιτούτο Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών. Ηράκλειο.
- Βουζαξάκης Γ. Μακράκης Β. (2017β). Εκπαιδευτικό σενάριο για τα οικονομικά μαθήματα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση με όραμα την αειφορία: Διανομή πλούτου. 4ο Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο Νέος Παιδαγωγός. Αθήνα.
- Κωστούλα-Μακράκη, Ν., & Μακράκης, Β. (2006). Διαπολιτισμικότητα και Εκπαίδευση για ένα Βιώσιμο μέλλον. E-Media: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Πρόφη, Δ. (2016). Εκπαιδευτική καινοτομία και άνοιγμα της σχολικής μονάδας στην τοπική κοινωνία. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών, μελέτη περίπτωσης σε σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Ανατολικής Κρήτης. (Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία) Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Binder, J., & Belz, F. (2013). Sustainable Entrepreneurship: What it is. München: Technische Universität, TUM School of Management.

- Gibbs, D. (2009). Sustainability Entrepreneurs, Ecopreneurs and the Development of a Sustainable Economy. *Greener Management International* (55), σσ. 63-78. doi: https://www.researchgate.net/publication/263114808_Sustainability_Entrepreneurs_Ecopreneurs_and_the_Development_of_a_Sustainable_Economy.
- Greco, A., & De Jong, G. (2017). Sustainable entrepreneurship: Definitions, themes and research gaps. Centre for Sustainable Entrepreneurship, University of Groningen, The Netherlands.
- Hall, J., Daneke, G., & Lenox, M. (2010). Sustainable Development and Entrepreneurship: Past Contributions and Future Directions. *Journal of Business Venturing*, Volume 25, Issue 5, σσ. 439-448.
- Majid, I., & Koe, W. (2012). Sustainable Entrepreneurship (SE): A Revised Model Based on Triple Bottom Line (TBL). *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Vol. 2, No. 6. Ανάκτηση 07- 2021, από <http://www.hrmar.com/admin/pics/855.pdf>.
- Makrakis, V., & Kostoula-Makraki, N. (2014). An instructional-learning model applying Problem-Based Learning enabled by ICTs. Στο Α. ε. Anastasiadis (Επιμ.), 9th Panhellenic Conference on ICTs. in Education, (σσ. 921-933). 6-7 October Crete.
- Makrakis, V., & Kostoula-Makraki, N. (2012). Course Curricular design and Development of the MSc Programme in the field of ICT in education for Sustainable Development. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, vol. 14, no. 2, σσ. 5-39.
- Richomme-Huet, K., & Freyman, J. (2011). What Sustainable Entrepreneurship Looks Like: An Exploratory Study from a Student Perspective. Conference proceedings in 56th Annual International Council for Small Business (ICSB) World Conference. Ανάκτηση 07-2021, από https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-01396-1_7
- Strachan, G. (2018). Can Education for Sustainable Development Change Entrepreneurship Education to Deliver a Sustainable Future? *Discourse and Communication for Sustainable Education*, vol. 9, no. 1, pp. 36- 49 DOI: 10.2478/dcse-2018-0003.
- Tilley, F. 2007. Conceptualising sustainability entrepreneurship. Summary of a talk delivered at the First World Symposium on Sustainable Entrepreneurship. University of Leeds, UK, 15-17 July.
- Tilley, F., & Young, W. (2009). Sustainability Entrepreneurs. Could they be the True Wealth Generators of the Future? Greenleaf Publishing. Ανάκτηση 07-2021, από http://sti.uem.mz/documentos/d_sustentavel/sustainability_entrepreneurs2.pdf.
- Vouzaxakis, G. & Makrakis, V. (2017). Embedding Sustainability Justice in Secondary Education Economic Courses Enabled by ICTs. *9th International Conference in Open and Distance Learning*. Athens
- WCED. (1987). *Our Common Future (The Brundland Report)*. World Commission on Environment and Development. Oxford: Oxford University Press.

Σχεδιάζοντας (με) τη σκέψη εφαρμογές των ρουτινών σκέψης του Πανεπιστημίου Harvard για την κατασκευή "απτών" προϊόντων στο Νηπιαγωγείο

- Κυριακή Μέλλιου & Συμεών Ρετάλης ¹⁸

Περίληψη

Η σημαντικότητα της επιδέξιας σκέψης στο πλαίσιο της εκπαίδευσης του 21ου αιώνα προϋποθέτει την αξιοποίηση εναλλακτικών προσεγγίσεων που ενδυναμώνουν τη διδακτική πρακτική και διασφαλίζουν την αποτελεσματική μάθηση. Στην παρούσα μελέτη περιγράφεται η σύζευξη των ρουτινών σκέψης του Πανεπιστημίου Harvard με την προσέγγιση της «Σχεδιαστικής Σκέψης» (Design Thinking) και αναδεικνύονται τα πολλαπλά οφέλη ως προς την ικανότητα μαθητών προσχολικής ηλικίας να σχεδιάζουν απτά «προϊόντα» με αξία για τη επίλυση αυθεντικών προβλημάτων.

Λέξεις-κλειδιά: ρουτίνες σκέψης, σχεδιαστική σκέψη, εκπαίδευση του 21ου αιώνα

Εισαγωγή

Σε έναν ταχέως μεταβαλλόμενο κόσμο οι σημερινοί μαθητές και μαθήτριες σύντομα θα κληθούν να ζήσουν και να εργαστούν σε περιβάλλοντα πολύ διαφορετικά από αυτά που βιώνουν. Αυτή η θεώρηση αποτέλεσε έναυσμα για την ανάπτυξη μιας σειράς ερευνητικών πρωτοβουλιών σχετικά με τον προσδιορισμό της αποτελεσματικής μάθησης στον 21ο αιώνα. Τα αποτελέσματα ανέδειξαν ως καταλυτικό παράγοντα την επιδέξια σκέψη, καθώς «κανείς μαθητής δεν μπορεί να εκπαιδευτεί αποτελεσματικά, εάν πρώτα δεν έχει μάθει να σκέφτεται αποτελεσματικά» (Dawes-Duraisingh & Sachdeva, 2021). Η επιδέξια σκέψη έχει συνδεθεί με το επιστημονικό έργο του Οργανισμού Project Zero του Πανεπιστημίου Harvard που την έχει προσδιορίσει ως το αποτέλεσμα ενεργοποίησης κατάλληλων δεξιοτήτων και στοχαστικών διαθέσεων, των τάσεων δηλαδή του ατόμου προς έναν ιδιαίτερο τρόπο διανοητικής συμπεριφοράς (Tishman, Jay & Perkins, 1993). Στρατηγικές για την καλλιέργεια της επιδέξιας

¹⁸ Η Κυριακή Μέλλιου είναι ΣΕΕ (ΠΕ60), Μεταδιδάκτωρ στο Πανεπιστήμιο Πειραιά. Ο Συμεών Ρετάλης είναι Καθηγητής Τμήματος Ψηφιακών Συστημάτων Πανεπιστήμιο Πειραιά.

σκέψης αποτελούν οι ρουτίνες σκέψης, που μπορούν να ορισθούν ως κάθε είδος διαδικασίας ή προτύπου ενέργειας που χρησιμοποιείται συστηματικά, προκειμένου να διευκολύνει την επίτευξη συγκεκριμένων μαθησιακών στόχων (Ritchhart et al., 2006). Οι ρουτίνες σκέψης αποτελούνται από μικρά βήματα-στάδια, καθένα από τα οποία εστιάζει σε μία συγκεκριμένη στοχαστική ενέργεια, παρέχοντας έτσι στο άτομο μια σκαλωσιά που οδηγεί τον συλλογισμό σε ανώτερα επίπεδα.

Η ενσωμάτωση των ρουτινών σκέψης βρίσκει ιδανικό πεδίο αναφοράς σε στοχαστικές προσεγγίσεις, όπως η «Σχεδιαστική Σκέψη» (Design Thinking). Η Σχεδιαστική Σκέψη (ΣΣ) εστιάζει στη διασύνδεση των ανθρώπινων αναγκών με τη συλλογιστική γύρω από το τεχνολογικά εφικτό που μέσα από την αξιοποίηση κατάλληλων στρατηγικών, όπως οι ρουτίνες, καταφέρνει τελικά να μετατραπεί σε προϊόν με πραγματική αξία για τον τελικό αποδέκτη (Brown, 2008). Η ανθρωποκεντρική αυτή διάσταση της ΣΣ ενέχει σημαντικά πλεονεκτήματα για την επίλυση αυθεντικών προβλημάτων που αφορούν τους σύγχρονους μαθητές και μαθήτριες και έχουν ουσιαστικό αντίκτυπο στη βελτίωση της καθημερινότητας τους. Υπάρχουν αρκετές εκδοχές των σταδίων που απαρτίζουν την προσέγγιση της ΣΣ, με επικρατέστερη αυτή των πέντε σταδίων (Plattner, 2010) που υιοθετήθηκε από την ερευνητική ομάδα CosyLab του Τμήματος Ψηφιακών Συστημάτων (ΤΨΣ) του Πανεπιστημίου Πειραιά (ΠαΠει) για την παρούσα μελέτη.

Σχήμα 1: Το μεθοδολογικό μοντέλο των διδακτικών παρεμβάσεων

Περιγραφή του πλαισίου αναφοράς

Τη σχολική χρονιά 2019-2020 η ερευνητική ομάδα CosyLab του ΤΨΣ του ΠαΠει σχεδίασε μία σειρά παρεμβάσεων με στόχο την κατασκευή «απτών» μαθητικών προϊόντων για την επίλυση τοπικών προβλημάτων, όπως η ρύπανση, που εφαρμόστηκαν σε νηπιαγωγεία ευθύνης του βου ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Αττικής. Οι

συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί ανέπτυξαν δράσεις σύμφωνα με την ακολουθία των πέντε σταδίων της ΣΣ αξιοποιώντας για καθένα από αυτά συγκεκριμένες ρουτίνες σκέψης (Σχ.1).

Περιγραφή των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων

Οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις αναπτύχθηκαν σε πέντε στάδια:

A. Συναισθάνομαι: Στόχος ήταν η συναισθηματική ταύτιση των παιδιών με τους τελικούς αποδέκτες της διαδικασίας του σχεδιασμού και πιο συγκεκριμένα τους κατοίκους της γειτονιάς. Για την επίτευξη του στόχου αξιοποιήθηκε η ρουτίνα σκέψης «Βλέπω-Σκέφτομαι-Αναρωτιέμαι» που αποτέλεσε τη βάση για την οργάνωση επιτόπιων ερευνών, ώστε τα παιδιά να «δουν» το πρόβλημα, να «σκεφτούν» ποιους επηρεάζει και να «αναρωτηθούν» ποια λύση (προϊόν) μπορεί να τους ωφελήσει.

B. Ορίζω: Στόχος ήταν η σύνθεση και ερμηνεία των δεδομένων και πληροφοριών που συνέλλεξαν τα παιδιά για τη σαφή διατύπωση του προβλήματος. Για την επίτευξη του στόχου αξιοποιήθηκε η ρουτίνα σκέψης «Δημιουργικές Συγκρίσεις». Οι εκπαιδευτικοί μέσα από κατάλληλα ερωτήματα όπως «Τι είδους συναισθήματα, σας δημιουργεί η ρύπανση της γειτονιάς σας» και «Πώς σκέφτεστε να δράσετε» ενθάρρυναν τη σύγκριση των σχετικών απαντήσεων ώστε να αξιολογηθούν τα δεδομένα και να ληφθούν αποφάσεις.

Γ. Παράγω ιδέες: Στόχος ήταν η διατύπωση πολλών, ευέλικτων, πρωτότυπων και εναλλακτικών ιδεών για την επίλυση του προβλήματος χωρίς να υπολογίζονται ενδεχόμενες αδυναμίες υλοποίησης. Για την επίτευξη του στόχου αξιοποιήθηκε η ρουτίνα σκέψης «Χρώμα-Σύμβολο-Εικόνα». Συγκεκριμένα, τα παιδιά ενθαρρύνθηκαν να συλλογιστούν μεταφορικά και να περιγράψουν το τελικό «προϊόν» μέσα από τις τρεις διαστάσεις της ρουτίνας, γεγονός που κινητοποίησε περαιτέρω τη δημιουργική τους σκέψη.

Δ. Δημιουργώ πρότυπα: Στόχος ήταν η επιλογή και η προτυποποίηση των επιτευξιμών λύσεων. Για την επίτευξη του στόχου αξιοποιήθηκε η ρουτίνα σκέψης «Τίτλοι» που διευκόλυνε τα παιδιά να συνοψίσουν και να παρουσιάσουν το τελικό «προϊόν» τους. Μία επιπρόσθετη παράμετρο που τα παιδιά έλαβαν υπόψη κατά την εφαρμογή της ρουτίνας ήταν η λήψη αποφάσεων ως προς τον «τίτλο» που θα κινητοποιούσε περισσότερο τους αποδέκτες να συνταχθούν με την προτεινόμενη λύση.

Ε. Δοκιμάζω: Στόχος του τελευταίου σταδίου ήταν ο έλεγχος του βαθμού στον οποίο κατανοήθηκε το πρόβλημα μέσα από τη διαδικασία σχεδιασμού του προϊόντος. Για την επίτευξη του στόχου αξιοποιήθηκε η ρουτίνα σκέψης «Συνδέω-Επεκτείνω-Προβληματίζομαι». Τα παιδιά κλήθηκαν να σκεφτούν τον βαθμό στον οποίο το τελικό «προϊόν» συνδέθηκε με την επίλυση του προβλήματος, τον τρόπο που επεκτάθηκαν οι ιδέες τους σχετικά με το πρόβλημα της ρύπανσης και να διατυπώσουν προβληματισμούς, οι οποίοι και τελικά οδήγησαν σε τροποποιήσεις και βελτιώσεις προκειμένου το τελικό προϊόν να είναι αποτελεσματικό.

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Αν και ο σχεδιασμός της μελέτης ήταν διερευνητικός και περιορισμένος σε συγκεκριμένη ομάδα Νηπιαγωγείων, ωστόσο η σύζευξη των ρουτινών σκέψης με την προσέγγιση της ΣΣ αποδείχθηκε ιδιαίτερα αποτελεσματική για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας καθώς επέφερε σημαντικά πλεονεκτήματα στην ικανότητά τους να σκέφτονται και να ενεργούν επιδέξια κατά την επίλυση αυθεντικών προβλημάτων. Αναλυτικότερα, η δομή των ρουτινών λειτούργησε ως ένα πλαίσιο οικοδόμησης των διαφορετικών δεξιοτήτων σκέψης που απαιτούνται για καθένα από τα επιμέρους στάδια της προσέγγισης, που σταδιακά υποστήριξε τον δημιουργικό μετασχηματισμό των ιδεών και εμπειριών των παιδιών σε απτές κατασκευές με προσωπικό νόημα και αυθεντική αξία. Επιπρόσθετα διαπιστώθηκε μεγαλύτερη ενεργοποίηση από το σύνολο των παιδιών ως προς τη διατύπωση δημιουργικών προτάσεων σχετικά με την τροποποίηση οικείων υλικών με στόχο τη βελτίωση καθημερινών συνθηκών (όπως για παράδειγμα ο σχεδιασμός ρομπότ σκουπιδοφάγου από άχρηστα χάρτινα κουτιά για τη διαχείριση των απορριμμάτων της τάξης). Τέλος, η προσέγγιση ΣΣ υπό το πρίσμα των ρουτινών σκέψης αποτέλεσε ένα ευέλικτο και λειτουργικό μεθοδολογικό μοντέλο για τους εκπαιδευτικούς που το αξιοποίησαν, το οποίο διευκόλυνε τον σχεδιασμό διδακτικών παρεμβάσεων καινοτομίας και δημιουργικότητας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Brown, T. (2008). Design Thinking. Harvard Business Review 86(6), 84-92.

Dawes-Duraisingh, L. & Sachdeva, A.R. (2021). Inquiry-Driven Innovation: A Practical Guide to Supporting School-Based Change. Jossey-Bass.

Plattner, H. (2010). An introduction to design thinking process guide. The Institute of Design at Stanford. Retrieved from <https://web.stanford.edu/~mshanks/MichaelShanks/files/509554.pdf>

Ritchhart, R., Palmer, P., Church, M., & Tishman, S. (2006). Thinking routines: Establishing patterns of thinking in the classroom. Paper presented at American Educational Research Association, San Francisco (April, 2006).

Tishman, S.; Jay, E.; Perkins, D. N. (1993). Teaching Thinking Dispositions: From Transmission to Enculturation. Theory into Practice, 32(3), 147-153.

Προγράμματα Εικονικών Επιχειρήσεων στο Πειραματικό Λύκειο του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Αξιοποίηση σύγχρονων παιδαγωγικών μεθόδων και τεχνικών και παιδαγωγικά οφέλη

– Άννα Ματσιώρη, Ελένη Μαργαρού & Νικόλαος Τερψιάδης ¹⁹

Περίληψη

Το Πειραματικό Λύκειο του Πανεπιστημίου Μακεδονίας συμμετέχει στα προγράμματα του Junior Achievement Greece από το σχολικό έτος 2008-09, συνδυάζοντας την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα με ποικίλα παιδαγωγικά οφέλη. Εκπαιδευτικοί διαφορετικών ειδικοτήτων, έχουμε μέσω των προγραμμάτων αυτών τη δυνατότητα να εφαρμόσουμε σύγχρονες μεθόδους μάθησης και πρακτικές ώστε να καλλιεργήσουμε στους/στις μαθητές/-τριές μας μια ολιστική αντίληψη της επιχειρηματικότητας, να ενσωματώσουμε τομείς γνώσης που δεν εμπεριέχονται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών, να προωθήσουμε ένα σχολείο που «μαθαίνει» μέσα από τους προβληματισμούς των ίδιων των μαθητών/τριών, να οικοδομήσουμε κουλτούρα ουσιαστικής συνεργασίας με τη σχολική, τοπική και ευρύτερη κοινότητα, να συνδέσουμε το σχολείο με τις ανάγκες της αγοράς, όπως αυτές αναδιαμορφώνονται κάθε φορά.

Λέξεις-κλειδιά: Πρόγραμμα Εικονικές Επιχειρήσεις, Επιχειρηματική Εκπαίδευση, ομαδοσυνεργατική διδασκαλία

Εισαγωγή

Σε μια εποχή που η καινοτομία, η ανταγωνιστικότητα και η ανάπτυξη βρίσκονται στο επίκεντρο των συζητήσεων και προσπαθειών κάθε σύγχρονης κοινωνίας και κράτους, η Επιχειρηματική Εκπαίδευση αναδεικνύεται σε σημαντικό μοχλό και για τα τρία. Έχοντας ξεκινήσει πριν από περίπου έναν αιώνα, με οργανώσεις όπως

¹⁹ Η Άννα Ματσιώρη είναι Οικονομολόγος στο Πειραματικό Λύκειο Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Η Ελένη Μαργαρού είναι Φιλολόγος στο Πειραματικό Λύκειο Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Ο Νικόλαος Τερψιάδης είναι Μαθηματικός στο Πειραματικό Λύκειο Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

το Junior Achievement Worldwide, τα τελευταία χρόνια αναπτύσσεται θεαματικά στις ΗΠΑ και σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη (Alvarez Marques and Albuquerque, 2012), είναι οργανικά ενταγμένη στα εκπαιδευτικά συστήματα πολλών χωρών και επεκτείνεται με κατάλληλες προσαρμογές στις χαμηλότερες βαθμίδες εκπαίδευσης (Fayolle, 2013).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ανασχεδιάζοντας το 2012 την εκπαιδευτική της πολιτική, καλεί τα κράτη μέλη να ενσωματώσουν την Επιχειρηματική Εκπαίδευση σε κάθε βαθμίδα εκπαίδευσης και κατάρτισης (OJ C 17/2, 2015). Ωστόσο, αυτή αναπτύσσεται ακόμη αργά και με άνισο τρόπο στην Ευρώπη. Στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση σπανίζει, ενώ στη Δευτεροβάθμια οι πρωτοβουλίες αφορούν κυρίως την ίδρυση μαθητικών επιχειρήσεων, χωρίς να ενσωματώνουν την επιχειρηματικότητα σε άλλα διδακτικά αντικείμενα (Lackéus, 2015). Στις περισσότερες χώρες, αυτή αποτελεί μάθημα επιλογής ή προωθείται με δραστηριότητες εκτός σχολικού προγράμματος, με πιο διαδομένο μέσο διδασκαλίας την πρακτική των μαθητικών επιχειρήσεων (Ευρυδίκη, 2016). Επίσης, τα σχετικά προγράμματα καθοδηγούνται και οργανώνονται από εξωτερικούς φορείς, όχι από το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα. Περισσότερα από τα μισά προωθούνται από οργανισμούς - μέλη κάποιου ευρωπαϊκού δικτύου και κυρίως των δικτύων του Junior Achievement (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2005).

Στη χώρα μας απουσιάζει ολοκληρωμένο σχέδιο ένταξης της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στο Πρόγραμμα Σπουδών οποιασδήποτε βαθμίδας (ΣΕΒ, 2020). Για πρώτη φορά εισάγεται στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση η «γνώση συλλογικών μορφών οικονομικής δραστηριότητας» το 1985 (θεσμός σχολικών συνεταιρισμών, Ν. 1566/1985), το 2000-2006 εισάγονται στα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια τα Προγράμματα «Επισκέψεις σε επιχειρήσεις και επαγγελματικούς ή επιστημονικούς φορείς» και «Δημιουργία Εικονικών Επιχειρήσεων», ενώ από το 2001 μέχρι το 2010 υλοποιούνται οι δράσεις «Νεανική Επιχειρηματικότητα», «Οικονομία -Επιχειρηματικότητα», «Οικονομία και Εγώ». Πρόσφορο πλαίσιο για δράσεις επιχειρηματικότητας αποτελούν επίσης τα Προγράμματα Καινοτόμων Δράσεων. Οι προαναφερθείσες δράσεις υλοποιούνται, κατά κανόνα εθελοντικά, στο περιθώριο των Αναλυτικών Προγραμμάτων. Από το σχ. έτος 2021-22 εντάσσονται στο υποχρεωτικό ωρολόγιο πρόγραμμα όλων των Νηπιαγωγείων, Δημοτικών και Γυμνασίων τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων, στα οποία η επιχειρηματικότητα και η καινοτομία αποτελούν διακριτό θεματικό κύκλο.

Στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης, η Επιχειρηματική Εκπαίδευση εντάσσεται κυρίως στα οικονομικά μαθήματα και αντανάκλα τη σημασία που τους αποδίδει η Πολιτεία. Η αφαίρεση του Κεφαλαίου «Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία» από τη διδακτέα ύλη του μαθήματος Πολιτική Παιδεία της Α΄ τάξης το σχ. έτος 2020-21, η σταδιακή υποβάθμιση των οικονομικών μαθημάτων και η κατάργηση του μαθήματος Αρχές Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων και Υπηρεσιών (ΑΟΔΕΥ) στερούν από το σύνολο σχεδόν των μαθητών/τριών του Γενικού Λυκείου την Επιχειρηματική Εκπαίδευση. Στη διδακτέα ύλη του Λυκείου, οι όροι «επιχειρηματικότητα» και «καινοτομία» αναφέρονται μόνο σε δύο σελίδες η πρώτη και σε μία η δεύτερη.

Μοναδική ευκαιρία επιχειρηματικής εκπαίδευσης δίνουν τα προγράμματα του

Junior Achievement Greece (JA Greece), τα οποία έχουν αναγνωρισθεί από το Γραφείο Επιχειρηματικότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως η «Καλύτερη Εφαρμογή Πρακτικής στην εκπαίδευση που αφορά την επιχειρηματικότητα» και προσελκύουν ετησίως εκατοντάδες μαθητές και φοιτητές. Το πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση', συγκεκριμένα, αναγνωρίζεται ως το πιο επιτυχημένο πρόγραμμα στη χώρα μας. Ωστόσο τα Προγράμματα αυτά δύσκολα υλοποιούνται, αφού δεν εντάσσονται στο επίσημο Πρόγραμμα Σπουδών και το μάθημα των Ερευνητικών Εργασιών έχει καταργηθεί. Πολύ καλό πλαίσιο υλοποίησης αποτελούν οι Όμιλοι Δημιουργικότητας, που εντάσσονται στο σχολικό ωράριο μόνο των Προτύπων και Πειραματικών Γυμνασίων και Λυκείων.

Θεωρητικό πλαίσιο / βιβλιογραφική επισκόπηση

Τα τελευταία χρόνια πολλαπλασιάζονται οι έρευνες εκτίμησης των επιπτώσεων της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, οι οποίες διαφοροποιούνται ως προς τη μεθοδολογία και τον θεωρητικό προσανατολισμό και αφορούν κυρίως την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Όλες εντοπίζουν θετικό αντίκτυπο και χρησιμοποιούν ως δείκτες επιτυχίας τη δημιουργία start-ups από τους/τις εκπαιδευόμενους/ες, τη βαθμολογία σε εξετάσεις, αλλά και την αλλαγή στάσης και αντιλήψεων, την αυτο-αποτελεσματικότητα, τις αποκτηθείσες ικανότητες και δεξιότητες (Mwasalwiba, 2010).

Ο Fayolle (2008) αξιολογεί στο τέλος του προγράμματος την αντίδραση των συμμετεχόντων, το βαθμό επίτευξης μαθησιακών στόχων και αλλαγής συμπεριφοράς και τα αποτελέσματα που προκύπτουν και εντοπίζει ισχυρή σχέση της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης με τις επιχειρηματικές προθέσεις και θετική αλλά λιγότερο ισχυρή με τον έλεγχο της συμπεριφοράς (Fayolle et al, 2006).

Οι Souitaris et al. (2007) συμπεραίνουν ότι η Επιχειρηματική Εκπαίδευση αλλάζει τις στάσεις των μαθητών/τριών, αυξάνοντας την πρόθεσή τους για επιχειρηματικότητα, και εντοπίζουν τρεις τύπους πλεονεκτημάτων, τη μάθηση, την επιχειρηματική έμπνευση και τους παρεχόμενους πόρους, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στην επιχειρηματική έμπνευση.

Σε επίπεδο Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης οι σχετικές έρευνες είναι ελάχιστες. Ο Lackéus (2016) μελέτησε εμπειρικά δύο καλές πρακτικές - η μία αφορούσε πρόγραμμα του JA - ως προς πέντε διαστάσεις αξίας που δημιουργούν (οικονομική, απόλαυση, κοινωνική, αρμονία και επιρροή), συμπεραίνοντας πως σημαντικότερη είναι η αξία απόλαυσης. Προγράμματα του JA αφορούσαν επίσης οι έρευνες των Athayde (2009) σε 6 σχολεία του Λονδίνου, Peterman & Kennedy (2003) σε 17 σχολεία της Αυστραλίας και του JA του Καναδά (Tucker, 2011). Από τις έρευνες προέκυψε ενίσχυση της θετικής στάσης των μαθητών/τριών απέναντι στην επιχειρηματικότητα. Ανάλογο είναι το συμπέρασμα Έκθεσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Επιχειρηματική Εκπαίδευση (European Commission, 2015), με δεδομένα 91 μελετών σε 23 χώρες. Στον Καναδά αποδείχθηκε πως οι συμμετέχοντες/ουσες στα Προγράμματα του JA παρακολουθούν μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση σε υψηλότερο ποσοστό από

τους μη συμμετέχοντες και εκτιμήθηκε πως αυτό το επιπλέον ποσοστό παράγει ετησίως 35 εκατομμύρια δολάρια Καναδά.

Σχετικές έρευνες στη χώρα μας σε επίπεδο δευτεροβάθμιας είναι ελάχιστες. Σε έρευνα του JA Greece, οι εκπαιδευτικοί που υλοποίησαν το πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' εκτιμούν πως μέσω αυτού οι μαθητές/τριές τους ανέπτυξαν σε μεγάλο βαθμό επιχειρηματικές δεξιότητες όπως συνεργασία, λήψη αποφάσεων και δημιουργική σκέψη, ενώ θετικά επηρεάστηκαν η διαχείριση χρόνου, ανάληψη πρωτοβουλίας, παρουσίαση και ομιλία σε κοινό. Σε ανάλογα συμπεράσματα για τα προγράμματα του JA καταλήγει έρευνα της Ακριώτου (2020) σε δείγμα 10 καθηγητών/τριών, οι οποίοι εντοπίζουν απόκτηση πληθώρας δεξιοτήτων επιχειρηματικών και δια βίου μάθησης από τους/τις μαθητές/τριες. Σε έρευνα των απόψεων 5 διευθυντών, 61 εκπαιδευτικών και 120 μαθητών/τριών διαφόρων περιοχών της χώρας που συμμετέχουν σε προγράμματα του JA Greece, η Μπλιάτζα (2019) διαπιστώνει σημαντική ενίσχυση επιχειρηματικών δεξιοτήτων και στάσεων και εμπλουτισμό των οικονομικών γνώσεων των μαθητών/τριών. Εκπαιδευτικοί και μαθητές συμφωνούν ότι, μέσω του προγράμματος, μεταβλήθηκαν οι απόψεις των μαθητών για τον επιχειρηματία και την επιχειρηματικότητα και ενισχύθηκε η επιθυμία τους να επιλέξουν την αυτοαπασχόληση ως μελλοντική επιλογή καριέρας.

Πλαίσιο αναφοράς

Πίνακας 1: Συμμετοχές του σχολείου μας στο Πρόγραμμα Εικονικές Επιχειρήσεις

Σχ. έτος	Επωνυμία Εικονικής Επιχείρησης	Αντικείμενο	Τάξη/εις
2008-09	Πειραματική Πρακτική	Κάδοι ανακύκλωσης τεσσάρων θέσεων	Α΄
2008-09	Experimental Businessmen	Κουτιά συνταγών για υγιεινά σνακ	Α΄
2009-10	Amalthea	Σοκολάτες σε μορφή αρχαίας ελληνικής επιγραφής	Α΄
2010-11	OASIS	Εμπορία προϊόντων της λαϊκής τους τέχνης, για λογαριασμό των βεδουίνων του Σινά	Α΄, Β΄
2017-18	Care	Αντικλεπτικά για τσάντες	Γ΄
2018-19	Mnemon	Εφαρμογή: ηλεκτρονικό βοήθημα για άτομα με άνοια στα πρώτα στάδια	Γ΄
2019-20	Kinesis	Εξυπνα φανάρια	Α΄, Β΄, Γ΄
2020-21	FlowOn	Εξάρτημα που μετατρέπει βρύσες εξωτερικών χώρων σε «έξυπνες»	Α΄, Β΄, Γ΄

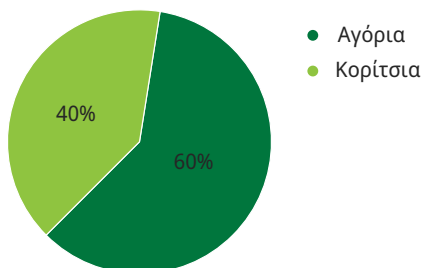
Το Πειραματικό Λύκειο του Πανεπιστημίου Μακεδονίας βρίσκεται στη σχετικά υποβαθμισμένη Δυτική Θεσσαλονίκη και συγκεντρώνει μαθητές/τριες από μεσαία κυρίως κοινωνικά στρώματα, οι περισσότεροι/ες από τους/τις οποίους/ες θέτουν υψηλούς εκπαιδευτικούς και επαγγελματικούς στόχους, διακρίνονται για

τις σχολικές τους επιδόσεις, αλλά και για την προθυμία συμμετοχής τους σε Προγράμματα Καινοτόμων Δράσεων, Ομίλους Δημιουργικότητας και Διαγωνισμούς. Μεταξύ των προγραμμάτων που υλοποιεί, έχει οικοδομήσει μεγάλη παράδοση συμμετοχών σε προγράμματα Επιχειρηματικότητας, ιδιαίτερα σε project που σχετίζονται με τη δημιουργία «εικονικών» μαθητικών επιχειρήσεων στο πλαίσιο κυρίως προγραμμάτων του JA Greece.

Πιο αναλυτικά, κατά το σχ. έτος 2005-2006 δημιουργήθηκε για πρώτη φορά στο σχολείο εικονική επιχείρηση παραγωγής και εμπορίας καλλυντικών σε συνεργασία με το 2ο Τ.Ε.Ε. Σταυρούπολης. Η συνεργασία μας με το JA Greece ξεκινά το σχ. έτος 2008-2009 και μέχρι σήμερα μετρά οκτώ συνολικά εικονικές επιχειρήσεις (Πίνακας 1). Επτά (7) από αυτές αναδείχθηκαν ανάμεσα στις 10 καλύτερες πανελλαδικά και δύο κατέκτησαν την δεύτερη θέση. Η Flowon κατέλαβε την πρώτη θέση στον Διαδικτυακό Διαγωνισμό Καλύτερο Promo Video Μαθητικών Εικονικών Επιχειρήσεων και στον Πανελλαδικό Διαγωνισμό Καλύτερη Μαθητική Εικονική Επιχείρηση, δίνοντας στα στελέχη της τη μοναδική εμπειρία συμμετοχής στον Company of the Year Competition του JA Europe, όπου κατέλαβε την 2η θέση. Η kinesis κατέκτησε τη δεύτερη θέση στον Πανελλαδικό Τελικό και την 3η στην Εμπορική Έκθεση της Θεσσαλονίκης. Τόσο η OASIS όσο και η Mhemon έφτασαν επίσης στην τελική φάση του Διαγωνισμού Κοινωνικής Καινοτομίας. Μάλιστα η Mhemon κατέκτησε την πρώτη θέση Πανελλαδικά και την 2η στον Διεθνή Διαγωνισμό SIR. Έτσι, είχαμε τη μοναδική εμπειρία συμμετοχής στο 1ο Παγκόσμιο Συνέδριο αποφοίτων του JA στη Βιέννη.

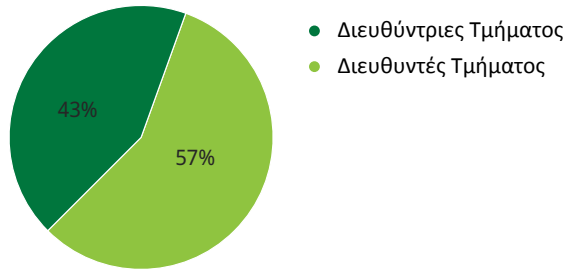
Πλαίσιο υλοποίησης των παραπάνω προγραμμάτων αποτέλεσαν, αναλόγως των δυνατοτήτων που προσέφερε το Αναλυτικό Πρόγραμμα, τα μαθήματα Αρχές Οικονομίας της Α΄ Λυκείου και ΑΟΔΕΥ της Γ΄ Λυκείου, Προγράμματα Καινοτόμων Δράσεων (Οικονομία και Επιχειρηματικότητα, Αγωγή Σταδιοδρομίας) και Όμιλοι Δημιουργικότητας.

Διάγραμμα 1: Κατανομή συμμετεχόντων ως προς το φύλο

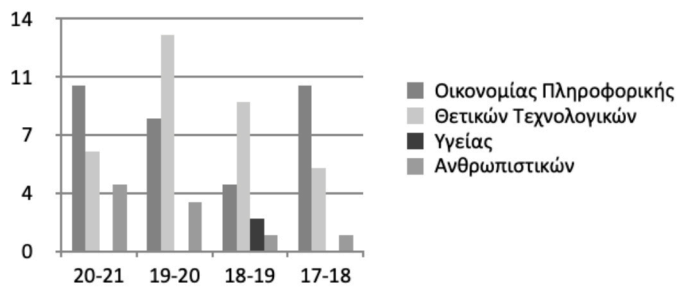

Τα ενδιάμεσα σχολικά έτη που, λόγω συγκυριών, δεν συμμετείχαμε στα προγράμματα του JA Greece, συνεχίσαμε τη δραστηριοποίησή μας στην Επιχειρηματική Εκπαίδευση με τη δημιουργία μίας ταινίας προορισμένης να

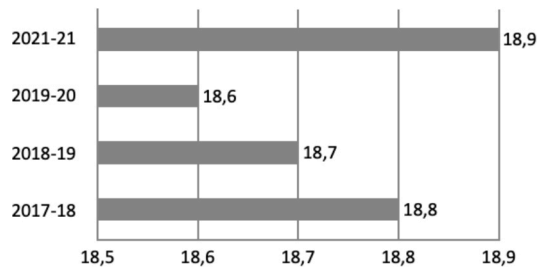
Διάγραμμα 2: Κατανομή διευθυντικών στελεχών ανά φύλο

Διάγραμμα 3: Κατανομή συμμετεχόντων ανά Ομάδα Προσανατολισμού

Διάγραμμα 4: Τελικός βαθμός ελέγχου σχολικής επίδοσης συμμετεχόντων

χρησιμοποιηθεί ως διδακτικό υλικό στο μάθημα ΑΟΔΕΥ και με τη συνδιδασκαλία των μαθημάτων επιλογής της Γ΄ Λυκείου Ιστορία της Τέχνης και ΑΟΔΕΥ μέσω της βιωματικής εμπλοκής των μαθητών/τριών στη δημιουργία ενός ψηφιακού, πολυμεσικού, εκπαιδευτικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (Μαργαρού & Ματσιώρη, 2017).

Οι μαθητές/τριες που συμμετέχουν στο πρόγραμμα τα τελευταία 4 χρόνια είναι σε ποσοστό 40% κορίτσια και 60% αγόρια (Διάγραμμα 1), ενώ τις διευθυντικές θέσεις στη μαθητική επιχείρηση κατέλαβαν κατά 43% κορίτσια και 57% αγόρια (Διάγραμμα 2). Αν και δεν προκύπτει διάκριση ως προς το φύλο, οι Γενικοί Δ/ντές είναι στη πλειονότητά τους αγόρια των μεγαλύτερων τάξεων με υποδιευθύντριες κορίτσια, τα οποία κατά δήλωσή τους αποφεύγουν τη συγκεκριμένη θέση λόγω μελέτης εν όψει Πανελληνίων Εξετάσεων. Προέρχονται κυρίως από τις Ομάδες Προσανατολισμού Οικονομίας και Πληροφορικής και Θετικών Σπουδών (Διάγραμμα 3). Τη χρονιά συμμετοχής τους στο πρόγραμμα επέτυχαν σχολικές επιδόσεις σταθερά πάνω από 18,5 (Διάγραμμα 4) και όλοι/ες ανεξαιρέτως εισάγονται στο Πανεπιστήμιο, κυρίως σε σχολές του 4ου και 2ου επιστημονικού πεδίου. Μάλιστα, πάνω από το 80% των μαθητών/τριών του σχολείου μας που εισάγονται σε οικονομικές σχολές έχουν βιώσει την εμπειρία του Προγράμματος Εικονικές Επιχειρήσεις.

Περιγραφή της εκπαιδευτικής δράσης-παρέμβασης

Για τους περισσότερους ερευνητές η Επιχειρηματική Εκπαίδευση στοχεύει στη δημιουργία επιχειρηματικών στάσεων και νοοτροπίας. Οι υπόλοιποι προτάσσουν κατά σειρά τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων και θέσεων εργασίας, τη συνεισφορά στην κοινότητα, τη μετάδοση επιχειρηματικών δεξιοτήτων (Mwasalwiba, 2010). Φυσικά οι στόχοι διαφοροποιούνται ανά βαθμίδα εκπαίδευσης. Ειδικότερα στο Λύκειο, δίνεται έμφαση στην ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων (Παπαγιάννης, 2014). Υιοθετώντας την παιδαγωγική προσέγγιση «Learning by creating value» (Bruyat & Julien, 2001; Lackéus, 2016), επιδιώκουμε όσοι/ες συμμετέχουν στο πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' να υπηρετήσουν κοινωνικές και συλλογικές αξίες. Βασικός μας στόχος είναι οι μαθητές/τριές μας να εμπνευστούν επιχειρηματικά και, αντιδρώντας στις σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές προκλήσεις ως υπεύθυνοι και ενεργοί πολίτες, να δημιουργήσουν αξία για τους ίδιους και την κοινωνία γενικότερα.

Ειδικότερα, θέτουμε στόχους σε επίπεδο γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων. Πέρα από επιχειρηματικές και οικονομικές γνώσεις, επιδιώκουμε οι μαθητές/τριές μας να εντοπίσουν ευκαιρίες για μελλοντικές προσωπικές, επαγγελματικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες και να διερευνήσουν κλίσεις και ικανότητες. Στοχεύουμε επίσης στην καλλιέργεια και ανάπτυξη σημαντικών επαγγελματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, όπως σχεδιασμού και διαχείρισης έργου, επιμονής, ανάληψης πρωτοβουλιών, ανάληψης ευθύνης, ομαδικότητας και συνεργασίας, διαπραγμάτευσης, επικοινωνίας, επίλυσης προβλημάτων, επιτυχούς παρουσίασης, δημιουργικότητας, κριτικής σκέψης, επινοητικότητας, προσαρμοστικότητας σε μεταβαλλόμενους στόχους, ευελιξίας και διαχείρισης

της αλλαγής. Δίνουμε έμφαση στη δημιουργικότητα, η οποία, ως επίκεντρο της καινοτομίας, οδηγεί στην οικονομική δραστηριότητα (Athayde, 2009) και είναι καθοριστική στη διαχείριση της αβεβαιότητας και της αλλαγής. Υπογραμμίζουμε επίσης τις δεξιότητες διαχείρισης αποτυχίας, πιθανότητας υπαρκτής στην επαγγελματική ζωή. Στοχεύουμε τέλος στην ανάπτυξη δεξιοτήτων δια βίου μάθησης, όπως επικοινωνία στη μητρική και σε ξένες γλώσσες, μαθηματικό, οικονομικό και ψηφιακό εγγραμματισμό, καλλιέργεια πολιτικής και πολιτιστικής συνείδησης.

Ο «Οδηγός Εκπαιδευτικών» του JA προτείνει χρονοδιάγραμμα υλοποίησης και σειρά βημάτων, τα οποία τηρούμε γιατί απαντούν με επιτυχία στο ερώτημα των εκπαιδευτικών «learning-by-doing-what?» που, όπως επισημαίνει ο Lackéus (2015), λίγες φορές έχει απαντηθεί. Βασικοί σταθμοί της ακολουθούμενης διαδικασίας είναι:

- Προετοιμασία των εκπαιδευτικών: Τυπική διαδικασία (ενημέρωση συλλόγου καθηγητών, επικοινωνία με JA, ενημέρωση των μαθητών/τριών), αναστοχασμός, στοχοθεσία, μελέτη του υλικού που διαθέτει το JA.
- Δημιουργία Ομάδας - Συμβόλαιο με την ομάδα - Καθορισμός των στόχων - Μεταφορά εμπειρίας μαθητών/τριών που συμμετείχαν στο Πρόγραμμα προηγούμενα σχολικά έτη - Παρουσίαση υλικού μαθητικών επιχειρήσεων προηγούμενων ετών.
- Αναζήτηση επιχειρηματικής ιδέας - Αξιολόγηση ιδεών: Συνδυάζουμε τεχνικές του Οδηγού Εκπαιδευτικών με καταιγισμό ιδεών και σχετικό διαγωνισμό, κάποιες φορές με έπαθλα. Αναπόφευκτα συμμετέχουμε στη διαδικασία, προτείνοντας η ιδέα να είναι καινοτόμα, υλοποιήσιμη από τα ίδια τα παιδιά, και να δημιουργεί αξία στην κοινωνία, υπηρετώντας τους 17 στόχους βιώσιμης ανάπτυξης του ΟΗΕ. Η αναζήτηση συνήθως συνεχίζεται και σε επόμενη φάση, όχι όμως μετά τις αρχές Νοεμβρίου.
- Οργανόγραμμα και Διοικητική πυραμίδα: Οι μαθητές/τριες επιλέγουν τον ρόλο τους στην επιχείρηση και μελετούν τα καθήκοντά τους. Χρησιμοποιούμε διάφορα συστήματα επιλογής των Διευθυντών/τριών. Τα τελευταία χρόνια επιλέγονται από τα υπόλοιπα στελέχη μετά από αυτοπαρουσίαση και συνέντευξη. Παρατηρούμε ωριμότητα στις επιλογές, χωρίς διακρίσεις ως προς το φύλο.
- Ίδρυση της επιχείρησης - Καταστατικό λειτουργίας - Ονομασία & Λογότυπο - Γραπτή έκθεση της επιχειρηματικής ιδέας - Πώληση Μετοχών - Αναζήτηση χορηγών - Έρευνα αγοράς - SWOT Ανάλυση - Προετοιμασία λειτουργίας της επιχείρησης (Σύνταξη πλάνων από τα τμήματα της επιχείρησης - Διαγράμματα GANTT).
- Λειτουργία της Επιχείρησης (Προμήθειες - παραγωγή - κοστολόγηση & τιμολόγηση - δημόσιες σχέσεις - marketing και πωλήσεις - διαχείριση κοινωνικών δικτύων της επιχείρησης).
- Προετοιμασία για τη συμμετοχή στην Εμπορική Έκθεση (ή δημιουργία promo video).

- Σύνταξη επιχειρηματικού σχεδίου.
- Προετοιμασία για τον Εθνικό Τελικό (εφόσον η επιχείρηση προκριθεί).
- Κλείσιμο της Επιχείρησης – Απολογισμός – Αξιολόγηση.

Υλοποιούμε το πρόγραμμα σε ετήσια βάση, για δύο ώρες εβδομαδιαίως. Το σχ. έτος 2020-21, αυτό υλοποιήθηκε σχεδόν αποκλειστικά εξ αποστάσεως. Τακτικά, οι συναντήσεις έχουν τη μορφή Γενικής Συνέλευσης με τη συμμετοχή των συμβούλων-εθελοντών, όπου τα τμήματα προβαίνουν σε ενδιάμεσους απολογισμούς και αναπροσαρμογή των στόχων αν χρειαστεί. Στην πραγματικότητα, το Πρόγραμμα βασίζεται κυρίως στον ενθουσιασμό και τη δέσμευση των μαθητών/τριών, που εργάζονται αφιερώνοντας μεγάλο μέρος του ελεύθερου χρόνου τους. Πολύ αποτελεσματικές αποδεικνύονται οι κλειστές ομάδες στα κοινωνικά δίκτυα, αλλά και η δημιουργία φακέλων στο «συννεφο» με το υλικό και τα παραδοτέα κάθε τμήματος.

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα στηρίζεται σε παιδαγωγικά μοντέλα που προωθούν τη βιωματική (learning by doing) και ομαδοσυνεργατική μάθηση σε καταστάσεις της πραγματικής ζωής και σε αλληλεπίδραση με το εξωτερικό κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον. Οι καταστάσεις μάθησης είναι ευέλικτες, διαδραστικές, και βασίζονται στην πολυδιάστατη ανάπτυξη της γνώσης, την αυτόματη μάθηση, την αναζήτηση, τον πειραματισμό και την αναστοχαστική παρατήρηση. Η αυτο-ανακάλυψη και η αυτο-μόρφωση οδηγούν σε πρακτικές δεξιότητες απαραίτητες στην επιχειρηματική δράση (Aadland & Aaboen, 2018). Οι μαθητές/τριές μας, μία ετερόκλητη ηλικιακά και ως προς τα ενδιαφέροντα, τις γνώσεις και τις δεξιότητες ομάδα, οργανώνονται και λειτουργούν στο πρότυπο μιας πραγματικής επιχείρησης που ακολουθεί το συμμετοχικό μοντέλο διοίκησης. Συνεργάζονται, λύνουν προβλήματα, «διδάσκουν» οι εμπειρότεροι/ες τα νεότερα μέλη της ομάδας. Η συναισθηματική ένταση αυξάνει το βάθος των προβληματισμών και της μάθησης, ενώ τα «λάθη» αντιμετωπίζονται ως μέρος της μαθησιακής διαδικασίας και συχνά δημιουργούν περισσότερη μάθηση από ό,τι η επιτυχία (Lackeus, 2013).

Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση είναι περισσότερο το αποτέλεσμα της διαμόρφωσης ενός κατάλληλου περιβάλλοντος μάθησης από τους/τις εκπαιδευτικούς, παρά μία καλά σχεδιασμένη μέθοδος (Sagar, 2015). Το πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' εστιάζει στους/στις μαθητές/τριες και η μεγάλη πρόκληση για εμάς είναι να τους/τις εμπνεύσουμε. Ο ρόλος μας είναι διευκολυντικός. Τους/τις εμπλέκουμε στον καθορισμό των στόχων, σχεδιάζουμε ευέλικτα τις δράσεις ώστε να καθοδηγούνται από την περιέργεια, τα κίνητρα και τις ανάγκες τους, ακόμα και σε ατομικό επίπεδο, και τους/τις αναγνωρίζουμε ως συντελεστές στη μάθηση τη δική τους, των συμμαθητών/τριών τους, αλλά και τη δική μας (Sagar, 2015). Επιβλέπουμε τη διαδικασία, στηρίζουμε, συμβουλεύουμε, επεμβαίνουμε ελάχιστα στη λήψη των αποφάσεων και μεταθέτουμε τον έλεγχο των πρωτοβουλιών σε αυτούς/ές. Βοηθούμε στην αναζήτηση της επιχειρηματικής ιδέας, καθοδηγούμε στη φάση της εκκίνησης, αναλαμβάνουμε συμπληρωτικό ρόλο σε περίπτωση προβλημάτων κλπ. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2005). Σε καθοδηγούμενες μορφές μάθησης καταφεύγουμε μόνο για ζητήματα

που απαιτούν εξειδικευμένες γνώσεις. Εγκαταλείπουμε τον οικείο ρόλο του εμπειρογνώμονα που έχει τις γνώσεις και τις απαντήσεις και οργανώνουμε ευέλικτες μαθησιακές καταστάσεις όπου οι μαθητές/τριες αφήνονται να λειτουργήσουν ελεύθερα, να μελετήσουν τα καθήκοντα του ρόλου που ανέλαβαν, να αναπτύξουν τις ιδέες τους και να είναι υπεύθυνοι/νες για τα αποτελέσματα των πράξεών τους (Penaluna & Penaluna, 2015).

Σε μια διαδικασία μάθησης μέσω εμπειριών υπάρχει ο κίνδυνος λανθασμένων επιλογών. Ωστόσο, το λάθος μπορεί να αποβεί ευκαιρία και τίθεται στο κέντρο της μαθησιακής διαδικασίας. Αφορά τόσο το αποτέλεσμα όσο και τη διαδικασία μάθησης και λειτουργεί αναδραστικά και για τους/τις μαθητές/τριες και για τους/τις εκπαιδευτικούς (Βάμβουκα, 2008). Αφήνουμε τα παιδιά να μάθουν από τα λάθη τους, ώστε να αναπτύξουν εποικοδομητική στάση απέναντι στην αποτυχία. Προσπαθούμε, σε ένα περιβάλλον που δημιουργεί και σε εμάς ανασφάλεια, να γίνουμε παράγοντες αλλαγής και να λειτουργούμε ως καταλύτες για ιδέες, να εντοπίζουμε προβλήματα και να κινητοποιούμε την ομάδα για την επίλυσή τους (Penaluna & Penaluna 2015). Μια τέτοια διδακτική προσέγγιση δεν είναι εύκολη ούτε στο σχεδιασμό ούτε στην υλοποίησή της. Συνδέεται με τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τον ρόλο τους στην εκπαιδευτική διαδικασία, απαιτεί σχετικές επιμορφώσεις, υποστηρικτικό υλικό, δικτύωση με τους/τις συναδέλφους και πολύωρη προσπάθεια πέραν του υποχρεωτικού ωραρίου.

Ως συνδυασμός τυπικής και άτυπης μάθησης, το πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' εμπλέκει την ευρύτερη κοινότητα, δημιουργεί γόνιμες σχέσεις με εξωτερικούς φορείς, καλλιεργεί την εξωστρέφεια της σχολικής μονάδας. Δημιουργεί έτσι ένα «επιχειρηματικό οικοσύστημα» το οποίο, εκτός από τη μαθητική επιχείρηση, περιλαμβάνει συμβούλους-εθελοντές, επιχειρηματική κοινότητα, χορηγούς, μετόχους, προμηθευτές, πελάτες, τοπική αυτοδιοίκηση, ΜΜΕ, γονείς και κηδεμόνες, αποφοίτους, πανεπιστημιακά ιδρύματα για μεταφορά τεχνογνωσίας, αλλά και το δίκτυο των σχολείων που συμμετέχουν στο Πρόγραμμα. Στο πλαίσιο των ομαδοσυνεργατικών προσεγγίσεων της μάθησης και της παιδαγωγικής θεωρίας του εποικοδομητισμού που υιοθετούμε, οι διαδράσεις με τους συμβούλους-εθελοντές, με την επιχειρηματική, τοπική και ευρύτερη κοινότητα, στο κατάλληλα προσαρμοσμένο μαθησιακό πλαίσιο, δίνουν στους/στις μαθητές/τριες την ευκαιρία να αντιληφθούν βιωματικά την επιχειρηματικότητα, τις επαγγελματικές τους προοπτικές και τις προκλήσεις της επαγγελματικής ζωής, αποτελούν πηγή βαθιάς μάθησης που οδηγεί σε αυξημένα κίνητρα και τα αποτελέσματα, αν κριθούν σημαντικά για το κοινωνικό σύνολο, προκαλούν υπερηφάνεια, ενθουσιασμό και ακόμη μεγαλύτερα κίνητρα συμμετοχής (Lackéus 2015). Τέλος, η ισχυρή διεθνής διάσταση σε πολλές δραστηριότητες του JA και στη συμμετοχή σε διεθνείς διαγωνισμούς δίνει στους μαθητές την αίσθηση του ανήκειν σε μια παγκόσμια κοινότητα με κοινά σε μεγάλο βαθμό προβλήματα και στόχους, τους όρους λειτουργίας και τις προοπτικές της οποίας μπορούν συνεργαζόμενοι να συνδιαμορφώσουν.

Μεθοδολογία έρευνας

Στην παρούσα εργασία διερευνούμε τα οφέλη των μαθητών/τριών μας από τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα Εικονική Επιχείρηση, αξιοποιώντας τις Εκθέσεις Αυτοαξιολόγησης του Entrepreneurial Skills Pass (ESP), μιας διεθνούς πιστοποίησης επιχειρηματικών δεξιοτήτων που αυτοί/ές λαμβάνουν κατόπιν διαδικτυακής εξέτασης, μετά την υλοποίηση των προγραμμάτων 'Εικονική Επιχείρηση' και 'Διαγωνισμός Κοινωνικής Καινοτομίας'. Οι εκθέσεις προσφέρουν, με βαθμολογία από το 1 ως το 5, εικόνα των βασικών επιχειρηματικών ικανοτήτων (Πίνακας 2) που απέκτησε κάθε συμμετέχων/ουσα και προκύπτουν

Πίνακας 2: Αποτελέσματα Wilcoxon Signed-rank test - Επιχειρηματικές ικανότητες

Test Statistics ^a							
	Δημιουργικότητα	Αυτοπεποίθηση	Ομαδικότητα	Επινοητικότητα	Επιμονή	Ανάληψη ευθυνών	Ανάληψη πρωτοβουλιών
Z	-4,209 ^b	-1,897 ^b	-4,217 ^b	-4,568 ^b	-2,925 ^b	-3,069 ^b	-4,642 ^b
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,058	,000	,000	,003	,002	,000
a. Wilcoxon Signed Ranks Test							
b. Based on negative ranks.							

μετά τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων, ένα πριν και ένα μετά την επιχειρηματική εμπειρία.

Αξιοποιήσαμε τις 49 Εκθέσεις των μαθητών/τριών μας που συμμετείχαν στο Πρόγραμμα Εικονικές Επιχειρήσεις τα 3 προηγούμενα χρόνια. Το Kolmogorov Smirnov test έδειξε πως τα δεδομένα μας δεν ακολουθούν την κανονική κατανομή. Έτσι, χρησιμοποιήθηκε ο μη παραμετρικός έλεγχος Wilcoxon Signed Rank, για να ερευνηθεί εάν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στη διάμεσο της βαθμολογίας των ικανοτήτων των μαθητών/τριών πριν και μετά την υλοποίηση του Προγράμματος.

Η ίδια μεθοδολογία χρησιμοποιήθηκε για τις ικανότητες διά βίου μάθησης (Πίνακες 3 & 4), που συμπεριλήφθηκαν για πρώτη φορά στο εργαλείο αυτοαξιολόγησης του ESP το σχολικό έτος 2020-21.

Πίνακας 3: Αποτελέσματα Wilcoxon Signed-rank test – Ικανότητες δια βίου μάθησης

Test Statistics ^a					
	Επικοινωνία σε Ξένη Γλώσσα	Μαθηματική Ικανότητα	Πολιτικής Συνείδησης	Επικοινωνία στη Μητρική Γλώσσα	Ικανότητα Πολιτιστικής Συνείδησης και Έκφρασης
Z	-2,810 ^b	-3,051 ^b	-3,464 ^b	-2,828 ^b	-3,066 ^b
Asymp. Sig. (2-tailed)	,005	,002	,001	,005	,002
a. Wilcoxon Signed Ranks Test					
b. Based on negative ranks.					

Πίνακας 4: Αποτελέσματα Wilcoxon Signed-rank test – Ικανότητες δια βίου μάθησης

Test Statistics ^a			
	Επιχειρηματική Ικανότητα	Ψηφιακή Ικανότητα	Μετά Προσωπική, Κοινωνική και Μαθησιακή Ικανότητα
Z	-2,739 ^b	-2,460b	-2,724b
Asymp. Sig. (2-tailed)	,006	,014	,006
a. Wilcoxon Signed Ranks Test			
b. Based on negative ranks.			

Τέλος, ζητήσαμε από τα παιδιά του φετινού προγράμματος να βαθμολογήσουν από το 1 έως το 5 κάθε μία από τις πέντε διαστάσεις αξίας (οικονομική, απόλαυσης, κοινωνική, αρμονίας και επιρροής) που δημιουργεί η συμμετοχή τους σε αυτό.

Αποτελέσματα έρευνας

Η αποτελεσματικότητα ενός προγράμματος Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης είναι πολύ δύσκολο να μετρηθεί, ιδιαίτερα όταν η έρευνα αφορά στάσεις που δύσκολα αλλάζουν (Mwasalwiba, 2010). Επίσης, η χρονική υστέρηση μεταξύ πρόθεσης και πράξης απαιτεί διαχρονικές μελέτες οι οποίες προς το παρόν αποτυγχάνουν λόγω έλλειψης ολοκληρωμένων βάσεων δεδομένων αποφοίτων.

Από την παρούσα έρευνα προκύπτει στατιστικά σημαντική βελτίωση της δημιουργικότητας, της ομαδικότητας, της επινοητικότητας, της επιμονής, της ανάληψης ευθυνών και πρωτοβουλιών ($p < 0,05$) πριν και μετά τη συμμετοχή στο πρόγραμμα, αλλά οριακά όχι της αυτοπεποίθησης (Πίνακας 2). Επίσης, παρατηρείται βελτίωση στις ικανότητες δια βίου μάθησης: επικοινωνία σε ξένη γλώσσα, ικανότητα σε φυσικές επιστήμες και μαθηματικά, ικανότητα πολιτικής και πολιτιστικής συνείδησης (Πίνακας 3), όχι όμως στην ψηφιακή και οριακά όχι στην προσωπική, κοινωνική, μαθησιακή και επιχειρηματική ικανότητα (Πίνακας 4). Για την περίπτωση των ικανοτήτων δια βίου μάθησης απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση σε μεγαλύτερο πληθυσμό. Ως προς τις ψηφιακές ικανότητες, οι μαθητές/τριες είχαν αυτοαξιολογηθεί με υψηλή βαθμολογία και πριν τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα.

Αν και η επιχειρηματικότητα συνδέεται συχνά με τη δημιουργία οικονομικής αξίας, από τον Πίνακα 5 φαίνεται πως η χαρά και η απόλαυση είναι οι σημαντικότερες αξίες στο εκπαιδευτικό περιβάλλον της Δευτεροβάθμιας, εύρημα που συμφωνεί με ανάλογη έρευνα του Lackeus (2016). Επίσης η ανακούφιση των προβλημάτων των συνανθρώπων τους (κοινωνική αξία), αλλά και η επιθυμία να υπηρετήσουν συλλογικές αξίες όπως δικαιοσύνη, ισότητα, αειφορία (αξία

Πίνακας 5: Αξίες κινητοποίησης συμμετεχόντων στο Πρόγραμμα Εικονικές Επιχειρήσεις

Οικονομική αξία		Αξία απόλαυσης	
Βαθμολογία	Συχνότητα εμφάνισης	Βαθμολογία	Συχνότητα εμφάνισης
1	4	1	2
2	3	2	0
3	3	3	1
4	4	4	4
5	1	5	9

Κοινωνική αξία		Αξία αρμονίας	
Βαθμολογία	Συχνότητα εμφάνισης	Βαθμολογία	Συχνότητα εμφάνισης
1	0	1	0
2	2	2	0
3	2	3	6
4	6	4	4
5	5	5	5

Αξία επιρροής	
Βαθμολογία	Συχνότητα εμφάνισης
1	5
2	2
3	3
4	5
5	1

αρμονίας), δημιουργούν συναισθηματική εμπλοκή στους/στις μαθητές/τριές μας και τους κινητοποιούν περισσότερο. Διαπιστώνουμε πως ο σκοπός που προτάσσουμε οι εκπαιδευτικοί κατά την υλοποίηση του Προγράμματος καθίσταται βασικό κίνητρο για τη δική τους ενεργοποίηση.

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Οι εκπαιδευτικοί που τα τελευταία τέσσερα χρόνια συνεργαζόμαστε στην υλοποίηση των Προγραμμάτων του JA Greece γνωρίζουμε από τη μακρά μας εμπειρία ότι το σχολείο δεν έχει την ευελιξία να ενσωματώνει άμεσα καινοτόμες πρακτικές και θεματικές που απασχολούν την ευρύτερη κοινότητα. Μάλιστα, στις τελευταίες τάξεις, όταν τα παιδιά είναι πολύ ωριμότερα να ανταποκριθούν, είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό εγκλωβισμένα στην προσπάθεια εισαγωγής τους στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Εναπόκειται κυρίως -αν όχι αποκλειστικά- στον/στην εκπαιδευτικό να βρει τον χρόνο και το πλαίσιο να γνωρίσει στους/στις μαθητές/

τριές του επίκαιρα και ευαίσθητα θέματα και να τους/τις ευαισθητοποιήσει κατάλληλα. Ευκαιρίες βρίσκει σε ημιτυπικές και άτυπες πρακτικές γραμματισμού.

Τα προγράμματα του JA Greece αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Καλύπτοντας το κενό όσο αφορά την Επιχειρηματική Εκπαίδευση και την προώθηση της καινοτομίας στο Γενικό Λύκειο, αποτελούν για μας τους/τις εκπαιδευτικούς ουσιαστικό πεδίο διεπιστημονικής συνεργασίας, υπέρβασης ελλείψεων της τυπικής εκπαίδευσης και παροχής γνώσεων που αποπλαισιωμένες παραμένουν αδρανείς, καθώς δεν γίνεται κατανοητή η σημασία τους για την καθημερινή ζωή (Μπίκος, 2014). Πέρα από τη μελέτη οικονομικών όρων και φαινομένων, η επιχειρηματικότητα συνδέεται με την καλή γνώση μαθηματικών πράξεων και σχέσεων, αλλά και με την κατανόηση και σύνταξη κειμένων ποικίλων τύπων. Οι μαθητές/τριές μας ασκούνται σε πραγματικές συνθήκες σε αντικείμενα που στο σχολείο διδάσκονται στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας μόνο θεωρητικά και αξιολογούνται μόνο στο απολύτως τεχνητό πλαίσιο των πανελλαδικών εξετάσεων. Έρχονται με τρόπο φυσικό σε επαφή με την Κοινωνιολογία ως σπουδή της ανθρώπινης συμπεριφοράς, η οποία αφορά τη δράση της ομάδας τους, αλλά και τις μεταξύ τους σχέσεις όπως αυτές διαμορφώνονται και αναδιαμορφώνονται στη διάρκεια της διαδικασίας και τις σχέσεις τους με τον έξω κόσμο. Επίσης, έρχονται σε επαφή με την επιστήμη της Ψυχολογίας, ιδίως με θέματα ψυχολογίας της εργασίας, της οργάνωσης και της οικονομίας, που διδάσκονταν παλαιότερα στην Α΄ Λυκείου. Τέλος, στις επιχειρήσεις που δημιουργούν, προσεγγίζουν μεγάλα παγκόσμια προβλήματα και ανάγκες του σήμερα που αγνοεί δυστυχώς το Αναλυτικό Πρόγραμμα. Αυτό, λοιπόν, που τελικά κατακτούν βιωματικά σε μεγάλο βαθμό είναι ο πολυγραμματισμός, δεξιότητες δηλαδή που θα τους επιτρέψουν να ανταποκριθούν με επάρκεια και αποτελεσματικότητα σε ένα σύνθετο επικοινωνιακό περιβάλλον. Ταυτόχρονα αποκτούν μέσα για την κατασκευή, διαμόρφωση και συνεχή διαπραγμάτευση νέων ταυτοτήτων, κοινωνικών και διαπροσωπικών γενικά σχέσεων και νέων μορφών παραγωγικής εργασίας (Kalantzis & Cope, 2001).

Το πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' συνδέεται με μεθόδους ενεργητικής, αυτοκατευθυνόμενης και βιωματικής μάθησης σε συνεργατικό περιβάλλον που αλληλεπιδρά με τον «έξω» κόσμο. Για εμάς τους εκπαιδευτικούς, παραπέμπει σε ένα σχολείο που λειτουργεί ως κοινότητα μάθησης μέσα από τις αναζητήσεις των μαθητών/τριών της, η οποία ενδυναμώνει τα μέλη της για τη διαχείριση της αλλαγής και της αβεβαιότητας. Για τους/τις μαθητές/τριες δημιουργεί μαθησιακό κλίμα και παιδαγωγική ατμόσφαιρα ενεργού συμμετοχής, χαράς και δημιουργίας. Εφόσον διασφαλίσουμε στη μαθητική επιχείρηση ένα ανοιχτό, ισότιμο και μη επικριτικό περιβάλλον που δίνει έμφαση στην αυτογνωσία και στην ελευθερία του ατόμου να αλλάξει, να αναπτυχθεί, να δράσει, να διερευνήσει, να δημιουργήσει και να προσαρμοστεί σε ιδέες και ευκαιρίες, εξοπλίζουμε τους/τις μαθητές/τριές μας με γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις, συμπεριφορές και νοοτροπία που θα τους επιτρέψουν να αναγνωρίσουν τις δυνατότητες και τις αδυναμίες τους, να διαμορφώσουν ένα σχέδιο για την διαχείρισή τους, ώστε να αντεπεξέλθουν στις προκλήσεις ενός ολοένα πολυπλοκότερου και απαιτητικότερου κόσμου.

Δεν παραγνωρίζουμε τις επιχειρηματικές δεξιότητες και την καλύτερη εικόνα των ευκαιριών σταδιοδρομίας που αποκτούν οι μαθητές/τριές μας. Ειδικά στην Ελλάδα, μετά από δύο σοβαρές κρίσεις, μία οικονομική και μία υγειονομική, είναι πολύ σημαντικό να ενσταλάξουμε επιχειρηματική νοοτροπία στους/στις μαθητές/τριές μας, ώστε να ενταχθούν μελλοντικά στην αγορά δημιουργώντας, όχι αναζητώντας θέσεις εργασίας. Όμως, πέρα από αυτή τη χρηστική προοπτική, αντιμετωπίζουμε την Επιχειρηματική Εκπαίδευση αλτρουιστικά, ως δημιουργία αξίας για το κοινωνικό σύνολο, προσέγγιση που διαπιστώνουμε ότι ενεργοποιεί περισσότερο και τους ίδιους/τις ίδιες. Στο κατάλληλο πλαίσιο υλοποίησης και αν αυτά αξιοποιηθούν κατάλληλα από εμάς τους εκπαιδευτικούς, τελικά τα Προγράμματα Επιχειρηματικότητας μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στην επίτευξη των κοινωνικο-μορφωτικών στόχων της εκπαίδευσης, στο να εμψυχήσουμε αξίες, να βοηθήσουμε τους εφήβους να αποκτήσουν αυτογνωσία και ετερογνωσία, να γνωρίσουν ρόλους που θα κληθούν να αναλάβουν στην ενήλικη ζωή τους, να εθιστούν στη συνεργασία και στην προσφορά στο κοινωνικό σύνολο ως υπεύθυνα μέλη του.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ακριώτου, Α. (2020). *Η ανάπτυξη των Καινοτόμων Επιχειρηματικών Προγραμμάτων για την ενίσχυση της Επιχειρηματικότητας στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Διπλωματική Εργασία. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών Μεταπτυχιακό Επιστήμες της Αγωγής.
- Βάμβουκα, Ι. (2008). Τα λάθη των μαθητών σύμφωνα με τις σύγχρονες ψυχοπαιδαγωγικές θεωρίες και η αντιμετώπισή τους στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πράξης. *ΣΚΕΨΥ 1*, 159-177. Ανακτήθηκε 17 Αυγούστου 2021 από <https://skepsy.edu.gr/wp-content/uploads/2021/02/%CE%A3%CE%9A%CE%95%CE%A8%CE%A5-159-176.pdf>.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή – Γενική Διεύθυνση Επιχειρήσεων και Βιομηχανίας. (2005). Πρόγραμμα Διαδικασίας BEST: Μίνι Εταιρείες Μαθητών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. *Τελική Έκθεση της Ομάδας Εμπειρογνομώνων*. Τελική Έκδοση, Σεπτέμβριος 2005.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. ΕΑΚΕΑ. Ευρυδίκη, (2016). Εκπαίδευση στο Επιχειρείν στα σχολεία της Ευρώπης. *Έκθεση Ευρυδίκη*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Μαργαρού, Ε. & Μαισιώρη, Α. (2017), Από την τέχνη του management, στο management της τέχνης Μαθήματα Επιλογής Γ΄ Λυκείου: πρόκληση και ευκαιρία. *3ο Διεθνές Συνέδριο για την Προώθηση της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας*. Λάρισα, 13 - 15 Οκτωβρίου, 2017.
- Μπίκος Κ. (2014). Η διεπιστημονικότητα στην εκπαιδευτική πράξη, *Συνέδριο Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις της Διεπιστημονικότητας*, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 55-64. Ανακτήθηκε 22 Αυγούστου 2021 από

<https://doi.org/10.26262/culres.v4i0.4640>.

- Μπλιάτζα, Α. (2019). *Ανάπτυξη Δεξιοτήτων Επιχειρηματικότητας σε μαθητές Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η συμβολή του Junior Achievement Greece*. Διπλωματική εργασία. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Νόμος 1566/1985 : Δομή και λειτουργία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις. Ανακτήθηκε 19 Αυγούστου 2021 από <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-1566-1985.html>.
- Παπαγιάννης, Γ. (2014). *Επιχειρηματικότητα και εκπαίδευση. Η συμβολή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων επιχειρηματικότητας στην ανάπτυξη του επιχειρηματικού πνεύματος στην Ελλάδα*. Διπλωματική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.
- ΣΕΒ (2020). Το Μέλλον της Εργασίας. Οικονομία και Επιχειρήσεις. Special Report. *Επιχειρηματική Εκπαίδευση*. 10 Σεπτεμβρίου 2020. Ανακτήθηκε 11 Αυγούστου 2021 από https://www.sev.org.gr/Uploads/Documents/53244/SR_Epexeirimatiki_Ekpaidevsi_Draft_FINAL.pdf.
- Aadland, T. and Aaboen, L. (2018), Systematising higher education: a typology of entrepreneurship education, in Hytti, U., Blackburn, R. and Laveren, E. (Eds), *Entrepreneurship, Innovation and Education: Frontiers in European Entrepreneurship Research*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Alvarez Marques, L. and Albuquerque C. (2012), Entrepreneurship education and the development of Young people life competencies and skills. *Journal of Entrepreneurship Perspectives*, 1(2), 55-68.
- Athayde, R. (2009), Measuring Enterprise Potential in Young People. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33, 481-500.
- Bruyat, C. and Julien, P. A. (2001), Defining the field of research in entrepreneurship, *Journal of Business Venturing*, 16 (2), 165-180.
- European Commission (2015). *Entrepreneurship Education: A road to success. A compilation of evidence on the impact of entrepreneurship education strategies and measures*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fayolle, A. (2008), De l'artisanat à la science : modèles d'enseignement et processus d'apprentissage dans les enseignements en entrepreneuriat. *5ème congrès de l'académie de l'entrepreneuriat*.
- Fayolle, A. (2013), Personal views on the future of entrepreneurship education. *Entrepreneurship & Regional Development*, 25 (7-8), 692-701.
- Fayolle, A., Gailly, B. and Lassas-Clerc, N. (2006), Assessing the impact of entrepreneurship education programmes: a new methodology. *Journal of European Industrial Training*, 30 (9), 701-20.

- Kalantzis Mary & Bill Cope (2001), *Πολυγραμματισμοί*. Ανακτήθηκε 17 Αυγούστου 2021 από https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_e2/index.html.
- Kuratko, D., (2004). Entrepreneurship Education in the 21st Century: From Legitimization to Leadership. A *Coleman Foundation White Paper USASBE National Conference*, January 16, 2004.
- Lackéus, M. (2013), How can Entrepreneurship Bridge Between Traditional and Progressive Education? *Conference paper at ECSB Entrepreneurship Education Conference*. Aarhus, Denmark on 29–31 May 2013.
- Lackéus, M. (2015). *Entrepreneurship in Education - What, Why, When, How*. OECD Publishing: Paris: Background paper for OECD-LEED.
- Lackéus, M. (2016). A 'value' and 'economics' grounded analysis of six value creation based entrepreneurial education initiatives, *Proceedings of the 3E ECSB Entrepreneurship Education Conference*, Leeds, May 11-13.
- Mwasalwiba, E. S. (2010), Entrepreneurship Education: A Review of Its Objectives, Teaching Methods and Impact Indictors. *Education and Training*, 52, 20-47.
- Official Journal of the European Union. (2015). *Council conclusions on entrepreneurship in education and training*, OJ C 17, 20.01.2015.
- Penaluna, A., Penaluna, K., (2015). Entrepreneurial Education in Practice. Part2-Building Motivations and Competencies, *Entrepreneurship360. Thematic Paper*, OECD.
- Peterman, N.E. & Kennedy, J. (2003), Enterprise education: Influencing students' perceptions of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28, 129–144.
- Sagar, H., (2015). *Entrepreneurial Schools, Part 2-Enterpreurial learning environments and a changed role for teachers*. Prepared for the Entrepreneurship360 initiative of the Organisation for Economic Co-operation and Development (LEED Programme) and the European Commission (DG Education and Culture).
- Souitaris, V., Zerbini, S. and Al-Laham, A. (2007), Do entrepreneurship programmes raise entrepreneurial intention of science and engineering students? The effect of learning, inspiration and resources. *Journal of Business Venturing*, 22 (4), 566-91.
- Tucker, J. (2011), *Making an Impact Assessing Junior Achievement of Canada's Value Creation*. The Boston Consulting Group.

“Drive Temper”: ευαισθητοποίηση μαθητών για την οδική ασφάλεια και την επιχειρηματικότητα

- Σαπφώ Φωτιάδου & Εμμανουήλ Κοσμίδης ²⁰

Περίληψη

Το σχολείο αναδεικνύει σημαντικά προβλήματα για τους νέους, όπως η οδική ασφάλεια, και αξιοποιεί το πρόγραμμα επιχειρηματικότητας για να ευαισθητοποιήσει τους μαθητές και να τους παροτρύνει να αξιοποιήσουν την δημιουργικότητα τους αναζητώντας εφαρμόσιμες λύσεις που βελτιώνουν τη ζωή μας. Η επιχειρηματική ιδέα, που οι μαθητές μετέτρεψαν σε επιχείρηση, αφορά ένα σύστημα που εστιάζει στη συμπεριφορά του οδηγού και τον βοηθά να βελτιώσει την οδηγική του συμπεριφορά, αξιολογώντας το βαθμό ασφαλούς οδήγησης κάθε διαδρομής του. Το σύστημα χρησιμοποιεί το κινητό τηλέφωνο και τους αισθητήρες του για να εκτιμήσει δεδομένα που σχετίζονται με την ασφάλεια, όπως η χρήση του κινητού και η υπέρβαση του ορίου ταχύτητας. Σκοπός του είναι να δημιουργηθεί μια κοινότητα ασφαλών οδηγών που οδηγούν ήπια και ανταμείβονται για αυτό με εκπτώσεις και προσφορές σε προϊόντα και υπηρεσίες. Στην παρούσα εργασία περιγράφεται, εκτός από το έργο που υλοποίησαν οι μαθητές, πως το πρόγραμμα επηρέασε τις γνώσεις, τις δεξιότητες και το βαθμό ευαισθητοποίησης τους στο πρόβλημα που εστίασαν.

Λέξεις-κλειδιά: Machine Learning, Οδική Ασφάλεια, Ασφαλής Οδήγηση, Αισθητήρες Κινητού

Εισαγωγή

Το Drive Temper αποτελεί το προϊόν της εικονικής επιχείρησης που δημιούργησε ομάδα μαθητών της Β' Λυκείου του Πειραματικού Σχολείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης για τη συμμετοχή της στο πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' το 2019-2020. Σκοπός του Drive Temper είναι να ευαισθητοποιήσει τους οδηγούς για τον τρόπο που οδηγούν και να τους παρακινήσει να αυτο-βελτιωθούν,

²⁰ Η Σαπφώ Φωτιάδου είναι Καθηγήτρια Φυσικής στο Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ο Εμμανουήλ Κοσμίδης είναι Καθηγητής Πληροφορικής στο Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

επιλέγοντας ήπια οδηγική συμπεριφορά. Η εφαρμογή απευθύνεται:

- σε ιδιώτες οδηγούς ευαισθητοποιημένους στην οδική ασφάλεια,
- σε εταιρείες με στόλους οχημάτων, π.χ. μεταφορικές εταιρείες, ιδιωτικές σχολές/σχολεία (σχολικά λεωφορεία), ταξί, εταιρείες βραχυχρόνιας μίσθωσης/leasing οχημάτων, ασφαλίσεως οχημάτων, πρακτορεία τουρισμού, αστικά λεωφορεία, ΝΠΔΔ με δημόσια οχήματα.

Η λειτουργία του συστήματος στηρίζεται σε μια εφαρμογή για smartphones που συλλέγει δεδομένα από τους αισθητήρες του κινητού του οδηγού και με μεθοδολογίες machine learning κάνει εκτίμηση του στυλ οδήγησης κάθε διαδρομής σε μια κλίμακα μεταξύ επιθετικής και ήπιας, καταλήγοντας σε μια τελική βαθμολογία (0-100) στο τέλος κάθε διαδρομής. Τα δεδομένα που αξιοποιεί για να καταλήξει στην τελική βαθμολογία, προέρχονται από μετρήσεις της ταχύτητας του οχήματος, από τον χρόνο χρήσης του κινητού στη διάρκεια της διαδρομής, από απότομες επιταχύνσεις και επιβραδύνσεις και τέλος, από τη διάρκεια οδήγησης κατά τις ώρες που θεωρούνται πιο επικίνδυνες (00:00 – 05:00). Η αποστολή της ομάδας ήταν τελικά η δημιουργία μιας αναπτυσσόμενης βάσης χρηστών της εφαρμογής που επιλέγουν να οδηγούν ήπια μειώνοντας τις πιθανότητες εμπλοκής σε ατυχήματα κάνοντας έτσι ασφαλέστερους τους δρόμους για όλους.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται αρχικά η εκπαιδευτική δράση και διαδικασία που ακολουθήθηκε από τη σύλληψη της αρχικής ιδέας μέχρι την ολοκλήρωση του προγράμματος και την παρουσίαση στην Εμπορική Έκθεση της Θεσσαλονίκης και ακολουθεί η παρουσίαση των αντιλήψεων των μαθητών σχετικά με την επιχειρηματικότητα και τους επιχειρηματίες και το κατά πόσο αυτές επηρεάστηκαν από τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα, όπως αποτυπώθηκαν στις απαντήσεις τους σε ερωτηματολόγιο που περιείχε ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου.

Θεωρητικό πλαίσιο

Το πρόγραμμα κοινωνικής επιχειρηματικότητας κατηγοριοποιείται στις μεθοδολογίες STEM που δίνουν έμφαση στο πρόβλημα και την διαθεματικότητα (Thibaut et al., 2018). Τα θέματα που μελετήθηκαν από τους μαθητές για την ανάπτυξη του συστήματος είναι έννοιες της μηχανικής μάθησης, η λειτουργία των αισθητήρων και τα φυσικά μεγέθη που καταγράφουν, όπως και θέματα φυσιολογίας του οδηγού που σχετίζονται με την κούραση και την προσοχή.

Σύμφωνα με την έκθεση του Global Entrepreneurship Monitor, η απουσία της επιχειρηματικότητας στις σύγχρονες παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες της γνώσης θεωρείται βασικός παράγοντας οικονομικής κρίσης, γι' αυτό η προώθησή της αποτελεί προτεραιότητα διεθνώς στην πολιτική ατζέντα (Reynolds, Hay, Bygrave, Camp & Autio, 2000). Πέρα από τη δημιουργία επιχειρήσεων, ο όρος επιχειρηματικότητα σχετίζεται και με την ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων, όπως είναι η ικανότητα να σκέφτεται κανείς δημιουργικά, καινοτόμα και

φιλόδοξα, με αποτέλεσμα η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας να απασχολεί όλο και περισσότερο την παγκόσμια κοινότητα (Carlsson et al., 2013). Η Επιχειρηματική Εκπαίδευση (ΕΕ) δεν εστιάζει μόνο σε γνώσεις οργάνωσης και διοίκησης επιχειρήσεων, αλλά στοχεύει στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και ικανοτήτων όπως η διορατικότητα, η κριτική και δημιουργική σκέψη, η επίλυση προβλημάτων, η υπευθυνότητα, η πρωτοβουλία και η καινοτομία και επιπλέον προωθεί και ενθαρρύνει την αυτοπραγμάτωση των νέων μέσω της ανίχνευσης και ενεργοποίησης των ταλέντων και δυνατοτήτων τους και συμβάλλει στην απόκτηση γνώσεων, στάσεων και τρόπων σκέψης, ώστε να είναι σε θέση να μετατρέπουν δημιουργικές ιδέες σε επιχειρηματική δράση (European Commission, 2013; Heinonen και Poikkijoki, 2006).

Σε αυτό το πλαίσιο και δεδομένου ότι η καλλιέργεια του επιχειρηματικού πνεύματος και η ανάπτυξη της ΕΕ αποτελούν βασικά στοιχεία μια ολοκληρωμένης στρατηγικής για την πρόληψη της ανεργίας, οι περισσότερες χώρες παγκοσμίως έχουν ήδη εισάγει μαθήματα ΕΕ στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες (Falck, Hebllich & Luedemann, 2012; Falck and Woessmann, 2013). Επιπλέον, σύμφωνα με μελέτες του ΟΟΣΑ (2013), φαίνεται πως ένα μεγάλο ποσοστό από τους μαθητές που συμμετέχουν σε προγράμματα επιχειρηματικότητας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να δημιουργήσουν στο μέλλον τη δική τους επιχείρηση. Παρ' όλα αυτά, στην Ελλάδα ακόμα δεν υπάρχει πρόβλεψη για την ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων μέσα από τη σχολική εκπαίδευση, πέρα από την ένταξη της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας ως διακριτού θεματικού κύκλου στα εργαστήρια δεξιοτήτων που εισάχθηκαν πιλοτικά στο υποχρεωτικό πρόγραμμα κατά το σχολικό έτος 2020-21, σύμφωνα με τον Ν. 4692/2020. Κατ' επέκταση, υπάρχει και έλλειψη βιβλιογραφίας σχετικής με την ΕΕ στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα και στην απεικόνιση των αντιλήψεων των μαθητών σχετικά με τις επιχειρηματικές δεξιότητες που καλλιεργούνται στο πλαίσιο προγραμμάτων επιχειρηματικότητας.

Σκοπός της μελέτης που ακολουθεί ήταν η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας στην ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων στους μαθητές που συμμετείχαν στο πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' με την εφαρμογή Drive Temper που περιεγράφηκε στις προηγούμενες ενότητες, με στόχο να αποτυπωθούν οι απόψεις τους σχετικά με τις επιχειρηματικές δεξιότητες και στάσεις που απέκτησαν μέσω του προγράμματος.

Το πλαίσιο αναφοράς

Στο συγκεκριμένο πρόγραμμα που πραγματοποιήθηκε στη διάρκεια του σχολικού έτους 2019-20 συμμετείχαν 9 μαθητές (4 αγόρια και 5 κορίτσια) της Β' Λυκείου του Πειραματικού Σχολείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΠΣΠΘ). Οι μαθητές έχουν εισαχθεί στο σχολείο με τη διαδικασία της κλήρωσης και, λόγω της ιδιαιτερότητας του χαρακτήρα του σχολείου, δεν προέρχονται από την περιοχή του σχολείου που βρίσκεται στο κέντρο της πόλης, αλλά από διάφορες περιοχές της Θεσσαλονίκης. Από τους μαθητές που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, οι 2 είχαν συμμετάσχει ξανά στο πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' κατά το προηγούμενο

σχολικό έτος και είχαν μάλιστα λάβει την πιστοποίηση επιχειρηματικών δεξιοτήτων Entrepreneurship Skills Pass (ESP), ενώ οι υπόλοιποι δεν είχαν εμπειρία από συμμετοχή σε παρεμφερή προγράμματα. Επιπλέον, δεδομένου ότι στο ελληνικό αναλυτικό πρόγραμμα δεν προβλέπεται κάποιο μάθημα σχετικό με την ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων, οι μαθητές δεν είναι καμία εμπειρία σε σχέση με θέματα επιχειρηματικότητας.

Η συμμετοχή μαθητών με εμπειρία σε προγράμματα επιχειρηματικότητας μειώνει κατά την άποψή μας την ασάφεια και την ανασφάλεια της ομάδας για τους στόχους του έργου, αναλαμβάνουν όμως μόνο υποστηρικτικό ρόλο για να έχουν ισότιμες ευκαιρίες εξέλιξης τα νέα μέλη.

Η επιχειρηματική ιδέα της εικονικής μας επιχείρησης εστίαζε επίσης στη συμπεριφορά του οδηγού, σε σχέση όμως με τη χρήση του οχήματος μέσα στην πόλη, την κυκλοφοριακή επιβάρυνση και την διαχείριση του δημόσιου χώρου μέσω της ελεγχόμενης στάθμευσης. Και σε αυτό το έργο η αξιοποίηση της τεχνολογίας ήταν ο φορέας αλλαγής προτείνοντας ένα αυτοματοποιημένο σύστημα ελέγχου στάθμευσης μέσω αισθητήρων οχημάτων τοποθετημένων στο οδόστρωμα και δίκτυο φορτιστών ηλεκτρικών αυτοκινήτων ανά θέση στάθμευσης.

Η εκπαιδευτική δράση

Σκοπός της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης γενικά είναι η απόκτηση των απαραίτητων γνώσεων και δεξιοτήτων και η ανάπτυξη των προσωπικών χαρακτηριστικών και στάσεων που συνιστούν τη βάση της επιχειρηματικής συμπεριφοράς και νοοτροπίας (Heinomen & Poikkijoki, 2006 · European Commission, 2012· Wach, Stephan & Gorgievski, 2016). Στην περίπτωση της εμπλοκής των μαθητών στη συγκεκριμένη δράση, οι στόχοι αφορούσαν στην:

- **απόκτηση γνώσεων** σχετικά με τον κόσμο της εργασίας και τις επαγγελματικές ευκαιρίες που υπάρχουν για τη σταδιοδρομία που πιθανώς ενδιαφέρονται να ακολουθήσουν. Η επαφή με διαφορετικά επαγγέλματα και κυρίως επαγγελματίες αλλά και η εκμάθηση της επιχειρηματικής οργάνωσης αποτελούν χρήσιμα εφόδια για τη μελλοντική τους επαγγελματική πορεία.
- **απόκτηση δεξιοτήτων** επικοινωνίας, παρουσίασης, ομαδικής εργασίας, οργάνωσης και προγραμματισμού. Σε όλη τη διάρκεια της δράσης, οι μαθητές εργάστηκαν σε ομάδες και χρειάστηκε να συνεργαστούν, να προγραμματίσουν και να οργανώσουν τις ενέργειές τους, να αναλάβουν ρόλους και πρωτοβουλίες και να επικοινωνήσουν αποτελεσματικά τόσο μεταξύ τους όσο και με ανθρώπους εκτός του σχολικού περιβάλλοντος.
- **ανάπτυξη στάσεων** όπως η αυτογνωσία και η αυτοπεποίθηση που αποτελούν σημαντικά στοιχεία για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας. Αναλαμβάνοντας ενεργό ρόλο σε μια τέτοια εξωστρεφή δράση, οι μαθητές ανακαλύπτουν καλύτερα τον εαυτό τους, τονώνεται η αυτοπεποίθησή τους, εμπιστεύονται περισσότερο τις ικανότητές τους, αναλαμβάνουν

πρωτοβουλίες και εξασκούνται στην επίλυση προβλημάτων, αναπτύσσοντας έτσι την κριτική σκέψη και τη δημιουργικότητά τους.

Η εκπαιδευτική μεθοδολογία που επιλέχθηκε ήταν η 'Μάθηση Βασισμένη στην Επίλυση Προβλήματος' (Problem Based Learning - PBL), η οποία αποτελεί μέθοδο ενεργητικής μάθησης που βασίζεται στη συνεργατική διαδικασία επίλυσης προβλημάτων σε συνδυασμό με την ατομική πρωτοβουλία και δημιουργικότητα (Hmelo-Silver & Barrows, 2006). Η μέθοδος αυτή εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της εκπαιδευτικής προσέγγισης STEM (Science Technology Engineering Math) που οι μαθητές βρίσκονται στο επίκεντρο και εμπλέκονται σε δημιουργικές, διαθεματικές και συνεργατικές δραστηριότητες που στόχο έχουν να δώσουν από κοινού λύσεις σε προβλήματα που τίθενται από τον εκπαιδευτικό (Thibaut et al., 2018). Το πρόβλημα που τέθηκε στην περίπτωση του Drive Temper ήταν η ασφάλεια στους δρόμους και επιλέχθηκε συνειδητά από τους εκπαιδευτικούς, εξαιτίας της σημαντικής του συσχέτισης με τους μαθητές που σύντομα θα ξεκινήσουν να οδηγούν, καθώς ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στους εφήβους και νέους, η οδηγητική συμπεριφορά αποτελεί παράγοντα αποφασιστικής σημασίας για την πρόκληση τροχαίων ατυχημάτων (Racioppi, Eriksson, Tingvall & Villavoces, 2000).

Για την επιλογή των μελών της ομάδας δόθηκε έμφαση στο κίνητρο και στη διαθεσιμότητα των μαθητών, χωρίς προαπαιτούμενες γνώσεις. Αφού παρουσιάστηκε στους μαθητές το πρόγραμμα, οι απαιτήσεις του, η εμπειρία συμμετοχής σε προηγούμενες διοργανώσεις και η διαδικασία της διεθνούς πιστοποίησης ESP, ζητήθηκε από τους μαθητές να ετοιμάσουν μια παρουσίαση αναφέροντας τα κίνητρα και τους λόγους για τους οποίους θέλουν να συμμετέχουν στο πρόγραμμα. Η τελική επιλογή έγινε δίνοντας έμφαση ακριβώς σε αυτά τα κίνητρα και στη διάθεση συμμετοχής τους στο πρόγραμμα.

Όσον αφορά στην επιχειρηματική ιδέα, οι μαθητές πρότειναν διάφορες εναλλακτικές και κλήθηκαν να καθορίσουν τα κριτήρια με βάση τα οποία θα επέλεγαν μία από αυτές. Αφού συζητήθηκε ότι η ιδέα δεν είναι απαραίτητο να είναι απόλυτα πρωτότυπη, αλλά μπορεί να επανατοποθετεί υπάρχοντα προϊόντα και τεχνολογίες προτείνοντας νέους τρόπους χρήσης τους ή νέες αγορές στόχους, αποφάσισαν να δώσουν έμφαση στη χρησιμότητα με κοινωνικό αντίκτυπο. Έτσι, κατέληξαν στην ιδέα της εφαρμογής Drive Temper για βελτίωση της οδηγικής συμπεριφοράς με όραμα: *"Να ευαισθητοποιήσουμε τους οδηγούς για τη σημασία του ανθρώπινου παράγοντα στα τροχαία ατυχήματα και να τους παρακινήσουμε να χρησιμοποιήσουν το σύστημα εκτίμησης οδηγικής συμπεριφοράς για να αυτοβελτιωθούν και να οδηγούν ηπιότερα, μειώνοντας τις πιθανότητες ατυχήματος στο δρόμο"*.

Αφού οι μαθητές κατέληξαν στο προϊόν που θα προωθούσε η εικονική τους επιχείρηση, ακολούθησε το στάδιο προετοιμασίας της ομάδας. Στο σημείο αυτό, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης των μαθητών, στη δημιουργία ενός υποστηρικτικού και ενθαρρυντικού κλίματος, στην αποτελεσματική και όσο το δυνατόν συχνότερη επικοινωνία και συνεργασία των μελών της ομάδας και στη βελτίωση των διαπροσωπικών σχέσεων, ώστε να γίνει εφικτή η σταδιακή μεταβίβαση της ευθύνης του έργου στους ίδιους τους μαθητές.

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στη συνέχεια του προγράμματος ήταν περισσότερο ένας ρόλος διαχειριστή, διευκολυντή και λειτουργού της εκπαιδευτικής διαδικασίας παρά ρόλος καθοδηγητή. Οι μαθητές είχαν τον κεντρικό ρόλο και σε συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς συνεργάστηκαν και ανέλαβαν όλη τη διαδικασία, από τον σχεδιασμό του προϊόντος, την έρευνα αγοράς, την αναζήτηση χορηγών και την συγκεκριμενοποίηση και διαφοροποίηση του τελικού προϊόντος μέχρι τον εταιρικό σχεδιασμό, την ανάθεση ρόλων και την προώθηση της εφαρμογής.

Το πρώτο στάδιο ήταν ο σχεδιασμός ενός πλάνου σε σχέση με το τι θα προσφέρει η εφαρμογή, ποιες παραμέτρους και δεδομένα θα χρησιμοποιεί, ποιοι αισθητήρες είναι απαραίτητοι και πώς όλα αυτά θα αξιοποιούνται για την εκτίμηση και τελικά τη βαθμολόγηση της οδηγικής συμπεριφοράς. Ακολούθησε η έρευνα αγοράς για τη συλλογή περισσότερων πληροφοριών σχετικά με το Drive Temper. Η έρευνα αγοράς ήταν πρωτογενής, καθώς οι μαθητές επισκέφτηκαν επιχειρήσεις, πήραν συνεντεύξεις από τα στελέχη τους και συζήτησαν με επαγγελματίες των αγορών στόχου για την καταγραφή αναγκών και τους τρόπους ανάπτυξης και προώθησης του προϊόντος, αλλά και δευτερογενής, καθώς οι μαθητές αναζήτησαν πληροφορίες σχετικά με την οδική ασφάλεια, την κοινωνικό-οικονομική επίδραση των τροχαίων ατυχημάτων και τις διαστάσεις τους στο εταιρικό περιβάλλον, τις δραστηριότητες των εταιρειών μεταφορών, ασφαλειών, βραχυχρόνιας και μακροχρόνιας μίσθωσης αυτοκινήτων, καθώς και αυτοματισμούς με αισθητήρες για την υποστήριξη του οδηγού.

Ταυτόχρονα με την έρευνα αγοράς και δεδομένου ότι σημαντική και αναγκαία παράμετρος κάθε νεοφυούς επιχείρησης είναι η εξασφάλιση οικονομικών πόρων, οι μαθητές αναζήτησαν χορηγούς. Μέσα από διάφορες επαφές και επισκέψεις σε επαγγελματίες του χώρου, οι μαθητές εξασφάλισαν οικονομικές χορηγίες από την εταιρεία Makios logistics, από την Υδρόγειο ασφαλιστική και από το τμήμα i-banking της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, αλλά και τεχνική υποστήριξη από την εταιρεία πληροφορικής OSeven που διαθέτει σύστημα παρακολούθησης της συμπεριφοράς του οδηγού και συνεργάζεται κυρίως με ασφαλιστικές εταιρείες. Η εταιρεία Makios Logistics αποτελεί μια από τις παλαιότερες και σημαντικότερες επιχειρήσεις του κλάδου που δραστηριοποιείται στη Θεσσαλονίκη και διαθέτει έναν στόλο 350 οχημάτων. Από την επίσκεψη στους χώρους της εταιρείας και τη συζήτηση με τον κ. Μακιο, οι μαθητές, εκτός από την οικονομική χορηγία, εξασφάλισαν πολύ χρήσιμες πληροφορίες σε ζητήματα κοστολόγησης για τη σύνθεση του business plan. Αντίστοιχα, κατά την επίσκεψη στην Υδρόγειο Ασφαλιστική οι μαθητές συζήτησαν με τους ανθρώπους που δραστηριοποιούνται στον τομέα των ασφαλειών για το πώς μια ασφαλιστική εταιρεία θα μπορούσε να αξιοποιήσει μια τέτοια εφαρμογή. Η εταιρεία Oseven προσφέρει τεχνολογία διαχείρισης δεδομένων οδηγικής συμπεριφοράς. Πέρα από την τεχνική υποστήριξη, τις συμβουλές και την τεχνογνωσία της, προσέφερε στους μαθητές πρόσβαση στην εφαρμογή. Αποκτώντας πρόσβαση στην τεχνολογική πλατφόρμα της εταιρείας, οι μαθητές είχαν τη δυνατότητα να δοκιμάσουν την εφαρμογή και να καταλήξουν στην δική τους πρόταση, διαφοροποιώντας το στην κατεύθυνση που οι ίδιοι επιθυμούσαν. Έτσι, μετέφεραν την εφαρμογή στην κοινωνική επιχειρηματικότητα με στόχο τη δημιουργία ομάδων συνετών οδηγών που, εκτός

από την αφομοίωση ασφαλούς οδηγικής συμπεριφοράς, θα συνιστούν ένα κοινωνικό δίκτυο με κοινά χαρακτηριστικά που θα αποτελεί αγορά μεταπώλησης προϊόντων και υπηρεσιών σχετικών με την οδήγηση.

Σε όλη τη διάρκεια του προγράμματος, οι μαθητές είχαν τακτικές συναντήσεις με τον κ. Δημήτρη Υφαντίδη, στέλεχος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, ο οποίος ήταν ο εθελοντής - μέντορας της ομάδας. Η συνεισφορά του ήταν ιδιαίτερα σημαντική, καθώς παρείχε στους μαθητές πολύτιμες συμβουλές, καθοδήγηση, βοήθεια και ανατροφοδότηση σε όλα τα στάδια, παρέχοντας στοιχεία για τις διάφορες πτυχές μιας επιχείρησης, τη συγκέντρωση κεφαλαίων, την χρηματοδότηση και διαχείριση των οικονομικών, τον ρόλο του επιχειρηματία και τη σημασία της προώθησης. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι μαθητές έδειξαν εμπιστοσύνη απευθείας στον μέντορα και ήταν πολύ δεκτικοί στις κατευθύνσεις που τους έδινε. Μετά από δική του προτροπή, όρισαν διακριτούς ρόλους για τον καθένα (γενικό διευθυντή και υπεύθυνους διοίκησης, ανθρώπινου δυναμικού, δημιουργικού, οικονομικών, μάρκετινγκ, πωλήσεων, παραγωγής και τεχνολογίας) και έκαναν καταμερισμό των εργασιών που έπρεπε να κάνει ο καθένας. Μεταξύ αυτών ήταν ο εταιρικός σχεδιασμός που περιλάμβανε τον γραφιστικό σχεδιασμό του λογότυπου, των διαφημιστικών εντύπων και του δημιουργικού για το περίπτερο, αλλά και η προώθηση της εφαρμογής, για την οποία οι μαθητές ετοίμασαν ιστοσελίδα και προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με στόχο τη διάχυση του σκοπού και των αποτελεσμάτων του έργου στη σχολική κοινότητα και στην τοπική κοινωνία. Επιπλέον, οι μαθητές έδωσαν συνεντεύξεις σε ραδιοφωνικούς σταθμούς της πόλης και εξέδωσαν δελτία τύπου που δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο. Τέλος, η διάχυση των αποτελεσμάτων πραγματοποιήθηκε σε επίπεδο σχολείου στην Ημερίδα Αποτίμησης Σχολικών Προγραμμάτων του σχολείου, με εισήγηση στο 12ο Μαθητικό Συνέδριο Πληροφορικής Κεντρικής Μακεδονίας και στην τοπική κοινωνία με τη συμμετοχή στην Εμπορική Έκθεση του JA Greece που πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη.

Η εμπορική έκθεση είναι ίσως η σημαντικότερη κατά τη γνώμη μας δραστηριότητα όπου συμμετέχουν οι μαθητές με το μαθησιακό της αποτέλεσμα να είναι εκθετικό. Οι επισκέπτες της έκθεσης έχουν διαφορετικό υπόβαθρο, γνώσεις και προσδοκίες αναγκάζοντας τους μαθητές να προσαρμόζουν κάθε φορά την επικοινωνιακή τους προσέγγιση. Η μεγάλη διάρκεια της διαδικασίας, ο αριθμός και ο ρυθμός των επισκεπτών δημιουργούν ένα καταϊγιστικό περιβάλλον εκπαιδευτικών ερεθισμάτων στο οποίο ο μαθητής μαθαίνει από τα λάθη του και την ανατροφοδότηση των συνομιλητών του. Στη διάρκεια της ημέρας η ομάδα συνεργάζεται συνεχώς, αξιολογεί και επανατοποθετεί την στρατηγική της ενσωματώνοντας βελτιώσεις που προτείνονται από τα μέλη της ή τους επισκέπτες.

Αναφορικά με το όφελος που αποκόμισαν οι μαθητές από τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα, οι εκπαιδευτικοί θεωρούν πως η ομάδα αποτελεί πλέον ένα εκπαιδευμένο σύνολο που κατανοεί τις διαδικασίες ανάπτυξης μιας νεοφυούς επιχείρησης τεχνολογικών προϊόντων. Κάθε μέλος της μπορεί να συμμετέχει σε αντίστοιχες ομάδες ή να δρομολογήσει την δική του ιδέα, υλοποιώντας ένα πλάνο προώθησης τεχνολογικού προϊόντος στο μέλλον, ενώ ως άτομα και ως

σύνολο έχουν αποκτήσει βιωματικά την αυτοπεποίθηση ότι μπορούν να σχεδιάσουν κάτι όλοι μαζί, να πειραματιστούν και να συνεργαστούν για να πετύχουν οποιονδήποτε στόχο. Προκειμένου να διερευνηθεί το πώς αντιλαμβάνονται οι ίδιοι οι μαθητές την Επιχειρηματική Εκπαίδευση και τον βαθμό στον οποίο θεωρούν πως βελτιώθηκαν οι επιχειρηματικές τους δεξιότητες και στάσεις μέσω του προγράμματος 'Εικονική Επιχείρηση', ζητήθηκε από τους μαθητές να συμπληρώσουν ερωτηματολόγια και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την επεξεργασία τους παρουσιάζονται παρακάτω.

Μεθοδολογία έρευνας

Ο βασικός σκοπός της μελέτης ήταν το πώς αντιλαμβάνονται οι μαθητές την Επιχειρηματική Εκπαίδευση και το κατά πόσο θεωρούν πως βελτιώθηκαν οι επιχειρηματικές τους δεξιότητες και στάσεις μέσω του προγράμματος 'Εικονική Επιχείρηση'. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν οι 9 μαθητές (5 κορίτσια και 4 αγόρια) της Β' Λυκείου του ΠΣΠΘ που συμμετείχαν στο πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' κατά το σχολικό έτος 2019-20.

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο που παρατίθεται στο Παράρτημα και προέρχεται από έρευνα μεγάλης κλίμακας που πραγματοποιήθηκε για τη διερεύνηση των αντιλήψεων των μαθητών σχετικά με την Επιχειρηματική Εκπαίδευση μετά τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' σε προηγούμενα σχολικά έτη (Μπλιάτζα, 2019). Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 6 ερωτήσεις:

- οι δύο πρώτες ερωτήσεις αφορούν στο φύλο των μαθητών και στην εμπειρία τους από συμμετοχή σε προγράμματα επιχειρηματικότητας,
- η τρίτη ερώτηση αφορά στις επιχειρηματικές δεξιότητες και περιλαμβάνει 17 υποερωτήματα κλειστού τύπου που απαντώνται σε μια πενταβάθμια κλίμακα διαστημάτων που εκφράζουν το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας με τις προτάσεις (κλίμακα Likert), ενώ
- οι τρεις τελευταίες είναι ερωτήσεις ανοιχτού τύπου σχετικά με τις στάσεις των μαθητών.

Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε ποσοτική προσέγγιση (στατιστική ανάλυση) για τις ερωτήσεις κλειστού τύπου με αποτύπωση συχνοτήτων και ποσοστών και ποιοτική προσέγγιση για τις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου.

Αποτελέσματα

Στην έρευνα συμμετείχαν 9 μαθητές, 5 κορίτσια και 4 αγόρια της Β' Λυκείου του ΠΣΠΘ. Από τους μαθητές αυτούς 2 δήλωσαν πως είχαν συμμετάσχει ξανά σε προγράμματα σχετικά με την ΕΕ και συγκεκριμένα στο πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' του προηγούμενου σχολικού έτους (2018-19), ενώ οι υπόλοιποι δεν

είχαν συμμετάσχει στο παρελθόν σε παρεμφερή προγράμματα. Οι απαντήσεις των μαθητών στα υποερωτήματα κλειστού τύπου της τρίτης ερώτησης του ερωτηματολογίου που αφορούσαν στις επιχειρηματικές δεξιότητες παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1 : Απαντήσεις μαθητών σχετικά με τις επιχειρηματικές δεξιότητες και στάσεις

Επιχειρηματικές Δεξιότητες	ΑΠΟΛΥΤΑ	ΠΟΛΥ	ΑΡΚΕΤΑ	ΛΙΓΟ	ΚΑΘΟΛΟΥ
	Συχνότητα	Συχνότητα	Συχνότητα	Συχνότητα	Συχνότητα
Να παίρνω αποφάσεις	(2)	(4)	(3)		
Να επιλύω συγκρούσεις	(1)	(6)	(2)		
Να σκέφτομαι δημιουργικά	(2)	(6)	(1)		
Να ερευνώ και να αξιολογώ νέες ιδέες	(5)	(2)	(2)		
Να δοκιμάζω νέες ιδέες ακόμα και αν γνωρίζω πως μπορεί να αποτύχω	(5)	(3)	(1)		
Να ενισχύσω το ενδιαφέρον μου στην ανακάλυψη νέων προϊόντων & υπηρεσιών	(3)	(3)	(2)	(1)	
Να βελτιώσω την ικανότητα μου να επιτυγχάνω τους στόχους μου	(3)	(3)	(3)		

Πίνακας 2: Απαντήσεις μαθητών σχετικά με τις διοικητικές δεξιότητες και στάσεις

Διοικητικές Δεξιότητες	ΑΠΟΛΥΤΑ	ΠΟΛΥ	ΑΡΚΕΤΑ	ΛΙΓΟ	ΚΑΘΟΛΟΥ
	Συχνότητα	Συχνότητα	Συχνότητα	Συχνότητα	Συχνότητα
Να μιλάω μπροστά σε κοινό και να κάνω παρουσιάσεις	(4)	(2)	(1)	(1)	(1)
Να συνεργάζομαι στο πλαίσιο μιας ομάδας	(4)	(5)			
Να βελτιώσω τις ικανότητες μου στο διάλογο και τη διαπραγμάτευση	(2)	(5)	(1)	(1)	
Να συναποφασίζω τις δράσεις της ομάδας μου με τους συμμαθητές μου	(3)	(6)			
Να μπορώ να καταστρώσω και να ακολουθήσω ένα Business Plan	(2)	(3)	(4)		

Από τις απαντήσεις των μαθητών στις προτάσεις που σχετίζονταν με τις επιχειρηματικές δεξιότητες φαίνεται πως η πλειοψηφία τους θεωρεί πως έχει αναπτύξει απόλυτα ή πολύ δεξιότητες λήψης αποφάσεων, επίλυσης συγκρούσεων και δημιουργικής σκέψης. Επιπλέον, η πλειοψηφία των μαθητών θεωρεί πως είναι σε θέση να ερευνά και να αξιολογεί νέες ιδέες και να δοκιμάζει νέες ιδέες ακόμα και με κίνδυνο αποτυχίας και οι περισσότεροι δηλώνουν πως έχει ενισχυθεί το ενδιαφέρον τους για την ανακάλυψη νέων προϊόντων και υπηρεσιών και έχει βελτιώσει την ικανότητά του να επιτυγχάνει τους στόχους του.

Σε σχέση με τις διοικητικές δεξιότητες (Πίνακας 2), όλοι οι μαθητές θεωρούν πως το πρόγραμμα τους βοήθησε να συνεργάζονται στο πλαίσιο της ομάδας και να

συναποφασίζουν για τις δράσεις τους (απάντησαν απόλυτα ή πολύ). Η πλειοψηφία όσων συμμετείχαν στο ερωτηματολόγιο θεωρεί πως μπορεί πλέον να μιλάει μπροστά σε κοινό και να κάνει παρουσιάσεις, ότι έχει βελτιώσει τις ικανότητες διαλόγου και διαπραγμάτευσης.

Αναφορικά με τις τεχνικές δεξιότητες (Πίνακας 3), όλοι οι μαθητές δήλωσαν πως οι γνώσεις τους σχετικά με την οργάνωση και λειτουργία μιας επιχείρησης έχουν ενισχυθεί (απόλυτα και πολύ), ενώ η πλειοψηφία των μαθητών θεωρεί πως το πρόγραμμα έχει βοηθήσει να αναγνωρίζει τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται στο περιβάλλον του, να οικοδομήσει σχέσεις φιλίας και συνεργασίας με τα άλλα παιδιά και να μαθαίνει από τις αποτυχίες του.

Πίνακας 3: Απαντήσεις μαθητών σχετικά με τις τεχνικές δεξιότητες και στάσεις

Τεχνικές Δεξιότητες	ΑΠΟΛΥΤΑ Συχνότητα	ΠΟΛΥ Συχνότητα	ΑΡΚΕΤΑ Συχνότητα	ΛΙΓΟ Συχνότητα	ΚΑΘΟΛΟΥ Συχνότητα
Να αναγνωρίζω τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται στο περιβάλλον μου	(3)	(4)	(1)	(1)	
Να ενισχύσω τις γνώσεις μου σχετικά με την οργάνωση & λειτουργία της επιχείρησης	(3)	(6)			
Να οικοδομήσω σχέσεις φιλίας και συνεργασίας με τα άλλα παιδιά	(2)	(5)	(1)	(1)	
Να βάζω στόχους σχετικά με τις μελλοντικές επιλογές σπουδών και εργασίας	(2)	(4)	(1)	(2)	
Να μαθαίνω μέσα από τις αποτυχίες μου	(4)	(3)	(2)		

Από τις απαντήσεις των μαθητών στην τέταρτη ερώτηση που αναφέρεται στον βαθμό κατά τον οποίο η συμμετοχή στο πρόγραμμα επηρέασε τις αντιλήψεις τους ως προς τους επιχειρηματίες και την επιχειρηματικότητα, φαίνεται πως 4 από τους 9 μαθητές επηρεάστηκαν πολύ, 4 αρκετά και 1 δήλωσε πως δεν επηρεάστηκε καθόλου. Συγκεκριμένα, οι δηλώσεις των μαθητών φανερώνουν ότι η εικόνα που είχαν για την επιχειρηματικότητα δεν ανταποκρινόταν απόλυτα στην πραγματικότητα και επιπλέον η επαφή τους με επιχειρηματίες συνέβαλε στην ενίσχυση του ενδιαφέροντός τους σχετικά με την επιχειρηματικότητα. Ακολουθούν ενδεικτικά αποσπάσματα από τις απαντήσεις των μαθητών στη συγκεκριμένη ερώτηση.

- «... συνειδητοποίησα πως η επιχειρηματικότητα δεν είναι ένα απλό κυνήγι κέρδους, αλλά η συνεχής αναζήτηση για καινοτομία, δημιουργία, εφευρετικότητα».
- «... έμαθα ότι η πραγματικότητα είναι αρκετά διαφορετική από ότι ακούγεται ή παρουσιάζεται από την τις ταινίες».
- «Η συμμετοχή στο πρόγραμμα εμπλούτισε σε μεγάλο βαθμό τις γνώσεις μου όσον αφορά την επιχειρηματικότητα, καθώς έμαθα τα βήματα για να οργανώσω μια

επιχείρηση από την σύλληψη μιας ιδέας μέχρι την δημιουργία ενός ολοκληρωμένου προϊόντος. Με αυτόν τον τρόπο, κατανόησα ότι το έργο ενός επιχειρηματία δεν είναι ακατόρθωτο, αλλά απαιτεί συνέπεια, υπομονή και συνεργασία με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας του».

- «... ήρθα σε επαφή με έναν ήδη επιτυχημένο επιχειρηματία του οποίου ο χαρακτήρας και η προσωπικότητα μου κίνησαν το ενδιαφέρον πάνω στο θέμα και με έκανε να θέλω να ασχοληθώ σε ανάλογο αντικείμενο».
- «...η δουλειά του επιχειρηματία είναι πιο απαιτητική από όσο περίμενα. Γνωρίζοντας κάποιους ανθρώπους και ακούγοντας για τη δουλειά τους, συνειδητοποίησα πόσος χρόνος, ενέργεια και προσπάθεια χρειάζεται για να πετύχουν τους στόχους τους».

Η πέμπτη ερώτηση αφορούσε στον ρόλο των μαθητών στην ομάδα και στην εξέλιξή τους μέσα σε αυτήν. Οι ρόλοι ήταν συγκεκριμένοι και αναφέρθηκαν σε προηγούμενη ενότητα. Εκείνο που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι οι απαντήσεις των μαθητών σχετικά με το πώς βίωσαν αυτούς τους ρόλους και τα καθήκοντα που τους ανατέθηκαν. Η υπεύθυνη δημιουργικού αναφέρει ότι «*Ασχολιόμουν κατά κύριο λόγο με την φωτογράφιση της ομάδας και των δράσεων μας και την προετοιμασία του λογότυπου και του διαφημιστικού υλικού. Ο ρόλος που μου ανατέθηκε μου ταίριαξε απόλυτα, μιας που η κλίση μου στην φωτογραφία και στο δημιουργικό γενικότερα είναι μεγάλη. Έτσι, ότι μου ζητήθηκε να κάνω δεν θα μπορούσα να μην το κάνω με μεγάλο μεράκι. Σίγουρα ήταν μια πολύ μεγάλη ευκαιρία για εμένα να εμπλακώ σε αυτό το πρόγραμμα και να καταπιαστώ με το κομμάτι του δημιουργικού, γιατί μέσω αυτού κατάφερα να εξελιχθώ πάνω σε αυτόν τον τομέα, τον όποιοι άλλωστε θέλω να ακολουθήσω επαγγελματικά στο μέλλον*». Παρ' όλο που οι μαθητές είχαν διακριτούς ρόλους, φαίνεται πως έμαθαν να υποστηρίζουν την ομάδα και σε άλλους τομείς, όπως αναφέρει ο υπεύθυνος τεχνολογίας: «*Ο ρόλος μου στην ομάδα ήταν να υποστηρίξω την ομάδα στα θέματα τεχνολογίας και με τον χρόνο έμαθα να υποστηρίζω την ομάδα και σε άλλους τομείς, όπως το μάρκετινγκ, παρόλο που δεν ασχολήθηκα με αυτό*». Επιπλέον, κάποιοι μαθητές δήλωσαν πως μέσω του ρόλους τους «*έμαθαν να λαμβάνουν αποφάσεις γρήγορα και αποτελεσματικά και πως η προσπάθεια των άλλων τους ώθησε να βελτιωθούν*». Τέλος, ιδιαίτερη σημασία έχει η δήλωση ενός μαθητή που απάντησε πως «*δεν θυμάμαι ποιος ήταν ο επίσημος ρόλος μου στην ομάδα, γιατί ασχολήθηκα σχεδόν με όλους τους τομείς. Ωστόσο, θυμάμαι ξεκάθαρα τις στιγμές και τις εμπειρίες που απόκτησα μέσα από αυτό το πρόγραμμα*».

Η τελευταία ερώτηση σχετιζόταν με το κατά πόσο θεωρούν οι μαθητές πως το πρόγραμμα αποτελεί κίνητρο για την επιλογή της αυτοαπασχόλησης ως μελλοντική επιλογή καριέρας. Σ' αυτήν την ερώτηση, 7 ήταν οι καταφατικές απαντήσεις και 2 οι αρνητικές, στις οποίες οι μαθητές αναφέρουν πως «*Ενώ ως πρόγραμμα ήταν πάρα πάρα πολύ ενδιαφέρον, απέχει κατά πολύ από την μελλοντική μου καριέρα που ονειρεύομαι. Σίγουρα πάντως πολλές από τις γνώσεις που απέκτησα θα μου φανούν πολύ χρήσιμες για την μελλοντική μου καριέρα και «επιβίωση» στην αγορά εργασίας!>*». Για τους υπόλοιπους, το πρόγραμμα φαίνεται πως αποτέλεσε «*πηγή έμπνευσης για να ασχοληθούν επαγγελματικά με την επιχειρηματικότητα*», τους προετοίμασε για την «*μελλοντική τους καριέρα προσφέροντας σημαντικές*

γνώσεις για τον κόσμο των επιχειρήσεων» και τους έδωσε τη δυνατότητα να «βιώσουν την επιχειρηματική δραστηριότητα σε ρεαλιστικό πλαίσιο, ανακαλύπτοντας όλες τις πτυχές της».

Συμπεράσματα

Από τα αποτελέσματα της παραπάνω μελέτης φαίνεται πως οι μαθητές σε γενικές γραμμές συμφωνούν πως το πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' συνέβαλε στην ενίσχυση των επιχειρηματικών τους δεξιοτήτων και εμπλούτισε τις γνώσεις τους σχετικά με τις επιχειρηματικές δραστηριότητες. Επιπλέον, η συμμετοχή τους στη συγκεκριμένη δράση ενίσχυσε τις συνεργατικές τους δεξιότητες, καθώς οι μαθητές έμαθαν να λειτουργούν αποτελεσματικά στο πλαίσιο μιας οργανωμένης ομάδας, συνέβαλε στην ανάληψη πρωτοβουλιών και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων επικοινωνίας και διαλόγου. Τα συμπεράσματα αυτά βρίσκονται σε συμφωνία τόσο με τα συμπεράσματα έρευνας που αφορούσε στο ίδιο πρόγραμμα ('Εικονική Επιχείρηση') για το προηγούμενο σχολικό έτος (2018-19) και πραγματοποιήθηκε σε μεγαλύτερη κλίμακα (Μπλιάτζα, 2019), αλλά και με τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Huber, Sloof & Vaan Praag, 2014; Johansen, 2017). Δεδομένου ότι η Επιχειρηματική Εκπαίδευση στην Ελλάδα βρίσκεται ακόμα σε πρώιμο στάδιο, η εμπειρία συμμετοχής σε τέτοια προγράμματα θα συμβάλλει στην αναγνώριση της συμβολής της στην ανάπτυξη δεξιοτήτων επικοινωνίας, δημιουργικής σκέψης και καινοτομίας, ώστε στο μέλλον να ενταχθεί πιο ενεργά στα αναλυτικά προγράμματα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Μπλιάτζα Α. (2019). *Ανάπτυξη δεξιοτήτων επιχειρηματικότητας σε μαθητές Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η συμβολή του Junior Achievement Greece*. (μη δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Carlsson, B., Braunerhjelm, P., McKelvey, M., Olofsson, C., Persson, L. & Ylinenpää, H. (2013). *The Evolving Domain of Entrepreneurship Research*. *Small Business Economics*, 41(4), pp. 913-930.
- European Commission (2012). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Rethinking education: Investing in skills for better socio-economic outcomes*.
- European Commission. (2013). *Entrepreneurship education: A guide for educators*. Brussels: Entrepreneurship and Social Economy Unit. Brussels: The European Commission.
- Falck, O., Heblich, S. & Luedemann, E. (2012). *Identity and entrepreneurship: Do school peers shape entrepreneurial intentions?* *Small Business Economics*, 39 (1), pp. 39-59.

- Falck, O. & Woessmann, L. (2013). *School competition and students' entrepreneurial intentions: International evidence using historical Catholic roots of private schooling*. Small Business Economics, 40 (2), pp. 459–478.
- Heinonen, J. & Poikkijoki, S. (2006). *An entrepreneurial-directed approach to entrepreneurship education: mission impossible?*, Journal of Management Development, 25(1) 80-94.
- Hmelo-Silver, C. E., & Barrows, H. S. (2006). *Goals and Strategies of a Problem-based Learning Facilitator*. Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning, 1(1).
- Huber, L. R., Sloof, R. & Van Praag, M. (2014). *The effect of early entrepreneurship education: Evidence from a field experiment*. European Economic Review, 72, pp. 76-97.
- Johansen, V. (2017). *Quantitative study of mini-company experiences in five European countries - Main Findings*. Innovation Clusters for Entrepreneurship Education. Eastern Norway Research Institute. European Commission, Erasmus+ Programme.
- Thibaut, L., Ceuppens, S., De Loof, H., De Meester, J., Goovaerts, L., Struyf, A., ... & Depaepe, F. (2018). *Integrated STEM education: A systematic review of instructional practices in secondary education*. *European Journal of STEM Education*, 3(1). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1178347.pdf>.
- OECD (2013). *Education at a Glance 2013. OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- Racioppi, F., Eriksson, L., Tingvall, C., Villaveces, A. (2000). *Age and Gender in the WHO European Region Preventing Road Traffic Injury: A public health perspective for Europe, 2004*. Available at: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/107554/9789289010931-eng.pdf?sequence=1>.
- Reynolds, P.D., Hay, M., Bygrave, W.D., Camp, S.M. & Autio, E. (2000). *Global Entrepreneurship Monitor: 2000 Executive Report*, Kauffman Centre for Entrepreneurial Leadership at the Ewing Marion Kauffman Foundation.
- Wach, D., Stephan, U., Gorgievski, M. (2016). *More than money: developing an integrative multi-factorial measure of entrepreneurial success*. International Small Business Journal, 34(8), 1098–1121.

Προγράμματα Επιχειρηματικότητας και Μετασχηματισμός Σχολείου σε Κοινότητα Μάθησης: η περίπτωση του Πειραματικού Λυκείου Πατρών

- Αριάδνη Χουλιανοπούλου ²¹

Περίληψη

Η παρούσα εργασία, έχει ως αντικείμενο την ανάδειξη της αξίας των καινοτόμων επιχειρηματικών προγραμμάτων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και πραγματεύεται τη συμβολή τους στον μετασχηματισμό ενός σχολείου σε κοινότητα μάθησης. Τα αποτελέσματα που προέκυψαν μετά από εμπειρική έρευνα, επιβεβαίωσαν την όποια βιβλιογραφία και κατέδειξαν ότι πράγματι σχολεία που υιοθετούν τέτοιες καινοτόμες πρακτικές, πληρούν τις προϋποθέσεις για να μετατραπούν σε σημαντικές κοινότητες μάθησης.

Λέξεις-Κλειδιά: Εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα, επιχειρηματικά προγράμματα, κοινότητες μάθησης

Εισαγωγή

Ζώντας σε μια δύσκολη εποχή, όπου οι εξελίξεις διαδέχονται η μία την άλλη με γρήγορους ρυθμούς, το σχολείο χρειάζεται να αλλάξει και να επαναπροσδιορίσει τον ρόλο του. Παρατηρείται λοιπόν, ότι τα τελευταία χρόνια, όλο και περισσότερα σχολεία, θέλοντας να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες και στις προκλήσεις της σύγχρονης εποχής, αναζητούν την αλλαγή στις μεθόδους και στις πρακτικές τους (Hipp & Huffman, 2010). Με αυτόν τον τρόπο προσφέρουν στους μαθητές τους πέρα από γνώσεις και σύγχρονες δεξιότητες και τους προετοιμάζουν για τη μετέπειτα ζωή τους (Μάνεσης, Κατσαούνος & Τσερεγκούνη, 2006). Εισάγουν έτσι καινοτόμες δράσεις στα προγράμματά τους, ανταλλάσσουν τις ιδέες τους και τις καλές πρακτικές τους και πραγματοποιούν οργανωσιακές αλλαγές.

Μία από τις καινοτομίες που εισάγονται στα σχολεία, είναι και τα επιχειρηματικά προγράμματα τα οποία βοηθούν τα παιδιά να εξελίξουν το επιχειρηματικό τους

²¹ Η Αριάδνη Χουλιανοπούλου είναι Εκπαιδευτικός (ΠΕ70), Μ.Εδ.

πνεύμα και να αποκτήσουν ποικίλες δεξιότητες μέσα σε μια ομάδα. Σημαντικό ρόλο σε αυτό διαδραματίζει και Junior Achievement Greece (JA Greece), το οποίο μέσω συνεργασιών με μαθητές όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης, υποστηρίζει την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και την καλλιέργεια των επιχειρηματικών τους δεξιοτήτων.

Είναι προφανές ότι η ανάπτυξη της «μαθητικής επιχειρηματικότητας» στη χώρα μας είναι πολύ σημαντική, καθώς η εκπαίδευση και η ορθή ανάπτυξη δεξιοτήτων διαμορφώνει τους πολίτες του αύριο (OECD, 2015).

Με βάση τα παραπάνω σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε η παρούσα έρευνα η οποία αποτέλεσε μια μελέτη περίπτωσης. Στο πρώτο μέρος της εργασίας εξετάστηκε η εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα και αναδειχτηκε η εκπαιδευτική μεθοδολογία που πρέπει να εφαρμόζεται, ώστε να καλλιεργείται από τη νεαρή ηλικία το επιχειρηματικό πνεύμα και η επιχειρηματική κουλτούρα. Επίσης, αναλύθηκαν τα χαρακτηριστικά των σχολείων που λειτουργούν ως κοινότητες μάθησης και εξετάστηκε αν τα επιχειρηματικά προγράμματα συμβάλλουν στη δημιουργία ενός σχολείου όπου θα κυριαρχεί η συνεργασία, το συλλογικό πνεύμα και η ανταλλαγή καλών πρακτικών. Στο δεύτερο μέρος, που αποτέλεσε το ερευνητικό κομμάτι, παρουσιάστηκαν τα αποτελέσματα των ερευνητικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν σε σχολείο της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Θεωρητικό Πλαίσιο: Η Επιχειρηματικότητα στην Εκπαίδευση

Τα τελευταία χρόνια οι μεγάλοι διεθνείς οργανισμοί, όπως ο ΟΟΣΑ, η UNESCO και η Ευρωπαϊκή Ένωση, παρατηρώντας με κριτική ματιά τις ραγδαίες εξελίξεις σε όλες τις εκφάνσεις της σύγχρονης εποχής, διαπιστώνουν ότι είναι απαραίτητη προϋπόθεση η ενδυνάμωση του παιδαγωγικού ρόλου του σχολείου καθώς και η συνεργασία του με την αγορά εργασίας και την ευρύτερη κοινωνία (Καρατζιά-Σταυλιώτη, 2002). Έτσι, η εισαγωγή καινοτόμων δράσεων στον ουσιαστικό χώρο της εκπαίδευσης αποτελεί σημαντικότερη επιλογή, αφού οδηγεί στην πρόοδο και στη στοχευμένη βελτίωση του εκπαιδευτικού οργανισμού.

Θα μπορούσε να αναφερθεί ότι πρωταρχικός στόχος της εκπαιδευτικής καινοτομίας είναι η αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος μέσω της εφαρμογής σύγχρονων μεθόδων, οι οποίες ανταποκρίνονται στα κελύσματα της εποχής. Κατά αυτόν τον τρόπο, οι σχολικές μονάδες γίνονται πιο αποτελεσματικές και πετυχαίνουν τους στόχους που θέτουν ενεργοποιώντας τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές τους. Ταυτόχρονα, το σχολείο, ως ένα ελεύθερο κοινωνικό σύστημα, μπορεί να ανταπεξέλθει με αποτελεσματικό τρόπο στις ανάγκες της σύγχρονης εποχής.

Έτσι, μέσα από επιχειρηματικά προγράμματα που εισάγονται στα σχολεία, εμφανίζεται μια επανάσταση στον χώρο της εκπαίδευσης, αφού ενισχύεται η καινοτομία και καλλιεργούνται οι επιχειρηματικές δεξιότητες των νέων, απαραίτητα εφόδια για τη μετέπειτα ενασχόλησή τους με την αγορά εργασίας.

Μέσα από τη σύγχρονη βιβλιογραφία έχει διαπιστωθεί ότι η Επιχειρηματική

Εκπαίδευση βοηθά τα παιδιά να καλλιεργήσουν την προσωπικότητά τους, να ξεδιπλώσουν τα ταλέντα και τις δεξιότητές τους, να αποκτήσουν αλλά και να διευρύνουν τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις και εμπειρίες τους, έτσι ώστε να οδηγηθούν ομαλά από τη σχολική ζωή στον δύσκολο στίβο της ζωής και της αγοράς εργασίας (Πριμικήρη, 2017).

Είναι γεγονός, ότι η οικονομική κρίση, η αυξανόμενη ανεργία καθώς και οι μεταβολές που πραγματώνονται σε όλους τους τομείς της οικονομίας, κρίνουν επιτακτική τη διαμόρφωση ειδικής στρατηγικής για την Επιχειρηματική Εκπαίδευση με στόχο την ανάπτυξη και την παραγωγικότητα. Σύμφωνα με την έκθεση που δημοσίευσε το δίκτυο Ευρυδίκη το 2012, η Επιχειρηματική Εκπαίδευση βοηθά τους νέους να καλλιεργήσουν δεξιότητες καθώς και τον τρόπο σκέψης τους, ώστε όχι μόνο να γίνουν κριτικά σκεπτόμενα άτομα αλλά και να γίνουν ικανοί να μετασχηματίζουν καινοτόμες ιδέες σε επιχειρηματική πρακτική (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017).

Γίνεται αντιληπτό λοιπόν, ότι η Επιχειρηματική Εκπαίδευση είναι απαραίτητο εργαλείο που καθιστά τους πολίτες ενεργούς, κοινωνικά ενταγμένους και με δεξιότητες οι οποίες επιτρέπουν την προσωπική τους ανέλιξη και την επιτυχή είσοδό τους στην αγορά εργασίας.

Εκπαιδευτική μεθοδολογία στην Επιχειρηματική Εκπαίδευση

Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα των χωρών, διαπιστώνοντας ότι η Επιχειρηματική Εκπαίδευση οδηγεί σε μετασχηματισμό κουλτούρας και αλλαγή στάσεων, εμπλουτισμό γνώσεων και καλλιέργεια πολλών δεξιοτήτων απαραίτητων για τη μετέπειτα αξιοποίηση ευκαιριών, έχουν ως πρωταρχικό στόχο να χρησιμοποιούνται στη διδασκαλία και στη μάθηση, οι κατάλληλες εκπαιδευτικές μέθοδοι (European Commission, 2015). Για να είναι εφικτό να αναπτυχθεί λοιπόν το επιχειρηματικό πνεύμα των μαθητών, χρειάζεται να εφαρμόζονται σύγχρονες παιδαγωγικές μέθοδοι, όπου θα κυριαρχεί η ενεργός μάθηση, ο κριτικός στοχασμός, η δημιουργικότητα και η επίλυση προβλημάτων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2014), καθιστώντας δυνατή την εκπαίδευση των παιδιών μέσα από μη παραδοσιακά περιβάλλοντα μάθησης. Όλοι οι παραπάνω παράγοντες αλληλοσχετίζονται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, επιτυγχάνοντας έτσι μια μακροπρόθεσμη προοπτική μέσα στην οποία η παροχή κινήτρων, η ανάπτυξη ικανοτήτων διοίκησης και το κοινό όραμα να διαδραματίζουν ένα πολύ σημαντικό ρόλο (European Commission, 2015).

Χαρακτηριστικά σχολείων που λειτουργούν ως κοινότητες μάθησης

Την ίδια στιγμή, αναγνωρίζοντας και εστιάζοντας στις εμπειρίες και τα δεδομένα της εποχής, αλλά και στις δυνατότητες που αναδύονται, είναι πρωταρχικής σημασίας για το σχολείο να υιοθετήσει μια κουλτούρα αλλαγής, η οποία θα βοηθήσει τους μαθητές να αναπτυχθούν ψυχροσυναισθηματικά και κοινωνικά.

Αυτό σημαίνει ότι το σχολείο θα καταφέρει να εξελιχθεί σε μια κοινότητα μάθησης όπου όλοι οι μαθητές θα είναι ικανοί να μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν, να διερευνούν, να δημιουργούν, να οραματίζονται και να οδηγούνται όλοι μαζί στην παραγωγή νέας γνώσης. Κατά αυτόν τον τρόπο η λειτουργία των σχολείων ως επαγγελματικών κοινοτήτων μάθησης, προσφέρει στους εκπαιδευτικούς, στους μαθητές, αλλά και στο εκπαιδευτικό σύστημα και στην κοινωνία γενικότερα (Πατσατζάκη, 2017).

Θα πρέπει εδώ να αναφερθεί ότι στη δημιουργία των κοινοτήτων μάθησης καθοριστικός είναι ο ρόλος των συστημάτων διοίκησης, που χρειάζεται να λειτουργούν αποκεντρωτικά, να διαθέτουν ευελιξία στη λήψη των αποφάσεων και να υποστηρίζουν την καινοτομία, τη συνεργασία και την από κοινού δράση. Δηλαδή, για να είναι ικανό ένα σχολείο να μετατραπεί και να λειτουργήσει ως κοινότητα μάθησης δεν αρκεί μόνο η ύπαρξη ομάδων εκπαιδευτικών και η μεταξύ τους συνεργασία. Χρειάζεται και η εισαγωγή καινοτόμων δράσεων καθώς και μια ηγεσία που θα τις υποστηρίξει και θα τις ενισχύει με απώτερο στόχο την υιοθέτηση μιας κουλτούρας συνεργασίας, ώστε να επιτυγχάνεται η βελτίωση των μαθησιακών αποτελεσμάτων. Αυτή η άποψη βρίσκει σύμφωνο και τον Dufour (2004), ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει ότι τα σχολεία τα οποία διαθέτουν έναν διευθυντή που συνεργάζεται αρμονικά με τους εκπαιδευτικούς και είναι ικανά να διερευνούν, να πειραματίζονται και να υιοθετούν καινούριες στρατηγικές, χαρακτηρίζονται ως κοινότητες μάθησης.

Επομένως, τα χαρακτηριστικά ενός σχολείου που λειτουργεί κατά αυτόν τον τρόπο, είναι η ύπαρξη μιας ομαδικής μαθησιακής κατεύθυνσης, στην οποία όλοι χρειάζεται να έχουν το αίσθημα ότι συμμετέχουν, καθώς και να διαθέτουν κοινό όραμα και κοινές αντιλήψεις. Το εκπαιδευτικό δυναμικό αναπτύσσει έτσι ένα αίσθημα ευθύνης για τη βελτίωση της μάθησης των μαθητών του, βοηθάει στην ενεργό συμμετοχή τους, στη μεταξύ τους συνεργασία, στη δημιουργία κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης, στην καλλιέργεια του αλληλοσεβασμού και της αλληλοβοήθειας (Bolam et al, 2005). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός σχολείου συνεργατικού, όπου όλοι όσοι σχετίζονται με αυτό (μαθητές, εκπαιδευτικοί, γονείς) αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους και προσπαθούν για τη διαρκή βελτίωση του μαθησιακού έργου.

Τα τελευταία χρόνια, όπως προαναφέρθηκε, έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση και πολλά σχολεία έχουν επαναπροσδιορίσει τον ρόλο τους, στοχεύοντας στη δημιουργία κοινοτήτων μάθησης όπου κυριαρχεί ένα οργανωσιακό κλίμα συνεργασίας και εμπιστοσύνης, ανάληψης πρωτοβουλιών, εισαγωγής καινοτομιών και βιωματικής μάθησης. Μία από τις καινοτομίες που εισάγονται στα σχολεία, όπως αναλύθηκε προηγουμένως είναι και τα επιχειρηματικά προγράμματα τα οποία βοηθούν τα παιδιά να εξελίξουν το επιχειρηματικό τους πνεύμα και να αποκτήσουν δεξιότητες μέσα σε μια ομάδα. Οι μαθητές, κουβαλώντας προγενέστερες γνώσεις καθώς και τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά, αναπτύσσουν αυτές τις δεξιότητες, μέσα από καινούρια εργαλεία, τα καινοτόμα προγράμματα και τα σύγχρονα περιβάλλοντα μάθησης. Ταυτόχρονα, αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους, ανιχνεύουν, διερευνούν και καλλιεργούν την κριτική και δημιουργική τους σκέψη.

Καλύπτονται έτσι όλες οι σύγχρονες ανάγκες τους, βελτιώνουν στο μέγιστο τις δυνατότητές τους και παράλληλα σέβονται την ατομικότητά τους. Επίσης, αναπτύσσουν πρωτοβουλίες, εξελίσσουν τον εαυτό τους, αποκτούν εφόδια και έχουν όλη την κατάλληλη υποδομή για να μπορέσουν να αξιοποιήσουν και να αφομοιώσουν καλύτερα τα προσφερόμενα εκπαιδευτικά προγράμματα επιχειρηματικότητας που θα τους διευκολύνουν στις απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής και θα τους γεμίσουν με όλα εκείνα τα οφέλη που θα χρειαστούν στη μετέπειτα πορεία τους για ανάπτυξη και πρόοδο. Έτσι, το σχολείο αναπτύσσεται, καλλιεργείται η δημιουργική σκέψη και οι άνθρωποι διαρκώς μαθαίνουν πώς είναι να αποτελούν κομμάτι ενός συνόλου που μαθαίνει μαζί (Senge, 1990).

Μεθοδολογία έρευνας

Για την εκπόνηση της παρούσας έρευνας, επιλέχθηκε ως καταλληλότερη μεθοδολογική προσέγγιση αυτή της τριγωνοποίησης μέσα από την ποιοτική προσέγγιση (μελέτη περίπτωσης). Μελετήθηκε έτσι σε βάθος το Πειραματικό Λύκειο του Πανεπιστημίου Πατρών, το οποίο προωθεί την ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στο πρόγραμμά του και εντάσσεται στο πλαίσιο προγραμμάτων του JA Greece. Ως πληθυσμός της έρευνας ορίστηκε ο καθηγητής Φυσικών Επιστημών και ο καθηγητής των Οικονομικών που συντόνιζαν το πρόγραμμα και υπηρετούν στο σχολείο τα τελευταία χρόνια, ο υποδιευθυντής της σχολικής μονάδας, ο εθελοντής- μέντορας που είχε συμβουλευτικό και ενθαρρυντικό ρόλο καθώς και οι 40 μαθητές της Α' και Β' Λυκείου που αποκόμισαν εμπειρίες μέσα από την εμπλοκή τους στο εφαρμοζόμενο πρόγραμμα.

• Ερευνητικά Εργαλεία

Για την υλοποίηση της έρευνας που διήρκησε από τον Φεβρουάριο έως τον Ιούνιο του 2019, επιλέχθηκαν ως καταλληλότερα, τέσσερα ερευνητικά εργαλεία: η συνέντευξη, το ερωτηματολόγιο, το φύλλο παρατήρησης και οι ομάδες εστίασης (focus group).

• Ημι- δομημένη συνέντευξη

Με γνώμονα τις ανάγκες της έρευνας, σχεδιάστηκαν δύο οδηγοί συνέντευξης, ένας για τον υποδιευθυντή και τους καθηγητές και ένας για τον εθελοντή- μέντορα. Έγινε προσπάθεια να χρησιμοποιηθεί απλή γλώσσα και οι ερωτήσεις να είναι συγκεκριμένες και πλήρως εναρμονισμένες με τα ερευνητικά ερωτήματα.

Οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν, βοήθησαν να αναδειχτεί η δυνατότητα αυτών των προγραμμάτων στο να δημιουργούν και να αναπτύσσουν συλλογική κουλτούρα και ομαδικό πνεύμα.

• Ερωτηματολόγιο

Δεύτερο ερευνητικό εργαλείο αποτέλεσε ένα ερωτηματολόγιο στο οποίο περιλαμβάνονταν ερωτήσεις ανοιχτού και κλειστού τύπου. Δόθηκε στους μαθητές της Α' και Β' Λυκείου και είχε ως στόχο τη διερεύνηση των αντιλήψεων

των μαθητών ως προς την ανάπτυξη δεξιοτήτων και ικανοτήτων τους καθώς και τις απόψεις τους αναφορικά με το επιχειρηματικό πρόγραμμα της εικονικής επιχείρησης στο οποίο συμμετείχαν. Ο συνδυασμός ερωτήσεων ανοιχτού και κλειστού τύπου διευκόλυνε τους μαθητές να εκφραστούν χωρίς υστεροβουλία, βοηθώντας στην εύκολη εξαγωγή συμπερασμάτων για τον τρόπο που σκέφτονται, ενώ άντλησαν και πρωτότυπες απαντήσεις για το υπό εξέταση θέμα (Cohen, Manion & Morrison, 2008).

- ***Ομάδες εστίασης (Focus groups)***

Ένα τρίτο εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για τη μέγιστη δυνατή διερεύνηση του θέματος ήταν οι ομάδες εστίασης (focus group) με δύο ομάδες μαθητών της Α' Λυκείου που συμμετείχαν φέτος στο πρόγραμμα της Εικονικής επιχείρησης, με στόχο την πρόσβαση σε περισσότερες πληροφορίες ποιοτικού χαρακτήρα. Έγινε λοιπόν προσπάθεια να σχηματιστεί και τις δύο φορές μια μικρή και λειτουργική ομοιογενής ομάδα, με αποτέλεσμα να υπάρξει μια εποικοδομητική συζήτηση και να παραχθεί ενδιαφέρον ερευνητικό υλικό (Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

- ***Μη συμμετοχική παρατήρηση***

Τέλος, χρησιμοποιήθηκε ως ερευνητικό εργαλείο η μη συμμετοχική παρατήρηση στον χώρο της συγκεκριμένης σχολικής μονάδας για να συγκεντρωθούν πληροφορίες που εμφανίζονται μέσα στο πεδίο αναφοράς, να μελετηθούν συμπεριφορές αναφορικά με τα προγράμματα που υλοποιούνται και να διαπιστωθεί ο βαθμός συμμετοχής των μαθητών. Ο τρόπος δράσης που υιοθετήθηκε καθόρισε και το είδος των πληροφοριών που συγκεντρώθηκαν (Ίωσηφίδης, 2003).

Αποτελέσματα Έρευνας

Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από τα ερευνητικά εργαλεία μελετήθηκαν και ανέδειξαν τα εξής:

- ***Αποτελέσματα ερωτηματολογίων***

Η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών που συμμετείχε στην έρευνα δήλωσε ότι το επιχειρηματικό πρόγραμμα στο οποίο συμμετείχαν ανταποκρινόταν στις προσδοκίες τους, ενίσχυσε την ενεργό συμμετοχή τους και τους βοήθησε να καλλιεργήσουν τη δημιουργική τους σκέψη όπως και την ικανότητά τους στην επίλυση προβλημάτων.

Επίσης, τα παιδιά ανέφεραν στη μεγάλη τους πλειοψηφία ότι μέσα από το πρόγραμμα τους δόθηκε η ευκαιρία να εξελίξουν και να ενδυναμώσουν τον εαυτό τους και να διαμορφώσουν μια προσωπικότητα κριτικά σκεπτόμενη καθώς και έναν χαρακτήρα πιο έτοιμο απέναντι στις προκλήσεις που θα παρουσιαστούν στην ενήλικη ζωή τους.

Ένα από τα θετικά στοιχεία που προέκυψαν ήταν ότι οι μαθητές στη συντριπτική

τους πλειοψηφία δήλωσαν ότι ανέπτυξαν πνεύμα συνεργασίας χωρίς αποκλίνουσες απόψεις και ιδιαίτερες προστριβές μεταξύ τους.

Επιπρόσθετα, οι περισσότεροι μαθητές σημείωσαν ότι το επιχειρηματικό πρόγραμμα στο οποίο συμμετείχαν συνέβαλε στην ανάληψη πρωτοβουλιών τους, στην αναζήτηση καινοτόμων ιδεών και τη μετουσίωσή τους σε υλοποιήσιμες πράξεις, τον αναστοχασμό και την αυτοβελτίωση ενώ καλλιέργησε ένα κλίμα εμπιστοσύνης, αλληλοβοήθειας και υποστήριξης που οδήγησε στην ανάπτυξη μιας ευρύτερης κουλτούρας συνεργασίας μεταξύ τόσο των καθηγητών όσο και των μαθητών. Τέλος σχεδόν εννιά στους δέκα μαθητές ανέφεραν ότι απέκτησαν γνώσεις για την επιχειρηματικότητα σε μεγάλο βαθμό.

- **Αποτελέσματα συνεντεύξεων**

Μέσα από τις συνεντεύξεις των καθηγητών και του εθελοντή- μέντορα, αναδύθηκε ομόφωνα η άποψη ότι η εκπαίδευση της επιχειρηματικότητας δίνει στους μαθητές τη δυνατότητα να αποκτήσουν χρήσιμα εφόδια που θα τους ακολουθούν στη μετέπειτα ζωή τους. Ταυτόχρονα, καλλιεργούν ποικίλες δεξιότητες και τις αναπτύσσουν, με αποτέλεσμα να υπερτερούν σε γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη, σε σχέση με άλλους μαθητές που δεν έζησαν αυτή την εμπειρία. Επίσης, στο σύνολό τους οι συμμετέχοντες σημείωσαν ότι το πρόγραμμα βοήθησε τα παιδιά να αναδείξουν τα χαρακτηριστικά του εαυτού τους και να αναπτύξουν τις ήδη υπάρχουσες δεξιότητές τους. Αναφέρθηκε από όλους ότι ακόμα και τα ντροπαλά παιδιά κατόρθωσαν να αποκτήσουν περισσότερη αυτοπεποίθηση και εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, ενώ τα περισσότερα καλλιέργησαν τη δημιουργικότητά τους και ανέπτυξαν τη φαντασία τους. Γνωρίστηκαν καλύτερα μεταξύ τους, έμαθαν να δουλεύουν όλοι μαζί και να σέβονται ο ένας τον άλλον. Επιπρόσθετα, όλοι συμφώνησαν ότι οι μαθητές έγιναν ικανοί να δημιουργήσουν ένα φιλικό κλίμα όπου κυριαρχούσε ο διάλογος, ο αλληλοσεβασμός, η αμοιβαία κατανόηση και η ομαδική δουλειά. Καλλιέργησαν ένα συλλογικό πνεύμα το οποίο απέδωσε καρπούς, αφού τους οδήγησε στην κατάκτηση ενός σημαντικού βραβείου.

Επίσης, ομόφωνα ανέφεραν ότι οφέλη αποκόμισαν και οι ίδιοι όπως γνώσεις, ηθική ικανοποίηση αλλά και αλλαγή νοοτροπίας και ομαδικό πνεύμα στη μεταξύ τους συνεργασία. Τέλος, οι περισσότεροι από όσους συμμετείχαν στην έρευνα σημείωσαν ότι τα προγράμματα αυτά λόγω της διαθεματικής προσέγγισης της γνώσης και της αλληλεπίδρασης που αναπτύσσεται κατά την υλοποίησή τους, καλλιεργούν το ομαδικό πνεύμα και την κουλτούρα συνεργασίας τόσο μεταξύ των μαθητών και των καθηγητών, όσο και μεταξύ όλων των μελών της σχολικής κοινότητας με την ευρύτερη κοινωνία, που είναι απαραίτητα χαρακτηριστικά μιας κοινότητας μάθησης. Επίσης, βοηθούν τα παιδιά να ξεδιπλώσουν τα χαρακτηριστικά τους και να τα αναδείξουν, να καλλιεργήσουν καινούριες δεξιότητες και να ανακαλύψουν ικανότητες, ενώ τους αφήνουν και χώρο να αναλάβουν πρωτοβουλίες, να αυτενεργήσουν και να γίνουν πιο δημιουργικά. Κυριαρχεί έτσι στο σχολείο ένα κοινό όραμα το οποίο προσπαθούν όλοι μαζί να υλοποιήσουν επιτυχώς.

- **Αποτελέσματα focus groups**

Τα πιο σημαντικά αποτελέσματα από τα focus groups συνοψίζονται στα εξής:

Το σύνολο των παιδιών δήλωσαν ότι συνεργάστηκαν εποικοδομητικά μεταξύ τους και διαμοίρασαν με τέτοιον τρόπο τις εργασίες τους ώστε να τις ολοκληρώσουν με επιτυχία. Η ανάπτυξη ομαδικού πνεύματος και η καλή συνεργασία μεταξύ τους κρίθηκε και από το αποτέλεσμα, αφού όπως μας ανέφεραν δημιούργησαν ένα αξιόλογο και καινοτόμο προϊόν το οποίο και βραβεύτηκε.

Επιπρόσθετα, όλα οι μαθητές συμφώνησαν ότι μέσα από το πρόγραμμα του JA Greece καλλιέργησαν ποικίλες δεξιότητες και ικανότητες. Σημείωσαν ότι ανέπτυξαν την επιχειρηματική και κριτική τους ικανότητα καθώς έμαθαν να διαχειρίζονται καταστάσεις και να ξεπερνούν προβλήματα και δυσκολίες. Απέκτησαν έτσι εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, έγιναν πιο εργατικοί και συνεπείς. Ακόμα, θεώρησαν όλη αυτή την εμπειρία τους θετική, γιατί απέκτησαν δεξιότητες και ενίσχυσαν την αυτοπεποίθησή τους, ενώ μέσα από την επαφή τους με άλλα σχολεία, έκαναν φίλους και αντάλλαξαν απόψεις και ιδέες. Τέλος, ένιωσαν ικανοποιημένοι από τις γνώσεις που απέκτησαν γύρω από την επιχειρηματικότητα και τις επιχειρήσεις.

- **Αποτελέσματα από φύλλο παρατήρησης**

Τα φύλλα παρατήρησης είχαν ως στόχο να επιβεβαιώσουν μέσα από την προσωπική μας άποψη όλα αυτά τα δεδομένα που συλλέξαμε από τα υπόλοιπα ερευνητικά εργαλεία που προαναφέρθηκαν.

Παρατηρήθηκε ότι οι μαθητές ήταν εξοικειωμένοι με αυτόν τον τρόπο εργασίας και ο ρόλος των καθηγητών περιορίστηκε στο να τους ενθαρρύνουν και τους συμβουλεύουν όποτε ήταν απαραίτητο. Όλοι οι μαθητές συμμετείχαν ενεργά, ακόμα και οι πιο ντροπαλοί, αντάλλαξαν απόψεις, ενώ δεν έλειψαν και μικρές διαφωνίες οι οποίες όμως διευθετήθηκαν με επιτυχία. Μέσα από όλη αυτή τη διαδικασία δημιουργήθηκε ένα κατάλληλο παιδαγωγικό κλίμα διαλόγου, αλληλοσεβασμού και εμπιστοσύνης. Το συλλογικό πνεύμα ήταν εμφανές και αυτό επιβεβαιώνει και τα υπόλοιπα στοιχεία που συλλέξαμε, αφού οι ίδιοι μαθητές ήταν αυτοί που είχαν συνεργαστεί και στο επιχειρηματικό πρόγραμμα που εξετάζουμε.

Ο τρόπος εργασίας των παιδιών έδωσε σημαντικές ενδείξεις και ενίσχυσε την άποψη ότι μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά να αναπτύξουν τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες, την κριτική και δημιουργική τους σκέψη, καθώς και δεξιότητες δημιουργίας κειμένων και παρουσίασης.

Συμπεράσματα

Συσχετίζοντας τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τα τέσσερα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήσαμε, διαπιστώνουμε ότι επιβεβαιώνονται τα βασικά στοιχεία που έχουν άμεση σύνδεση με το θέμα της παρούσας έρευνας. Πιο αναλυτικά, τα ερωτηματολόγια που μοιράστηκαν στους μαθητές ανέδειξαν την αξία των επιχειρηματικών προγραμμάτων στη διαμόρφωση κουλτούρας συνεργασίας μεταξύ τους και στην καλλιέργεια και την ανάπτυξη πολλών και διαφορετικών δεξιοτήτων τους. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώθηκαν και μέσα από τα υπόλοιπα εργαλεία, ενώ και από τις συνεντεύξεις φάνηκε ξεκάθαρα η βαρύτητα που δίνουν οι εκπαιδευτικοί στην ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας, στην ανάληψη πρωτοβουλιών και στην αυτενέργεια καθώς και στη δημιουργία ομαδικού πνεύματος τόσο στη μεταξύ τους συνεργασία όσο και σε αυτή που αναπτύσσεται μεταξύ των μαθητών, για όσο το δυνατόν καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα. Η προσπάθεια αυτή είχε εκ του αποτελέσματος θετικό αντίκτυπο στα παιδιά και τους εξοικείωσε, όπως διαπιστώθηκε, σε μεγάλο βαθμό με τις προαναφερόμενες διαδικασίες.

Από το δείγμα των μαθητών (τόσο μέσα από τα ερωτηματολόγια όσο και από τα focus groups) επικράτησε ξεκάθαρα η άποψη ότι το εφαρμοζόμενο επιχειρηματικό πρόγραμμα, το οποίο εντάσσεται στα καινοτόμα προγράμματα, ανταποκρινόταν σε μεγάλο βαθμό στις προσδοκίες και στις εκπαιδευτικές τους ανάγκες. Αυτό είχε ως συνέπεια να ενεργοποιήσει το ενδιαφέρον τους και να τους κινητοποιήσει με απώτερο σκοπό την πραγμάτωση των στόχων που είχαν τεθεί. Η ανάπτυξη ικανοτήτων και δεξιοτήτων μέσω του προγράμματος, αναγνωρίζεται τόσο από τα παιδιά όσο και από τους υπόλοιπους εμπλεκόμενους. Διαπιστώθηκε λοιπόν ότι τα παιδιά κατά τη διάρκειά του, ανέπτυξαν τις επικοινωνιακές, τις κοινωνικές και τις συναισθηματικές τους δεξιότητες. Επιπρόσθετα, ανέπτυξαν την κριτική τους αντίληψη και τη λογική τους σκέψη, καλλιέργησαν τη φαντασία και την εφευρετικότητά τους και έγιναν έτσι πιο δημιουργικά. Τέλος, καλλιέργησαν επιχειρηματικές δεξιότητες, όπως η ικανότητα επίλυσης προβλημάτων και ανέπτυξαν επιχειρηματικό πνεύμα. Τα ευρήματά μας αυτά επιβεβαιώνουν προηγούμενες έρευνες, όπως αυτές των Παπακωνσταντίνου (2008) και Πατσαλή (2009), οι οποίοι σημείωσαν ότι οι καινοτόμες δράσεις συντελούν στην ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας και βοηθούν τους μαθητές να αποκτήσουν εμπειρίες με βιωματικό τρόπο ενώ παράλληλα δημιουργούν ευχάριστα και δημιουργικά περιβάλλοντα μάθησης με αποτέλεσμα τα καινοτόμα προγράμματα να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των μαθητών και να οδηγούν στην καλλιέργεια και ανάπτυξη ποικίλων ικανοτήτων και δεξιοτήτων τους.

Τα πιο σημαντικά οφέλη όμως είναι ότι έμαθαν τι σημαίνει να αποτελούν μέλη μιας ομάδας και το έκαναν πράξη, να ανταλλάσσουν απόψεις και ιδέες με εποικοδομητικό τρόπο και να συνεργάζονται για την επίτευξη ενός στόχου που αποσκοπεί όχι στην κατ' ανάγκη προσωπική επιτυχία αλλά στο ομαδικό καλό. Περιορίσαν έτσι τα εγωκεντρικά στοιχεία του χαρακτήρα τους, απέκτησαν ενσυναίσθηση, ενώ ενδυνάμωσαν και την προσωπικότητά τους με τελικό αποτέλεσμα την ολόπλευρη ανάπτυξή τους. Όλα αυτά τα στοιχεία που εντοπίσαμε, συμπίπτουν με όσα έχει αναφέρει και ο Κατσαρός (2008), σύμφωνα

με τον οποίο τα παραπάνω κυριαρχούν σε σχολεία που λειτουργούν ως κοινότητες μάθησης. Αυτή η διαπίστωση ενισχύει την αρχική μας άποψη ότι μέσα από αυτά τα προγράμματα, μπορεί να καλλιεργηθούν προϋποθέσεις ώστε ένα σχολείο να μετασχηματιστεί σε μία κοινότητα μάθησης.

Τέλος, συνοψίζοντας όλα τα προηγούμενα, φάνηκε ξεκάθαρα ότι στο σχολείο αναφοράς δίνεται βαρύτητα στη δημιουργία κουλτούρας συνεργασίας και ομαδικού πνεύματος. Οι εκπαιδευτικοί στην πλειοψηφία τους διαθέτουν κοινό όραμα και κοινές αντιλήψεις και μέσα από το αίσθημα ευθύνης που τους διακατέχει προσπαθούν για τη βελτίωση της μάθησης των μαθητών τους. Τα ευρήματα αυτά αναδεικνύουν τη δημιουργία κατάλληλου μαθησιακού περιβάλλοντος, όπου ενυπάρχει ο αλληλοσεβασμός, η καλή επικοινωνία και η εμπιστοσύνη μεταξύ τους και συμπίπτουν με αποτελέσματα στα οποία έχουν οδηγηθεί και άλλοι ερευνητές όπως η Cowan (2010) και ο DuFour και οι συνεργάτες του (2006).

Μέσα από τη διαπίστωση ότι οι μαθητές αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες, αυτενεργούν, αναζητούν λύσεις σε προβλήματα που ανακύπτουν, αναπτύσσουν και καλλιεργούν ποικίλες δεξιότητες και ικανότητες, έγινε απολύτως κατανοητό, ότι τα παιδιά ήταν εξοικειωμένα με τις βιωματικές μεθόδους μάθησης, ενώ και οι δραστηριότητες σχεδιάζονταν με γνώμονα τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά τους. Μέσα σε όλο αυτό το πλαίσιο υπήρχε και η διάχυση των καινοτόμων πρακτικών, όπου τα παιδιά αλληλεπιδράσαν με άλλα σχολεία δημιουργώντας φιλίες και καλλιεργώντας ακόμα περισσότερο την επικοινωνία.

Καταλήγοντας λοιπόν, μπορούμε να υπογραμμίσουμε, ότι τα επιχειρηματικά προγράμματα αποδεικνύονται ένα πολύ σημαντικό εφόδιο στη δημιουργία ενδυναμωμένων και κατάλληλα εφοδιασμένων αυριανών πολιτών, έτοιμων να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις της κοινωνίας και της αγοράς εργασίας, μέσα από τα ερεθίσματα που λαμβάνονται από την εφαρμογή τους. Ταυτόχρονα, προέκυψαν ενδείξεις μέσα από τη λεπτομερή ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, ότι σε συνδυασμό και με άλλα χαρακτηριστικά, (συνεχείς ενδοεπιμορφώσεις των εκπαιδευτικών, δράσεις εξωστρέφειας, υιοθέτηση κοινής κουλτούρας μεταξύ όλων των μελών της σχολικής κοινότητας), μπορούν να συνεισφέρουν, ώστε να γίνει ικανό ένα σχολείο να μετατραπεί σε κοινότητα μάθησης. Διαπιστώθηκε λοιπόν, ότι το πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' και κατ' επέκταση όλα τα επιχειρηματικά προγράμματα, επιτρέπουν σε μεγάλο βαθμό την ανάληψη πρωτοβουλιών, την αναζήτηση καινοτόμων ιδεών και τη μετουσίωσή τους σε υλοποιήσιμες πράξεις, τον αναστοχασμό και την αυτοβελτίωση, ενώ δημιουργούν και ένα κλίμα εμπιστοσύνης, αλληλοβοήθειας και υποστήριξης που οδηγεί στην ανάπτυξη μιας ευρύτερης κουλτούρας συνεργασίας μεταξύ τόσο των καθηγητών όσο και των μαθητών.

Συνοψίζοντας, αξίζει να αναφερθεί ότι αυτό που κατέστη απολύτως σαφές μέσα από όλη την ερευνητική μας προσπάθεια είναι ότι οι τρεις έννοιες (Επιχειρηματική Εκπαίδευση, καινοτομία, κοινότητες μάθησης) είναι αλληλένδετες και άμεσα επηρεαζόμενες η μία από την άλλη. Είδαμε λοιπόν, ότι η επιχειρηματικότητα, όντας πολύ σημαντική στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας θα πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των προγραμμάτων

σπουδών συμβάλλοντας σημαντικά και στην καινοτομία η οποία καλλιεργεί ενδιαφέροντα μαθησιακά περιβάλλοντα, προωθεί τη συνεργατικότητα και το ομαδικό πνεύμα και δίνει ευκαιρίες για ανάληψη πρωτοβουλιών, χαρακτηριστικά που συναντιούνται σε σχολεία που λειτουργούν ως κοινότητες μάθησης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Cohen, L., Manion, L., & Morrison K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα : Μεταίχμιο
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2014). *Επιχειρηματική Εκπαίδευση. Οδηγός για εκπαιδευτές*. Ευρωπαϊκή Ένωση.
- Ευρωπαϊκή επιτροπή.(2017). *Επιχειρηματική Εκπαίδευση στο σχολείο στην Ευρώπη*.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε από https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5826/4/15327_Isari-KOY.pdf.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2003). *Ανάλυση Ποιοτικών δεδομένων στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα, εκδόσεις Κριτική.
- Καρατζιά- Σταυλιώτη, Ε. (2002). Η διαθεματικότητα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών: Παραδείγματα από την ευρωπαϊκή εμπειρία και πρακτική. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 7, 52-65.
- Κατσαρός, Ι. (2008). *Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Μάνεσης, Ν., Κατσαούνος, Ηλ. & Τσερεγκούνη, Αν. (2006). Δάσκαλος και εκπαιδευτικές αλλαγές: Διεκπεραιωτής ή συνεργάτης; Στο Γ. Μπαγάκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικές αλλαγές, η παρέμβαση του εκπαιδευτικού και του σχολείου*, σ. 98-108. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Παπακωνσταντίνου, Γ. (2008) *Εισαγωγή καινοτομιών στην εκπαιδευτική μονάδα: ο ρόλος του διευθυντή*. Οδηγός Επιμόρφωσης – Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και Αγωγή, σ. 231 – 240. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.
- Πατσαλής, Χ. (2009) *Ευέλικτη Ζώνη διαθεματικών και δημιουργικών δραστηριοτήτων, μια καινοτομία υπό αμφισβήτηση; Νέα Παιδεία*, (129).
- Πατσατζάκη, Ε. (2017). *Το δημοτικό σχολείο ως επαγγελματική κοινότητα μάθησης και η άσκηση ηγεσίας στο πλαίσιο αυτό* (Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας).
- Πριμικήρη, Α. (2017). *Επιχειρηματικές δεξιότητες στον χώρο της Εκπαίδευσης: μια σύγχρονη προσέγγιση* (Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πειραιώς).
- Bolam, R., McMahon, A., Stoll, L., Thomas, S., Wallace, M., Greenwood, A., Hawkey, K., Ingram, M., Atkinson, A., & Smith, M. (2005). *Creating and Sustaining Effective Professional Learning Communities* (Research Report No. 637).

Universities of Bristol, Bath and London.

Cowan, D.F. (2010) *The professional and learning cycle: a strategy for creating professional learning communities*.

DuFour, R., DuFour, R., Eaker, R. & Many, T. (2006). *Learning by Doing*. Solution Tree, Bloomington.

European Commission. (2015). *ENTREPRENEURSHIP EDUCATION: A ROAD TO SUCCESS*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Hipp, K.K, & Huffman, J.B. (2010). *Demystifying professional learning communities*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

OECD. (2015). *Entrepreneurship in Education. What, why, when, how*.

Το Πλαίσιο Εφαρμογής της Εικονικής Μαθητικής Επιχείρησης στο Πειραματικό Λύκειο Πανεπιστημίου Πατρών

- Ιωάννης Χιωτέλης, Ελισάβετ Καραγιάννη &
Αναστασία Λύρη ²²

Περίληψη

Μετά από τρεις διαδοχικές συμμετοχές του σχολείου μας με σημαντικές επιτυχίες στο Junior Achievement Greece μπορούμε να καταθέσουμε την εμπειρία μας και τα βιώματά μας από τη συνεχή μας ενασχόληση με τις μαθητικές εικονικές επιχειρήσεις. Στο σχολείο μας εργαζόμαστε σταθερά τα τελευταία χρόνια πάνω στο τρίπτυχο ιδέα-προϊόν-εταιρία. Συγκεκριμένα, πρώτα από όλα αναζητούμε μια πρακτική ιδέα με κοινωνικό αντίκτυπο (ανακύκλωση ελαστικών, ψηφιακό λευκό μπαστούνι, μετρητές κατανάλωσης ενέργειας). Στη συνέχεια με τη βοήθεια της τεχνολογίας αναπτύσσουμε την ιδέα σε προϊόν. Στο στάδιο αυτό σημαντική είναι η συνεισφορά των εκπαιδευτικών των Φυσικών Επιστημών και Πληροφορικής. Αφού υλοποιηθεί το προϊόν και δοκιμαστεί αναζητούμε την υποστήριξη εταιριών που θα αναπτύξουν περαιτέρω την ιδέα μας και θα την χρηματοδοτήσουν είτε υλικά, είτε τεχνολογικά, είτε επικοινωνιακά. Το επόμενο στάδιο είναι το στήσιμο μιας εταιρίας που θα προωθήσει το προϊόν και θα υποστηρίξει το marketing με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού των Οικονομικών. Εδώ, όπως και σε όλα τα στάδια της εργασίας μας χρειαζόμαστε τη βοήθεια των μαθητών στους οποίους ανατίθενται διακριτοί ρόλοι, ανάλογα με τις κλίσεις και τα ιδιαίτερα ταλέντα τους. Οι διακριτοί ρόλοι αφορούν τη γενική διεύθυνση της εταιρίας, τη σύνταξη του Business Plan, τη διαχείριση προσωπικού, την τεχνολογική υποστήριξη, τη διαφήμιση, το promotion κ.ά. Η κορυφαία στιγμή των εικονικών μαθητικών επιχειρήσεων που στήνουμε είναι βέβαια οι εμπορικές εκθέσεις. Ιδιαίτερη αναφορά, ωστόσο, θα θέλαμε να κάνουμε στην αντιμετώπιση κρίσεων εντός

²² Ο Ιωάννης Χιωτέλης (PhD) είναι Εκπαιδευτικός στο Πειραματικό Λύκειο Πανεπιστημίου Πατρών (ΠΕ04).

Η Ελισάβετ Καραγιάννη είναι Εκπαιδευτικός (ΠΕ80) στο Γυμνάσιο Λ.Τ. Λαμπείας.

Η Αναστασία Λύρη είναι Εκπαιδευτικός (ΠΕ03) στο Πειραματικό Λύκειο Πανεπιστημίου Πατρών.

των εικονικών επιχειρήσεων. Έχουμε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αντιμετώπιση μιας κρίσης έχει τα ακόλουθα 12 στάδια: αναγνώριση κατάστασης κρίσης, ανάληψη ευθυνών για λήψη μέτρων, οριοθέτηση προβλημάτων, λήψη βοήθειας από τρίτους, μελέτη επιτυχημένων μοντέλων άλλων εταιριών, εταιρική ταυτότητα, ειλικρινής αυτοαξιολόγηση, εμπειρία πρότερων κρίσεων, ψύχραιμη αντιμετώπιση αποτυχιών, στοχευμένη ευελιξία, βασικές αξίες και ελευθερία από περιορισμούς. Η επιτυχία μιας εικονικής επιχείρησης, δεν είναι μόνο συνάρτηση καινοτόμου ιδέας, αλλά και της ικανότητας να ξεπερνιούνται ενδογενείς κρίσεις που ανακύπτουν λιγότερο ή περισσότερο αιφνιδιαστικά.

Λέξεις-κλειδιά: Καινοτομία, ιδέα, τεχνολογία, κρίση, αυτοαξιολόγηση, ευελιξία.

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια έχει ανακύψει η ανάγκη ενίσχυσης των επιχειρηματικών δεξιοτήτων μεταξύ των νεότερων γενεών (ΟΟΣΑ, 2009, 2014). Η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα επικεντρώνεται στη μετάδοση στους νέους της ικανότητας να μετατρέψουν τις ιδέες σε δράσεις μέσω της δημιουργικότητας, της καινοτομίας, της αξιολόγησης και ανάληψης κινδύνου (ρίσκο), καθώς και της ατομικής αλλά και της ομαδικής εργασίας (MIUR, 2018). Αυτή η επιδίωξη είναι και θα πρέπει να είναι ανεξάρτητη από εργασιακά περιβάλλοντα ή πλαίσια, αλλά να στοχεύει στην εμπειρία της ενεργού συμμετοχής των πολιτών ή ακόμα και στην πραγματική συμμετοχή τους σε επιχειρηματικές πρωτοβουλίες (ΕΚ, 2007, 2016). Χαρακτηριστική είναι η εγκύκλιος του ιταλικού Υπουργείου Παιδείας της 13ης Μαρτίου 2018, με τίτλο: "Promotion of a path of entrepreneurship education in secondary schools of the second degree, and State and officially recognized in Italy and abroad". Αντίστοιχες πρωτοβουλίες έχουν αναληφθεί και από το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας. Σύμφωνα με την πρωτοβουλία του ιταλικού Υπουργείου «οι δεξιότητες της επιχειρηματικότητας μπορούν να συμπληρώσουν τις δεξιότητες που αποκτούν οι μαθητές στην εκπαίδευση και έτσι να διασφαλίσουν ότι οι νέοι γίνονται ενεργοί πολίτες, δημιουργικοί και με πνεύμα πρωτοβουλίας». Στην εκπαίδευσή τα σχετικά έργα νεανικής επιχειρηματικότητας ξεκινάνε με τον καθορισμό του όρου αλλά και των διαδικασιών της επιχειρηματικότητας σύμφωνα με διάφορα ευρωπαϊκά πλαίσια, όπως το EntreComp. Ο ορισμός βασίζεται στα ακόλουθα στοιχεία: την ικανότητα μετατροπής των ιδεών σε δράση, τη δημιουργικότητα, την καινοτομία και την ανάληψη κινδύνων, τον σχεδιασμό και τη διαχείριση έργων, ικανές να αξιοποιήσουν ευκαιρίες που μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία ή τη συμβολή σε κοινωνικές δραστηριότητες ή αγορές και τέλος, την ικανότητα δημιουργίας αυτόνομων δραστηριοτήτων μιας επιχείρησης.

Στόχος των προγραμμάτων νεανικής επιχειρηματικότητας είναι η επεξεργασία και μεταφορά μαθησιακών αποτελεσμάτων όσον αφορά γνώσεις και δεξιότητες σε μαθητές και εκπαιδευτικούς (σύσταση ECVET, 2009). Συγκεκριμένα για τους

μαθητές: ευκαιρίες δημιουργικότητας, ιδέες, αξίες ηθικές και βιώσιμες επιχειρηματικά ιδέες (πλαίσιο EntreComp). Στόχος είναι οι μαθητές να αποκτήσουν δεξιότητες και ικανότητες, συμπεριλαμβανομένης της αυτογνωσίας και της αποτελεσματικότητας, των κινήτρων και της επιμονής, της κινητοποίησης πόρων και της οικονομικής-χρηματοπιστωτικής γνώσης. Σε πρακτικό επίπεδο, οι μαθητές θα είναι σε θέση να αναλάβουν πρωτοβουλίες, να σχεδιάζουν και να διαχειρίζονται, να αντιμετωπίζουν την αβεβαιότητα και τον κίνδυνο, να συνεργάζονται με άλλους και να μαθαίνουν από την εμπειρία. Για τους εκπαιδευτικούς προσδοκούμε τα ακόλουθα αποτελέσματα: δυνατότητα διαχείρισης έργου, διδασκαλία περιπτώσιολογικής μελέτης, διεπιστημονική προσέγγιση, διαχείριση της ομαδικής διαδικασίας με αλληλεπίδραση σε ομάδες, καθοδήγηση (όχι μόνο ως εκπαιδευτικός), ψηφιακή διδασκαλία και serious gaming (παιχνίδι προσομοίωσης ρεαλιστικών καταστάσεων) (Ευρυδίκη, 2017). Με βάση τα παραπάνω, το έργο έχει ως απώτερους στόχους: Τη βελτίωση των επιχειρηματικών δεξιοτήτων των μαθητών σύμφωνα με το πλαίσιο EntreComp (2016) - που στη συνέχεια θα εφαρμόζονται σε οποιαδήποτε πτυχή της ζωής, ανεξάρτητα από το κοινωνικό, θεσμικό και εργασιακό πλαίσιο. Την προώθηση πνεύματος πρωτοβουλίας, την ενεργό συμμετοχή στα κοινά και την κοινωνική ένταξη. Επίσης, τη βελτίωση των μεθοδολογιών διδασκαλίας της επιχειρηματικότητας από τους εκπαιδευτικούς, σύμφωνα με τα όσα καθιερώνονται από το έγγραφο «Εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα στο ευρωπαϊκό σχολείο» (Eurydice, 2017) και τέλος τη βελτίωση των ψηφιακών δεξιοτήτων μέσω της χρήσης της διδακτικής-ψηφιακής πλατφόρμας που προβλέπεται από το έργο.

Η ευρωπαϊκή οδηγία "Εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα στο ευρωπαϊκό σχολείο" (Notebooks of Eurydice, 2017) παρέχει μια εικόνα των τελευταίων εξελίξεων σχετικά με την κατάσταση που καταγράφεται στις ευρωπαϊκές χώρες στην Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια Γενική σχολική Εκπαίδευση. Το Έγγραφο αναφέρεται στην ανάλυση της συγκριτικής μελέτης του δικτύου της Επιχειρηματικότητας στην Εκπαίδευση με τίτλο «Ευρυδίκη» για όλα τα σχολεία στην Ευρώπη. Συμπεριλαμβάνει την περίληψη των κύριων αποτελεσμάτων, ενώ η εισαγωγή του είναι ένα γλωσσάριο που καθορίζει τη διεθνή τυποποιημένη ταξινόμηση της εκπαίδευσης (ISCED) και τους ορισμούς που χρησιμοποιούνται συχνότερα στον τομέα της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα.

Πλαίσιο αναφοράς

Στο Πειραματικό Λύκειο του Πανεπιστημίου Πατρών υλοποιούνται συστηματικά τα τελευταία πέντε χρόνια οργανωμένα προγράμματα νεανικής επιχειρηματικότητας, ενώ συμμετέχουμε και σε αντίστοιχο ευρωπαϊκό πρόγραμμα ERASMUS+ KA2 με τίτλο "Self-entrepreneurship: how to turn ideas into action" και κωδικό: 2019-1-IT01-KA202-007769. Οι ηλικίες των συμμετεχόντων μαθητών είναι 15-17 ετών, με υψηλό οικογενειακό επιστημονικό ή επιχειρηματικό κεφάλαιο. Το σχολείο υποστηρίζει σθεναρά τη δράση αυτή τα τελευταία χρόνια, έχει διασφαλίσει χορηγίες και την υποστήριξη εθελόντριας από τον ιδιωτικό

τομέα την κ. Κατσικά Χρύσα. Επίσης, τον τελευταίο χρόνο καταρτίστηκε και εγκρίθηκε πρόγραμμα επιμόρφωσης KA1 των εκπαιδευτικών του σχολείου στη νεανική επιχειρηματικότητα που προβλέπει την κατάρτιση μεγάλου αριθμού εκπαιδευτικών σε δομημένους κύκλους σεμιναρίων σε ευρωπαϊκές χώρες. Συγκεκριμένα τα τελευταία χρόνια το σχολείο συμμετείχε στο πρόγραμμα Junior Achievement με τα παρακάτω προγράμματα:

- **Η εικονική επιχείρηση Kaikaku**

Γνωρίζοντας τις δυσκολίες ανακύκλωσης των ελαστικών των αυτοκινήτων, αλλά και τη σοβαρή επιβάρυνση που επιφέρουν στο περιβάλλον προτείναμε μια εναλλακτική μεταχρήση τους. Αρχικά, γνωρίζουμε ότι η σύνθεση θερμομονωτικών πάνελς από φελιζόλ που χρησιμοποιούνται για τη θερμομόνωση είναι κοστοβόρα και ενεργοβόρα διαδικασία που επίσης επιβαρύνει και μολύνει το περιβάλλον. Στόχος μας ήταν να περιορίσουμε την παραγωγή ενός ακόμα πλαστικού (φελιζόλ), αλλά ταυτόχρονα να χρησιμοποιήσουμε ένα πολυμερές που έχει ολοκληρώσει τον πρώτο κύκλο χρήσης του και αποτελεί εν δυνάμει εξαιρετικά ανθεκτικό και μη ανακυκλώσιμο ρύπο.

Δημιουργήσαμε λοιπόν πάνελ κόκκου ελαστικού με σκοπό να χρησιμοποιηθούν στη θέση των αντίστοιχων πάνελ φελιζόλ ως θερμομονωτικά αλλά και εν γένει μονωτικά (π.χ. ηχομονωτικά) σε οικίες και επαγγελματικά κτήρια. Με πειραματική διάταξη και μοντέλα σπιτιών σε μικρογραφία που κατασκευάσαμε κάνουμε μετρήσεις θερμικής αγωγιμότητας, ώστε να δοκιμάσουμε την ποιότητα των πάνελ κοκκώδους ελαστικού σε πραγματικές συνθήκες. Πιστεύουμε ότι το προϊόν μας είναι εφάμιλλο, αν όχι καλύτερο ως μονωτικό υλικό, αλλά το συγκριτικό του πλεονέκτημα είναι ότι προσφέρει λύση στην ανακύκλωση ελαστικών.

Η ιδέα μας είχε ισχυρό περιβαλλοντικό παρανομαστή καθώς τα ελαστικά είναι εξαιρετικά ανθεκτικά πολυμερή (πλαστικά) που διασπώνται, άρα και ανακυκλώνονται εξαιρετικά δύσκολα. Υπολογίζεται ότι απαιτούνται περισσότερα από 500 χρόνια για να διασπαστεί και να ξεκινήσει έτσι η διαδικασία ανακύκλωσης ενός ελαστικού. Παράλληλα η εικονική εταιρία μας είχε εναρμονιστεί με την παγκόσμια τάση μεταχρήσης των ελαστικών μετά το δυσόλινο στατιστικό του 1990, ότι υπήρχαν πάνω από 1 δισεκατομμύριο αποθέματα σε ελαστικά θραύσματα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Από τότε ξεκίνησε μια προσπάθεια μετά - χρήσης των θραυσμάτων (κόκκων) ελαστικού. Το 2015, μόνο 67 εκατομμύρια ελαστικά είχαν απορριφθεί το περιβάλλον, ενώ από το 1994 έως το 2010, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αυξήθηκε το ποσοστό των ελαστικών ανακυκλώνεται από 25% σε σχεδόν το 95%, με περίπου τα μισά από τα ανακυκλώσιμα ελαστικά να χρησιμοποιούνται για παραγωγή ενέργειας και ως πρόσθετα στην κατασκευή τσιμέντου. Εμείς προτείναμε μια ακόμη πιο καινοτόμα ιδέα για μεταχρήση των θραυσμάτων ελαστικών.

- **Project VAKTIRiA**

Η δεύτερη εικονική επιχείρηση είχε σημαντικό κοινωνικό αντίκτυπο και αφορούσε ευάλωτες ομάδες συνανθρώπων μας και συγκεκριμένα άτομα με μερική ή ολική απώλεια όρασης. Η εταιρία ονομαζόταν VAKTIRiA και στηρίχθηκε

σε καινοτόμο ιδέα μετατροπής του λευκού μπαστουιού σε ψηφιακό λευκό μπαστούνι.

Η χρήση μικροϋπολογιστών χαμηλού κόστους μπορεί να συμβάλλει στην υλοποίηση καινοτόμων ιδεών με κοινωνικό παρονομαστή. Μια τέτοια ιδέα είναι η ενσωμάτωση ενός μικροϋπολογιστή Arduino ή Raspberry – pi σε μπαστούνι για άτομα με προβλήματα όρασης. Ο συγκεκριμένος μικροϋπολογιστής έφερε μια κάμερα-αισθητήρα χρώματος στο κάτω μέρος του μπαστουιού, ώστε να μπορεί να ξεχωρίσει χρωματικές αντιθέσεις στο έδαφος που περπατάει ή μετακινείται ο συγκεκριμένος άνθρωπος με μερική ή ολική τύφλωση.

Η αναγνώριση χρωματικών αντιθέσεων στο έδαφος είναι από μόνη της μια χρήσιμη λειτουργία, αλλά είναι γνωστό ότι η διάδρομοι για άτομα με μειωμένη όραση στα πεζοδρόμια είναι διαφορετικού χρώματος από το υπόλοιπο πεζοδρόμιο. Παράλληλα με την αναγνώριση της χρωματικής διαφοράς υπήρχε και ηχητικό σήμα και δόνηση στο μπαστούνι. Έτσι το άτομο με μειωμένη όραση μπορούσε να προειδοποιείται εγκαίρως για κινδύνους στη μετακίνησή του.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο ενσωματώσαμε αισθητήρα απόστασης, ώστε με το συνοδευόμενο ηχητικό σήμα να οροθετείται ένα πιθανό εμπόδιο. Η πιθανότητα το ηχητικό σήμα να ενοχλεί ή να μην είναι ακουστό, λύνεται με τη χρήση ακουστικού για το άτομο με μειωμένη ή ελλιπή όραση.

- **CONTROL-e**

Η εικονική επιχείρηση CONTROL-e ήταν ένας σύγχρονος, οικολογικά ευαίσθητοποιημένος πάροχος/διαχειριστής ηλεκτρικής ενέργειας, ο οποίος συνδιαλεγόταν με τον καταναλωτή μέσω ειδικά σχεδιασμένου application, με σκοπό την πιο συνετή διαχείριση της ενέργειας, επιφέροντας κέρδος στον πάροχο, στον καταναλωτή και στο περιβάλλον. Δημιουργήθηκε από μαθητές του Πειραματικού Λυκείου Πανεπιστημίου Πατρών, ενώ κίνητρο για την «ίδρυση» αποτέλεσε η ευαισθησία των μαθητών/επιχειρηματιών απέναντι στα φλέγοντα ζητήματα διαχείρισης της ενέργειας.

Η εταιρεία απευθυνόταν σε κάθε καταναλωτή ενέργειας, είτε αυτός είναι ιδιώτης, είτε επιχείρηση, ξενοδοχειακή μονάδα, σχολείο, οργανισμός ή οποιαδήποτε άλλη δομή απαιτεί για τη λειτουργία της ηλεκτρική ενέργεια. Προσέγγιζε την αγορά της ενέργειας με έναν καινοτόμο τρόπο, ο οποίος βασίζεται σε ανάλυση των ενεργειακών προφίλ των καταναλωτών, συνεργασία με τους καταναλωτές, προγραμματισμό κατανάλωσης και επομένως «έξυπνη» διαχείριση της αγοράς του αγαθού (φτηνότερη τιμή kWh).

Χρησιμοποιούσε: (α) Εξειδικευμένους μετρητές χαμηλού κόστους οι οποίοι εγκαθίστανται στον ηλεκτρικό πίνακα κάθε καταναλωτή. Ο κάθε μετρητής συγκέντρωνε, ομαδοποιούσε κατάλληλα, τα στοιχεία της κατανάλωσης από τις επιμέρους γραμμές του καταναλωτή και τα έστειλε στον πάροχο αλλά και στην εφαρμογή στο κινητό του ιδιοκτήτη-καταναλωτή, (β) Το ειδικά σχεδιασμένο application "CONTROL-e", εύκολο στη χρήση και easy on the eye, για να επικοινωνεί με τους καταναλωτές και τους παρείχε οπτικοποίηση της κατανάλωσης αλλά και μία πλήρη σειρά από δυνατότητες, όπως προγραμματισμό της κατανάλωσης της επόμενης ημέρας.

Βραχυπρόθεσμα αποσκοπούσε στην καλύτερη διαχείριση της ενέργειας ως χρηματιστηριακού προϊόντος αλλά και ως περιβαλλοντικού αγαθού, και στην αποφυγή των peaks στην κατανάλωση. Μακροπρόθεσμα, σκόπευε να γίνεται αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας τη στιγμή που αυτή παράγεται, οπότε να υπάρξει σταδιακή αποδέσμευση από τους αναλώσιμους φυσικούς πόρους (λιγνίτης). Στην επιχειρηματική μας αυτή ιδέα συνέβαλλε καθοριστικά η εταιρία ηλεκτρονικού σχεδιασμού και καινοτόμων ψηφιακών παροχών MEAZON του κ. Κουτρομπίνα.

Εμφάνιση και διαχείριση κρίσεων

Ωστόσο, ως εκπαιδευτικοί και επιβλέποντες κληθήκαμε αρκετές φορές να διαχειριστούμε κρίσεις που «ξέσπασαν» μεταξύ των μερών - μελών των εικονικών επιχειρήσεων. Έπρεπε να διαχειριστούμε διαφωνίες στον καταμερισμό ρόλων στην επιλογή ιδεών, στον καταμερισμό εργασιών, στην επιλογή εκπροσώπων, στο στρατηγικό σχεδιασμό, σε καθυστερήσεις στην υλοποίηση τμημάτων του business plan και προσωπικές φιλοδοξίες. Μέσα από την εμπειρία μας στην αντιμετώπιση κρίσεων καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι η αντιμετώπιση μιας κρίσης έχει τα ακόλουθα 12 στάδια: αναγνώριση κατάστασης κρίσης, ανάληψη ευθυνών για λήψη μέτρων, οριοθέτηση προβλημάτων, λήψη βοήθειας από τρίτους, μελέτη επιτυχημένων μοντέλων άλλων εταιριών, εταιρική ταυτότητα, ειλικρινής αυτοαξιολόγηση, εμπειρία πρότερων κρίσεων, ψύχραιμη αντιμετώπιση αποτυχιών, στοχευμένη ευελιξία, βασικές αξίες και ελευθερία από περιορισμούς. Η επιτυχία μιας εικονικής επιχείρησης, δεν είναι μόνο συνάρτηση καινοτόμου ιδέας, αλλά και της ικανότητας να ξεπερνιούνται ενδογενείς κρίσεις που ανακύπτουν λιγότερο ή περισσότερο αιφνιδιαστικά (Aguilera, 1994), (Greenstone & Leviton, 2010), (James & Gilliland, 2016), (Lindemann & Lindemann 1979), (Yeager & Roberts, 2015).

Αναγνώριση κατάστασης κρίσης

Η αναγνώριση της κατάστασης κρίσης είναι ουσιώδους σημασίας και αφετηριακή. Επειδή, σε αυτό το στάδιο εμπλέκονται προσωπικές στάσεις, εγωισμοί και ματαιώσεις, είναι αρκετά δύσκολο να αποδεχτούν τα μέλη μιας ομάδας εργασίας ότι η ομαδική προσπάθεια διέρχεται κρίση. Οι μαθητές εμφανίζουν αρχικά αντιδράσεις στην επιλογή των ατόμων. Συνήθως η προσφορά είναι μεγαλύτερη από τη ζήτηση και η επιλογή από τους συντονιστές καθηγητές δημιουργεί προστριβές τόσο μεταξύ των μαθητών, όσο και μεταξύ καθηγητών - μαθητών. Ενίοτε εμπλέκονται και οι γονείς. Επίσης, σημείο προστριβής είναι ο καταμερισμός ρόλων και αρμοδιοτήτων μεταξύ των μελών της εικονικής επιχείρησης. Είναι σημαντικό σε αυτό το σημείο να γίνει εγκαίρως αντιληπτό και να εντοπιστεί το πρόβλημα. Η πρωταρχική αυτή φάση της αναγνώρισης της επικείμενης κρίσης είναι και το πρώτο βήμα προς την επίλυσή της. Συνήθως η εκδήλωση ευρύτερων, γενικευμένων κρίσεων προϋποθέτει μια θρυαλλίδα. Οι

κρίσεις ξεσπάνε όταν το ποτήρι ξεχειλίζει με την τελευταία σταγόνα, άρα πρέπει εγκαίρως να φροντίσουμε το ποτήρι να μην γεμίσει (Dass-Brailsford, 2007).

Ανάληψη ευθυνών για λήψη μέτρων

Η ανάληψη ευθυνών επίσης είναι ένα κομβικό σημείο, καθώς ψυχολογικά πολύ λίγοι άνθρωποι είναι έτοιμοι να αποδεχτούν ότι κάνουν λάθος. Συνήθως η ευθύνη επιρρίπτεται σε άλλους, είτε συνεργάτες, είτε ανταγωνιστές μεταξύ μιας ομάδας εργασίας. Ακόμη και αν γίνει τελικά αποδεκτή η ανάληψη ευθύνης, το αμέσως επόμενο στάδιο σχετίζεται με τη ματαίωση ή την παραίτηση. Ακούγεται συνήθως η φράση απελπισίας «εγώ δεν μπορώ να αλλάξω τους άλλους». Το στάδιο ανάληψης ευθύνης είναι καθοριστικό, γιατί στρώνει το δρόμο για τη λήψη μέτρων. Ακόμη και αν έχει ριζωθεί η αντίληψη ότι είναι δύσκολο να αντιμετωπιστούν οι εξωτερικές δυνάμεις που συνηγορούν και ευθύνονται για την κρίση, ωστόσο τίθενται τα θεμέλια και οι βάσεις μιας υποσχετικής για λήψη μέτρων υπό το πνεύμα συνεργασίας (Calsyn et al., 1977).

Οριοθέτηση προβλημάτων

Συνήθως το ξέσπασμα μιας κρίσης ξεκινάει από ένα ή δύο προβλήματα τα οποία όμως επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα μια πληθώρα άλλων καταστάσεων. Αν κανείς συνυπολογίσει και τη φυσιολογική ψυχολογική, ψυχική ή σωματική κόπωση επέρχεται σύντομα μια καθολική κατάρρευση. Για το λόγο αυτό είναι σημαντικό να γίνει οριοθέτηση του πραγματικού ή των πραγματικών προβλημάτων και να «χτιστεί ένας φράχτης» γύρω από αυτό ή αυτά. Το στάδιο αυτό είναι επίσης καταλυτικό καθώς μέσα από το διάλογο, τη συνεργασία και την επικοινωνία αποκαλύπτεται βήμα - βήμα το πραγματικό αίτιο, η πηγή της κρίσης. Η εμπειρία έχει δείξει ότι μόλις οι μαθητές αρχίζουν να εκφράζονται, τότε αποκαλύπτεται τι είναι αυτό που τους ενοχλεί πραγματικά και συνήθως η οριοθέτηση του είναι το πρώτο βήμα για την επίλυση του. Με την επίλυση των πρώτων προβλημάτων τότε σαν χιονοστιβάδα αρχίζουν ένα - ένα να επιλύονται μια σειρά από προβλήματα, ενώ παρατηρείται και σημαντική μεταβολή στη ψυχολογία την ατομική, αλλά και την ομαδική. Η οριοθέτηση λοιπόν του προβλήματος ή των προβλημάτων είναι κλειδί για την αντιμετώπιση μιας κρίσης (Jacobson et al., 1968).

Λήψη εξωτερικής βοήθειας

Μόλις οροθετηθούν το ή τα προβλήματα, αμέσως μετά θα πρέπει να ζητηθεί κάποιου είδους εξωτερική βοήθεια. Η εξωτερική βοήθεια μπορεί να είναι είτε σε προσωπικό επίπεδο (ψυχολογική υποστήριξη), είτε σε συμβουλευτικό - καθοδηγητικό επίπεδο (μέντορας). Στο πλαίσιο της εικονικής επιχείρησης στο σχολείο μας χρειαστήκαμε τόσο υποστήριξη σε προσωπικό επίπεδο, όσο και σε καθοδηγητικό - συμβουλευτικό. Οι μαθητές χρειάζονται ενθάρρυνση,

υποστήριξη και επιβράβευση κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του προγράμματος, καθώς αντιμετωπίζουν πιέσεις τόσο από το σχολικό, όσο και από το οικογενειακό τους περιβάλλον. Τα τελευταία χρόνια με την εντατικοποίηση της εξεταστικής διαδικασίας με την εισαγωγή της τράπεζας θεμάτων είναι εξαιρετικά ασφυκτικό το πρόγραμμα και ενίοτε απαγορευτικό για παράλληλες δραστηριότητες άτυπης μάθησης στο φάσμα των ευρύτερων ενδοσχολικών δραστηριοτήτων. Η ψυχολογική υποστήριξη στις περιπτώσεις αυτές παρέχεται κυρίως από τους υπεύθυνους καθηγητές (supervisors) και ενίοτε από γονείς που επιθυμούν και εκτιμούν την προσπάθεια του Junior Achievement. Σε συλλογικό επίπεδο δεχτήκαμε υποστήριξη από τους χορηγούς μας και την εθελόντρια κα Κατσικά. Οι χορηγοί παρείχαν οικονομική, αλλά και υποστηρικτική εξωτερική βοήθεια, ενώ η εθελόντριά μας, μας παρείχε καθοδηγητική και συμβουλευτική υποστήριξη που αποδείχτηκε εξαιρετικά πολύτιμη. Η επερχόμενη κόπωση (burn out) ήταν αναπόφευκτη κυρίως στην ομάδα των εκπαιδευτικών και των μαθητών, αλλά η εθελόντριά μας, στήριξε την προσπάθειά μας εκεί που οι αντοχές μας φαινόταν να εξαντλούνται (Myer & Conte, 2006).

Μοντελοποίηση ή προτυποποίηση

Η προτυποποίηση είναι το ακριβώς επόμενο στάδιο αντιμετώπισης μιας κρίσης. Κατά το στάδιο αυτό αναζητούμε πρότυπα ή μοντέλο επιτυχημένων ομάδων εργασίας, ώστε να κατανοήσουμε τους τρόπους εργασίας και τις μεθοδολογίες τους. Δεν αναζητούμε να αντιγράψουμε τις τεχνικές ή τις ιδέες τους, αλλά να μελετήσουμε τις μεθοδολογίες που ανέπτυξαν, ώστε να προσαρμόσουμε τις δικές μας ανάγκες σε πετυχημένες νόρμες. Για την επίτευξη αυτού του στόχου μελετήσαμε διεξοδικά και σε βάθος χρόνου συνεντεύξεις πετυχημένων ομάδων, μελετήσαμε τα επιχειρηματικά τους πλάνα, το υπόβαθρο ιδεών και τις πηγές έμπνευσης. Η διεξοδική μελέτη επιτυχημένων ομάδων, αλλά και η παρατήρηση των επικοινωνιακών, αναπτυξιακών τεχνικών δια ζώσης, αλλά και εξ αποστάσεως παρέχει σημαντικές απαντήσεις σε ερωτήματα που προκύπτουν για το εάν και κατά πόσον η δική μας μεθοδολογία είναι αποδοτική. Πιστεύουμε ότι η ανάδειξη και μελέτη κάποιων προτύπων συνετέλεσε στην προοδευτική εξέλιξη και αναβάθμιση και των δικών μας προσπαθειών διαχρονικά. Η συσσωρευμένη εμπειρία, αλλά και η μελέτη προτύπων συνέβαλλε στην διαχρονική αυτοβελτίωσή μας οδηγώντας τις ομάδες μας κάθε χρόνο και ένα βήμα πιο μπροστά (Carlan, 1989).

Αυτοπεποίθηση - δύναμη του «εγώ»

Σημαντικός παράγοντας για την αντιμετώπιση μιας κρίσης είναι αυτό που οι ψυχολόγοι ονομάζουν «δύναμη του εγώ». Περιλαμβάνει την αυτοπεποίθηση, αλλά είναι κάτι πολύ ευρύτερο. Δύναμη του εγώ σημαίνει να έχεις αυτεπίγνωση, αίσθηση σκοπού και να δέχεσαι τον εαυτό σου όπως είναι, ως υπερήφανος, ανεξάρτητος άνθρωπος που δεν εξαρτάσαι από άλλους για επιδοκμασία ή για

την επιβίωσή σου. Η «δύναμη του εγώ» περιλαμβάνει την ικανότητα να αντέχεις έντονα συναισθήματα, να μην τα χάνεις σε συνθήκες στρες, να εκφράζεσαι ελεύθερα, να αντιλαμβάνεσαι με ακρίβεια την πραγματικότητα και να παίρνεις σωστές αποφάσεις. Αυτές οι αλληλένδετες ικανότητες είναι απαραίτητες προκειμένου να εξετάσει κάποιος τη δυνατότητα νέων λύσεων και να ξεπεράσει τον παραλυτικό φόβο που εμφανίζεται συχνά σε μια κρίση. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η αυτοπεποίθηση ατομικά των μελών της ομάδας, αλλά και συνολικά της ομάδας είναι αυτή που θα αρχίσει να ξεμπλέκει το κουβάρι της κρίσης. Επειδή η «δύναμη του εγώ» ατομικά είναι εγγενής και ανάγεται στην παιδική ηλικία του καθενός, είναι δύσκολο να συγκροτηθούν ομάδες που να το διασφαλίζουν πλήρως, ωστόσο η καλλιέργεια της ομαδικής αυτοπεποίθησης είναι επιτεύξιμη μέσα από διαδικασίες συμβουλευτικής, καθοδηγητικής και ενθάρρυνσης από τους επιβλέποντες καθηγητές. Πλεονέκτημα μιας ομάδας είναι η παρουσία τουλάχιστον ενός εκπαιδευτικού με ισχυρή αυτοπεποίθηση και μεγάλη δόση «δύναμης του εγώ» (Carlan, 1964).

Ειλικρινής αυτοαξιολόγηση

Η ειλικρινής αυτοαξιολόγηση είναι από τα δυσκολότερα στάδια υπέρβασης μια κρίσης. Σχετίζεται με τη «δύναμη του εγώ» αλλά την ξεπερνάει κιόλας. Η ειλικρινής αυτοαξιολόγηση είναι προφανής στην προσπάθεια επίλυσης μιας κρίσης, αλλά δεν είναι εύκολα επιτεύξιμη, καθώς εμπλέκονται προσωπικές εγωπαθείς στάσεις και αποποίηση ευθυνών. Η υπερεκτίμηση ή η υποτίμηση των δυνατοτήτων μιας ομάδας ή των μελών που συναπαρτίζουν την ομάδα είναι η γενεσιουργός αιτία ανειλικρινούς αυτοαξιολόγησης. Ενίοτε η μεγαλοποίηση των αδυναμιών, π.χ. να υλοποιήσουμε μια καινοτόμο τεχνολογική ιδέα (π.χ. το ψηφιακό λευκό μπαστούνι) αποτελεί αποτέλεσμα κακής ή μη ειλικρινούς αυτοαξιολόγησης. Στο σημείο αυτό πρέπει κανείς να αναζητήσει εσωτερική ή εξωτερική βοήθεια (αναφέρεται και παραπάνω) και να επιλύσει το τεχνικό πρόβλημά του παραδεχόμενος την αδυναμία του, αλλά αυτοαξιολώντας ευδοκίμως την αδυναμία του. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ανατρέπει μικρούς αλάθητους παντογνώστες, γιατί απαιτεί και αλάθητες αυθεντίες ως καθηγητές. Η νοοτροπία αυτή καθιστά δύσκολη εξίσωση την ειλικρινή αυτοαξιολόγηση και ως εκ τούτου, δύσκολη την υπέρβαση αυτού του σκοπέλου σε μια ομαδική εργασία. Ούτε καν η καθηγητική – φαινομενική αυθεντία μπορεί να δώσει λύσεις. Απαιτείται ενδελεχής διάλογος, παρρησία λόγου, πειθώ και διαλλακτικότητα ώστε να επιτευχθούν τουλάχιστον τα θεμελιώδη στάδια της ειλικρινούς αυτοαξιολόγησης. Αν όμως αυτή κατορθωθεί, τότε η επίλυση της κρίσης είναι προ των πυλών (Jacobson, 1979).

Εμπειρία από προηγούμενες κρίσεις

Η εμπειρία από προηγούμενες κρίσεις είναι ο παράγοντας που καθιστά πιο επίπονη και επώδυνη την κρίση στους μαθητές, απ' ότι στους εκπαιδευτικούς. Οι

εκπαιδευτικοί στη συντριπτική τους πλειοψηφία έχουν βιώσει προηγούμενες κρίσεις και η εμπειρία που έχουν αποκομίσει τους βοηθάει να αντιμετωπίσουν ψύχραιμα μια προβληματική κατάσταση, αλλά και να θέσουν τις βάσεις για την οριοθέτηση του προβλήματος και την ανάληψη δράσης. Από την άλλη πλευρά οι μαθητές που δε διαθέτουν την αντίστοιχη εμπειρία πανικοβάλλονται και είναι έτοιμοι να εγκαταλείψουν την προσπάθεια, εκτός και αν έχουν πολύ ισχυρή αυτοπεποίθηση ή «δύναμη του εγώ». Ο εκπαιδευτικός πρέπει να κατευθύνει ουσιαστικά τους μαθητές και να διοχετεύσει καθησυχαστικά μηνύματα επιτυχούς αντιμετώπισης ανάλογων καταστάσεων στο παρελθόν, αλλά και να ενθαρρύνει το ξεκίνημα μιας νέας προσπάθειας υπέρβασης της παρούσης κρίσης. Επίσης, στον τομέα της εμπειρίας μπορεί μια ομάδα να αντλήσει πληροφορίες ή εμπειρίες από μια άλλη ομάδα με αντίστοιχες προβληματικές. Σε κάθε περίπτωση η εμπειρία είναι καθοριστικός παράγοντας επίλυσης μιας κρίσης και πρέπει να μεταφέρεται από τους μέντορες – καθοδηγητές προς τους ασκούμενους μαθητές με εύσημο και υποστηρικτικό τρόπο (Holahan, & Moos, 1990).

Υπομονή

Η υπομονή συνδέεται με τη ικανότητα να αντέχει η ομάδα την αβεβαιότητα, την ασάφεια ή την αποτυχία στις αρχικές τουλάχιστον προσπάθειες για αλλαγή. Είναι απίθανο για μια ομάδα που βιώνει κάποια κρίση να συλλάβει με την πρώτη έναν επιτυχημένο τρόπο αντιμετώπισης, αντίθετα απαιτούνται πολλές προσπάθειες και άρα αποθέματα υπομονής. Ίσως χρειαστεί η ομάδα να δοκιμάσει πολλούς και διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης για να δει αν επιλύουν την κρίση και αν είναι συμβατοί με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και την προσωπικότητα της ομάδας. Οι ομάδες που δεν μπορούν να αντέξουν την αβεβαιότητα ή την αποτυχία, εγκαταλείπουν συνήθως την αναζήτηση νωρίς ή είναι λιγότερο πιθανό να καταλήξουν σε έναν συμβατό τρόπο αντιμετώπισης της κρίσης. Η υπομονή είναι χαρακτηριστικό των νέων, αλλά και των μεγαλύτερων μελών μιας ομάδας εργασίας. Είναι μάλλον εγγενές γνώρισμα του χαρακτήρα και της προσωπικότητας του καθενός. Στις μαθητικές ομάδες εργασίας, ωστόσο, την υπομονή θα πρέπει να εμφυσήσουν οι εκπαιδευτικοί στους μαθητές (Parad, 1971).

Ευελιξία

Η ευελιξία της ομάδας είναι από τα σημαντικότερα στοιχεία για την υπέρβαση μιας κρίσης. Η επιλεκτική αλλαγή είναι πλεονέκτημα που χαρακτηρίζει πρώτιστα μια ευέλικτη ομάδα έναντι μιας μονολιθικής και άκαμπτης. Με τον όρο «ακαμψία» εννοούμε τη διάχυτη πεποίθηση ότι υπάρχει μόνο ένας τρόπος αντίδρασης. Αυτή δυστυχώς η πεποίθηση είναι διάχυτη στην ελληνική εκπαίδευση που δεν χαρακτηρίζεται από ευελιξία και ως εκ τούτου προκύπτουν δυσεπίλυτες κρίσεις. Η αντίληψη του ενός και μόνου τρόπου αντίδρασης, γίνεται εμπόδιο στην εξερεύνηση άλλων τρόπων και στην αντικατάσταση μιας αποτυχημένης παλιάς

προσέγγισης με μια νέα πιο πετυχημένη. Η ακαμψία ή η έλλειψη ευελιξίας μπορεί να είναι αποτέλεσμα προηγούμενου ιστορικού της ομάδας, αν και στις περιπτώσεις μας οι ομάδες ανανεώνονται σε ετήσια βάση, αλλά παραμένουν εν πολλοίς σταθεροί οι επιβλέποντες εκπαιδευτικοί. Η ευελιξία στις μαθητικές ομάδες εργασίας μπορεί να προέλθει από την ελευθερία του να έχει η ομάδα τη δυνατότητα να κάνει τις δικές της επιλογές καθώς εξελίσσεται μέχρι την ολοκλήρωση της επιχειρηματικής ιδέας, δηλαδή να είναι ανεπηρέαστη από παρεμβάσεις τρίτων και γραφειοκρατικά εμπόδια (Jacobson, 1974).

Βασικές αρχές

Οι βασικές αρχές είναι οι αρχές που διέπουν μια ομάδα. Οι αρχές αυτές μπορεί να είναι ηθικές, αξιακές, κοινωνικές, πολιτισμικές κτλ. Οι βασικές αρχές σχετίζονται με τη «δύναμη του εγώ» και αφορούν πεποιθήσεις που είναι κεντρικές στα άτομα που συναποτελούν την ομάδα, αλλά και αντανακλούν στην προσωπικότητα της ομάδας εν γένει. Μπορεί να αναφέρονται στον ηθικό κώδικα κάθε μέλους, στη θρησκεία, στην αφοσίωση σε ένα στόχο (επιτυχία στις πανελλαδικές εξετάσεις), στην αφοσίωση στην οικογένεια κτλ. Οι προσωπικές πεποιθήσεις εμφανίζονται και ενίοτε διακρίνονται μέσα στην ομάδα εργασίας. Ωστόσο, για την υπέρβαση μιας κρίσης ενίοτε είναι εξαιρετικά χρήσιμο να αναθεωρούνται κάποιες βασικές αρχές. Μπορεί να θαυμάζουμε κάποιον ο οποίος παραμένει σταθερός και ακλόνητος στις αρχές και στις αξίες του, αλλά το ίδιο άξιος θεωρείται και κάποιος που αποφασίζει να γίνει διαλλακτικός και συγκαταβατικός, μπροστά στο κοινό ομαδικό καλό. Οι βασικές αξίες μπορεί να κάνουν είτε πιο εύκολη, είτε πιο δύσκολη την επίλυση μιας κρίσης. Από τη μία, οι βασικές αξίες ενός ατόμου μπορεί να προσφέρουν διαύγεια σκέψης, ένα θεμέλιο δύναμης και βεβαιότητας, που με βάση αυτό μπορεί να εξετάσει την πιθανότητα αλλαγής άλλων κομματιών της προσωπικότητάς του με αντανάκλαση στην ομάδα εργασίας. Από την άλλη η προσκόλληση στις βασικές αξίες, ακόμα και όταν αποκαλύπτονται ως λανθασμένες υπό τις μεταβαλλόμενες συνθήκες, μπορεί να εμποδίσει την επίλυση μιας κρίσης (Parad, 1971).

Ελευθερία από περιορισμούς

Ο τελευταίος παράγοντας είναι η ελευθερία επιλογής. Ελευθερία επιλογής μπορεί να ισχυριστεί ότι έχει μια ομάδα εργασίας αν δεν περιορίζεται από πρακτικά, γραφειοκρατικά προβλήματα και ευθύνες. Είναι πιο δύσκολο να πειραματιστεί μια ομάδα με νέες λύσεις αν έχει τη βαριά ευθύνη εξωτερικών παραγόντων που ενίοτε δεν αντιλαμβάνονται την αναγκαιότητα κάποιων ενεργειών και τη λειτουργία με φιλελεύθερο τρόπο σε ένα ασφυκτικό δημοσιοϋπαλληλικό πλαίσιο. Οι καινοτομίες στην άτυπη μάθηση και η οργάνωση ομάδων νεανικής επιχειρηματικότητας στο δημόσιο σχολείο έχει προκαλέσει πολλές φορές τη συνδικαλιστική καχυποψία με απειλές λογοδοσίας προς τους εμπλεκόμενους στη δράση εκπαιδευτικούς. Ακόμη και διευθυντικά στελέχη και υπηρετούντες σε

θέσεις ευθύνης εκπαιδευτικοί αδυνατούσαν να καταλάβουν την αναγκαιότητα, αλλά και τη σπουδαιότητα των δράσεων νεανικής επιχειρηματικότητας, τη συμμετοχή εθελοντών από τον ιδιωτικό τομέα και την εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα σε εκπαιδευτικές δράσεις και του δημόσιου σχολείου. Αν λοιπόν πρέπει να συνεχίσεις, ως μέλος ομάδας, να κάνεις μια πολύ απαιτητική εργασία ή αν εκτίθεται σε εικονικούς και τεχνικούς κινδύνους τότε αργά η γρήγορα θα επέλθει ο εργασιακός κάματος (burn out), ειδικά αν δεν υπάρχει η απαραίτητη ελευθερία από περιορισμούς. Η υπέρβαση λοιπόν μιας κρίσης προϋποθέτει μιας τάξης ελευθερία από περιορισμούς, ώστε τα μέλη της ομάδας να εργαστούν σε πλαίσιο ελευθερίας και απεριόριστοι (Jacobson, 1974).

Συμπεράσματα

Μετά από εμπειρία άνω των πέντε ετών σε προγράμματα νεανικής επιχειρηματικότητας του Πειραματικού Λυκείου του Πανεπιστημίου Πατρών και μετά από συμμετοχή σε ευρωπαϊκό πρόγραμμα ERASMUS+ KA2 με αντικείμενο επίσης τη νεανική επιχειρηματικότητα έχουμε καταλήξει σε κάποια βασικά συμπεράσματα για την εκπαιδευτική σπουδαιότητα της δράσης. Αρχικά, η καινοτομία και η μετουσίωση μιας τεχνολογικής ή καινοτομικής ιδέας σε εταιρία με ολοκληρωμένο προϊόν προς διάθεση και με συγκροτημένο επιχειρηματικό πλάνο είναι ουσιώδους παιδαγωγικής σημασίας για τους μαθητές της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Παράλληλα, η διασύνδεση επιστήμης, τεχνολογίας, νέου προϊόντος και αγοράς είναι κεφαλαιώδους σημασίας για τους μαθητές καθώς αποκαλύπτει την οδό της οικονομικής ανεξαρτησίας και ανάπτυξης. Δεν πρέπει βέβαια να παραλείψουμε να αναφερθούμε στα οφέλη από την ομαδοσυνεργατική εργασία μεταξύ μαθητών και καθηγητών, τη συνεργασία με εθελοντές από τον ιδιωτικό τομέα, τη συνεισφορά χορηγών, αλλά και την επικοινωνιακή διάχυση της επιχειρηματικής ιδέας. Ωστόσο, αυτό που παραλείπουμε να αναφέρουμε όταν αποθεώνουμε τη συνεργασία, είναι ότι η συνεργασία είναι πάντα δύσκολη, οδηγεί σε διαφωνίες, αντιπαλότητες και εν τέλει σε κρίση ή σε κρίσεις. Μέσα από την εμπειρία μας λοιπόν καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι η επιτυχής αντιμετώπιση μιας κρίσης προϋποθέτει κάποια θεμελιώδη στάδια. Τα στάδια αυτά είναι τα ακόλουθα: Αναγνώριση κατάστασης κρίσης, ανάληψη ευθυνών για λήψη μέτρων, οριοθέτηση προβλημάτων, λήψη εξωτερικής βοήθειας, μοντελοποίηση ή προτυποποίηση, αυτοπεποίθηση – δύναμη του «εγώ», ειλικρινής αυτοαξιολόγηση, εμπειρία από προηγούμενες κρίσεις, υπομονή, ευελιξία, βασικές αρχές και ελευθερία από περιορισμούς. Η διαχείριση κρίσεων όλα αυτά τα χρόνια μας εφοδίασε με εμπειρία, αλλά ταυτόχρονα ταξινομήσαμε και αναπτύξαμε μεθοδολογία διαχείρισης κρίσεων. Αυτή η μεθοδολογία αναπτύχθηκε αναλυτικά στην παρούσα εργασία, δίνοντας έτσι ένα οδηγό 12 βημάτων για ομάδες που θα βρεθούν μπροστά σε αντίστοιχες προκλήσεις – κρίσεις.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Aguilera, D. C. (1994). *Crisis intervention: Theory and methodology*. Mosby.
- Calsyn, R. J., Pribyl, J. F., & Sunukjian, H. (1977). Correlates of successful outcome in crisis intervention therapy. *American journal of community psychology, 5*(1), 111-119.
- Caplan, G. (1964). Principles of preventive psychiatry.
- Caplan, G. (1989). Recent developments in crisis intervention and the promotion of support service. *Journal of Primary Prevention, 10*(1), 3-25.
- Dass-Brailsford, P. (2007). *A practical approach to trauma: Empowering interventions*. Sage.
- Greenstone, J. L., & Leviton, S. C. (2010). *Elements of Crisis Intervention: Crisis and How to Respond to Them, 3rd*. Cengage Learning.
- Holahan, C. J., & Moos, R. H. (1990). Life stressors, resistance factors, and improved psychological functioning: An extension of the stress resistance paradigm. *Journal of personality and social psychology, 58*(5), 909.
- Jacobson, G. F. (1974). Emergency services in community mental health: problems and promise. *American journal of public health, 64*(2), 124-128.
- Jacobson, G. F. (1979). Crisis-oriented therapy. *Psychiatric Clinics of North America, 2*(1), 39-54.
- Jacobson, G. F., Strickler, M., & Morley, W. E. (1968). Generic and individual approaches to crisis intervention. *American Journal of Public Health and the Nations Health, 58*(2), 338-343.
- James, R. K., & Gilliland, B. E. (2016). *Crisis intervention strategies*. Cengage Learning.
- Lindemann, E., & Lindemann, E. (1979). *Beyond grief: Studies in crisis intervention*. Jason Aronson.
- Myer, R. A., & Conte, C. (2006). Assessment for crisis intervention. *Journal of clinical psychology, 62*(8), 959-970.
- Parad, H. J. (1971). *Crisis intervention: Selected readings*. Family Service Assoc. of America.
- Yeager, K., & Roberts, A. (Eds.). (2015). *Crisis intervention handbook: Assessment, treatment, and research*. Oxford University Press.

Η μετάβαση από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα 'Εικονικής Επιχείρησης' στην ίδρυση Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων

- Ευστρατία Χρυσού & Ειρήνη Καϊμακάμη ²³

Περίληψη

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της 'Εικονικής Επιχείρησης' στο πλαίσιο της συνεκπαίδευσης αφορά στη συνεργασία ειδικού και γενικού σχολείου με άξονα την "Καινοτομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα". Η ομάδα των εκπαιδευτικών και των εθελοντών που συνεργάστηκε κατά τη διεξαγωγή του εκπαιδευτικού προγράμματος επιδίωξε να εξελίξει την εικονική επιχείρηση σε πραγματική και ειδικότερα με αφορμή τη διαπίστωση ότι η πιθανότητα εργασίας ενήλικων ατόμων με διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές και νοητικές αναπηρίες είναι σχεδόν ανύπαρκτη στην Ελλάδα. Η ίδρυση της Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης (Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης) «3sSchoolSynergySnacks» στοχεύει εξ ορισμού στη δημιουργία των προϋποθέσεων για την ισότιμη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή ατόμων που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες. Στην εργασία αυτή παρουσιάζονται η διαδικασία και τα στάδια μετάβασης από το πρόγραμμα συνεκπαίδευσης στην ίδρυση και λειτουργία της Κοιν.Σ.Επ.

Λέξεις-κλειδιά: πρόγραμμα συνεκπαίδευσης, κοινωνική επιχειρηματικότητα, καινοτομία, ένταξη

Εισαγωγή

Δύο σχολεία Δευτεροβάθμιας Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, το Ε.Ε.Ε.ΕΚ Αγίου Δημητρίου και το 1ο ΕΠΑ.Λ Νέας Ιωνίας, στο πλαίσιο του προγράμματος 'Εικονική Επιχείρηση' του JA Greece κατά τη διάρκεια τους σχολικού έτους 2015-16, ίδρυσαν και λειτούργησαν μέσω διασχολικής συνεργασίας τη μαθητική επιχείρηση *3s-SchoolSynergySnacks*.

²³ Η Ευστρατία Χρυσού είναι Εκπαιδευτικός Ειδικής Αγωγής (ΠΕ80) στο Ε.Ε.Ε.ΕΚ Αγίου Δημητρίου.

Η Ειρήνη Καϊμακάμη είναι Εκπαιδευτικός (ΠΕ80) στο 2ο ΓΕΛ Μεταμόρφωσης.

Σύμφωνα με τους Charman & Allen (2006) η συμπερίληψη ή συνεκπαίδευση συμβάλλει στην παροχή ίσων ευκαιριών στη διδασκαλία και στη μάθηση και συνδέεται επίσης με την ανάπτυξη δικτύων συνεργασίας, τη δημιουργία δηλαδή συνεργατικής κουλτούρας μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας, η οποία συμβάλλει στη βελτίωση του σχολείου.

Τα προγράμματα που αφορούν την επαγγελματική εκπαίδευση πρέπει να απευθύνονται σε όλα τα μέρη του πληθυσμού προσφέροντας ελκυστικά και προκλητικά μονοπάτια μάθησης σε εκείνους τους μαθητές με υψηλές δυνατότητες, ενώ ταυτόχρονα να απευθύνονται σε εκείνους που βρίσκονται σε δυσμενή εκπαιδευτική θέση και κινδυνεύουν με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας (Ευρωπαϊκός φορέας για την Ανάπτυξη στην Ειδική Αγωγή, 2013).

Ως εκ τούτου, το πρόγραμμα συνεκπαίδευσης – συνεργασίας των δύο σχολικών μονάδων, με την αξιοποίηση καινοτόμων δράσεων και της Τεχνολογίας Πληροφορικής και Επικοινωνίας, στο πλαίσιο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, είχε πολλαπλά οφέλη για τους μαθητές αλλά και για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Ευαισθητοποίησε την τοπική και ευρύτερη κοινωνία, γονείς, εθελοντές και στελέχη επιχειρήσεων καθώς και φορείς της αυτοδιοίκησης. Συνέβαλε στην αποδοχή της διαφορετικότητας, με απώτερο σκοπό την ομαλή ενσωμάτωση όλων στην κοινωνία και τη δημιουργία δομών συνεργασίας και σύνδεσης με την αγορά εργασίας.

Θεωρητικό πλαίσιο

Τα προγράμματα κοινωνικής επιχειρηματικότητας εξοικειώνουν τους μαθητές με τις βασικές αρχές της οικονομίας και της αειφορίας, αλλά κυρίως με την έννοια της κοινωνικής επιχείρησης, η οποία καλύπτει κοινωνικές ανάγκες, με σεβασμό στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Η αναζήτηση καινοτόμων λύσεων για σύγχρονα προβλήματα και η ανάληψη κοινωφελών πρωτοβουλιών, οδηγούν τους μαθητές να συνειδητοποιήσουν τη δυνατότητά τους να συντελούν στην οικονομική πρόοδο και στην πραγματοποίηση θετικών κοινωνικών αλλαγών. Παράλληλα τους δίνεται η δυνατότητα να καλλιεργήσουν δεξιότητες που χρειάζονται ώστε να γίνουν κοινωνικά υπεύθυνοι επαγγελματίες. Επίσης έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν, να συνεργαστούν και να δημιουργήσουν δομές σύνδεσης με φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, οργανισμούς, σωματεία, ΜΚΟ, εθελοντές από τον κόσμο των επιχειρήσεων, ώστε αυτά τα προγράμματα να λειτουργούν και ως σχολικός επαγγελματικός προσανατολισμός. Στόχος αυτών των προγραμμάτων είναι η αντιστοίχιση των ευκαιριών εργασίας με τις επιθυμίες, προσδοκίες και δυνατότητες των μαθητών (Χρυσού, Καϊμακάμη, Μπουλμέτη, Τσιόπελα, 2017).

Το όραμά του εκπαιδευτικού προγράμματος συνεκπαίδευσης είναι ένα σχολείο για όλους, ανοικτό στην κοινωνία, με μαθητές που εκμεταλλεύονται κάθε ευκαιρία συνεργασίας, αποδέχονται τη διαφορετικότητα και αντιμετωπίζουν θετικά τα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Τα παραπάνω επιτυγχάνονται με σωστή προετοιμασία, πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση, αλλά κυρίως μέσα

από τη διοργάνωση και τη συμμετοχή των μελών της κοινωνικής επιχείρησης σε πολλές και διαφορετικές βιωματικές δράσεις.

Η απασχόληση και πολύ περισσότερο το «επιχειρείν» των νέων με αναπηρία στην

Πίνακας 1: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών /
Επεξεργασία: Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας

Κατάσταση αναπηρίας	Δείκτης απασχόλησης (2016)	Δείκτης απασχόλησης (2019)	Χάσμα απασχόλησης 2019 (% απασχολούμενων χωρίς αναπηρία - % απασχολούμενων με σοβαρή αναπηρία)	Μεταβολή δείκτη
Σοβαρή αναπηρία	24,2%	21,3%	41,5	-2,9%
Μέτρια αναπηρία	43,0%	40,9%	21,9	-2,1%
Χωρίς αναπηρία	57,6%	62,8%		5,2%

Ελλάδα είναι ένα στοίχημα που δεν έχει κερδηθεί ακόμη. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών του 2019: Ο δείκτης απασχόλησης των ατόμων με σοβαρή αναπηρία στις ηλικίες 20-64 ετών, υπολογίστηκε να είναι στο εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο του 21,3%, υπολειπόμενος κατά 41,5 μονάδες σε σχέση με την τιμή του στον πληθυσμό χωρίς αναπηρία (57,6%). Επίσης, ιδιαίτερα ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι, το χάσμα διευρύνεται το διάστημα 2016-2019. Συγκεκριμένα, ενώ ο πληθυσμός των ατόμων χωρίς αναπηρία εμφανίζει αύξηση στο ποσοστό των απασχολούμενων, στην κατηγορία των ατόμων με αναπηρία σημειώνεται περαιτέρω πτώση του δείκτη(Πίνακας 3), (Ετήσια έκθεση 2020, Παρατηρητήριο θεμάτων αναπηρίας).

Ωστόσο, η σημασία της εργασίας είναι πολύπλευρη καθώς, εκτός από ανάγκη επιβίωσης και οικονομικής ανεξαρτησίας, προσφέρει στο άτομο μια αίσθηση ολοκλήρωσης και εσωτερικής ικανοποίησης αλλά και κοινωνικοποίηση και αυτοεκτίμηση. Αυτό γίνεται ακόμη πιο επιτακτικό στην περίπτωση των ατόμων με αναπηρία.

Όπως αναφέρουν και οι Γιαννίτσας, Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Μακρή-Μπότσαρη, Αναστασίου, & Αργυροπούλου (2003) η εργασία εκτός από μέσο για επιβίωση και οικονομική αυτάρκεια είναι και βασική ανθρώπινη ανάγκη που οδηγεί στην ολοκλήρωση και την προσωπική εξέλιξη και η σημασία της είναι ιδιαίτερα μεγάλη για τα άτομα με αναπηρία. Ο αποκλεισμός τους από την εργασία, τους στερεί το δικαίωμα της δημιουργικότητας, της κοινωνικής ένταξης και της αυτονομίας, καθιστώντας τους εξαρτημένους οικονομικά αλλά και συναισθηματικά. Πλήθος ερευνών διεθνώς έχουν καταδείξει ότι τα άτομα με

αναπηρία μπορούν να αποτελέσουν σημαντικά μέλη του ενεργού εργασιακού πληθυσμού, και να κατακτήσουν δεξιότητες και γνώσεις σε ικανοποιητικό βαθμό. Στην Ελλάδα, τα άτομα με αναπηρία έχουν να αντιμετωπίσουν, εκτός των άλλων, ένα ανεπαρκές και άκαμπτο νομοθετικό πλαίσιο για την απασχόληση που συχνά δεν βρίσκει εφαρμογή καθιστώντας την επαγγελματική ένταξη ιδιαίτερα δύσκολη (Σιδηροπούλου-Δημακάκου 2007).

Όπως επισημαίνει και ο Λογαράς (2013) τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν για την πρόσβαση στην εργασία τα άτομα με αναπηρία μπορεί να είναι θεσμικά, φυσικά, τεχνολογικά, ιδεολογικά, πολιτικά κ.λ.π.. Η επαγγελματική εκπαίδευση παίζει καίριο ρόλο στην προετοιμασία των ατόμων με αναπηρία για μια ομαλή ένταξη στην εργασία. Ο Ν. 2817/2000 στο άρθρο 1 αναφέρει πως η ειδική εκπαίδευση στο πλαίσιο των σκοπών της πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης επιδιώκει ιδιαίτερα:

1. την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους,
2. τη βελτίωση των ικανοτήτων και δεξιοτήτων, ώστε να καταστεί δυνατή η ένταξη ή επανένταξή τους στο κοινό εκπαιδευτικό σύστημα και η συμβίωση με το κοινωνικό σύνολο,
3. την επαγγελματική τους κατάρτιση και τη συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία,
4. την αλληλοαποδοχή τους με το κοινωνικό σύνολο και την ισότιμη κοινωνική τους εξέλιξη.

Ο θεσμός της συνεκπαίδευσης υπηρετείται αποτελεσματικά μέσω της διεπιστημονικής συνεργασίας μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η συνεργασία σχολείων της ίδιας ή άλλης βαθμίδας για την ανταλλαγή απόψεων σε εκπαιδευτικά και κοινωνικά θέματα και για την πραγματοποίηση κοινών εκδηλώσεων βοηθά τους μαθητές στη διεύρυνση των εμπειριών τους και στην καλύτερη κατανόηση του κόσμου της πραγματικότητας (Παπαδόπουλος, 1996).

Πλαίσιο αναφοράς εκπαιδευτικού προγράμματος

Για τη διεξαγωγή του προγράμματος συνεργάστηκαν, σε διαθεματικό κυρίως επίπεδο, 11 τελειόφοιτοι μαθητές από το Ε.Ε.ΕΚ Αγίου Δημητρίου ηλικίας άνω των 18 ετών από το εργαστήριο Μαγειρικής και 10 μαθητές του 1ου ΕΠΑ.Λ Ν. Ιωνίας από την τάξη της Α' Λυκείου, ηλικίας 15-17 ετών, οι οποίοι δεν είχαν προηγούμενη εμπειρία σε προγράμματα Επιχειρηματικότητας και Αγωγής Σταδιοδρομίας.

Η ομάδα στόχος του ειδικού σχολείου επιλέχθηκε με κριτήριο την υλοποίηση της πρακτικής άσκησης των μαθητών του σχολείου η οποία πραγματοποιείται στο τελευταίο έτος της φοίτησής τους όπως προβλέπεται από τον Ν.4186/2013/ "Αναδιάρθρωση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και λοιπές διατάξεις-Θέματα ειδικής αγωγής"/ άρθρο 28, με σκοπό τον εμπλουτισμό των δεξιοτήτων των

μαθητών και την εξοικείωσή τους στο εργασιακό περιβάλλον. Για το ΕΠΑ.Λ, η ομάδα στόχος επιλέχθηκε με κριτήριο την υλοποίηση του μαθήματος Ζώνη Δημιουργικών Δραστηριοτήτων, η οποία σύμφωνα με την απόφαση: Αρ.Φ2/88938/Δ4, ΦΕΚ.1567/2-6-2016,Ν.4386 (Α' 83) στο ωρολόγιο πρόγραμμα είναι τρεις διδακτικές ώρες.

Η συνεργασία των συντονιστριών-εκπαιδευτικών ΠΕ80 προέκυψε μετά από σύσταση στελεχών του JA Greece λόγω της προηγούμενης εμπειρίας τους σε προγράμματα Αγωγής Σταδιοδρομίας και Επιχειρηματικότητας. Στο πρόγραμμα συμμετείχαν επίσης εκπαιδευτικοί και Ειδικό Εκπαιδευτικό Προσωπικό διάφορων κλάδων και ειδικοτήτων (Οικονομίας, Φιλολόγων, Κοινωνικής Αγωγής, Κοινωνικών Λειτουργών, Πληροφορικής, Μηχανολόγων, Εικαστικών) με εμπειρία στη διεξαγωγή ανάλογων προγραμμάτων.

Για την έγκριση του προγράμματος πραγματοποιήθηκαν συνεδριάσεις συλλόγων προσωπικού των συνεργαζόμενων σχολικών μονάδων και συντάχθηκαν πρακτικά όπου αναφέρονταν αναλυτικά ο αριθμός συμμετεχόντων μαθητών, οι στόχοι, οι διαδικασίες, το χρονοδιάγραμμα και η αξιολόγησή του. Απαραίτητη ήταν και η έγκριση του προγράμματος από τους Σχολικούς Συμβούλους Ειδικής και Γενικής Εκπαίδευσης, οι οποίοι έχουν και την ευθύνη παιδαγωγικής καθοδήγησης για τις συγκεκριμένες Σχολικές Μονάδες.

Εκπαιδευτική δράση-παρέμβαση

Η διασχολική συνεργασία του προγράμματος συνεκπαίδευσης των σχολικών μονάδων Ε.Ε.Ε.ΕΚ Αγίου Δημητρίου και 1ου ΕΠΑ.Λ Νέας Ιωνίας υλοποιήθηκε μεταξύ μαθητών της Α΄ Τάξης του ΕΠΑ.Λ και της ΣΤ΄ τάξης του Ε.Ε.Ε.ΕΚ. Συγκεκριμένα για το ΕΠΑ.Λ πραγματοποιήθηκε σε τρεις διδακτικές ώρες την εβδομάδα, στη Ζώνη Δημιουργικών Δραστηριοτήτων, η οποία εντάσσεται στα μαθήματα προσανατολισμού της Α΄ Λυκείου και για το Ε.Ε.Ε.ΕΚ, σε δύο διδακτικές ώρες την εβδομάδα στο πλαίσιο της πρακτικής άσκησης των τελειόφοιτων μαθητών του Εργαστηρίου Μαγειρικής. Όσον αφορά στα Ε.Ε.Ε.ΕΚ, η ΣΤ΄ τάξη λειτουργεί ως τάξη τεχνικής/επαγγελματικής εξειδίκευσης με σκοπό τον εμπλουτισμό των δεξιοτήτων των μαθητών και την εξοικείωσή τους στο εργασιακό περιβάλλον. Σε περίπτωση που δεν είναι δυνατή η πρακτική άσκηση των μαθητών, τότε γίνεται με την υποστήριξη του σχολικού συνεταιρισμού.

Οι εκπαιδευτικοί στόχοι του προγράμματος συνεκπαίδευσης ήταν οι μαθητές του Ε.Ε.Ε.ΕΚ και του ΕΠΑ.Λ:

1. Να μάθουν να συνεργάζονται ως ενεργά μέλη μιας ομάδας με κοινό στόχο.
2. Να αποδέχονται και να διαχειρίζονται τη διαφορετικότητα.
3. Να μάθουν να μοιράζονται ρόλους και να αναπτύξουν ατομική και κοινωνική υπευθυνότητα για τη διεκπεραίωση μιας εργασίας.
4. Να εξοικειωθούν με την έννοια της κοινωνικής επιχειρηματικότητας.

5. Να κατανοήσουν βασικές έννοιες για το πως λειτουργεί μια επιχείρηση.
6. Να έρθουν σε επαφή με επαγγελματίες του χώρου καθώς και με συμμαθητές τους που υλοποιούν κοινά προγράμματα και να μοιραστούν τις εμπειρίες τους.
7. Να παράγουν, να συσκευάζουν και να προωθούν το δικό τους προϊόν και να συμμετέχουν σε εμπορικές συναλλαγές στα πλαίσια διαγωνισμών και εκθέσεων επιχειρηματικότητας.
8. Να προετοιμαστούν για την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας.
9. Να αποκτήσουν αυτοπεποίθηση και να γίνουν περισσότερο δημιουργικοί.
10. Να ανακαλύψουν και να καλλιεργήσουν τις δεξιότητες - ταλέντα - κλίσεις τους.
11. Να αναπτύξουν ικανότητες παρουσίασης, να εξασκηθούν στις δεξιότητες επικοινωνίας και στη χρήση τεχνολογιών πληροφορικής (Χρυσού, Καϊμακάμη, Μπουλμέτη, Τσιόπελα, 2017).

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, οι μαθητές των δύο σχολείων, συνεργάστηκαν και λειτούργησαν τη μαθητική τους επιχείρηση 3s-School Synergy Snacks, μέσα από σύγχρονες μεθόδους διδασκαλίας και τη χρήση νέων τεχνολογιών (τηλεδιάσκεψη, ηλεκτρονική πλατφόρμα, κλπ), με στόχο την παραγωγή και πώληση καινοτόμων προϊόντων που προβάλλουν διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Η επωνυμία της επιχείρησης έχει διπλή σημασία, καθώς το '3s' υποδηλώνει τις λέξεις Sea, Sun, Sand, που αποτυπώνουν το τουριστικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της χώρας.

Ο κύκλος εργασιών της επιχείρησης ξεκίνησε με την μπάρα δημητριακών ως ένα αντιπροσωπευτικό έδεσμα της Αττικής καθώς συνδύασε τις πιο χαρακτηριστικές γεύσεις της (μέλι, σύκο, ελιά, φιστίκι Αιγίνης, καρύδια κ.λπ). Ο σχεδιασμός και η παραγωγή του προϊόντος πραγματοποιήθηκε με τη συνεργασία του αρτοποιού κ. Νίκου Δασκαλάκη και του διάσημου Σεφ κ. Ηλία Μαμαλάκη. Στη συσκευασία της μπάρας υπήρχε αναγραφή του QR code, μέσω του οποίου ο καταναλωτής είχε τη δυνατότητα να επισκεφτεί τον ιστότοπο της επιχείρησης <http://schoolsnergysnacks.blogspot.gr> και να παρακολουθήσει το διαφημιστικό βίντεο <https://www.youtube.com/watch?v=jYOY8Cjmwwc>, το οποίο προέκυψε από τη συνεργασία φοιτητών του τμήματος σκηνοθεσίας του ΙΕΚ Ακμή.

Εικόνα 1: Η μπάρα δημητριακών της εικονικής μαθητικής επιχείρησης 3s-SchoolSynergySnacks

Οι μαθητές των δύο σχολείων έλαβαν μέρος στην Εμπορική Μαθητική Έκθεση 2015-16 στο "The Mall Athens", που διοργάνωσε το JA Greece (εικόνα 2), καθώς και σε φεστιβάλ, μπαζάρ, διαγωνισμούς επιχειρηματικότητας και σε δράσεις προβολής μέσω Μ.Μ.Ε. Διοργανώθηκαν εκδηλώσεις παρουσίασης και προώθησης της μαθητικής επιχείρησης σε άλλες κοινωνικές επιχειρήσεις των οποίων οι εργαζόμενοι ανήκουν σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και αναπτύχθηκαν συνεργασίες με την τοπική αυτοδιοίκηση καθώς και με επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού.

Εικόνα 2: Στην Εμπορική Μαθητική Έκθεση 2015-2016 στο "TheMallAthens", που διοργάνωσε το JAGreece

Μεθοδολογία εκπαιδευτικού προγράμματος

Για τη διεξαγωγή του προγράμματος επιλέχθηκε ως καταλληλότερη, η μέθοδος της διαφοροποιημένης διδασκαλίας η οποία συμπληρώνει τις βασικές αρχές της συνεκπαίδευσης. Για τον κατάλληλο σχεδιασμό της διδασκαλίας, δόθηκε έμφαση στους δύο βασικούς άξονες: στο μαθητή και στο αναλυτικό πρόγραμμα. Στον πρώτο άξονα εξετάστηκαν παράγοντες όπως τα ενδιαφέροντα του, η μαθησιακή του ετοιμότητα, το περιβάλλον από το οποίο έρχεται και οι εμπειρίες του. Αντίστοιχα, στο δεύτερο άξονα διακρίθηκαν τρεις διαστάσεις: το περιεχόμενο, η επεξεργασία του περιεχομένου και το τελικό προϊόν. «Με απλά λόγια, η έννοια της διαφοροποιημένης διδασκαλίας εξασφαλίζει ότι το τι μαθαίνει, το πώς το μαθαίνει και το πώς μας δείχνει ότι το έμαθε ο κάθε μαθητής πρέπει να ταιριάζει με το επίπεδο και τη μαθησιακή ετοιμότητά του» (Παντελιάδου, 2008).

Κάθε μαθητής/μαθήτρια είχε διαφορετικό ρόλο και εργασία (παραγωγής, οικονομικών, πωλήσεων, μάρκετινγκ, κτλ.) ανάλογα με τις ιδιαίτερες κλίσεις,

γνώσεις, δεξιότητες και τα ενδιαφέροντά του. Τα μεθοδολογικά εργαλεία – τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν ήταν: το σχέδιο εργασίας, η επίλυση προβλήματος, μελέτη πεδίου, ανίχνευση και τροποποίηση των εναλλακτικών ιδεών των μαθητών, η μέθοδος έρευνας με επιβολή ερωτήσεων, η ανάλυση και μελέτη μιας χαρακτηριστικής περίπτωσης και η δραματοποίηση. Αξιοποιήθηκαν ιδιαίτερα οι Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνίας (Τ.Π.Ε.) καθώς οι δύο σχολικές μονάδες βρίσκονται σε γεωγραφική απόσταση μεταξύ τους, και ειδικότερα η τηλεδιάσκεψη, η χρήση της οποίας προσφέρει απεριόριστες

Πίνακας 2: Αποτελέσματα πριν από την έναρξη του προγράμματος

	Αρχικό ερωτηματολόγιο	
	ΕΠΑ.Λ	Ε.Ε.Ε.Κ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΡΩΤΩΜΕΝΩΝ	8	4
ΗΛΙΚΙΑ	15- 17	18 και άνω
ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΑΛΛΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ	5/8 Περιβαλλοντικά 2/8 Πολιτιστικά 1/8 σε κανένα	4/4 Εικονική Μαθητική Επιχείρηση
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΜΑΘΗΤΕΣ ΕΙΔΙΚΟΥ/ ΓΕΝΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ	5/8 δεν είχαν συνεργαστεί με μαθητές με Αναπηρία	4/4 δεν είχαν συνεργαστεί με μαθητές γενικού σχολείου
ΛΟΓΟΙ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	3/8 γιατί είναι δημιουργικό 2/8 γιατί μπορεί να βοηθήσει στην επαγγελματική σταδιοδρομία	2/4 γιατί μπορούν να φτιάχνουν καινούργια πράγματα (δημιουργικό) 1/4 γιατί μπορεί να τους βοηθήσει να βρουν δουλειά
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ	5/8 συνεργάζονται με ευκολία 3/8 συνεργάζονται αλλά δυσκολεύονται	2/4 είναι εύκολοι στη συνεργασία 2/4 συνεργάζονται αλλά δυσκολεύονται
ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ	5/8 μέτρια	2/4 πάρα πολύ
ΕΠΙΛΥΣΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ	4/8 επιμένουν μέχρι να δώσουν λύση	2/4 λένε δεν πειράζει 1/4 ζητούν τη συμβουλή από καθηγητή/τρια ή τους γονείς τους
ΣΕ ΠΟΙΟ ΒΑΘΜΟ ΘΑ ΣΑΣ ΒΟΗΘΗΣΕΙ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	5/8 πολύ	2/4 πάρα πολύ
ΓΝΩΣΕΙΣ	4/8 αρκετά	2/4 πάρα πολύ
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΜΑΘΗΤΕΣ ΑΜΕΑ ΚΑΙ ΤΥΠΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	6/8 από πολύ έως πάρα πολύ	3/4 πάρα πολύ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ	4/8 πάρα πολύ	3/4 από αρκετά έως πάρα πολύ
ΣΤΗΣΙΜΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ	3/8 λίγο	3/4 από λίγο έως αρκετά
ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ	4/8 πολύ	2/4 πάρα πολύ

δυνατότητες για συνεργασίες εκπαιδευτικών και μαθητών διαφορετικών σχολείων που βρίσκονται σε μεγάλες χιλιομετρικές αποστάσεις.

Πραγματοποιήθηκε αυτοαξιόλογηση των συμμετεχόντων μαθητών με χρήση ερωτηματολογίων πριν και μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος και στα δύο σχολεία. Στο Ε.Ε.Ε.Κ δόθηκε προσαρμοσμένο ερωτηματολόγιο με πιο εύκολα

Πίνακας 2: Αποτελέσματα μετά από τη λήξη του προγράμματος

Τελικό ερωτηματολόγιο		
	ΕΠΑ.Λ	Ε.Ε.Ε.Κ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΡΩΤΩΜΕΝΩΝ	10	5
ΣΑΣ ΒΟΗΘΗΣΕ Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΑΣ ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ;	8/10 πάρα πολύ	5/5 από πολύ έως πάρα πολύ
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ	9/10 από πολύ έως πάρα πολύ	5/5 από πολύ έως πάρα πολύ
ΤΟΜΕΙΣ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ	6/10 οι συναντήσεις με τους μαθητές του άλλου σχολείου 4/10 η επαφή με τους πελάτες	5/5 βίντεο 3/5 όταν συσκεύαζαν το προϊόν 2/5 οι δράσεις
ΓΝΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΜΙΑΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ	5/10 καλά	3/5 αρκετά
ΓΝΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ	5/10 αρκετά	2/5 αρκετά
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΔΥΟ ΣΧΟΛΕΙΩΝ	8/10 συνεργάστηκαν αποτελεσματικά/με ευκολία	4/5 συνεργάστηκαν αποτελεσματικά/ με ευκολία
ΤΟΜΕΙΣ ΠΟΥ ΤΟΥΣ ΒΟΗΘΗΣΑΝ	7/10 να συνεργάζονται με τους άλλους με μεγαλύτερη ευκολία 3/10 να είναι δημιουργικοί	3/5 να συνεργάζονται με τους άλλους με μεγαλύτερη ευκολία 2/5 να μπορούν να μιλάνε πιο εύκολα
ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ	6/10 πολύ	3/5 πολύ
ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ	6/10 η απόσταση 5/10 χρήση της τεχνολογίας	5/5 η απόσταση 3/5 η έλλειψη χρόνου
Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΑΣ ΕΔΩΣΕ ΓΝΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΗΡΙΑ;	8/10 από πολύ έως πάρα πολύ	
Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΟΗΘΗΣΕ ΝΑ ΕΧΕΤΕ ΠΙΟ ΣΧΕΤΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ;	8/10 από πολύ έως πάρα πολύ	

διατυπωμένες ερωτήσεις και με την παρουσία του ερευνητή λόγω των δυσκολιών των μαθητών σε επίπεδο ανάγνωσης και χειρισμού του ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου. Στον πίνακα 1, παρουσιάζεται μέρος των σημαντικότερων διαφορών των ποσοστών των αποτελεσμάτων πριν από την έναρξη του προγράμματος και στον πίνακα 2, μετά από τη λήξη του προγράμματος.

Διαδικασία μετάβασης

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα συνεργασίας των δύο σχολείων διακρίθηκε μέσα από τη συμμετοχή του σε διάφορες εκδηλώσεις και διαγωνισμούς. Πιο συγκεκριμένα, τιμήθηκε ως μαθητική επιχείρηση με το ασημένιο βραβείο στα Education Business Awards 2017, στην κατηγορία Νεανική Επιχειρηματικότητα. Στη συνέχεια η ιδέα της ίδρυσης και λειτουργίας της ΚοινΣΕπ καθώς και το αρχικό επιχειρηματικό πλάνο κατατέθηκε και παρουσιάστηκε στο διαγωνισμό Social Growth και τιμήθηκε με το πρώτο βραβείο. Τέλος, το επίσημο επιχειρηματικό σχέδιό της ως start-up, κέρδισε το ασημένιο βραβείο στον φοιτητικό διαγωνισμό 'Ideas for Sustainable Startups' που διοργάνωσε το MBA International του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά από εμπειρική παρατήρηση διαπιστώθηκε ότι από τη συμμετοχή τους στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα οι μαθητές εξελίχθηκαν, κοινωνικοποιήθηκαν, έγιναν δημιουργικοί, έμαθαν να επικοινωνούν και κυρίως κατανόησαν με βιωματικό τρόπο πως λειτουργεί μια επιχείρηση. Ένωσαν υπερήφανοι για το ρόλο τους, κέρδισαν γνώση, χαρά, θετική ενέργεια και αυτοπεποίθηση.

Τα παραπάνω θετικά αποτελέσματα του προγράμματος 'Εικονική Επιχείρηση' και η αναγνώριση της καινοτόμου ιδέας από εξειδικευμένους επιστήμονες και επαγγελματίες της Κοινωνικής Οικονομίας, ώθησαν μια ομάδα εθελοντών, εκπαιδευτικών, γονέων και φίλων ενήλικων Ατόμων με Αναπηρίες να τα διατηρήσουν και να τα ενισχύσουν με την ίδρυση της Κοιν.Σ.Επ ένταξης και ειδικότερα μετά την διαπίστωση ότι η πιθανότητα εργασίας απόφοιτων ενήλικων ατόμων με νοητικές αναπηρίες είναι σχεδόν ανύπαρκτη στη χώρα μας. Καθοριστικό ρόλο, επίσης, για την ενεργοποίηση και ενδυνάμωσή των γονέων έπαιξε η ημερίδα που διοργανώθηκε από το Ε.Ε.Ε.Κ Αγίου Δημητρίου με θέμα «Ίδρυση Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης» στις 7 Ιουνίου 2017 με εισηγήσεις σε ό,τι αφορά το Νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο ίδρυσης Κοιν.Σ.Επ ένταξης ευάλωτων ομάδων.

Η Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση Ένταξης 3S-School Synergy Snacks, η οποία είναι νόμιμα εγγεγραμμένη στο Μητρώο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας, λειτουργεί με τις αρχές της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και στελεχώνεται από ανθρώπους με την απαραίτητη επιστημονική εμπειρία και συγκρότηση που απαιτεί το εγχείρημα και στοχεύει εξ ορισμού στην ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή ατόμων που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, απασχολεί δημιουργικούς νέους με αναπτυξιακές διαταραχές, καλλιεργώντας στον καθένα ξεχωριστά τις απαραίτητες δεξιότητες που θα βοηθήσουν στην άρση των περιορισμών τους.

Μεταξύ των πολύτιμων συνεργατών, οι οποίοι πίστεψαν στην ιδέα και τη στήριξαν έμπρακτα από την πρώτη στιγμή, είναι ο εθελοντής επιχειρησιακός σύμβουλος της μαθητικής επιχείρησης κ. Γιώργος Μπουλούκος, που έχει αναλάβει τη θέση του προέδρου και ο κ. Ηλίας Μαμαλάκης ως εξέχον ιδρυτικό μέλος της επιχείρησης. Τέσσερις νέοι, η Ελένη, ο Γιάννης, ο Μιχάλης και ο Γιώργος, απόφοιτοι του Ε.Ε.ΕΚ Αγίου Δημητρίου με ειδικευση στη Μαγειρική-Ζαχαροπλαστική, αποτελούν τα ιδρυτικά μέλη-απασχολούμενους της Κοιν.Σ.Επ. (Εικόνα 3). Σημαντικός είναι και ο ρόλος των γονέων που συμμετέχουν αλλά και μια σειρά εθελοντών που συμβάλλουν, ο καθένας από τον τομέα του, στην επιτυχή πορεία του εγχειρήματος.

Εικόνα 3: Τα ιδρυτικά μέλη – απασχολούμενοι της Κοιν.Σ.Επ. 3s-School Synergy Snacks

Τα πρώτα βήματα της μετάβασης από εικονική σε πραγματική επιχείρηση, ήταν δύσκολα καθώς υπήρξαν πολλοί αστάθμητοι παράγοντες, γραφειοκρατικές αγκυλώσεις, δυσκολίες στη χρηματοδότηση αλλά και στην εύρεση συνεργατών που θα πίστευαν στο όραμα και θα συμπορεύονταν με τις αρχές μιας δίκαιης και συμπεριληπτικής κοινωνίας. Καθοριστικά βήματα για την υλοποίηση της ιδέας αποτέλεσαν η επιστημονική υποστήριξη και η συμβουλευτική καθοδήγηση εκπαιδευτικών και μεταπτυχιακών φοιτητών του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών οι οποίοι συνέβαλαν ενεργά στα αρχικά στάδια ανάπτυξης της επιχείρησης και έδωσαν την ώθηση για το ξεκίνημα της λειτουργίας της.

Μελλοντικά σχέδια και προοπτικές ανάπτυξης

Τα προϊόντα της επιχείρησης είναι ενεργειακές μπάρες σε τρεις γεύσεις βασισμένες σε συνταγές του ιδρυτικού μέλους Ηλία Μαμαλάκη και παρασκευάζονται από φυσικά υλικά υψηλής ποιότητας σε ένα συνεργαζόμενο

εξειδικευμένο εργαστήριο. Τη συσκευασία, προώθηση και πώληση έχουν αναλάβει οι απασχολούμενοι της επιχείρησης, οι οποίοι συμμετέχουν ενεργά σε επικοινωνιακές δράσεις, εκδηλώσεις ενημέρωσης, φεστιβάλ και εκθέσεις.

Εικόνα 4: Αφίσα προώθησης της Κοιν.Σ.Επ.

SCHOOL SYNERGY SNACKS ΚοινΣΕπ Ένταξας

Αυτές οι μπάρες κάνουν Κ.Α.Α.Ο*

* Η Κοινότητα 3S παρέχει επαγγελματική άδεια σε άτομα με νοητικές αναπηρίες στα πλαίσια της Κοινωνικής & Αλληλεγγύης Οικονομίας Κ.Α.Α.Ο

Μπάρα Ξηρών Καρπών με μήλο & κανέλα
Handmade nut bar with apple & cinnamon

Μπάρα Ξηρών Καρπών με ελιά, ρίση & μέλι
Handmade nut bar with olive, fig & honey

Μπάρα Ξηρών Καρπών με σοκολάτα, φράουλα & κρύαντα
Handmade nut bar with chocolate, strawberry & cranberry

Κοινωνική Επιχειρηματική Εταιρεία (Κ.Ε.Π.Ε.)

Επισημειώνεται: Προϊόντα από τον Εθνικό Μεσοκλίμα

Για περισσότερες πληροφορίες επικοινωνήστε μαζί μας ή επισκεφτείτε:
☎ 2109213702 - 6980145001
✉ info@schoolsynergysnacks.gr
🌐 Schoolsynergysnacks
🌐 www.schoolsynergysnacks.gr

Winner of
THE VENTURE IMPACT AWARDS 2020
THE HELLENIC INITIATIVE

Οι υπηρεσίες της 3s-School Synergy Snacks αναπτύσσονται σταθερά και το δίκτυο των πελατών και συνεργατών της συνεχώς διευρύνεται. Απασχολεί δύο ωφελούμενους μέσω του Ειδικού Προγράμματος ενίσχυσης εργοδοτών του ΟΑΕΔ, για την πρόσληψη 2.000 ανέργων Ατόμων με Αναπηρίες (ΑμεΑ) ενώ προτίθεται να εντάξει στο εργατικό δυναμικό της αποφοίτους ΕΠΑ.Λ και Δ.Ι.Ε.Κ. στο πλαίσιο του θεσμού της Μαθητείας - Μεταδευτεροβάθμιας επαγγελματικής κατάρτισης, σύμφωνα με το Ν.4763/2020 (ΦΕΚ 254, τ.Α΄).

Παράλληλα, έχει συγκροτηθεί διεπιστημονική ομάδα αποτελούμενη από εθελοντές ψυχολόγους, εκπαιδευτικούς και συμβούλους επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Στόχος της παρούσας ομάδας είναι η συναισθηματική υποστήριξη των εργαζομένων, η καταγραφή της επιρροής που ασκεί η εργασία στην ενίσχυση της αυτοεικόνας, της αυτοεκτίμησης και της ευεξίας καθώς και η ενίσχυση των κοινωνικών και επαγγελματικών δεξιοτήτων τους. Για την επίτευξη των παραπάνω, χρησιμοποιείται πληθώρα μέσων όπως είναι οι συχνές αξιολογήσεις, η αυτοκαταγραφή από τους εργαζόμενους, αλλά και η οργάνωση θεματικών εκπαιδύσεων και σεμιναρίων.

Η βράβευση της Κοιν.Σ.Επ από την Ελληνική Πρωτοβουλία (The Hellenic Initiative), έγινε στο πλαίσιο των Venture Impact Awards 2020, ενός προγράμματος που διοργανώθηκε για πρώτη χρονιά και απένειμε χρηματικά

βραβεία σε νέες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη και την αειφορία, αποτέλεσε μια σημαντική διάκριση η οποία εξασφάλισε την απαραίτητη στήριξη στη δύσκολη συγκυρία της πανδημίας. Η 3s-School Synergy Snacks έλαβε αυτή τη σημαντική οικονομική ενίσχυση για την προώθηση των δραστηριοτήτων της και την περαιτέρω διεύρυνση του κύκλου εργασιών της.

Η Κοιν.Σ.Επ 3s-School Synergy Snacks στοχεύει σε μια βιώσιμη και υγιή ανάπτυξη. Όμως, δεδομένου ότι στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην εθελοντική δράση και την προσωπική εμπλοκή των μελών της και των υποστηρικτών της, χωρίς να διαθέτει όλους τους απαραίτητους οικονομικούς, υλικοτεχνικούς και ανθρώπινους πόρους, χρειάζεται την κατάλληλη ώθηση για να διευρύνει τις δραστηριότητές της και να αφήσει ακόμη μεγαλύτερο θετικό αποτύπωμα στην ευαίσθητη ομάδα των ατόμων με αναπηρίες. Άμεσος στόχος είναι η δημιουργία ιδιόκτητου παρασκευαστηρίου ώστε να αποτελέσει μια θερμοκοιτίδα ένταξης και απασχόλησης όσο γίνεται περισσότερων αποφοίτων των Ειδικών Σχολείων, ΕΠΑ.Λ και Ι.Ε.Κ., να λειτουργήσει ως μια καλή πρακτική για τον συγκεκριμένο τομέα της αγοράς, αλλά και ως πρότυπο Κοιν.Σ.Επ που θα παρέχει εκπαίδευση και συμβουλευτικές υπηρεσίες σε άλλες επιχειρήσεις.

Συμπεράσματα

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' που υλοποιήθηκε μέσω της διασχολικής συνεργασίας εξοικείωσε τους μαθητές με τις βασικές αρχές της κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Κατά τη διάρκειά του καλλιέργησαν εκείνες τις δεξιότητες που χρειάζονται ώστε να γίνουν κοινωνικά υπεύθυνοι επαγγελματίες. Μέσω της συνεργασίας τους και της δημιουργίας δομών σύνδεσης με φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, οργανισμούς, σωματεία, Μ.Κ.Ο, εθελοντές από τον κόσμο των επιχειρήσεων έμαθαν βιωματικά τον τρόπο λειτουργίας, οργάνωσης και διοίκησης μιας επιχείρησης. Παράλληλα ανακάλυψαν και καλλιέργησαν τις δεξιότητες, τα ταλέντα, τις κλίσεις τους, έγιναν περισσότερο δημιουργικοί, τονώθηκε η αυτοπεποίθησή και η αυτοεκτίμησή τους, απαραίτητες δεξιότητες για την εργασιακή τους ανέλιξη.

Επίσης σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας αυτοαξιολόγησης, οι μαθητές του ΕΠΑ.Λ κατά τη διάρκεια της συμμετοχής τους στο πρόγραμμα συνεκπαίδευσης, έμαθαν να συνεργάζονται ομαλά και να αντιμετωπίζουν ισότιμα τους μαθητές με αναπηρία, απαραίτητο εφόδιο για την ομαλή τους συμβίωση με το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Όπως προκύπτει από τα συμπεράσματα άλλων σχετικών ερευνών, (Eichinger, Rizzo & Sirotnik, 1992), οι στάσεις απέναντι στα άτομα με αναπηρία προσδιορίζονται σε μεγάλο βαθμό από την ποιότητα των πληροφοριών που ο κόσμος έχει για τους διάφορους τύπους αναπηριών/ανεπαρκειών που υπάρχουν. Οι στάσεις και οι συμπεριφορές διαφοροποιούνται ανάλογα με το είδος των πληροφοριών που παρέχονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, την εκπαίδευση και την επαφή με τα άτομα με αναπηρίες. Η ανάγκη άμεσης παρέμβασης στο εκπαιδευτικό σύστημα για την αποδοχή των ατόμων με αναπηρία ή των ατόμων με εμπόδια στη ζωή και στη μάθηση ως ισότιμων μελών

πρέπει να ξεκινά από το σχολείο (Κυπριωτάκης, 2001) (Μάργη Φωτεινή, 2016) .

Η εικονική επιχείρηση ήταν μια προσωρινή συμμαχία μεταξύ των μαθητών που ενώθηκαν για να μοιραστούν δεξιότητες ή βασικές ικανότητες και πόρους προκειμένου να ανταποκριθούν καλύτερα στις επιχειρηματικές ευκαιρίες. Η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα παίζει καθοριστικό ρόλο στην προετοιμασία των μαθητών για την ένταξη τους στην αγορά εργασίας, βελτιώνει τις ικανότητες και τις δεξιότητές τους, συμβάλει στην επαγγελματική τους κατάρτιση και στην ενεργή συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία.

Η μετάβαση από μια εικονική επιχείρηση σε μια πραγματική ευνοείται από την κατάλληλη προετοιμασία και την καλλιέργεια των απαιτούμενων δεξιοτήτων που εξασφαλίζονται μέσω της βιωματικής εκπαίδευσης στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Η σημασία της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης έχει επισημανθεί από πολλές έρευνες καθώς ενισχύει πληθώρα ελαφρών/οριζόντιων δεξιοτήτων (soft skills), τα οποία αξιοποιούνται στη σταδιοδρομία, αλλά και στην επίλυση προβλημάτων της καθημερινότητας, με ότι αυτά συνεπάγονται στη βελτίωση της ποιότητας ζωής και της κοινωνίας. Χαρακτηριστικό είναι πώς οι start-up επιχειρήσεις φαίνεται να έχουν μεγαλύτερο ποσοστό επιτυχίας από άτομα που έχουν λάβει δεξιότητες Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης. Δημιουργεί καταρτισμένο επαγγελματικό δυναμικό ικανό να αντεπεξέρχεται στις αλλαγές, να δημιουργεί νέες ιδέες και να τις κάνει πράξη. Γίνεται κατανοητό πως είναι πολύ σημαντική επένδυση με μακροχρόνια οφέλη.

Αξίζει να σημειωθεί η διαπίστωση ότι η υλοποίηση μίας νέας ιδέας είναι συνήθως δυσκολότερη από τη σύλληψή της. Το χάσμα μεταξύ σκέψης και πράξης είναι μεγάλο, και η γεφύρωσή του δεν είναι εύκολη υπόθεση. Απαιτεί σωστή ηγετική ομάδα, κατάλληλη επικοινωνία με συνεργάτες, εθελοντές, επενδυτές και πελάτες.

Η κύρια πρόκληση για τις κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης είναι να βρουν μια ισορροπία μεταξύ κοινωνικού αντίκτυπου και οικονομικής επιβίωσης ή ακόμα και ανάπτυξης σε ένα περιβάλλον σκληρού ανταγωνισμού. Βασικός άξονας της 3s είναι να αποτελεί μια ανταγωνιστική και αποδοτική επιχείρηση και παράλληλα να λειτουργεί με αρχές και κοινωνική ευαισθησία, «να κάνει το καλό» με επιχειρηματικό τρόπο.

Η παρούσα μελέτη είναι περιορισμένη, και κατά συνέπεια τα συμπεράσματά της δεν μπορούν να γενικευθούν. Ωστόσο επιχειρείται μια πρώτη προσέγγιση στο ζήτημα της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας στα πλαίσια της μετάβασης από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα 'Εικονικής Επιχείρησης' στην ίδρυση Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων. Είναι σημαντικό, μελλοντικές έρευνες να διερευνήσουν πιο συστηματικά την μετεξέλιξη αντίστοιχων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, παρατηρώντας τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ευρωπαϊκός φορέας για την ανάπτυξη στην ειδική αγωγή, 2013. Ευρωπαϊκά πρότυπα επιτυχημένης πρακτικής στον τομέα της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης - συμμετοχή των μαθητών με ΕΕΑ/ αναπηρίες στην ΕΕΚ. Οδησός, Δανία: Ευρωπαϊκός φορέας για την ανάπτυξη στην ειδική αγωγή.
- Γιαννίτσας, Ν., Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ., Μακρή-Μπότσαρη, Ε., Αναστασίου, Δ., & Αργυροπούλου. Α. (2003). Επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη εφήβων με ειδικές ανάγκες: Αντιλήψεις και στάσεις των ιδίων και των γονέων τους. *Νέα Παιδεία*, 107, 147-159.
- Κυπριωτάκης, Α. (2001). *Μια παιδαγωγική. Ένα σχολείο για όλα τα παιδιά. Σύγχρονες αντιλήψεις αγωγής και εκπαίδευσης των παιδιών με εμπόδια στη ζωή και στη μάθηση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λογαράς, Δ. (2013). *Εργασία - Απασχόληση και Αναπηρία*. Αθήνα: Εθνική.
- Μάργη Φωτεινή, *Διπλωματική εργασία "Κόκκινη κλωστή δεμένη, σε καρότσι τυλιγμένη, δώσ' της φόρα να γυρίσει, το καρότσι να κυλήσει". Διερεύνηση της εικόνας των ατόμων με αναπηρία στην παιδική λογοτεχνία*, Φλώρινα 2016.
- Παντελιάδου Σουζάνα, *Διδακτικές προσεγγίσεις και πρακτικές για μαθητές με Μαθησιακές Δυσκολίες*, Εκδόσεις Γράφημα.
- Παπαδόπουλος, Σ. (1996). *Οργάνωση και Διοίκηση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Παπάνης, Ε., Γιαβρίμης, Π. & Βίκη, Α. (2009). Καινοτόμες Προσεγγίσεις στην Ειδική Αγωγή. Εκπαιδευτική έρευνα για τις ευάλωτες ομάδες πληθυσμού. Εκδόσεις Σιδέρη: Αθήνα.
- Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ. (2008). Μελέτη για την εκτίμηση της ποιότητας παροχής επαγγελματικής συμβουλευτικής στα άτομα με αναπηρίες-ΑμΕΑ. Αθήνα.
- Χρυσού, Ε., Καϊμακάμη, Ε., Μπουλμέτη, Γ. & Τσιόπελα, Δ. (2017). Πρόγραμμα συνεκπαίδευσης μαθητών Ε.Ε.Ε.ΕΚ και ΕΠΑ.Λ με άξονα την καινοτομία και την κοινωνική επιχειρηματικότητα. *Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συνεδρίου για την προώθηση της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας*. ΕΕΠΕΚ, Λάρισα.
- Παρατηρητήριο Θεμάτων Αναπηρίας, Ετήσια Έκθεση 2020, Ανακτήθηκε 10/9/2021, <https://www.paratiritirioanapirias.gr/storage/app/uploads/public/606/22d/ebe/60622debedec1313031848.pdf>.
- Απόφαση Φ2/88938/Δ4, ΦΕΚ 1567/2-6-2016, Ν. 4386/2016 (Α' 83).
- Απόφαση Δ3/15717, ΦΕΚ 310/15-2-2016, για την επέκταση του θεσμού του συνεταιρισμού στη δευτεροβάθμια, και στο άρθρο 28 του νόμου 4186/2013, ΦΕΚ 193/17-9-2013.
- Απόφαση 57523/Γ6, ΦΕΚ 765/19-6-2002 για τα ΕΕΕΕΚ και Αριθμ. Φ20/82041/Δ4,

ΦΕΚ 1489/26 -5-2016 Καθορισμός των Τομέων και των Ειδικοτήτων των Επαγγελματικών Λυκείων (ΕΠΑ.Λ.) του Ν. 4386/2016(Α΄ 83).

Διαφοροποιημένη Διδασκαλία Ν. 4115/2013 (άρθρο 39, παρ. ε, ββ).

Chapman, C., & Allen, T. (2006). Collaborative reform for schools in difficulty. *Improving schools*, 9(3), 291-301.

Eichinger, J., Rizzo, T. L., & Sirotnik, B. W. (1992). Attributes related to attitudes toward people with disabilities. *International Journal of Rehabilitation Research*, 15(1), 53-56.

‘EsThesi’: Πρόταση σχολικής επιχειρηματικότητας για την ελεγχόμενη στάθμευση και την ανάπτυξη της ηλεκτροκίνησης στο Δήμο Θεσσαλονίκης

- Κωνσταντίνος Φράγκατζης & Εμμανουήλ Κοσμίδης ²⁴

Περίληψη

Οι μαθητές του Πειραματικού Σχολείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΠΣΠΘ) με φόντο την κυκλοφοριακή φόρτιση που βιώνουν καθημερινά στην μετακίνηση τους στο σχολείο, αναζητούν λύσεις συμμετέχοντας σε πρόγραμμα σχολικής επιχειρηματικότητας. Η επιχειρηματική ιδέα αφορά ένα σύστημα ελεγχόμενης στάθμευσης με αισθητήρες οχημάτων που διαχειρίζεται αυτόματα τη χρέωση τους, ενώ παράλληλα παρέχει δυνατότητα φόρτισης στα ηλεκτροκίνητα οχήματα. Οι αισθητήρες και οι φορτιστές επικοινωνούν με κεντρική πλατφόρμα διαχείρισης μέσω τεχνολογίας IoT (Internet of Things). Σκοπός είναι να προωθήσουν το όφελος αξιοποίησης υποδομής έξυπνης πόλης (SmartCity) με τρόπο που βελτιώνει την καθημερινότητα του δημότη, ενώ προστατεύει το περιβάλλον και αναπτύσσει δραστηριότητες πράσινης οικονομίας.

Λέξεις-κλειδιά: Ελεγχόμενη Στάθμευση, Αισθητήρες Οχημάτων, Smart City, IoT

Εισαγωγή

Οι μαθητές του σχολείου μετακινούνται κυρίως από απόσταση προς αυτό βιώνοντας καθημερινά την κούραση και τον εκνευρισμό που συχνά συνοδεύει τη δυσκολία κίνησης των οχημάτων. Ο Δήμος Θεσσαλονίκης εφαρμόζει ελεγχόμενη στάθμευση ως μέτρο περιορισμού της κίνησης με συμβατικό τρόπο (Matsoukis, 1995), όπου ο έλεγχος γίνεται δειγματοληπτικά από τη δημοτική αστυνομία.

Οι μαθητές που συμμετείχαν στο πρόγραμμα ‘Εικονική Επιχείρηση’ το 2019 πρότειναν ένα καινοτόμο σύστημα διαχείρισης συσκευών IoT (Internet of Things)

²⁴ Ο Κωνσταντίνος Φράγκατζης είναι Εκπαιδευτικός Τεχνολογίας στο Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ο Εμμανουήλ Κοσμίδης είναι Εκπαιδευτικός Πληροφορικής στο Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

με εφαρμογή την ελεγχόμενη στάθμευση και άλλα δίκτυα κοινής ωφέλειας. Η εφαρμογή αξιοποιεί μαγνητικούς αισθητήρες οχημάτων που τοποθετούνται στο οδόστρωμα για την υλοποίηση ενός συστήματος αυτοματοποιημένης, ελεγχόμενης στάθμευσης, υψηλής αποτελεσματικότητας και βελτιωμένου κόστους λειτουργίας έναντι της υπάρχοντος.

Το ίδιο σύστημα μπορεί να διαχειρίζεται και άλλα δίκτυα συσκευών IoT όπως τα φωτιστικά του δημοτικού φωτισμού, ενώ προτείνεται η εγκατάσταση ενός δικτύου φορτιστών ηλεκτρικών οχημάτων στις υφιστάμενες θέσεις στάθμευσης. Το σύστημα πήρε την εμπορική ονομασία EsThesi (Εις θέση ή Αίσθηση). Η EsThesi δίνει τη δυνατότητα στον Δήμο να δημιουργήσει, εκτός από ένα αποτελεσματικό και οικονομικό σύστημα ελεγχόμενης στάθμευσης, ένα ασύρματο δίκτυο έξυπνης πόλης (Μυλωνοπούλου, 2018) και το πρώτο δημόσιο δίκτυο φορτιστών ηλεκτρικών αυτοκινήτων μετατρέποντας τον Δήμο σε ολικό πάροχο της υπηρεσίας.

Μεθοδολογία - Υλοποίηση

Η ενασχόληση με την επιχειρηματικότητα στο σχολείο μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ανάμεσα στις μεθοδολογίες STEM, η έμφαση των οποίων βρίσκεται στην επίλυση ενός προβλήματος - (Problem-centered learning) (Thibaut et al., 2018). Σκοπός τους είναι ο καθορισμός, η αξιολόγηση και η επίλυση προβλημάτων που κινητοποιούν το ενδιαφέρον των παιδιών με χρήσιμο και πρακτικό νόημα, στοχεύοντας σημαντικά θέματα και έννοιες που απασχολούν την ηλικία τους και την κοινωνία όπως η κλιματική αλλαγή, η οδική ασφάλεια, ή η απασχόληση. Οι 9 μαθητές της ομάδας συμμετείχαν για πρώτη φορά σε πρόγραμμα επιχειρηματικότητας. Επίσης είχαν κοινό μάθημα επιλογής τις Εφαρμογές Πληροφορικής Α΄ Λυκείου, οπότε ένα από τα ζητούμενα του έργου τους ήταν η αξιοποίηση της τεχνολογίας σε υπαρκτά προβλήματα.

Για τον λεπτομερή καθορισμό του προβλήματος οι μαθητές διεξήγαγαν ποσοτική και ποιοτική έρευνα. Στο ηλεκτρονικό τους ερωτηματολόγιο (EsThesi, 2019) τυχαίας δειγματοληψίας απάντησαν 100 δημότες, κάτοικοι ή/και εργαζόμενοι του κέντρου, με τη γνώμη τους για την ελεγχόμενη στάθμευση και το υπάρχον σύστημα εφαρμογής της. Συνέλεξαν επίσης ποιοτικά δεδομένα με συνεντεύξεις από τον Διευθυντή της Δημοτικής Αστυνομίας, εκπρόσωπο της εταιρείας που λειτουργεί το δημοτικό σύστημα στάθμευσης, τον εντεταλμένο αντιδήμαρχο και τον υπεύθυνο ηλεκτροφωτισμού του Δήμου Θεσσαλονίκης. Στο έργο τους συνέβαλαν εταιρείες ενέργειας και τεχνολογίας (Protergia, Meazon S.A, Hager Hellas, PLA Automations, FibAir broadband, SirecLed, Global Events) με οικονομική και τεχνική υποστήριξη της υλοποίησης ενός λειτουργικού πρωτοτύπου. Η αποτύπωση της επιχειρηματικής πρότασης έγινε με την σύνθεση του επιχειρηματικού πλάνου με τη βοήθεια του εθελοντή μέντορα επιχειρηματικότητας και κάθε μαθητή να αναπτύσσει μια διαφορετική πτυχή του.

Συμπεράσματα

Δραστηριότητες που ωφέλησαν τους μαθητές ήταν η συμμετοχή τους στην Εμπορική Έκθεση της Θεσσαλονίκης όπου παρουσίασαν το προϊόν τους στους διοργανωτές, σε μέσα ενημέρωσης και πολλούς επισκέπτες, οι επαφές με τις εταιρείες συνεργάτες και η καθοδήγηση του μέντορα επιχειρηματικότητας. Επίσης, στα πλαίσια του προγράμματος:

- οι μαθητές παρουσίασαν το έργο τους στο 11ο Μαθητικό Συνέδριο Πληροφορικής Κεντρικής Μακεδονίας,
- μαθητής έλαβε τη διεθνή πιστοποίηση Δεξιοτήτων Νεοφυούς Επιχειρηματικότητας (ESP),
- μαθητής συμμετείχε στο πρόγραμμα “Leaders for a Day”, περνώντας μία ολόκληρη μέρα στα κεντρικά της πολυεθνικής ασφαλιστικής NN, δίπλα στα στελέχη της εταιρείας,
- μαθητής έλαβε μέρος στο forum της γραμματείας του πρωθυπουργικού γραφείου για τη νεολαία και τη δημιουργικότητα, συνομιλώντας με τον πρωθυπουργό.

Τα παιδαγωγικά οφέλη αφορούν την ανάπτυξη της επικοινωνίας, εμπιστοσύνης και ειλικρίνειας μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικών. Οι μαθητές μέσα από το πρόγραμμα απέκτησαν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και εμπιστοσύνη στις δυνατότητες τους παράλληλα με τις γνώσεις και δεξιότητες σχετικές με τη δημιουργία start-ups. Εργάστηκαν για τον σκοπό τους εκτός ωραρίου με πίστη, ομαδικότητα, φαντασία και συναίσθημα και συνεργάστηκαν με ανθρώπους της πραγματικής οικονομίας. Το πρόγραμμα συμβάλει επίσης στη βελτίωση των εκπαιδευτικών μέσα από την επαφή τους με τις πραγματικές συνθήκες αγοράς για την επανεστίαση των εκπαιδευτικών τους στόχων. Επίσης βοηθά στην βελτίωση της υποδομής του σχολείου με τον εξοπλισμό που αποκτάται για την υλοποίηση του, αλλά κυρίως προωθεί το εκπαιδευτικό έργο και τη σημασία του για την τοπική κοινωνία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Matsoukis, C., E, (1995), Privatization of parking management in Greece, Transport Policy, Volume 2, Issue 1, 1995, Pages 25-31,ISSN 0967-070X, [https://doi.org/10.1016/0967-070X\(95\)93243-R](https://doi.org/10.1016/0967-070X(95)93243-R).
- Thibaut, L., Ceuppens, S., De Loof, H., De Meester, J., Goovaerts, L., Struyf, A., ... & Depaepe, F. (2018). Integrated STEM education: A systematic review of instructional practices in secondary education. European Journal of STEM Education, 3(1), <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1178347.pdf>.
- Μυλωνοπούλου Ζ., (2018) «Η έννοια της «έξυπνης πόλης» ως προσέγγιση της σύγχρονης αστικής ανάπτυξης μέσα από τη μελέτη επιλεγμένων διεθνών και ελληνικών παραδειγμάτων», Μεταπτ.εργασία Π.Μ.Σ Αυτοδιοίκηση και ανάπτυξη, Παν.Πελοποννήσου.

Παράρτημα

EsThesi, (2019) "Η άποψη των κατοίκων για την ελεγχόμενη στάθμευση αυτοκινήτων με το σύστημα THESi που εφαρμόζεται από τον Δήμο, στο Α' και Γ' Δημοτικό Διαμέρισμα Θεσσαλονίκης", Ερωτηματολόγιο Έρευνας, ανακτήθηκε στις 20.08.21 από <https://piramatiko.web.auth.gr/esthesi/erevna-agoras-thesi/>

Μελέτη περίπτωσης της διεύρυνσης προοπτικών στους μαθητές μέσα από τη δημιουργία κοιτίδας επιχειρηματικότητας

- Γεωργία Γιωτοπούλου & Γεωργία Δημητροπούλου ²⁵

Περίληψη

Η συμμετοχή του 1ου ΕΠΑΛ Ασπροπύργου στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' του JA Greece για τέσσερα συνεχόμενα χρόνια δημιούργησε ένα θετικό περιβάλλον ανάπτυξης της προσωπικότητας των μαθητών και αλλαγής στάσης ζωής τους μέσα από την επιχειρηματικότητα. Η ζωντανή συνεργασία εκπαιδευτικού - μέντορα - μαθητών δημιούργησε αξιόλογες επιχειρήσεις με χειροπιαστά προϊόντα/υπηρεσίες που απαντούν σε επίκαιρα προβλήματα και με δυναμική πραγματικών επιχειρήσεων. Η προβολή στα Μέσα, η αναγνώριση από την τοπική κοινωνία, από σημαντικούς φορείς και πρόσωπα, και οι βραβεύσεις, παρακίνησαν τους μαθητές να υπερβούν πρακτικά προβλήματα στο σχολικό και οικογενειακό περιβάλλον και να πετύχουν προσωπικούς τους στόχους. Το αποτύπωμα σε όλους τους εμπλεκόμενους ήταν θετικό και δημιούργησε βάσεις για μελλοντικές σχέσεις σε πολλά επίπεδα.

Λέξεις-κλειδιά: επαγγελματική εκπαίδευση, επιχειρηματικότητα, μέντορας, συνέργιες, επαγγελματικές προοπτικές, αλλαγή στάσης ζωής

Εισαγωγή

Το 1ο ΕΠΑΛ Ασπροπύργου είναι ένα επαγγελματικό Λύκειο που λειτουργεί σε μια βιομηχανική περιοχή του νομού Αττικής, 20 χλμ. από το μητροπολιτικό κέντρο και τα τελευταία τέσσερα χρόνια έχει αναδειχθεί ως το επιχειρηματικό σχολείο της περιοχής, λόγω της συμμετοχής του στα προγράμματα δημιουργίας εικονικών επιχειρήσεων του JA Greece για τέσσερα συνεχόμενα χρόνια και λόγω της βράβευσής του σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η μελέτη περίπτωσης στο 1ο ΕΠΑΛ

²⁵ Η Γεωργία Γιωτοπούλου είναι Οικονομολόγος Εκπαιδευτικός στο 1ο ΕΠΑΛ Ασπροπύργου. Η Γεωργία Δημητροπούλου είναι Οικονομολόγος, Υπεύθυνη Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης τοπικών κοινωνικών του Ομίλου ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΕΤΡΕΛΑΙΑ.

Ασπροπύργου ανέδειξε πως ένα σχολείο με κοινωνικές αδυναμίες και ελάχιστη υλικοτεχνική υποδομή κατάφερε να ξεχωρίσει, να διακριθεί και να δώσει προοπτικές στους μαθητές ισάξια με σχολεία που είναι κοινωνικά και υλικοτεχνικά δυνατά.

Το πλαίσιο συμμετοχής

Οι μαθητές που συμμετείχαν ήταν ηλικίας 15-18 ετών και από τις τρεις τάξεις του Λυκείου. Ιδιαίτερα οι μαθητές της Β' και Γ' Λυκείου παρακολουθούν τους τομείς Διοίκησης και Οικονομίας, Πληροφορικής και Ναυτιλιακών Επαγγελματών. Στην πρώτη συμμετοχή δεν υπήρχε προηγούμενη επιχειρηματική εμπειρία, αλλά εμπειρία από άλλα προγράμματα (πολιτιστικά, περιβαλλοντικά, αγωγής υγείας κλπ.). Δημιουργήθηκε ένας πυρήνας μαθητών που συμμετείχαν κάθε χρόνο, ενώ στην ομάδα υπήρχαν και μαθητές που εναλλάσσονταν. Κάποιοι εισέρχονταν μετά από παρακίνηση συμμαθητών τους και κάποιοι αποχωρούσαν, κυρίως λόγω αποφοίτησης. Το πιο σημαντικό είναι ότι υπήρξαν μαθητές, που ενώ αποφοίτησαν, παρέμειναν ως υποστηρικτές στις επόμενες προσπάθειες και λειτούργησαν ως πολλαπλασιαστές για τη μετάδοση της πρότερης γνώση και εμπειρίας, άσκησαν κριτική και ταυτόχρονα ενθάρρυναν τις ομάδες για τη συνέχιση της προσπάθειας.

Η καθοδήγηση της ομάδας πραγματοποιήθηκε, και τα τέσσερα χρόνια, από μια κύρια και σταθερή ομάδα εκπαιδευτικών και μέντορα. Κάθε χρόνο και ανάλογα με το έργο συμμετείχαν κατά περίπτωση επιπλέον μέντορες και εκπαιδευτικοί, οι οποίοι συνέβαλλαν σημαντικά με την εξειδικευμένη εμπειρία τους. Κάθε φορά δημιουργούσαμε μια επιχείρηση ορμώμενοι από τα γεγονότα της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου σε τοπικό ή παγκόσμιο επίπεδο υπό το πρίσμα της συμβολής στους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης.

Μέσα από την ανάπτυξη των εικονικών επιχειρήσεων, οι μαθητές απέκτησαν ή βελτίωσαν γνώσεις με πρακτική εφαρμογή. Δημιούργησαν καινοτομίες και επαληθεύτηκαν στην πράξη για τα επιτεύγματά τους. Δημιούργησαν ένα πλαίσιο δράσης μέσα στο οποίο κινήθηκαν, αξιοποίησαν εργαλεία διοίκησης και λήψης αποφάσεων, ανέδειξαν τα ταλέντα τους, ανέπτυξαν δεξιότητες, κατανόησαν τη χαρά της μάθησης και απέκτησαν την επιθυμία για αυτοβελτίωση.

Τα αποτελέσματα

Το εγχείρημα της ενασχόλησης είχε θετικά αποτελέσματα για τους μαθητές και για το σχολικό περιβάλλον. Οι μαθητές διεύρυναν τους ορίζοντές τους, ανέπτυξαν την αυτοπεποίθησή τους και βρήκαν το θάρρος να μιλήσουν με δημοσιογράφους, με συνομήλικα παιδιά από άλλα σχολεία, στελέχη της επιχειρηματικής κοινότητας και να παρουσιάσουν δημόσια τα επιτεύγματά τους. Απέκτησαν ενσυναίσθηση μέσα από την επικοινωνία τους με διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Βελτίωσαν τις διαπροσωπικές τους σχέσεις και έλυσαν προβλήματα με

συμμαθητές τους. Οι βελτιώσεις που αναφέρθηκαν στις γνώσεις και δεξιότητες των μαθητών οδήγησαν σε χειροπιαστά αποτελέσματα σε επίπεδο συνολικών σχολικών επιδόσεων, με αποκορύφωμα την εισαγωγή αρκετών νέων σε σχολές ΑΕΙ/ΑΤΕΙ της επιλογής τους (Πίνακας 1). Επίσης, οδήγησαν σε επαγγελματικές επιλογές που ήταν πιο κοντά στα ενδιαφέροντα και τις κλίσεις τους.

Πίνακας 1: Συμμετοχή μαθητών ανά κλάδο Γ' Λυκείου στο πρόγραμμα 'Εικονική Επιχείρηση' και ποσοστά επιτυχίας σε ΑΕΙ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ/ΤΟΜΕΑΣ	ΑΡ. ΜΑΘΗΤΩΝ	ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΣΕ ΑΕΙ	ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	5	100%	ΟΜΗΡΟΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	10	100%	PONTOPOREIA
ΝΑΥΤ. ΕΠΑΓΓΕΛΜ.	10	100%	PONTOPOREIA
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ	3	100%	PONTOPOREIA
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	9	100%	RESPECT
ΝΑΥΤ. ΕΠΑΓΓΕΛΜ.	2	100%	RESPECT
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ	1	100%	RESPECT
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	4	100%	BRIDGING

Παράλληλα, μέσω της προβολής των δράσεων αλλά και των διακρίσεων επηρεάστηκε το ίδιο το σχολικό περιβάλλον. Η φήμη του σχολείου βελτιώθηκε, ακόμα και το αίσθημα περηφάνειας των κατοίκων για την περιοχή τους και τα παιδιά τους, ενώ αναπτύχθηκαν δεσμοί με την εκπαιδευτική κοινότητα (αδελφοποίηση με σχολεία του εξωτερικού, συνεργασία με πανεπιστήμια). Επίσης, υπήρξε συνεργασία, υποστήριξη και ενθάρρυνση από φορείς (Περιφέρεια, Δήμος, τοπικές εφημερίδες, τηλεοπτικά κανάλια, σύλλογοι, επιχειρήσεις), σημαίνοντα πρόσωπα και απλούς πολίτες της τοπικής κοινωνίας. Η συνεργασία αυτή δεν ήταν απλή υποστήριξη, αλλά ενθουσιώδης ενεργός συμμετοχή σε όλα τα στάδια. Όλοι εντυπωσιάστηκαν από το υψηλό επίπεδο των επιχειρήσεων, βρέθηκαν κοντά στους μαθητές και θέλησαν να αποτελέσουν μέρος της ομάδας αλλά και να σταθούν δίπλα τους στη διεκδίκηση της διάκρισης ως μέσο για την επιβράβευση του έργου των μαθητών.

Η συνεργασία του εκπαιδευτικού με τον μέντορα υπήρξε στενή και διαρκής από τη σύλληψη της ιδέας, την ανάπτυξη της επιχείρησης έως και την ολοκλήρωση του επιχειρηματικού πλάνου και την παρουσίαση των επιχειρήσεων. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού καθ' όλη τη διάρκεια των προγραμμάτων ήταν να ενθαρρύνει, να καθοδηγεί, να δίνει πληροφορίες, να οργανώνει, να δημιουργεί θετικό κλίμα στην ομάδα χρησιμοποιώντας τη δραματοποίηση και το χιούμορ ως εργαλείο. Δίπλα του υπήρχε, όμως, πάντα ο μέντορας που λειτουργούσε συμπληρωματικά μεταφέροντας σύγχρονα εργαλεία, τεχνικές και πρακτικές από τον κόσμο των

επιχειρήσεων αλλά και μια πιο τεχνοκρατική αντίληψη. Και οι δυο μαζί συλλειτουργούσαν σαν από μηχανής Θεός ώστε να επιτυγχάνεται το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα συνολικά στην επιχείρηση αλλά και σε κάθε μέλος της ομάδας ξεχωριστά.

Συμπερασματικά

Κάθε τέλος μια καινούργια αρχή. Τελειώνοντας μια επιχειρηματική προσπάθεια με ή χωρίς διάκριση, αφουγκραζόμαστε τις ανάγκες της κοινωνίας και προετοιμαζόμαστε για την επόμενη εικονική επιχείρηση. Η σύλληψη της ιδέας, το δημιουργικό άγχος των μαθητών, ο υγιής ανταγωνισμός, η πίεση του χρόνου λειτουργούν αποτελεσματικά για την ολοκλήρωση της προσπάθειας.

Η συνεργασία μέντορα, εκπαιδευτικού, μαθητών είναι μια σχέση που ωριμάζει σιγά σιγά και γίνεται δεσμός δυνατός με μελλοντικές προεκτάσεις.

‘Άλλος Αέρας’: Οι μαθητές αξιοποιούν ανοικτές τεχνολογίες για τη βελτίωση της ποιότητας αέρα στις σχολικές αίθουσες: μια πρόταση σχεδιασμού

- Εμμανουήλ Κοσμίδης & Φίλιππος Κουτσάκας ²⁶

Περίληψη

Οι μαθητές δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά με σκοπό να βελτιώσουν την ποιότητα του αέρα της σχολικής αίθουσας για ένα υγιές περιβάλλον μάθησης. Ο κίνδυνος διασποράς του COVID-19 στο σχολείο λόγω των αιωρούμενων σωματιδίων ανησυχεί τη σχολική κοινότητα. Μελετώντας το πρόβλημα, μαθητές και εκπαιδευτικοί του Πειραματικού Σχολείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΠΣΠΘ) κατέληξαν στον σχεδιασμό ενός συστήματος που διατηρεί αυτόματα την ποιότητα του αέρα (αιωρούμενα σωματίδια και CO₂) στο επιθυμητό επίπεδο με συσκευές καθαρισμού αέρα και εξαεριστήρες. Εκτός από την ευαισθητοποίηση της κοινότητας για την ποιότητα αέρα στο σχολικό κτίριο, σκοπός του προγράμματος είναι να προτυποποιηθεί η προτεινόμενη λύση και να εφαρμοστεί σε περισσότερες αίθουσες και σχολεία.

Λέξεις-κλειδιά: Ποιότητα Αέρα, COVID-19, IoT, Καθαριστές HEPA, Εξαεριστήρες

Εισαγωγή

Οι συνθήκες πανδημίας του COVID-19 στο σχολείο συνδέθηκαν με φόβο για τους κλειστούς χώρους και αποστασιοποίηση, ενώ έχουν αποδυναμώσει την επικοινωνία λόγω μάσκας και αναστείλει παιδαγωγικές δραστηριότητες όπως εκδρομές, περίπατοι, εκδηλώσεις μουσικής και θεάτρου. Η επιστημονική κοινότητα θεωρεί τα αερολύματα (aerosols) πολύ σημαντικό τρόπο μετάδοσης του COVID-19 (Morawska & Milton, 2020). Το ΠΣΠΘ, όπως και πολλά άλλα σχολεία, έχουν προβλήματα εξαερισμού των αιθουσών που οφείλονται σε μικρά ανοίγματα παραθύρων, τον περιορισμένο χώρο, την πληθώρα των μαθητών ανά

²⁶ Ο Εμμανουήλ Κοσμίδης είναι Εκπαιδευτικός Πληροφορικής στο Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
Ο Φίλιππος Κουτσάκας είναι Εκπαιδευτικός Πληροφορικής στο Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

τμήμα ή άλλα κτιριακά θέματα. Η κακή ποιότητα αέρα επιδρά αρνητικά στη συγκέντρωση και την ικανότητα μάθησης των μαθητών. Η παρατεταμένη έκθεση σε υψηλές τιμές CO₂ (γεμάτες αίθουσες με κακό εξαερισμό) προκαλούν δυσφορία και υπνηλία. Τα δε αλλεργιογόνα, οι ενδημικοί ιοί και οι χημικές ουσίες που ανιχνεύονται σε σχολικές αίθουσες με κακή ποιότητα αέρα, μπορούν να επιβαρύνουν την υγεία των μαθητών (Blondeau et al., 2018; World Health Organization, 2018).

Μέθοδοι βελτίωσης της ποιότητας αέρα στους εσωτερικούς χώρους είναι:

- ο συχνός ρυθμός ανανέωσης του αέρα της αίθουσας από 4 φορές/ώρα (ASHRAE Standard 62.1, 2019; Wargocki, 2021), που δεν είναι εφικτός μόνο με το άνοιγμα των παραθύρων, αλλά χρειάζεται μηχανική ενίσχυση του αερισμού με εξαεριστήρα,
- ο καθαρισμός του αέρα με καθαριστές HEPA που φιλτράρουν τον αέρα συγκρατώντας τα αιωρούμενα σωματίδια (Kong et al., 2021).

Ο συνδυασμός του καθαριστή αέρα με σύστημα εξαερισμού και κλιματισμού (HVAC) μείωσε τις εσωτερικές συγκεντρώσεις σωματιδίων 90-96% σύμφωνα με μελέτη που έγινε σε αίθουσες διδασκαλίας σχολείων της Καλιφόρνια (Σιούτας, 2020).

Υλοποίηση

Η κοινωνική επιχείρηση “Άλλος Αέρας” ιδρύθηκε από τέσσερις μαθητές της Γ τάξης Γυμνασίου και δύο καθηγητές Πληροφορικής του ΠΣΠΘ. Σκοπός της είναι να αναπνέουν οι μαθητές καθαρό αέρα στη σχολική αίθουσα και να γίνεται το μάθημα με ασφάλεια. Αυτό το επιτυγχάνει συνδυάζοντας τεχνολογία έξυπνης διασύνδεσης συσκευών με IoT (Internet of Things) και απλές συσκευές όπως: εξαεριστήρες τζαμιού και καθαριστές αέρα με φίλτρο HEPA. Έτσι ο “Άλλος Αέρας” βοηθά τους Δήμους να εφαρμόσουν γρήγορα και οικονομικά ένα Σύστημα Ποιότητας Αέρα στις αίθουσες σχολείων και άλλων δημόσιων κτιρίων.

Ειδικότερα αξιοποιεί:

- οικιακούς καθαριστήρες αέρα με φίλτρο HEPA13 που συγκρατεί το 99,95% των αιωρούμενων σωματιδίων,
- εξαεριστήρες αέρα που εγκαθίστανται σε τζάμι ή τοίχο, με ρυθμιζόμενη ταχύτητα,
- μια εφαρμογή Smart Building με τεχνολογία IoT με “έξυπνες” πρίζες που ελέγχουν τον ρυθμό και τον χρόνο λειτουργίας των συσκευών,
- αισθητήρα ποιότητας Αέρα IoT που καταγράφει την ποιότητα Αέρα (VOC - Volatile Organic Compounds) και μεταφέρει τις μετρήσεις στην εφαρμογή ενεργοποιώντας αυτόματα τις συσκευές μέσω “έξυπνων” πριζών.

Κύριο πλεονέκτημα της πρότασης είναι ότι δεν απαιτεί ανθρώπινη παρέμβαση, είναι φθηνή και εφαρμόζεται εύκολα και γρήγορα. Αρωγοί στην προσπάθεια της

επιχειρηματικής ομάδας ήταν το Κέντρο Διάδοσης Επιστημών και Μουσείο Τεχνολογίας - Noesis που χρηματοδότησε το εγχείρημα και η εταιρεία τεχνολογίας Meazon S.A που προσέφερε τεχνική υποστήριξη και τεχνογνωσία διασύνδεσης συσκευών IoT.

Επίλογος

Το πρόγραμμα κοινωνικής επιχειρηματικότητας κατηγοριοποιείται στις μεθοδολογίες STEM που δίνουν έμφαση στο πρόβλημα και την διαθεματικότητα (Thibaut et al., 2018). Τα θέματα που μελετήθηκαν από τους μαθητές γύρω από την ποιότητα αέρα, είναι η μελέτη της Φυσικής της κίνησης των αερίων στον κλειστό χώρο, ο σχεδιασμός ηλεκτρονικών εφαρμογών και οι επιδράσεις της ποιότητας αέρα στην σωματική και ψυχική υγεία των μαθητών. Η πρώτη επαφή με την επιχειρηματικότητα προσέφερε στους μαθητές βασικές γνώσεις entrepreneurship και βελτίωση σε χαρακτηριστικά όπως η επικοινωνία, η ομαδικότητα, η επίλυση προβλημάτων και η παρουσίαση ιδεών.

Οι μαθητές για τη διάχυση του έργου τους συμμετείχαν με εισήγηση στο 13ο Μαθητικό Συνέδριο Πληροφορικής Κεντρικής Μακεδονίας, και στους διαγωνισμούς:

- Κοινωνικής επιχειρηματικότητας JA Social Innovation Relay 2021,
- Κοινωνικών Συνεταιρισμών για σχολεία Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης SCoopConSS - Sustainable Cooperative Ideas),
- Βιώσιμης Ανάπτυξης Bravo Schools - Sustainable Greece 2021,
- Ανοικτών Τεχνολογιών του ΕΛΛΑΚ 2021.

Κοινωνικός στόχος του “Άλλου Αέρα” είναι η εφαρμογή του σε περισσότερες αίθουσες και σχολεία με την καθοδήγηση των μαθητών μας και η ευαισθητοποίηση της σχολικής κοινότητας, των Δήμων και του Υπουργείου Παιδείας ώστε να γίνει προτεραιότητα η ποιότητα αέρα των αιθουσών, για ένα ασφαλές και φιλόξενο σχολικό περιβάλλον.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- ASHRAE Standard 62.1. (2019), *Ventilation for Acceptable Indoor Air Quality*. <https://www.ashrae.org/technical-resources/standards-and-guidelines/read-only-versions-of-ashrae-standard/>.
- Blondeau, P., Abadie, M., Almeida, S. M., Manteigas, V., Lage, V. et al. (2018). *Indoor air quality measurements in 35 schools of South-Western Europe*. 39th AIVC - 7th TightVent & 5th venticool Conference Smart ventilation for buildings, Juan-les-Pins, France. <https://www.aivc.org/resource/indoor-air-quality-measurements-35-schools-south-western-europe>.

- Kong, M., Li, L., Eilts, S. M., Li, L., Hogan, C.J.Jr., Pope, Z.C. (2021). *Localized and Whole-Room Effects of Portable Air Filtration Units on Aerosol Particle Deposition and Concentration in a Classroom Environment*, medRxiv 2021.08.22.21262392; doi: <https://doi.org/10.1101/2021.08.22.21262392>.
- Morawska, L. & Milton, K. D. (2020). *It Is Time to Address Airborne Transmission of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19)*, Clinical Infectious Diseases, Volume 71, Issue 9, 1 November 2020, Pages 2311–2313, <https://doi.org/10.1093/cid/ciaa939>.
- Sioutas, C., (2020), *Η σημασία του εξαερισμού και του καθαρισμού αέρα εσωτερικού χώρου στην αποτελεσματική αντιμετώπιση του Covid19*, Επιστολή, Τμήμα Μηχανολόγων Μηχανικών ΑΠΘ, ανακτήθηκε στις 20.08.2021 από https://www.eng.auth.gr/fileadmin/user_upload/Η_σημασία_του_εξαερισμού_και_του_καθαρισμού_αέρα_εσωτερικού_χώρου_στην_αποτελεσματική_αντιμετώπιση_του_Covid19.pdf.
- Thibaut, L., Ceuppens, S., De Loof, H., De Meester, J., Goovaerts, L., Struyf, A., ... & Depaepe, F. (2018). *Integrated STEM education: A systematic review of instructional practices in secondary education*. *European Journal of STEM Education*, 3(1), <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1178347.pdf>.
- Wargocki, P. (2021), *What we know and should know about ventilation*, REHVA Journal - April 2021 <https://www.rehva.eu/rehva-journal/chapter/what-we-know-and-should-know-about-ventilation>.
- World Health Organization. Regional Office for Europe. (2018). *Assessment and mitigation of risks for children's health from chemicals in indoor air: Tallinn, Estonia, 25–26 May 2017*. World Health Organization. Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/346084>.

Μάθηση και δεξιότητες στο πλαίσιο των κοινοτήτων πρακτικής: Η μελέτη περίπτωσης της εικονικής επιχείρησης Lifeprint

- Παναγιώτης Σφυρής & Μαρία Νιάρη ²⁷

Περίληψη

Στα πλαίσια του παγκόσμιου βιωματικού προγράμματος 'Εικονική Επιχείρηση' του Junior Achievement, μαθητές του Pierce - Αμερικανικού Κολλεγίου Ελλάδος συγκροτήσαν μια κοινότητα πρακτικής (υβριδική), με σκοπό την απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων πάνω στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα. Η εικονική επιχείρηση Lifeprint χαρακτηρίζεται ως (ηλεκτρονική) κοινότητα πρακτικής, μιας και συνέδεσε ανθρώπους κάτω από ένα σκοπό, παρείχε κοινό πλαίσιο διαμοιρασμού πληροφορίας, γνώσεων και εμπειριών, ενεργοποίησε το διάλογο, κατέγραψε υπάρχουσα γνώση και τις καλές πρακτικές, εισήγαγε συνεργατικές διαδικασίες, χρησιμοποίησε πληθώρα τεχνολογικών εργαλείων, παρήγαγε νέα γνώση και μετασχημάτισε την παλιά.

Λέξεις-κλειδιά: επιχειρηματικότητα, κοινότητες πρακτικής, δεξιότητες 21ου αιώνα, Lifeprint

Εισαγωγή

Η καλλιέργεια κοινοτήτων πρακτικής σε στρατηγικούς τομείς, όπως η εκπαίδευση και οι επιχειρήσεις, είναι ένας πρακτικός τρόπος διαχείρισης της γνώσης ως στοιχείου που λόγω της αυξανόμενης πολυπλοκότητας και του γρήγορου ρυθμού αλλαγών και εξελίξεων χρήζει επικαιροποίησης, εξειδίκευσης και συνεργασίας. Η σύγχρονη εποχή απαιτεί από το άτομο όχι μόνο ένα ευρύ σώμα γνώσεων αλλά και μια σειρά από δεξιότητες, προκειμένου να συμβάλει αποτελεσματικά τόσο στη σφαίρα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής όσο και στην οικονομική σφαίρα. Μια κοινότητα πρακτικής είναι ένα υποστηρικτικό περιβάλλον που δυνητικά μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της συνεργατικής μάθησης, της δια βίου εκπαίδευσης και της αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση

²⁷ Ο Παναγιώτης Σφυρής είναι Οικονομολόγος Εκπαιδευτικός στο Pierce - Αμερικάνικο Κολλέγιο Ελλάδας.

Η Μαρία Νιάρη είναι ΣΕΠ στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

(Wenger, 1998, 2011; Wenger, McDermott & Snyder, 2002). Εστιάζει στη γνώση μέσω της αλληλεπίδρασης, με έμφαση στη θετική αλληλεξάρτηση, την υπευθυνότητα και την καλλιέργεια δεξιοτήτων, όπως ηγετικές ικανότητες, επικοινωνία, ομαδικότητα, επίλυση διαφορών, διαχείριση συγκρούσεων, την αυτό-αξιολόγηση του τρόπου λειτουργίας της ομάδας (Slavin, 1995). Οι κοινότητες πρακτικής αναπτύσσουν την πρακτική τους μέσω ποικίλων δραστηριοτήτων, όπως επίλυση προβλήματος, αναζήτηση πληροφοριών, συντονισμός και συνέργεια, συζήτηση, τεκμηρίωση των αποφάσεων, χαρτογράφηση γνώσεων και εντοπισμός κενών στην υπάρχουσα γνώση και πρακτική (Wenger, 2011). Τα στοιχεία αυτά παρατηρήθηκαν και στην ομάδα της μελέτης περίπτωσης που παρουσιάζεται στην παρούσα εργασία, τόσο στη φάση της δια ζώσης αλληλεπίδρασης, όσο και κατά την εξ αποστάσεως αλληλεπίδραση.

Περιγραφή του πλαισίου αναφοράς

Τη σχολική χρονιά 2020-2021, στο Pierce – Αμερικανικό Κολλέγιο Ελλάδος στα πλαίσια του απογευματινού ομίλου νεανικής επιχειρηματικότητας Junior Achievement, συγκροτήθηκε μια κοινότητα 25 μαθητών/τριών, η λειτουργία της οποίας βασίστηκε στην αλληλεπίδραση και στον διαμοιρασμό πρακτικών, εμπειριών και γνώσεων και στόχευε στη δημιουργία μιας εικονικής επιχείρησης και την παραγωγή ενός καινοτόμου προϊόντος/υπηρεσίας. Η πλειοψηφία των μελών (23/25) ήταν μαθητές/τριες της Α΄ Λυκείου εκ των οποίων το 1/3 των μελών του ομίλου είχαν παρακολουθήσει την προηγούμενη χρονιά απογευματινό όμιλο, που παρείχε θεωρητικές γνώσεις στο επιστημονικό management.

Η κοινότητα πρακτικής αρχικά λειτούργησε δια ζώσης και σύντομα μετατράπηκε σε μια ηλεκτρονική κοινότητα πρακτικής λόγω των έκτακτων υγειονομικών συνθηκών (lockdown εξαιτίας της πανδημίας του SARS-CoV-2).

Περιγραφή της εκπαιδευτικής δράσης-παρέμβασης

Οι εκπαιδευτικοί/μαθησιακοί στόχοι της εκπαιδευτικής δράσης ήταν οι ακόλουθοι:

- Κατανόηση του τρόπου λειτουργίας μιας επιχείρησης και του τρόπου δημιουργίας προστιθέμενης αξίας
- Καλλιέργεια ικανότητας ομαδικής εργασίας
- Βελτίωση των δεξιοτήτων επικοινωνίας
- Ανάπτυξη δεξιοτήτων διαχείρισης χρόνου
- Απόκτηση εμπειρίας σε βασικές επιχειρηματικές λειτουργίες, όπως το μάρκετινγκ, οικονομική διαχείριση, πωλήσεις, εξυπηρέτηση πελατών και διοίκηση ανθρώπινου δυναμικού.

Η κοινότητα εργάστηκε σε τέσσερα διακριτά στάδια:

1. Παρουσιάσεις καινοτόμων προϊόντων από τα μέλη, με σκοπό την προσέγγιση της έννοιας της καινοτομίας και την καλλιέργεια της δεξιότητας του pitching. Στη συνέχεια συζήτηση στην ολομέλεια. Brainstorming, συλλογικά και ατομικά παιχνίδια εύρεσης καινοτόμων προϊόντων, ώστε τα μέλη να σκέφτονται «out of the box».
2. Τα μέλη παρουσιάζουν στην ολομέλεια (ατομικά ή ομαδικά) καινοτόμα προϊόντα και υπηρεσίες. Έχοντας δώσει μια δομή, κάθε πρόταση συνοδεύεται από ένα PowerPoint και το σχετικό pitching. Στην κοινότητα παρουσιάστηκαν 13 προτεινόμενα προϊόντα/ υπηρεσίες. Μετά από κάθε παρουσίαση τα μέλη κάνουν μια SWOT analysis και ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια. Η ετεροαξιολόγηση οργανώνεται από τον διδάσκοντα ως ένα συγκροτημένο feedback με αποδέκτη το μέλος που παρουσίασε. Κάθε ιδέα μπορούσε να παρουσιαστεί ξανά βελτιωμένη σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της ομάδας. Μέσα από δυο ανώνυμες ψηφοφορίες μέσω διαδικτύου, η κοινότητα κατέληξε στο προϊόν που θα παραγάγει. Τα μέλη κατέθεσαν ένα βιογραφικό και τα τμήματα που θα ήθελαν κατά προτεραιότητα να συμμετέχουν (Με βάση τα παραπάνω υπήρξε τμηματοποίηση κατά λειτουργία: παραγωγής, μάρκετινγκ, πωλήσεις, οικονομική, ανθρωπίνι πόροι, IT) υπό την καθοδήγηση της ανώτατης διοίκησης (Διευθύνων Σύμβουλος, Πρόεδρος του ΔΣ).
3. Παραγωγή του προϊόντος, η κατασκευή του promo video και η συγγραφή του Business Plan. Στις τρεις αυτές διαδικασίες υπήρξε καταμερισμός της εργασίας. Κάθε τμήμα ανέλαβε να διεκπεραιώσει συγκεκριμένες εργασίες σε συγκεκριμένο χρόνο. Κάθε εβδομάδα, το κάθε τμήμα όφειλε να παρουσιάσει στην ολομέλεια το έργο του, ώστε να συζητηθούν τυχόν βελτιώσεις και να προγραμματιστούν οι επόμενες ενέργειες.
4. Τελικός των 10 καλύτερων μαθητικών επιχειρήσεων του 2020-2021. Στο στάδιο αυτό πέντε μέλη της κοινότητας είχαν μια 15λεπτη συνέντευξη με την κριτική επιτροπή και ανέλαβαν να παρουσιάσουν την εικονική επιχείρηση (PowerPoint – pitching). Τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας λειτουργούσαν υποστηρικτικά.

Η κοινότητα πρακτικής προκειμένου να επιτύχει το στόχο της ήρθε σε επαφή:

- με τον επιχειρηματικό κόσμο (Σύμβουλος/ εθελοντής, Marketing Director της Vitex, Marketing Director της Green Key, Project Manager της AKTΩP, webseminars του JA),
- με την επιστημονική κοινότητα (Managing Director του Ινστιτούτου ΙΕΕCP, Νομικό σύμβουλο του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας),
- με κρατικούς φορείς (ΕΛΟΤ, Ε.ΣΥ.Δ.),
- με ΜΜΕ (online περιοδικό «επιχειρώ», ΑΠΕ-ΜΠΕ, Πρώτο Πρόγραμμα της ΕΡΤ).

Για την επικοινωνία και λειτουργία της κοινότητας αξιοποιήθηκαν τεχνολογικά μέσα δικτύωσης και επικοινωνίας (Outlook, Gmail, Microsoft Teams, Zoom,

Google Drive, Microsoft Forms, Instagram, Facebook, online Poll), για την επεξεργασία και συνδιαμόρφωση κειμένων δημιουργήθηκε “wiki” εντός της πλατφόρμας “Microsoft Teams”, για την υλοποίηση του website της εταιρείας (<https://Lifeprintacg.wixsite.com/my-site>) αξιοποιήθηκαν οι δυνατότητες της πλατφόρμας “Wix”, η σχεδίαση του logo της “Lifeprint”, έγινε με το online εργαλείο “Tailor brands”, ενώ για την υλοποίηση της εφαρμογής χρησιμοποιήθηκαν οι γλώσσες προγραμματισμού “Javascript” και “Python”.

Συμπεράσματα

Η ομάδα της εικονικής επιχείρησης Lifeprint λειτούργησε ως μια κοινότητα πρακτικής σε μαθησιακό και σε επιχειρησιακό επίπεδο. Οι μαθητές είχαν την δυνατότητα να αλληλεπιδράσουν και να επικοινωνήσουν τόσο δια ζώσης, όσο και ψηφιακά, να μοιράσουν και να αναλάβουν ρόλους, να καλλιεργήσουν δεξιότητες διαλόγου, διαπραγμάτευσης και επίλυσης συγκρούσεων, αλλά και να προσεγγίσουν βιωματικά τα στάδια και τη λειτουργία μιας εικονικής επιχείρησης. Παράλληλα, καλλιέργησαν δεξιότητες ψηφιακού εγγραμματοσμού, αφού οι μαθητές/τριες γνώρισαν ψηφιακά μέσα επικοινωνίας και συνεργασίας, εξοικειώθηκαν με διάφορες πλατφόρμες και μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλλά και αξιοποίησαν τα τεχνολογικά μέσα και κανάλια για την υλοποίηση και προώθηση της επιχειρηματικής τους ιδέας. Σημαντικό να σημειωθεί επίσης ότι καλλιέργησαν και «ήπιες» δεξιότητες (soft skills), όπως η συνεργασία, η διαχείριση χρόνου, η ενσυναίσθηση, η ηγεσία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Slavin, R. E. (1995) *Cooperative learning: Theory, research, and practice*. Boston: Allyn & Bacon.
- Wenger, E. (1998) *Communities of practice: Learning, meaning, and identity*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803932>
- Wenger, E. (2011) *Communities of Practice: A Brief Introduction*. Available: <http://hdl.handle.net/1794/11736>
- Wenger, E., McDermott, R.A., & Snyder, W. (2002). *Cultivating Communities of Practice: A Guide to Managing Knowledge*. Harvard Business Press.

Συμπεράσματα

Παιδαγωγική διάσταση της επιχειρηματικότητας

- Πέτρος Γουγουλάκης ²⁸

Καταληκτική ομιλία στο 1ο Διεθνές Συνέδριο "Εκπαίδευση για την Επιχειρηματικότητα: Εφαρμογές και Καλές Πρακτικές στο Σχολείο και το Πανεπιστήμιο" του Junior Achievement Greece

Γεια σε όλες και όλους,

Νιώθω μεγάλη τιμή και χαρά που βρίσκομαι μαζί σας εκπροσωπώντας το Πανεπιστήμιο της Στοκχόλμης, το οποίο στηρίζει ολόθερμα την πρωτοβουλία του JA Greece για το σημερινό Συνέδριο.

Επιτρέψτε μου να ξεκινήσω τον σχολιασμό μου από μια ομολογουμένη διαπίστωση ότι το εκπαιδευτικό μας σύστημα βρίσκεται σε κατάσταση παρατεταμένης κρίσης αρκετά χρόνια τώρα. Κάποιος γνωστός ηθοποιός σε συνέντευξή του²⁹, στο ερώτημα του δημοσιογράφου αν παρατηρεί κάποιο έλλειμμα στην ελληνική κοινωνία, απάντησε ότι είναι ξεκάθαρα η παιδεία και ότι «Για όλα φταίει το εκπαιδευτικό μας σύστημα. Απορώ -και δεν είναι θέμα αν είμαι ένας συντηρητικός ή προοδευτικός πολίτης- τι μαθαίνουν τελικά τα παιδιά στα σχολεία. Στην Ελλάδα, στον τομέα της εκπαίδευσης, θέλουμε ένα εμβόλιο Ιστορίας. Το εκπαιδευτικό μας σύστημα βρίσκεται στην Εντατική». Ένα σύστημα δηλ. σε βαθιά κρίση.

Το ερώτημα που διατυπώνεται στο δημόσιο διάλογο και που θα πρέπει να μας απασχολεί πολύ περισσότερο ως εκπαιδευτική κοινότητα και ως οργανωμένη κοινωνία είναι τί ακριβώς εννοούμε ως κρίση, πώς εκδηλώνεται και, φυσικά, με ποιον τρόπο θεραπεύεται. Με άλλα λόγια, τι πρέπει να αλλάξει! Ένα άλλο ερώτημα, εξίσου σημαντικό, είναι γιατί, παρ' όλη την κρίση που το χαρακτηρίζει, δεν αλλάζει το εκπαιδευτικό σύστημα με αποτέλεσμα να είναι καθηλωμένο σε αναλυτικά προγράμματα παρωχημένα και σε διδακτικές πρακτικές που

²⁸ Ο Πέτρος Γουγουλάκης είναι Καθηγητής στο Τμήμα Παιδαγωγικής και Διδακτικής του Πανεπιστημίου Στοκχόλμης. Από το 2017 είναι Επιστημονικός Συντονιστής του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση Ενηλίκων» του Πανεπιστημίου Frederick της Κύπρου. Συμμετέχει, επίσης, ως εξωτερικός αξιολογητής ελληνικών πανεπιστημίων στα πλαίσια της Αρχής Διασφάλισης και Πιστοποίησης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση (ΑΔΙΠ).

²⁹ Ανδρέου, Μαρία. «Το εκπαιδευτικό μας σύστημα βρίσκεται στην Εντατική!». Συνέντευξη με το Βλαδίμηρο Κυριακίδη («Στον τομέα της εκπαίδευσης θέλουμε ένα εμβόλιο Ιστορίας!»). NEWS BREAK. 27-04-2021. <https://www.newsbreak.gr/synenteyxeis/200552/kladimiroskiriakidis-emvolio-istorias/> (Ανακτήθηκε 20 -09- 21)

εξυπηρετούν ένα σύστημα εξεταστικολάγνο, όπου έμφαση δίνεται στην στείρα εξάσκηση απομνημονευτικής ικανότητας και όχι στη δημιουργική μάθηση και καλλιέργεια δεξιοτήτων σε εναρμόνιση με τις αναδυόμενες τάσεις και ανάγκες της νέας εποχής.

Ένα εκπαιδευτικό σύστημα είναι από τη φύση του, λόγω μεγέθους και επιπέδων, εξαιρετικά πολύπλοκο και περίπλοκο και οποιαδήποτε αντιμετώπισή του από τους υπεύθυνους σχεδιασμού εκπαιδευτικής πολιτικής «ελαφρά τη καρδία» και με όρους επικοινωνιακούς, εφήμερου εντυπωσιασμού και αυτοπροβολής, είναι καταδικασμένη σε αποτυχία, αναπαράγει στασιμότητα και ενίοτε καταλήγει σε οπισθοδρόμηση.

Πώς αλλιώς μπορεί να χαρακτηριστεί ένα εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο, παρόλες τις προσπάθειες διεύρυνσής του, δεν καταφέρνει να μάθει γράμματα σε όσους εκπαιδεύει που αποτυχαίνει να διαμορφώσει ολοκληρωμένες και υπεύθυνες προσωπικότητες και δεν προσφέρει τις δεξιότητες εκείνες που καθιστούν τους πολίτες λειτουργικούς κοινωνικά, επαγγελματικά και συναισθηματικά και, το χειρότερο, όταν όχι μόνο δεν συμβαδίζει με το ρυθμό των αλλαγών, που συντελούνται με ραγδαίους ρυθμούς γύρω του, αλλά συχνά τις αντιμάχεται με ιδεοληπτικό μένος. Ως γνωστόν, όπως μας διδάσκει και η Βιολογία, *«κάθε ζωντανός οργανισμός που δεν προσαρμόζεται στις αλλαγές του περιβάλλοντος εξαφανίζεται».*

Αποδεικνύεται δυστυχώς καθημερινά ότι οι εκπαιδευτικοί μας θεσμοί λιμνάζουν σε ύδατα συντήρησης με ελάχιστες εξαιρέσεις. Ας αναλογιστούμε μόνο τις αντιδράσεις σε κάθε λόγο περί σύνδεσης της εκπαίδευσης και κατάρτισης με την κόσμο της εργασίας και την ανάπτυξη δεξιοτήτων, που θα διευκολύνουν την επαγγελματική τους σταδιοδρομία και, κατ' επέκταση, την κοινωνική τους ένταξη.

Η κρίση της εκπαίδευσης δεν αποτελεί μόνο ζήτημα προβληματισμού στην Ελλάδα αλλά παγκόσμιο. Το ίδιο ισχύει και με τις αντιδράσεις που εκδηλώνονται σε κάθε προσπάθεια μεταρρύθμισης των εκπαιδευτικών θεσμών και σε άλλες χώρες. Δεν αποτελεί δηλ. χαρακτηριστικό μόνο ελληνικό η «αγωνιστική αντίσταση» σε κάθε αλλαγή και ιδίως σε θεσμούς τόσο βαθιά ριζωμένους στην συλλογική συνείδηση όπως το σχολείο και το πανεπιστήμιο. Από έναν σουηδό πρύτανη είχα ακούσει κάποτε κάτι που μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση. Είχε πει: *«Το να προσπαθήσεις να αλλάξεις την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών είναι σαν να θέλεις να μετεγκαταστήσεις ένα νεκροταφείο».* Για αναλογιστείτε πόσο εύκολο είναι ένα τέτοιο εγχείρημα! Υπάρχουν όμως διαφορές στον τρόπο που διάφορες χώρες αντιμετωπίζουν κρίσεις ανάλογα με την ποιότητα της κουλτούρας διακυβέρνησης που ισχύει σε κάθε μία.

Προϋπόθεση κάθε αλλαγής στους στόχους, το περιεχόμενο και τις δομές της εκπαίδευσης, θα πρέπει να αποτελεί η υπεύθυνη και συνετή ανάλυση της πραγματικότητας, μέσα σε κλίμα συνεννόησης χωρίς ιδεολογικές παρωπίδες και πολιτικές συγκρούσεις.

Οι κοινωνίες μας ζουν στο γαλαξία της οικονομίας της πληροφορίας και της γνώσης, η οποία λόγω της παγκοσμιοποιημένης φύσης της είναι άκρως

ανταγωνιστική. Ο Thomas Friedman (βραβευμένος δημοσιογράφος των New York Times) στο βιβλίο του *The World is flat*³⁰ κάνει την εξής επισήμανση:

«Οποιαδήποτε εργασία - μπλε ή λευκού κολάρου - που μπορεί να ρουτινοποιηθεί και να μετατραπεί σε bits και bytes μπορεί τώρα να εξαχθεί σε άλλες χώρες, όπου υπάρχει ένας ραγδαία αυξανόμενος αριθμός υψηλά μορφωμένων 'εργαζομένων της γνώσης' οι οποίοι είναι πρόθυμοι να εργαστούν για ένα μικρό κλάσμα του μισθού ενός συγκρίσιμου Αμερικανού εργαζόμενου»³¹.

Αναφέρεται βέβαια στην Αμερική, αλλά από την άλλη, όλοι μας λίγο-πολύ Αμερικανοί είμαστε. Σημασία έχουν οι επιπτώσεις που επιφέρουν οι τεχνολογικοί και παραγωγικοί μετασχηματισμοί στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία και το μέλλον των νέων γενεών. Πώς προετοιμάζουμε σαν κοινωνία τη σπουδάζουσα νεολαία (και όχι μόνον αυτή) ώστε να μπορέσει να ενταχθεί δημιουργικά στην αγορά εργασίας και να ευημερήσει; Ποιες δεξιότητες πρέπει να έχουν αναπτύξει οι νέοι μας, για ποια αγορά εργασίας και ποιο μοντέλο ανάπτυξης της κοινωνίας και οικονομίας;

Ο Tony Wagner, καθηγητής στο Harvard Graduate School of Education, προβαίνει στην εξής διαπίστωση στο βιβλίο του *The Global Achievement Gap* [Το παγκόσμιο χάσμα επιδόσεων], που έχει ως υπότιτλο "Γιατί ακόμη και τα καλύτερα σχολεία μας δεν διδάσκουν τις νέες δεξιότητες επιβίωσης που χρειάζονται τα παιδιά μας - και τι μπορούμε να κάνουμε γι' αυτό":

«Η αποτυχία να δώσουμε σε όλους τους σπουδαστές αυτές τις νέες δεξιότητες αφήνει τη σημερινή νεολαία - και τη χώρα μας - σε ανησυχητικό ανταγωνιστικό μειονέκτημα. Τα σχολεία δεν έχουν αλλάξει - ο κόσμος έχει αλλάξει. Και έτσι τα σχολεία μας, λοιπόν, (υπό αυτήν την έννοια) δεν αποτυγχάνουν. Είναι (όμως) παρωχημένα - ακόμη και αυτά που σημειώνουν τις καλύτερες βαθμολογίες στις τυποποιημένες εξετάσεις»³².

³⁰ Friedman, T. (2005). *The world is flat: a brief history of the globalized world in the twenty-first century*. [Αναφέρεται στο Wagner, T., 2008, *The global Achievement Gap: Why even our best schools don't teach the new survival skills our children need - and what we can do about it*. New York: Basic Books, σ. xiv]

³¹ "(A)ny job - blue or white collar - that can be broken down into a routine and transformed into bits and bytes can now be exported to other countries where there is a rapidly increasing number of highly educated 'knowledge workers' who will work for a small fraction of the salary of a comparable American worker".

³² "The failure to give all students these new skills leaves today's youth - and our country - at an alarming competitive disadvantage. Schools haven't changed; the world has. And so our schools, then, are not failing. They are obsolete - even the ones that score the best on standardized tests." (Wagner, 2008, σ. xxi)

Ποιες είναι όμως αυτές οι δεξιότητες που θα πρέπει να αναπτύξουμε και για ποιο λόγο;

Η εκμάθηση βασικών δεξιοτήτων – ανάγνωση, γραφή, αριθμητική (The three “Rs”: reading, writing and arithmetic) είναι φυσικά πολύ σημαντική. Αν όμως δεν συνδυαστεί με την εκμάθηση ταυτόχρονα του πώς πρέπει **να σκεφτόμαστε**, να διαλογιζόμαστε, να αναλύουμε, να κρίνουμε και να επιλύουμε προβλήματα και να **επικοινωνούμε με αποτελεσματικότητα** δεν θα είμαστε αρκετά εφοδιασμένοι να ανταποκριθούμε στις απαιτήσεις και τις προκλήσεις της εποχής μας. Και δεν αναφέρομαι μόνο στην αγορά εργασίας αλλά και στις προκλήσεις της τεχνολογικής επανάστασης, της κλιματικής αλλαγής και τις συνακόλουθες κοινωνικές ανακατατάξεις.

Δεξιότητες επιβίωσης αποκαλεί ο Wagner τις δεξιότητες που καθιστούν τον σύγχρονο άνθρωπο «απασχολήσιμο», ικανό να μαθαίνει, και να συμμετέχει ενεργά και υπεύθυνα στα κοινά δρώμενα. Αυτές είναι:

1. Κριτική σκέψη και επίλυση προβλημάτων. Η ικανότητα να διατυπώνει κανείς καλά ερωτήματα αποτελεί βασικό συστατικό της δεξιότητας να σκέπτεται κανείς κριτικά και να επιλύει προβλήματα είτε στον επαγγελματικό τομέα, είτε στον κοινωνικό περίγυρο είτε στην προσωπική ζωή.
2. Δικτύωση (συνεργατικότητα – ομαδική εργασία) και ηγετική ικανότητα
3. Ευελιξία και προσαρμοστικότητα
4. Πρωτοβουλία και επιχειρηματικότητα
5. Αποτελεσματική προφορική και γραπτή επικοινωνία
6. Προσβασιμότητα σε πληροφορίες και ικανότητα ανάλυσης πληροφοριών
7. Περιέργεια και φαντασία

Είναι κατανοητό ότι η λίστα αυτή δεν είναι η μοναδική και γίνονται συνέχεια προσπάθειες να κατηγοριοποιηθούν οι δεξιότητες που θεωρούνται σημαντικές για ατομική και συλλογική πρόοδο και ευημερία. Κάθε μία όμως κρίνεται σημαντική και λειτουργική μόνο σε συσχέτιση με τις υπόλοιπες, καθώς η μία ενισχύει την άλλη, ώστε η ανάπτυξη του ατόμου να είναι ολιστική και ολόπλευρη. Με αυτό το δεδομένο θα εστιάσω στη επιχειρηματική δεξιότητα, η οποία τις τελευταίες δεκαετίες θεωρείται ότι πρέπει να ενισχυθεί ιδιαίτερα, επειδή ακριβώς αυτό απαιτεί το έντονα ανταγωνιστικό περιβάλλον της σημερινής παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας της γνώσης. Σε αυτό το πλαίσιο, ούτε η Ελλάδα ούτε και η Σουηδία, για να περιοριστώ σε δύο γνωστά μου συγκείμενα, αποτελούν εξαίρεση και τα επιχειρήματα είναι ουσιαστικά τα ίδια παντού, προσδίδοντας καθοριστικό ρόλο στην εκπαίδευση. Ήδη από τη δεκαετία του 1990, συζητείται στη Σουηδία η ανάγκη να συμβάλουν τα σχολεία στο να γίνουν οι μαθητές πιο επιχειρηματικοί, και λίγα χρόνια μετά η επιχειρηματικότητα εισάγεται στην εκπαίδευση (από την προσχολική ως την εκπαίδευση ενηλίκων) με αφορμή την αναθεώρηση των Αναλυτικών Προγραμμάτων. Η επιχειρηματικότητα στα σχολεία νοείται τόσο ως μια παιδαγωγική προσέγγιση στην τάξη όσο και ως γνώσεις για επιχειρηματική δράση και αυτο-απασχόληση (και όχι μόνο για να

γίνει κάποιος μισθωτός εργάτης/υπάλληλος). Πρόκειται για την ανάδειξη και ανάπτυξη της έμφυτης περιέργειας, της πρωτοβουλίας και της αυτοπεποίθησης των μαθητών από μικρή ηλικία. Η στρατηγική της τότε κυβέρνησης στο θέμα αυτό ήταν ότι η επιχειρηματικότητα θα πρέπει να διατρέχει σαν κόκκινη κλωστή ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα. Θεωρεί ότι τα θεμέλια για την ανάπτυξη μιας επιχειρηματικής προσέγγισης τίθενται από μικρή ηλικία, για παράδειγμα, με την τόνωση της περιέργειας, της δημιουργικότητας, της αυτοπεποίθησης και των δεξιοτήτων λήψης αποφάσεων των κοριτσιών και των αγοριών³³.

Το άτομο "επιχειρηματίας" αναδύεται μέσα από πολλαπλά κείμενα εκπαιδευτικής πολιτικής ως το νέο πρότυπο πολίτη της μεταμοντέρνας εποχής μας με διάφορα επιθυμητά χαρακτηριστικά: ανήσυχο πνεύμα, δημιουργικός, με αυτοπεποίθηση και με άλλες πολλές δυναμικές ικανότητες. Η ατομική ευμάρεια αν όχι η ίδια η επιβίωση της κοινωνίας φαίνεται να εξαρτάται από το αν το εκπαιδευτικό σύστημα καταφέρει να εφοδιάσει τους μαθητές με ιδιότητες και ικανότητες που αποδίδονται στον επιχειρηματία. Δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητήσουμε ότι κάτι τέτοιο μπορεί ισχύει, σ' αυτό νομίζω ότι συμφωνούν και οι περισσότεροι. Η όποια διαφωνία θα πρέπει να εστιάζει στην παιδαγωγική πρόκληση της εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα η οποία μπορεί να διατυπωθεί με τα ερωτήματα:

- Τι είδους κοινωνία θα θέλαμε να δημιουργήσουν οι πολίτες με τις ιδιαίτερες επιχειρηματικές δεξιότητες που τους προσφέρει ή θα πρέπει να τους προσφέρει το σχολείο;
- Τι ακριβώς σημαίνει να διαθέτει κανείς κριτική σκέψη, να είναι δημιουργικός και αυτοκατευθυνόμενος, να λαμβάνει πρωτοβουλίες και παράλληλα να είναι κοινωνικός και συνεργάσιμος;
- Πρόκειται για ιδιότητες και δεξιότητες με το ίδιο περιεχόμενο και κατεύθυνση για όλους ή μόνο για κάποιους εκλεκτούς; Και το πιο σημαντικό:
- Τι είδους εκπαίδευση απαιτείται και πώς θα πρέπει να είναι διαμορφωμένη η διδασκαλία για την επιχειρηματικότητα;

Πριν απαντηθούν όλα αυτά τα ερωτήματα είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ο τρόπος με τον οποίο ορίζεται η επιχειρηματικότητα και το πως την αντιλαμβανόμαστε. Στο σημείο αυτό δεν θα πρωτοτυπήσω αλλά απλώς θα επαναλάβω όσα πολλοί συνάδελφοι σύνεδροι- ομιλητές ήδη έχουν υπογραμμίσει. Η επιχειρηματική μάθηση με μια στενή έννοια εστιάζει στην οικονομία, ενώ με μια ευρύτερη έννοια σχετίζεται με την παιδαγωγική και την εκπαίδευση γενικότερα. Έτσι σύμφωνα με την οικονομική διάσταση η επιχειρηματική μάθηση είναι προσανατολισμένη στο σχεδιασμό και την λειτουργία κάποιας επιχείρησης. Η προώθηση όμως της επιχειρηματικότητας με

³³ Regeringskansliet (2009). Strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet. Βλέπε επίσης: Axelsson, K. (2017). Entrepreneurship in a school setting. Introducing a business concept in a public context. Mälardalen University, School of Innovation, Design and Engineering (Διδακτορική διατριβή).

την ευρεία έννοια, η οποία κυρίως εντοπίζεται σε επίσημα κείμενα εκπαιδευτικής πολιτικής, αποσκοπεί να καλλιεργήσει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά και τις προδιαθέσεις που αποδίδονται στο άτομο «επιχειρηματία», δηλ. κάποιον ή κάποια που επιχειρεί, που δημιουργεί, που χαρακτηρίζεται από ευελιξία, που είναι ικανός/ικανή να σκέφτεται, να παίρνει αποφάσεις κλπ.

Μια άλλη διάκριση των διαφορετικών μορφών μάθησης για την επιχειρηματικότητα είναι μεταξύ εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα και εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα. Να πως αντιλαμβάνεται και ορίζει τη διαφορά αυτή ο Σουηδικός Οργανισμός για την Οικονομική και Περιφερειακή ανάπτυξη, Nutek ³⁴, σε κείμενό του το 2007:

«Η εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα περιλαμβάνει γνώσεις για τη φύση και τις συνθήκες της επιχειρηματικότητας. Παρέχει βαθύτερη κατανόηση και εικόνα για το τον τρόπο που σκέπτεται και ενεργεί ο/η επιχειρηματίας. Πολλές πανεπιστημιακές σπουδές με τον τίτλο επιχειρηματικότητα ανήκουν στην κατηγορία αυτή και συμβάλλουν στην αυξημένη κατανόηση της κοινωνίας για τους επιχειρηματίες η οποία είναι απαραίτητη για τη δημιουργία λειτουργικού πλαισίου κανόνων και ευνοϊκού κοινωνικού κλίματος για τους επιχειρηματίες. Σχετικά λίγοι συμμετέχοντες στα προγράμματα αυτά γίνονται επιχειρηματίες και υλοποιώντας τις ιδέες τους.

Η κατάρτιση στην επιχειρηματικότητα βασίζεται συχνά σε μια συγκεκριμένη ιδέα που υλοποιείται. Εδώ, αναπτύσσονται οι γνώσεις και οι δεξιότητες που απαιτούνται κατά τη διάρκεια ανάπτυξης συγκεκριμένης επιχειρηματικής ιδέας στα διάφορα της στάδια. ³⁵»

Η αυξανόμενη έμφαση που παρατηρείται στην επιχειρηματικότητα στην εκπαίδευση από τη δεκαετία το 1990 σηματοδοτεί μια αλλαγή στον τρόπο σκέψης σχετικά με τον ρόλο της εκπαίδευσης στην κοινωνία και συνακόλουθα στις αλλαγές που πρέπει να συντελεστούν στο εκπαιδευτικό σύστημα (οργανωτικές, αναλυτικού προγράμματος, διδακτική προσέγγιση, εκπαίδευση εκπαιδευτικών,

³⁴ Η Nutek, ή Verket för näringslivsutveckling (The Swedish Agency for Economic and Regional Growth) ήταν ένας κρατικός οργανισμός, με καθήκον να ενισχύει το επιχειρηματικό περιβάλλον και να προωθεί τη βιώσιμη περιφερειακή ανάπτυξη. Ο οργανισμός Nutek καταργήθηκε το 2009 και οι δραστηριότητές του συγχωνεύτηκαν μαζί με άλλες σε ένα νέο οργανωτικό σχήμα.

³⁵ - Nutek (2007). Så tänds eldsjälur. [Έτσι πυροδοτούνται οι ενθουσιαστές]. Stockholm: Nutek, σ. 24. (Η μετάφραση δική μας)

- Βλέπε επίσης: Dahlstedt, M. & Hertzberg, F. (2011). "Den entreprenörskapande skolan. Styrning, subjektskapande och entreprenörspedagogik". [Το επιχειρηματικό σχολείο. Διακυβέρνηση, υποκειμενοποίηση και επιχειρηματική παιδαγωγική]. Pedagogisk forskning i Sverige, 16:3, σ. 179-98.

εξωστρέφεια προς την αγορά εργασίας και τον επιχειρηματικό κόσμο). Το παράδοξο, για να κάνω μια αποστροφή στον Μάνο Παυλάκη, είναι ότι πρόκειται για μια αλλαγή μέσα στο ίδιο πλαίσιο «συνομωσίας του καλού».

Η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας επιδιώκει να επηρεάσει και να διαμορφώσει ένα ευρύ φάσμα της προσωπικότητας του κάθε μαθητευόμενου. Ας αναλογιστούμε το εύρος του μετασχηματισμού που σημαίνει για ένα άτομο να γίνει πιο δημιουργικό, πιο πρωτοποριακό, πιο ανεξάρτητο, πιο ευέλικτο, πιο δημιουργικό, πιο - λίγο πολύ - απ' όλα τα καλά. Μια τέτοια ολιστική και πολλά υποσχόμενη παιδαγωγική προσέγγιση, εφοδιάζει τον μαθητή (σπουδαστή, φοιτητή) και γενικότερα κάθε μανθάνοντα να υιοθετήσει θετικά πρότυπα και συνήθειες σκέψης.

Από παιδαγωγική άποψη, ο λόγος περί επιχειρηματικότητας στην εκπαίδευση εμφανίζει αρκετές ομοιότητες με το κίνημα της προοδευτικής παιδαγωγικής³⁶ που εμφανίστηκε στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι η μαθητοκεντρική παιδαγωγική προσέγγιση και η ανάπτυξη όλων των ικανοτήτων κάθε μαθητή. Όπως τότε η προοδευτική παιδαγωγική έτσι και τώρα η επιχειρηματική προβάλλεται ως αντίδραση σε παρωχημένα παιδαγωγικά δόγματα και πρακτικές εκπαίδευσης. Τα λόγια του εμπνευστή της προοδευτικής παιδαγωγικής John Dewey θα μπορούσαν χωρίς ενδοιασμό να χρησιμοποιηθούν σε αντίστοιχη διατύπωση/ρητορική επένδυση της επιχειρηματικής εκπαιδευτικής φιλοσοφίας:

«Αν κάποιος επιχειρήσει να διατυπώσει τη φιλοσοφία της εκπαίδευσης που περιέχεται στις πρακτικές της νέας εκπαίδευσης, θα μπορούσαμε, νομίζω, να ανακαλύψουμε ορισμένες κοινές αρχές ανάμεσα στην ποικιλία των προοδευτικών σχολείων που υπάρχουν σήμερα. Η επιβολή άνωθεν αντιτίθεται στην έκφραση και την ανάπτυξη της ατομικότητας, η πειθαρχία αντιπαρατίθεται στην ελεύθερη δραστηριότητα, η μάθηση μέσω κειμένων και δασκάλων - προς τη βιωματική μάθηση, η απόκτηση μεμονωμένων δεξιοτήτων και τεχνικών μέσω ασκήσεων αντιπαρατίθεται στην απόκτηση δεξιοτήτων ως μέσο επίτευξης στόχων που αφορούν άμεσα (τους μαθητές)· η προετοιμάζεται για ένα περισσότερο ή λιγότερο μακρινό μέλλον αντιπαρατίθεται με την προσπάθεια αξιοποίησης στο έπακρο όσων τού προσφέρει η ίδια η ζωή αυτή τη στιγμή. Στατικοί στόχοι και υλικά, τέλος, αντιπαραβάλλονται με την επιδίωξη εξοικείωσης με έναν μεταβαλλόμενο κόσμο. ³⁷»

Κάθε χρόνο αποφοιτούν χιλιάδες φοιτητές/φοιτήτριες από τις πανεπιστημιακές σχολές. Ας αναλογιστούμε το μέγεθος της επένδυσης, ιδιωτικής και δημόσιας, που έγινε για να ολοκληρώσουν όλοι αυτοί την εκπαίδευσή τους καθώς και τις προσδοκίες τους για μια επιτυχή επαγγελματική καριέρα. Ας σκεφτούμε επίσης

³⁶ Dewey, J. 1915 (1990). *The School and Society*. Chicago: University of Chicago Press.

και το μέγεθος της απογοήτευσης όταν πολλοί απ' αυτούς, των γονέων τους συμπεριλαμβανομένων, διαπιστώσουν και συνειδητοποιήσουν ότι οι δεξιότητες που απέκτησαν δεν ζητούνται από την αγορά εργασίας, ότι υπάρχει αναντιστοιχία προσφοράς και ζήτησης. Ίσως αυτό να μην ήταν πρόβλημα αν τα πανεπιστήμια προετοίμαζαν τους φοιτητές τους όχι να βρουν μια δουλειά που υπάρχει εκεί έξω, αλλά και να δημιουργήσουν μια δουλειά που δεν υπάρχει εκεί έξω. Αν δηλαδή η εκπαίδευση προωθούσε και την επιχειρηματική παιδεία και συνέβαλε στην καλλιέργεια επιχειρηματικής νοοτροπίας.

Είναι γενική η ομολογία ότι η ανώτατη εκπαίδευση, για να περιοριστούμε σ' αυτήν, για πολλούς λόγους εμφανίζεται ελλιπής στην προαγωγή της επιχειρηματικής παιδείας, με αποτέλεσμα, να μην συμβάλλει όσο θα έπρεπε στην επιτυχή προσαρμογή της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας στο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον.

Η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας δεν είναι θέμα απλής διδασκαλίας ως γνωστικού αντικειμένου γνώσης, αλλά προϋποθέτει ενεργητικές και βιωματικές μορφές μάθησης σε συνδυασμό με πρακτική άσκηση. Η πρακτική άσκηση πρέπει αυτονόητα να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των προγραμμάτων σπουδών και να σχεδιάζεται σε συνεργασία με την επιχειρηματική κοινότητα, στο πλαίσιο του τρίτου πυλώνα καθηκόντων του πανεπιστημίου και της εξωστρέφειας, που πρέπει να το χαρακτηρίζει.

Η συνεργασία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και του επιχειρηματικού κόσμου, παρ' ότι κρίνεται απαραίτητη από τους περισσότερους, δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση και καθίσταται ακόμα πιο δύσκολη σε μια κοινωνία, όνομα και μη χωριό, όπου κυριαρχεί πολιτική κουλτούρα σύγκρουσης, καχυποψίας και ανυπακοής στους νόμους.

Η έλλειψη εμπιστοσύνης δεν εκδηλώνεται μόνο από τους πολίτες προς το πολιτικό σύστημα και γενικά τους θεσμούς αλλά διαχέεται και διαπερνά όλο το φάσμα των κοινωνικών σχέσεων. Επομένως δεν αρκεί η αναγνώριση της σημασίας που έχει η συνεργασία εκπαιδευτικών φορέων και επιχειρήσεων, αλλά θα πρέπει να εδραιωθούν διαδικασίες και μηχανισμοί σε θεσμικό επίπεδο διευθετώντας εκκρεμότητες οικονομικής, νομικής και δεοντολογικής φύσεως, οι οποίοι να διασφαλίζουν σχέσεις αμοιβαίας εμπιστοσύνης, αλληλοσεβασμού των

³⁷ " If one attempts to formulate the philosophy of education implicit in the practices of the new education, we may, I think, discover certain common principles amid the variety of progressive schools now existing. To imposition from above is opposed expression and cultivation of individuality; to external discipline is opposed free activity; to learning from texts and teachers, learning through experience; to acquisition of isolated skills and techniques by drill, is opposed acquisition of them as means of attaining ends which make direct vital appeal; to preparation for a more or less remote future is opposed making the most of the opportunities of present life; to static aims and materials is opposed acquaintance with a changing world." (Βλέπε: Dewey, J. 1938 (1997). Experience and Education. New York: Simon & Schuster ή στο https://archive.org/stream/ExperienceAndEducation-JohnDewey/dewey-edu-experience_djvu.txt (Κεφ. 1, Traditional vs progressive Education)

ιδιαιτεροτήτων των εμπλεκόμενων και συναίνεσης.

Η συνεργασία στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων, όπου στο σχεδιασμό και την υλοποίηση συνδράμει η κάθε πλευρά με τις ειδικές της γνώσεις και εμπειρίες αναμφίβολα θα συμβάλλει στην ανανέωση, την ποιοτική αναβάθμιση και την ελκυστικότητά τους. Είτε η εκπαίδευση λαμβάνει χώρα στο εκπαιδευτικό ίδρυμα, είτε στο εργασιακό περιβάλλον, προϋπόθεση είναι να διαπνέεται από τις αρχές της μαθητοκεντρικής μάθησης και της συνυπευθυνότητας.

Είναι ευτυχές ότι δεν λείπουν καλά παραδείγματα «συνομωσίας του καλού» και στη χώρα μας. Το παρόν συνέδριο του Junior Achievement Greece και η γενικότερη συμβολή του στην προώθηση της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης, εμπνέει αισιοδοξία ότι το εκπαιδευτικό σύστημα έχει πολλά να κερδίσει από το άνοιγμά του προς, και τη συνεργασία του με, κοινωνικούς εταίρους, τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και άλλους φορείς.

Κλείνοντας θα ήθελα να ευχαριστήσω τους οργανωτές αυτού του συνεδρίου και όλους τους συναδέλφους και τους εκπαιδευτικούς οργανισμούς που εκπροσωπούν, οι οποίοι επιχειρούν, πολλές φορές και κάτω από αντίξοες συνθήκες, να κρατήσουν ζωντανή τη φλόγα της παιδείας στη χώρα μας.

Ευχαριστώ τέλος τη για την τιμητική πρόσκληση προς το Πανεπιστήμιο της Στοκχόλμης να είμαστε ένας από τους συνεργαζόμενους φορείς του συνεδρίου, που όπως ακούσαμε από το Γενικό Διευθυντή στο χαιρετισμό του, φιλοδοξεί να αποτελέσει θεσμό και να οργανώνεται κάθε χρόνο.

Κυρίες, κύριοι και συναδελφοί, το Junior Achievement Greece αποδεικνύει με τη καθημερινή του δράση ότι αποτελεί καλό παράδειγμα καλής πρακτικής αναφορικά με τη συνεργασία εκπαιδευτικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών, που πολλές φορές έχουν περισσότερη εμπειρία, γνώση και ειδίκευση σε ζητήματα καθαρά παιδαγωγικής υφής από τα ίδια τα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Καλή συνέχεια και επιτυχία!

ISBN: 978-618-80946-4-2